

DIES IURIS TYRNAVIENSES
Trnavské právnické dni

**PRÁVNÁ POLITIKA
A LEGISLATÍVA
LEGAL POLICY
AND LEGISLATION**

**PRÁVNÁ POLITIKA A LEGISLATÍVA
V OBLASTI KONFESNÉHO PRÁVA
LEGAL POLICY AND LEGISLATION
IN THE FIELD OF CONFESSIONAL LAW**



Trnavská univerzita v Trnave
Právnická fakulta
2020



Zborník je výstupom z medzinárodnej vedeckej konferencie Právna politika a legislatíva v oblasti konfesného práva v rámci online medzinárodného vedeckého kongresu Trnavské právnické dni Právna politika a legislatíva, ktorá sa konala 25. septembra 2020 v Trnave.

Vzor citácie: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) 2020. *Právna politika a legislatíva v oblasti konfesného práva: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v rámci online medzinárodného vedeckého kongresu Trnavské právnické dni, 24.-25. septembra 2020*. Trnava : Právnická fakulta TU v Trnave, 2020. Bratislava : Wolters Kluwer, 2020. 271 s. ISBN 978-80-571-0311-0 (pdf), ISBN 978-80-571-0310-3 (CD-ROM)

Editor:

© *ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.*

Autori:

© Aneta Maria Abramowicz, Ph.D.; доцент Мария Бригадир, кандидат психологических наук; доцент Оксана Коваль, кандидат педагогических наук; doc. ThLic. Damián Němec, dr; ks. prof. Józef Krukowski; doc. JCDr. Paed-Dr. Jozef Marčín, Ph.D.; ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.; профессор Оксана Гомотюк, доктор исторических наук; профессор Леся Биловус, доктор исторических наук; Magdalena Skibińska, Ph.D.; Sebastian Kowalski, Ph.D.; dr. Krystyna Ziółkowska; Justyna Krzywkowska, Ph.D.; ThDr. ThLic. Mgr. Martin Šabo, Ph.D.; ThLic. ICLic. Mgr. Monika Menke, Th.D.; prof. Oksana Vivchar, doctor of Economic Sciences; Marek Paszkowski, Ph.D.; Jacek Nowicki, MA; prof. Preeti D. Das, Ph.D.; профессор Сергей Николаевич Астапов, доктор философских наук; doc. JUDr. Stanislav Příbyl, Ph.D., Th.D., J.C.D.; Ing. Mgr. Jaroslav Benák, Ph.D.

Recenzenti

prof. Dr. Dr. Oleksandr Bilash, J.C.L.

dr. h. c. prof. doc. JUDr. Marek Šmid, PhD.

Prvé vydanie, Wolters Kluwer SR s. r. o., 2020

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovat bez súhlasu majiteľov práv.

ISBN 978-80-571-0311-0 (pdf)

ISBN 978-80-571-0310-3 (CD-ROM)

OBSAH

PREDHOVOR	5
FUNDUSZ KOŚCIELNY – RELIKT CZASÓW KOMUNISTYCZNYCH CZY WAŻNY ELEMENT SYSTEMU FINANSOWANIA ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W POLSCE DEMOKRATYCZNEJ?	6
Aneta Maria Abramowicz, PhD.	
ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ОБЪЕДИНЕНИЙ НА ПРОЦЕССФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ (СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)	22
доцент Мария Бригадир, кандидат психологических наук доцент Оксана Коваль, кандидат педагогических наук	
PŘÍSTUP KE SVÁTOSTI POKÁNÍ V KATOLICKÉ CÍRKVI VĚHEM PRVNÍ VLNY EPIDEMIE KORONAVIRU V ROCE 2020	33
doc. Damián Němec, dr	
УКРАИНСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА (20-30-Е ГГ. XX ВЕКА)	52
Оксана Гомотюк Леся Биловус	
THE BASIC PRINCIPLE OF CHURCH–STATE RELATIONS ENSHRINED IN ARTICLE 1 OF THE 1993 CONCORDAT BETWEEN THE HOLY SEE AND POLAND AND IN ARTICLE 25 (3) OF THE CONSTITUTION OF POLISH REPUBLIC OF 1997	68
Ks. Prof. Józef Krukowski	
POVINNOSTI A PRÁVA KLERIKOV SO ZAMERANÍM NA FINANČNŮ ODMENU	87
doc. JCDr. PaedDr. Jozef Marčín, PhD. ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.	
PROTECTION OF PRIEST-PENITENT CONFESSION PRIVILEGE IN POLISH CIVIL AND CRIMINAL PROCEEDINGS	106
Magdalena Skibińska, Ph.D. Sebastian Kowalski, Ph.D.	

PRAWO DO WOLNOŚCI DO SUMIENIA I WYZNANIA W MIEJSCU PRACY	132
Krystyna Ziółkowska, Ph.D.	
OPIEKA DUSZPASTERSKA W ZAKŁADACH KARNYCH W POLSCE W DOBIE COVID-19	149
Justyna Krzywkowska, Ph.D.	
KONFESNO A KANONICKOPRÁVNA LEGISLATÍVA REHOENÝCH INŠTITÚTOV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE	162
ThDr. Martin Šabo, PhD.	
NÁBOŽENSKÁ SITUACE KATOLICKÉ CÍRKVE V ČR V DOBĚ COVID-19	173
Monika Menke, Th.D.	
POLITICIZATION OF THE RELIGIOUS SPHERE AS THE MAIN THREAT TO NATIONAL SECURITY: MODERN REALITIES AND VECTORS OF STRENGTHENING	191
prof. Oksana Vivchar, DrSc.	
DUSZPASTERSKIE FORMY OCHRONY MAŁOLETNICH W ARCHIDIECEZJI WARMIŃSKIEJ	200
Marek Paszkowski, Ph.D. Jacek Nowicki, MA	
CHANGING DIMENSION OF RELIGION IN INDIA: A UNITY IN DIVERSITY	210
prof. Preeti D. Das, Ph.D.	
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОСКОРБЛЕНИЕ ЧУВСТВ ВЕРУЮЩИХ: ПОСТСЕКУЛЯРНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СВОБОДЫ СОВЕСТИ В РОССИИ	218
профессор Сергей Николаевич Астапов, доктор философских наук;	
KODIFIKACE V KANONICKÉM PRÁVU KATOLICKÉ CÍRKVE	230
doc. JUDr. Stanislav Přibyl, Ph.D., Th.D., J.C.D.	
PRÁVNÁ POLITIKA A LEGISLATÍVA V OBLASTI KONFESNÉHO PRÁVA	249
ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.	
ZVLÁŠTNÍ PRÁVA CÍRKVÍ	263
Ing. Mgr. Jaroslav Benák, Ph.D.	

Predhovor

V roku, ktorý mnohí nazývajú strateným rokom, preto, lebo nám zobral veľkú časť stretnutí, v dôsledku protipandemických opatrení a v snahe chrániť životy a zdravie, rozhodli sme sa nerezignovať na pravidelné vedecké podujatie, medzinárodný vedecký kongres Trnavské právnické dni. Bolo však nevyhnutné preniesť ho do virtuálneho priestoru. Takáto zmena formátu zároveň priniesla vyššiu účasť odborníkov zo zahraničia a nové skúsenosti s využívaním technických prostriedkov na výmenu poznatkov a diskusiu o nich. Internetovou sa stala aj medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia Právna politika a legislatíva v oblasti konfesného práva, ktorú zorganizoval Ústav pre právne otázky Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave.

Obdobie, počas ktorého sme konferenciu pripravovali, a v ktorom prebehla, bolo obdobím nielen bezprecedentných epidemiologických opatrení, ktoré priniesli aj obmedzenia verejných kolektívnych prejavov náboženskej slobody a vynútili si masívne využitie celkom nových foriem pastorácie, ale aj rokom významných výročí. Pripomenuli sme si polstoročnicu od Akcie P – Pravoslávie, teda päťdesiat rokov od zinscenovaného Prešovského soboru, Akcie K – pokusu o likvidáciu mužských rehoľných rádov, Akcie R – rehoľníčky, komunistickej snahy o likvidáciu ženských rehoľných rádov, a nemôžeme opomenúť doznievajúce sedemdesiate výročie prijatia takzvaných cirkevných zákonov, ktorými komunistický režim zaviedol kontrolu nad cirkvami. V tomto roku tiež môžeme reflektovať už uzavreté tri dekády postkomunistického vývoja konfesného práva v strednej a východnej Európe. Môžeme tiež hodnotiť zmluvné vzťahy medzi štátmi a cirkvami, ako aj problematiku postavenia cirkví a náboženských spoločností v jednotlivých štátoch, vzájomnú spoluprácu štátov a cirkví v rôznych segmentoch spoločenského života, ako aj súvisiace otázky a problémy. Uvedenú problematiku a mnohé ďalšie sme sa usilovali vnímať aj v medziodborovej perspektíve a tiež v širších dejinných a geografických súvislostiach. Predpokladané témy boli rozšírené o ďalšie aspekty, ktoré sa konfesného práva týkajú, či už ide o jeho dejinný vývoj na konkrétnom území, témy dotýkajúce sa interakcií kánonického a konfesného práva, problematiku ochrany slobody svedomia, najnovších riešení problémov v katolíckej cirkvi a samozrejme aj tých súvisiacich s novou situáciou reflektujúcou protipandemické opatrenia. Okrem obligátnej slovenčiny a angličtiny, reflektujúc nielen osobnú, ale aj jazykovú blízkosť našich drahých kolegov zo susediacich štátov, zahrnuli sme do rokovania aj príspevky v českom, poľskom a ruskom jazyku. Čitateľ ich nájde v predkladanom zborníku. Veríme, že editované príspevky opäť o kúsok posunú naše hranice doterajšieho poznania, vyprovokujú ďalšie premýšľanie, stanú sa podkladom pre ďalšie vedecké skúmanie a aj podkladom pre budúcu vedeckú spoluprácu.

Michaela Moravčíková, editorka

FUNDUSZ KOŚCIELNY – RELIKT CZASÓW KOMUNISTYCZNYCH CZY WAŻNY ELEMENT SYSTEMU FINANSOWANIA ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W POLSCE DEMOKRATYCZNEJ?

THE CHURCH FUND – A RELIC OF COMMUNIST TIMES OR AN IMPORTANT ELEMENT OF THE SYSTEM OF FINANCING RELIGIOUS ORGANISATIONS IN DEMOCRATIC POLAND?

Aneta Maria Abramowicz, PhD.

Katedra Prawa Wyznaniowego

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Nr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1601-6969>

Abstrakt: Na kształt systemu relacji państwo – kościół w demokratycznej Polsce niewątpliwym wpływ miała polityka władz państwowych prowadzona w okresie komunistycznym. Sytuacja prawna związków wyznaniowych w tym okresie charakteryzowała się daleko idącym podporządkowaniem tych podmiotów władzy państwowej. Przejawem tego podporządkowania było powołanie instytucji Funduszu Kościelnego, który funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Istotne znaczenie mają geneza i zasady funkcjonowania tej instytucji. Fundusz Kościelny jest przykładem trudności na drodze do wypracowania nowoczesnych rozwiązań w zakresie finansowania związków wyznaniowych. Jest to anachroniczna pozostałość po poprzednim systemie ustroju komunistycznego. Wypracowanie właściwych zasad finansowania związków wyznaniowych powinno być zgodne z zasadami unormowanymi w Polskiej Konstytucji.

Słowa kluczowe: Fundusz Kościelny, związek wyznaniowy, Konstytucja RP, Konkordat, zasada równouprawnienia związków wyznaniowych, finansowanie związków wyznaniowych

Abstract: The shape of the system of relations between the state and the church in democratic Poland was undoubtedly influenced by the policy of state authorities conducted during the communist period. The legal situation of religious organizations at that time was characterised by a far-reaching subordination of those entities to state authorities. A sign of this subordination was the establishment of the institution of the Church Fund, which has been operating to this day. The origins and principles of this institution are important. The Church Fund is an example of the difficulty in working out modern solutions for financing religious organizations. This is an anachronistic remnant of the previous system of the communist period. The development of appropriate rules for the financing of religious organizations should be consistent with the principles laid down in the Polish Constitution.

Key words: The Church Fund, religious organization, Constitution of the Republic of Poland, Concordat, the principle of equal rights of religious organizations, financing of religious organizations

System relacji państwo – kościół w Polsce opiera się na zasadach unormowanych w art. 25 Konstytucji RP¹. Są to: zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych, zasada bezstronności światopoglądowej władz publicznych, zasada autonomii i niezależności oraz współdziałania, a także zasada bilateralności, czyli dwustronności. Na obecny kształt tych unormowań niewątpliwie wpływ miała polityka władz państwowych prowadzona w okresie Polski Ludowej. Strona państwowa negatywnie odnosiła się do wszelkich przejawów religijności. Państwo dążyło do całkowitej laicyzacji życia publicznego. Sytuacja prawna związków wyznaniowych w tym okresie charakteryzowała się daleko idącym podporządkowaniem tych podmiotów władzy państwowej. Przejawem tego podporządkowania była również instytucja Funduszu Kościelnego, który funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Podjęte rozważania mają na celu przedstawienie genezy i zasad funkcjonowania tej instytucji. Poruszone zostanie również zagadnienie dotyczące konieczności zreformowania tej anachronicznej pozostałości po poprzednim systemie ustroju komunistycznego.

Powstanie Funduszu Kościelnego oraz zasady jego funkcjonowania

Fundusz Kościelny został powołany do życia na podstawie ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego². Ustawa ta pozwoliła na

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

² Dz. U. Nr 9, poz. 87.

upaństwowienie nieruchomości ziemskich będących własnością związków wyznaniowych. Mianowicie zgodnie z art. 1 ust. 1 tego aktu „Wszystkie nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych przejmuje się na własność Państwa.“ Natomiast zgodnie z art. 2 ust. 1 nieruchomości ziemskie przechodzą z dniem wejścia w życie wskazanej ustawy z mocy prawa na własność Państwa bez odszkodowania. Ponadto na mocy ust. 2 tego artykułu miało nastąpić wyłączenie przez Ministra Administracji Publicznej od przejęcia miejsc, przeznaczonych do wykonywania kultu religijnego, jak również budynków mieszkalnych, stanowiących siedzibę klasztorów, kurii biskupich i arcybiskupich konsystorzów i zarządów innych związków wyznaniowych – choćby budynki te lub miejsca stanowiły część nieruchomości, podlegających przejęciu na własność Państwa. Natomiast dochody uzyskiwane z tych nieruchomości zgodnie z art. 8 wskazanej ustawy wraz z dotacjami państwowymi miały tworzyć Fundusz Kościelny, jako swoistą formę rekompensaty za przejęte nieruchomości³. Jednak działalność tego Funduszu stała się powodem niezasadnionego różnicowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych w okresie Polski Ludowej. Fundusz Kościelny stanowił skuteczny instrument polityki wyznaniowej władz komunistycznych ukierunkowanej na ograniczenie działalności i faktycznego znaczenia Kościoła Katolickiego. Dowodem na to była dyskryminacja finansowa względem tego związku wyznaniowego. Natomiast niektóre Kościoły mniejszościowe cieszyły się niewspółmierną przychylnością finansową. Jeśli chodzi o Kościół Katolicki szczególną życzliwością w zakresie wsparcia finansowego cieszyła się Komisja Księży przy ZBOWiD oraz Zrzeszenie Katolików „Caritas“, czyli organizacja powstała w miejsce przejętej przez władzę ludową organizacji charytatywnej „Caritas“. Były to więc organizacje będące w pewnej opozycji wobec hierarchii kościelnej⁴. Z finansowego wsparcia korzystały również takie organizacje jak Zrzeszenie Organistów Polskich oraz Polska Rada Ekumeniczna. Jeśli

³ CZURYK, M. *Źródła finansowania działalności charytatywnej Kościołów i innych związków wyznaniowych*. [w] *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. SOBczyk, P. – WARCHAŁOWSKI, K., Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, s. 236; KALETA, P. *Problemy prawne likwidacji Funduszu Kościelnego*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2012*, t. 15, s. 255.

⁴ ZAWIŚLAK, M. *Wydatkowanie środków Funduszu Kościelnego w latach 1950-1989*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2009*, t. 12, s. 241-266. Strona państwowa dążyła do rozbicia jedności Kościoła Katolickiego. W 1949 r. utworzono organizację „księży patriotów“, następnie po przejęciu w 1950 r. Caritasu, strona państwowa oddała w zarząd tę organizację księżom wspierającym państwo. Zob. STANISZ, P. *Próby rozbicia jedności duchowieństwa katolickiego w okresie Polski Ludowej*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2001*, t. 2, s. 115-125; SZYMAŃSKI, A. *Przejęcie kościelnej organizacji charytatywnej „Caritas” przez władze ludową w 1950 r.* [w] *Kościoły i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. URUSZCZAK, W. – KRZYSZTOFEK, K. – MIKUŁA, M. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, s. 321-334.

chodzi natomiast o Kościoły mniejszościowe z zapomóg emerytalnych korzystały w większości duchowni Kościoła Polskokatolickiego i Kościoła Prawosławnego⁵.

Obecnie środki finansowe pochodzące z Funduszu Kościelnego są jednym z źródeł finansowania działalności związków wyznaniowych w Polsce⁶. Zgodnie z art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Fundusz miał stanowić masę majątkową pochodzącą z dochodów przejętych przez państwo nieruchomości związków wyznaniowych oraz określonych przez Radę Ministrów dotacji państwowych jako formę rekompensaty za przejęte nieruchomości. Dochody z przejętych nieruchomości miały być przeznaczone na finansowanie działalności kościelnej i charytatywnej. Należy zauważyć jednak, że przejętych nieruchomości nie zewidencjonowano i mimo ustawowego obowiązku nie dokonano oszacowania dochodów z tych nieruchomości. Konsekwencją tego jest sytuacja, że jedynym źródłem zasilania Funduszu Kościelnego są dotacje z budżetu państwa. Obecnie Fundusz stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa⁷.

W obecnym stanie prawnym katalog celów wydatkowania z Funduszu Kościelnego określa art. 9 wskazanej ustawy oraz rozszerzające ten katalog rozporządzenie Rady Ministrów z 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego⁸. Wskazane przepisy znalazły swoje odniesienie również w statucie Funduszu Kościelnego, który stanowi załącznik do uchwały Rady Ministrów Nr 148 z dnia 7 listopada 1991 r. w sprawie statutu Funduszu

⁵ ZAWIŚLAK, M. *Instrumentalne wykorzystywanie środków Funduszu Kościelnego*. [w] *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. SOBCZYK, P. – WARCHAŁOWSKI, K. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, s. 166-167.

⁶ Działalność kościołów i innych organizacji religijnych w Polsce jest przede wszystkim finansowana z ofiarności wiernych, czyli dobrowolnych darowiznach swoich członków. STANISZ, P. *Religion and Law in Poland*. Kluwer Law International, 2017, s. 117.

⁷ STANISZ, P. *Finansowe i majątkowe aspekty działalności kościołów i innych związków wyznaniowych*. [w] MEZGLEWSKI, A. – MISZTAL, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2011, s. 245; STANISZ, P. *Perspektywy zmiany systemu finansowania kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2009*, t. 12, s. 8-9; STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne osób duchownych – charakterystyczne cechy i perspektywy zmian*. [w] *Systemy ubezpieczeń społecznych – między solidaryzmem a indywidualizmem*, red. ŻUKOWSKI, M. Warszawa – Lublin : Zakład Ubezpieczeń Społecznych i Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014, s. 108-109; STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji wyznaniowych ze środków publicznych w Polsce*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2011, s. 116-118. Część 43 budżetu państwa – wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, dział 758 – różne rozliczenia, rozdział 75822 – Fundusz Kościelny. W projekcie ustawy budżetowej na rok 2021 zaplanowano 11 000 000,00 zł. <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-kościelny>. Zob. PISZCZ-CZAPLA, M. Kryteria wydatkowania środków Funduszu Kościelnego. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2009*, t. 12, s. 343; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 261. STANISZ, P. *Religion and Law*, s. 118.

⁸ Dz. U. Nr 61, poz. 354.

Kościelnego⁹. Ponadto na katalog celów, na jakie może świadczyć Fundusz Kościelny wpływ miały również: ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych¹⁰ oraz ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych¹¹, na mocy których przewidziane są dodatkowe cele finansowane z Funduszu Kościelnego¹². Zgodnie z wymienionymi przepisami przewiduje się cztery cele, które powinny być finansowane z Funduszu Kościelnego. Po pierwsze jest to opłacanie części składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne duchownych¹³. Po drugie jest to finansowanie działalności społecznie użytecznej związków wyznaniowych¹⁴. Po trzecie jest to finansowanie konserwacji i remontów zabytkowych obiektów sakralnych¹⁵.

⁹ M. P. Nr 39, poz. 279.

¹⁰ Dz. U. z 2017 r., poz. 1778 ze zm.

¹¹ Dz. U. z 2017 r., poz. 1938 ze zm.

¹² STANISZ, P., *Finansowe i majątkowe...*, s. 239; ZAWIŚLAK, M. *Prawne i finansowe aspekty działalności Funduszu Kościelnego w latach 1989-2009*. [w] Prawo wyznaniowe w Polsce (1989-2009). Analizy-dyskusje-postulaty, red. WALENCIK, D. Katowice-Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów, 2009, s. 360-361; WALENCIK, D. *Nabywanie dóbr doczesnych przez osoby prawne Kościoła katolickiego w świetle prawa polskiego i prawa kanonicznego*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2004*, t. 7, s. 166-167.

¹³ Składki na ubezpieczenia społeczne duchownych w 80 % są opłacane z Funduszu Kościelnego, natomiast 20 % opłaca sam ubezpieczony. Wyjątki stanowią członkowie zakonów kontemplacyjnych klauzurowych i misjonarzy w okresach pracy na misjach. W tych przypadkach składki są w 100 % opłacane z Funduszu Kościelnego. Osoby duchowne objęte są obowiązkowym ubezpieczeniem społecznym od dnia przyjęcia do stanu duchownego do dnia wystąpienia z tego stanu, natomiast alumni seminariów duchownych, nowicjusze, postulanci i junioryści objęci są tym ubezpieczeniem od dnia ukończenia 25 lat. Ponadto obowiązkowemu ubezpieczeniu zdrowotnemu podlegają osoby duchowne oraz alumni wyższych seminariów duchownych i teologicznych, postulanci, nowicjusze i junioryści zakonów męskich i żeńskich i ich odpowiednicy do ukończenia 25 roku życia. P. Stanis, Sytuacja prawna osób duchownych. [w] MEZGLEWSKI, A. – MISZTAŁ, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2011, s. 310; STANISZ, P., *Ubezpieczenia społeczne*, s. 114-115; PISZCZ-CZAPLA, M. *Kryteria wydatkowania*, s. 344-347; ZAWIŚLAK, M. *Prawne i finansowe...*, s. 363; STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji*, s. 124-126; CZOHARA, A. *Podstawy prawne zadań Funduszu Kościelnego w II RP*. [w] *Pro bono Reipublicae*. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka, red. BORECKI, P. – CZOHARA, A. – ZIELIŃSKI, T. J. Warszawa: LexisNexis, 2009, s. 203-207; STANISZ, P., *Religion and Law*, s. 95, 119.

¹⁴ Pod pojęciem działalności społecznie użytecznej należy rozumieć działalność charytatywno-opiekuńczą, oświatowo-wychowawczą, opiekuńczo-wychowawczą oraz zwalczanie patologii społecznych i przeciwdziałanie im. STANISZ, P. *Finansowe i majątkowe*, s. 246-247; PISZCZ-CZAPLA, M. *Kryteria wydatkowania*, s. 347-348; ZAWIŚLAK, M. *Prawne i finansowe*, s. 361-363; STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji*, s. 122-123; CZOHARA, A. *Podstawy prawne*, s. 209.

¹⁵ Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się w tym przypadku remontów i konserwacji elementów wyposażenia czy wystroju kościelnych obiektów sakralnych. STANISZ, P., *Finansowe i majątkowe*, s. 248; PISZCZ-CZAPLA, M. *Kryteria wydatkowania*, s. 348; ZAWIŚLAK, M., *Prawne i finansowe*, s. 363-364; STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji*, s. 124; CZOHARA, A. *Podstawy prawne*, s. 209-210.

Środki na finansowanie drugiego i trzeciego z wymienionych celów odbywa się wyłącznie na wniosek kościelnej osoby prawnej kościołów i innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej¹⁶. W ustawie z 20 marca 1950 r. jest jeszcze uregulowany czwarty cel, mianowicie w art. 9 ust. 1 pkt 2 tego aktu przewidziane jest „udzielanie duchownym pomocy materialnej i lekarskiej oraz organizowanie dla nich domów wypoczynkowych”. Cel ten w rzeczywistości nie był i nie jest finansowany dlatego powinien zostać wykreślony z ustawy¹⁷.

Od 1989 r. wszystkie związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej mają prawo do partycypowania w finansowaniu ich działalności ze środków pochodzących z Funduszu Kościelnego¹⁸. Żaden ze wskazanych wyżej przepisów nie ogranicza, ani nie rozszerza w zakresie podmiotowym możliwości finansowania poszczególnych związków wyznaniowych. Brak jest rozwiązań prawnych, które różnicowałyby sytuację prawną poszczególnych związków wyznaniowych w zakresie ich finansowania ze środków Funduszu Kościelnego. Zatem należy stwierdzić, że wskazane przepisy odpowiadają wymogom zasady równouprawnienia związków wyznaniowych, określonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji RP, są ponadto przejawem zasady współdziałania państwa ze związkami wyznaniowymi dla dobra człowieka i dobra wspólnego¹⁹. Za niedopuszczalne należałoby ocenić rozwiązania prawne, które pozwalałyby na finansowanie jednego lub grupy arbitralnie wybranych związków wyznaniowych. Właściwe rozumienie zasady równouprawnienia związków wyznaniowych pozwala na różnicowanie tych podmiotów wówczas gdy nie występuje cecha istotna, relewantna, którą w jednakowym stopniu charakteryzowałyby się związki wyznaniowe. Dlatego jak zostało to wskazane w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z 2 kwietnia 2003 r.²⁰ odmienne traktowanie podmiotów podobnych, ale nie odznaczających się daną cechą istotną należy uznać za dozwolone różnicowanie sytuacji prawnej tych podmiotów²¹.

Pojawiają się jednak w doktrynie poglądy wskazujące, że zasada równouprawnienia związków wyznaniowych i zgodność finansowania związków wyznaniowych z tą zasadą nie jest właściwym wyznacznikiem prawidłowej realizacji

¹⁶ Zob. PISZCZ-CZAPLA, M. *Kryteria wydatkowania*, s. 348-351; STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji*, s. 126-133.

¹⁷ Stanowi relikw poprzedniej epoki. STANISZ, P., *Finansowe i majątkowe*, s. 248; STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji*, s. 119.

¹⁸ STANISZ, P. *Religion and Law*, s. 118.

¹⁹ STANISZ, P. *Finansowe i majątkowe*, s. 245; PISZCZ-CZAPLA, M. *Kryteria wydatkowania*, s. 343-344; ZAWIŚLAK, M. *Prawne i finansowe*, s. 367; BORECKI, P. Dobro wspólne jako determinant relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi we współczesnej Polsce. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2019, t. 11, s. 37-38.

²⁰ Wyrok TK z dnia 2 kwietnia 2003 r. (K. 13/02), OTK –A 2003, Nr 4, poz. 28.

²¹ STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 12-13.

finansowania z Funduszu Kościelnego. Mają one podstawę w treści art. 10 ust. 3 ustawy o przejęciu dóbr martwej ręki. Mianowicie zgodnie z tym przepisem: „Statut Funduszu Kościelnego zabezpieczy przeznaczenie na cele danego związku wyznaniowego dochodów, płynących z nieruchomości, przejętych od tego związku oraz zapewni udział duchowieństwa i wierzących w organach Funduszu. “ Ustawodawca wyraźnie wskazuje w tym przepisie, że finansowanie z Funduszu Kościelnego powinno się opierać na dochodach z przejętych nieruchomości określonego związku wyznaniowego i powinno być przeznaczone na cele tego właśnie związku wyznaniowego²². Obecnie zaś z finansowania płynącego z Funduszu Kościelnego korzystają wszystkie związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej, nawet jeśli ich nieruchomości nie były przejmowane na własność skarbu państwa w okresie Polski Ludowej czy też nawet jeszcze wówczas nie istniały. Jest to szczególnie widoczne w zakresie finansowania składek na ubezpieczenia społeczne osób duchownych poszczególnych związków wyznaniowych²³.

Próby zreformowania Funduszu Kościelnego

Od 1989 r. rozpoczął się proces częściowego zwrotu nieruchomości kościelnych upaństwowionych w okresie PRL-u, które stanowiły podstawę funkcjonowania Funduszu Kościelnego. Następował on poprzez uwłaszczenie z mocy prawa nieruchomości, które pozostawały w faktycznym władaniu związku wyznaniowego oraz w ramach postępowania regulacyjnego przeprowadzanego przez specjalnie do tego powołane komisje²⁴. W 2010 r. doszło do zniesienia działalności Komisji Majątkowej, której zadaniem było rozpatrywanie wniosków osób prawnych Kościoła katolickiego o zwrot dóbr kościelnych, które zostały znacjonalizowane przed 1989 r. mimo, że nie rozpatrzono wszystkich wniosków. Trzeba zaznaczyć, że w dalszym ciągu

²² STANISZ, P. *Finansowe i majątkowe*, s. 245; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 266.

²³ STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne*, s. 112-113; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 256.

²⁴ STANISZ, P. *Finansowe i majątkowe*, s. 262, 265-268; WALENCIK, D. *Czy działalność komisji regulacyjnych jest niezgodna z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej?* [w] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. BORECKI, P. – CZOHARA, A. – ZIELIŃSKI, T. J. Warszawa : LexisNexis, 2009, s. 490-491; WALENCIK, D. *Regulacja spraw majątkowych związków wyznaniowych realizacją zasady ich równouprawnienia? Przegląd Prawa Wyznaniowego 2017*, t. 9, s. 183-184; WALENCIK, D. *Rewindykacja nieruchomości Kościoła Katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2008, s. 96, 193; PIETRZAK, M. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, s. 280, 284-285; WALENCIK, D. *Czy działalność*, s. 491; WALENCIK, D. *Regulacja spraw majątkowych związków wyznaniowych jako przejaw zasady bilateralności*. [w] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. BIELECKI, M. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2011, s. 226; ABRAMOWICZ, A. M. *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*. Lublin : Wydawnictwo KUL, s. 307-327.

działało kilka komisji regulacyjnych do spraw własności innych związków wyznaniowych działających na tych samych zasadach, co Komisja Majątkowa. Wywołuje to w doktrynie dyskusję co do niezgodności z Konstytucją zniesienia tej komisji²⁵.

Natomiast już w 2004 r. pojawił się projekt ustawy o zniesieniu Funduszu Kościelnego. Twórcy projektu wskazywali na brak zasadności jego dalszego istnienia. Jednak szczegółowe wyliczenia nie uzasadniają takiego stanowiska. Jeśli chodzi o Kościół Rzymskokatolicki to ilość przejętych nieruchomości kościelnych na podstawie ustawy z 20 marca 1950 r. o przejęciu dóbr martwej ręki zgodnie z szacunkami wynosi od 90 do 150 tys. ha, z których po 1989 r. nie zwrócono ponad 60 tys. ha²⁶.

Jednak widoczne są głosy dotyczące konieczności zreformowania zasad finansowania związków wyznaniowych w Polsce, a w szczególności zreformowania Funduszu Kościelnego. Wskazuje się na brak korelacji i spójności poszczególnych przepisów prawnych określających zasady finansowania związków wyznaniowych. Należy tu wskazać art. 10 ust. 2 ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania²⁷, gdzie wprowadzony jest zakaz dotowania i subwencjonowania przez państwo związków wyznaniowych. Budzi to pewne trudności w pogodzeniu przepisów prawnych określających kształt rozwiązań prawnych dotyczących funkcjonowania Funduszu Kościelnego²⁸.

Obecne rozwiązania prawne wywołują także wątpliwości w perspektywie ich zgodności z konstytucyjną zasadą bezstronności światopoglądowej władz publicznych. Wynika to z faktu, że finansowanie związków wyznaniowych nie odzwierciedla woli samych podatników w tym zakresie. Mimo historycznego uzasadnienia istnienia Funduszu Kościelnego coraz wyraźniej widoczna jest potrzeba wprowadzenia zmian zasad finansowania związków wyznaniowych w Polsce. Zmiany te

²⁵ STANISZ, P. *Religion and Law*, s. 149; WALENCIK, D. Postępowanie regulacyjne przed Komisją Majątkową (na przykładzie wniosku Parafii Matki Bożej Szkaplerznej w Imielinie). *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2005, t. 8, s. 259-294; STANISŁAWSKI, T. *Postępowanie przed Komisją Majątkową jako przejaw bilateralizmu*. [w] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. BIELECKI, M. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2011, s. 237-242; SOBCZYK, P. Proceduralna niekonstytucyjność nowelizacji ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. *Studia Politologiczne* 2012, nr 23, s. 239, 243-244; WALENCIK, D. *Regulacja spraw*, s. 189-190; SOBCZYK, P. *Konstytucyjna zasada konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, s. 345; ABRAMOWICZ, A. M. *Równouprawnienie związków*, s. 323.

²⁶ STANISZ, P. *Religion and Law*, 2017, s. 119-120; WALENCIK, D. *Nabywanie dóbr*, s. 167.

²⁷ Dz. U. z 2017 r., poz. 1153 t. j.

²⁸ Nie jest to bezwzględny zakaz finansowania związków wyznaniowych, ponieważ art. 10 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania zezwala na pewne wyjątki od tej zasady, które mogą wprowadzać odrębne przepisy. Przejawem tego jest możliwość korzystania przez związki wyznaniowe z różnych dotacji państwowych. STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 9-10; STANISZ, P. *Religion and Law*, s. 117.

powinny urzeczywistniać zasadę sprawiedliwości społecznej określoną w art. 2 Konstytucji RP z uwagi na konieczność zadośćuczynienia konsekwencjom działań podejmowanych przez władze komunistyczne wobec związków wyznaniowych w zakresie posiadanego przez nich majątku²⁹. Z całą pewnością jednak instytucję Funduszu Kościelnego w obecnym kształcie należy uznać za przestarzałą³⁰. Wątpliwości budzi rezygnacja w 1999 r. z konieczności potwierdzania przez związki wyznaniowe pełnienia funkcji religijnych przez osoby duchowne tych związków wyznaniowe, co stanowiło podstawę do stwierdzenia możliwości objęcia tych osób obowiązkowym ubezpieczeniem³¹. Taki stan budzi uzasadnione wątpliwości z perspektywy zgodności zasad finansowania związków wyznaniowych z Funduszu Kościelnego nie tylko z zasadą równouprawnienia tych podmiotów, ale również z zasadą praworządności i wymogiem przejrzystości wydatkowania środków publicznych. Zasady tego finansowania powinny być ściśle sprecyzowane w przepisach prawa³².

Przy opracowywaniu właściwych rozwiązań prawnych należałoby przyrzeć się rozwiązaniom prawnym innych państw, w których podobnie zostały określone zasady relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi. Z tej perspektywy za ciekawe należy uznać rozwiązanie włoskie opierające się na możliwości przekazania zgodnie z wolą podatnika części podatku dochodowego od osób fizycznych – 0,8 % na wybrany związek wyznaniowy. Byłoby ono zgodne z określonymi w polskiej Konstytucji zasadami relacji państwa do związków wyznaniowych³³. Należy zauważyć, że stało się ono wzorcem dla funkcjonującego

²⁹ STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 13-14; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 267-268.

³⁰ STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 18; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 257; BORECKI, P. Dylematy likwidacji Funduszu Kościelnego i Komisji Regulacyjnych. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 4, s. 125 i 127; CZOHARA, A. *Podstawy prawne*, s. 210; KRZYSZTOFEK, K. Wpływ prawodawstwa okresu Polski Ludowej na przepisy prawa wyznaniowego III Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2018, t. 21, s. 306-307.

³¹ W obecnej sytuacji sama zainteresowana osoba potwierdza spełnianie przez siebie koniecznych warunków do objęcia jej obowiązkowym ubezpieczeniem. Zakład Ubezpieczeń Społecznych nie posiada instrumentu pozwalającego na kontrolę prawidłowości dokonywanych zgłoszeń i weryfikowania ewentualnych nieprawidłowości. STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne*, s. 118-121; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 269.

³² CZOHARA, A. *Podstawy prawne*, s. 211.

³³ Zob. STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 20-31; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 269-271. Zob. też na ten temat: MISZTAL, H. – STANISZ, P. Włoski model finansowania związków wyznaniowych. [w] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. BORECKI, P. – CZOHARA, A. – ZIELIŃSKI, T. K. Warszawa : LexisNexis, 2009, s. 342-355; STANISZ, P. – ORDON, M. Finansowanie związków wyznaniowych w Republice Włoskiej: zarządzanie środkami z asygnaty podatkowej (OTTO PER MILLE) przedmiotem krytyki Trybunału Obrachunkowego. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2019, t. 22, s. 379-429.

na Węgrzech rozwiązania polegającego na możliwości przekazania 1 % podatku dochodowego od osób fizycznych na wybrany związek wyznaniowy³⁴.

Trzeba również zauważyć, że potrzeba zmian finansowania instytucji kościelnych stała się przedmiotem uregulowania prawnego zawartego w art. 22 ust. 2 Konkordatu³⁵. Pomimo powołania Komisji Konkordatowej nie wypracowano ostatecznej propozycji zmiany zasad finansowania związków wyznaniowych w Polsce. Zmiana taka powinna być wypracowana zgodnie z zasadą bilateralności określona w art. 25 ust. 4-5 Konstytucji, która wyklucza jednostronne uregulowanie tej kwestii przez organy państwowe z pominięciem właściwego udziału zainteresowanych związków wyznaniowych³⁶.

Strona rządowa wielokrotnie zapowiadała podjęcie prac nad nowelizacją zasad finansowania związków wyznaniowych w Polsce. Konsekwencją tego było przedłożenie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o przejęciu dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego oraz niektórych innych ustaw podczas posiedzenia Komisji Wspólnej Rządu i Konferencji Episkopatu Polski w dniu 15 marca 2012 roku. Następnego dnia doszło do podobnego spotkania z reprezentantami niekatolickich związków wyznaniowych. Projekt zakładał przede wszystkim likwidację Funduszu Kościelnego i wprowadzenie możliwości dobrowolnego przekazywania przez podatników podatku dochodowego od osób fizycznych 0,3 % tego podatku na wybrany przez siebie związek wyznaniowy³⁷. W trakcie prac zgłoszono kilka zastrzeżeń i propozycji nowych rozwiązań. Co do zasady uznano zasadność likwidacji Funduszu Kościelnego. Jednak wątpliwości wzbudził brak propozycji rozliczenia działalności Funduszu Kościelnego. Wskazywano również, że proponowany tzw. okres przejściowy jest zbyt krótki. W tym czasie państwo byłoby zobowiązane do wyrównania różnicy pomiędzy uzyskiwanymi kwotami

³⁴ STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 31-32.

³⁵ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

³⁶ STANISZ, P. *Perspektywy zmian*, s. 5-6; KALETA, P. *Problemy prawne*, s. 262-265; ZIELIŃSKI, T. J. Asygnata Podatkowa na związki wyznaniowe – uwagi o projekcie ustawy przygotowanym przez administrację rządową w 2013 r. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2017, t. 9, s. 101-106; WALENCIK, D. *Finansowanie Kościoła katolickiego w Polsce w świetle art. 22 i 27 konkordatu oraz prac komisji konkordatowych – perspektywa zmian*. [w] Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania, red. KROCZEK, P. Kraków : Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe, 2014, s. 26-39.

³⁷ STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne*, s. 121-122; BORECKI, P. *Dylematy likwidacji*, s. 126. Prace nad projektem ustawy nowelizującej zasady finansowania związków wyznaniowych w Polsce były prowadzone w ramach reaktywowanego 20 marca 2012 r. Zespołu ds. Finansów Rządowej Komisji Konkordatowej oraz ustanowionego 22 marca 2012 r. Zespołu ds. Realizacji art. 22 Konkordatu. WALENCIK, D. *Finansowanie Kościoła*, s. 39-54; STANISZ, P. *Religion and Law*, s. 120, 149.

z dobrowolnego odpisu podatkowego w porównaniu do wysokości wcześniej uzyskiwanego finansowania z Funduszu Kościelnego. Z krytyką spotkała się również propozycja wysokości asygnaty podatkowej, która została uznana za zbyt niską. Powoływano tu przykłady rozwiązań funkcjonujących w innych państwach jak Węgry – 1 %, Włochy – 0,8 %, czy Hiszpania 0,7 %. Pewne zastrzeżenia wywoływały kwestie dotyczące określenia celów, na które będzie można wydatkować uzyskane środki finansowe oraz zasad opłacania składek ubezpieczeniowych³⁸.

Po ponad rok trwających pracach nad wskazanym projektem, mimo braku porozumienia co do niektórych istotnych kwestii projekt z dnia 25 lipca 2013 r. został skierowany do konsultacji społecznych. W ich trakcie zgłoszono szereg krytycznych uwag. Ostatecznie zgodnie ze wskazanym projektem każdy podatnik podatku dochodowego od osób fizycznych mógłby przekazać 0,5 % podatku na dowolnie wybrany przez siebie związek wyznaniowy o uregulowanej sytuacji prawnej. W projekcie brak było określonych celów, na które miały być wydatkowane uzyskane środki. Pozostawiono 3-letni okres przejściowy, w czasie którego związki wyznaniowe miały otrzymywać dotacje z budżetu państwa na pokrycie różnicy między kwotą środków finansowych uzyskanych z asygnaty podatkowej a kwotą przewidzianą w budżecie państwa na finansowanie składek ubezpieczeniowych osób duchownych. Wprowadzając odpis podatkowy jako źródło finansowania związków wyznaniowych chciano w ten sposób zastąpić dotychczas funkcjonujący Fundusz Kościelny³⁹.

Następnym krokiem było w dniu 30 października 2013 r. przedstawienie wspólnego stanowiska Ministra właściwego do spraw wyznaniowych oraz metropolity warszawskiego w ramach Kościoła Katolickiego wskazującego termin zakończenia prac nad reformą na wiosnę 2014 r. Wskazano również, że uchwalenie właściwej ustawy zostanie poprzedzone zawarciem umowy pomiędzy rządem

³⁸ STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne*, s. 122-124; BORECKI, P. *Dylematy likwidacji*, s. 132-133. W doktrynie widoczny jest pogląd o niezasadności ograniczenia w projekcie możliwości przekazywania odpisu podatkowego jedynie przez podatników podatku dochodowego od osób fizycznych, poprzez wyłączenie z tego zakresu rolników opłacających podatek rolny lub leśny. Wskazuje się, że jest to naruszenie zasady równości wobec prawa określonej w art. 32 Konstytucji RP. BORECKI, P. *Dylematy likwidacji*, s. 129-130; WALENCIK, D. *Finansowanie Kościoła*, s. 54-61.

³⁹ ZIELIŃSKI, T. J. *Asygnata Podatkowa*, s. 96-98. Wypracowane w omawianym projekcie rozwiązania prawne określające nowe zasady finansowania związków wyznaniowych ocenione zostały w doktrynie jako nowoczesne, wzorowane na funkcjonujących współcześnie w takich państwach jak Włochy, Węgry i Hiszpania. ZIELIŃSKI, T. J. *Asygnata Podatkowa*, s. 98-99. Jednocześnie wskazuje się, że takie rozwiązanie wywołuje wątpliwości z perspektywy zgodności z zasadą równości wobec prawa oraz bezstronności światopoglądowej władz publicznych z uwagi na brak możliwości finansowania w ten sposób organizacji niereligijnych. Zob. ZIELIŃSKI, T. J. *Asygnata Podatkowa*, s. 106-107.

a Konferencją Episkopatu Polski umocowaną przez Stolicę Apostolską. Zapowiedziano również podpisanie analogicznych umów z pozostałymi związkami wyznaniowymi⁴⁰. Jednak do dnia dzisiejszego nie dokonano zakończenia prac nad zapowiadaną reformą zasad finansowania związków wyznaniowych w Polsce⁴¹.

Podsumowanie

Przedstawione rozważania wskazują, że Fundusz Kościelny jest przykładem trudności na drodze do wypracowania nowoczesnych rozwiązań prawnych określających zasady finansowania związków wyznaniowych w Polsce. Mimo podejmowanych prób dokonania reformy zasad finansowania związków wyznaniowych nadal opiera się ono w dużej mierze na funkcjonowaniu Funduszu Kościelnego, czyli instytucji powstałej przed siedemdziesięciu laty w okresie Polski Ludowej. Trzeba podkreślić, że widoczne są liczne postulaty zreformowania tej instytucji. Należy zauważyć, że Fundusz Kościelny powstał jako pewna rekompensata wobec tych związków wyznaniowych, których nieruchomości zostały upaństwowione. Dlatego wydaje się zasadny wniosek, że wypracowane zmiany przepisów powinny obejmować również ustalenia wysokości zobowiązań państwa, które wynikają z ustawy z 20 marca 1950 r. oraz uzasadnienie finansowania z Funduszu Kościelnego związków wyznaniowych, których nieruchomości nie przejęto w okresie Polski Ludowej, albo po wskazanej utracie odzyskały je w całości. Istnieje ponadto potrzeba dokonania właściwych rozliczeń finansowych ponieważ mimo możliwość ubiegania się o odzyskanie niesłusznie przejętych nieruchomości w okresie Polski Ludowej nie zostały one zwrócone dotychczas w całości.

Daje to również podstawę do wysunięcia wniosku o braku przejrzystości przepisów określających zasady finansowania związków wyznaniowych w Polsce. Taka sytuacja wywołuje trudności w zastosowaniu zasady równouprawnienia związków wyznaniowych w zakresie finansowania tych podmiotów⁴². Należy podkreślić, że wypracowanie nowych jednolitych i klarownych zasad finansowania związków wyznaniowych powinno być zgodne również z pozostałymi zasadami określającymi relacje pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi, które zostały uregulowane w art. 25 Konstytucji RP. Należy zauważyć, że proponowana zmiana finansowania związków wyznaniowych oparta na asygnacie podatkowej może zostać uznana za nowy sposób wywiązania się przez państwo z zobowiązań

⁴⁰ ZIELIŃSKI, T. J. *Asygnata Podatkowa...*, s. 96.

⁴¹ KASPROWICZ, Ł. Problematyka przywilejów w systemie zabezpieczenia społecznego – część I, *Ius Novum* 2019, nr 1, s. 168; ABRAMOWICZ, A. M. Równouprawnienie związków, s. 334.

⁴² STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne*, s. 126; WALENCIK, D. *Nabywanie dóbr*, s. 167.

wynikających z faktu nie zwrócenia wszystkich upaństwowionych w 1950 r. nieruchomości⁴³. Ponadto zmiana zasad finansowania związków wyznaniowych oparta na instytucji dobrowolnego przekazania części podatku dochodowego przez osoby fizyczne może być uznana za rozwiązanie respektujące konstytucyjne zasady określające relacje pomiędzy państwem i związkami wyznaniowymi w Polsce⁴⁴.

Fakt funkcjonowania Funduszu Kościelnego w obecnym kształcie jest powodem niegasnącej dyskusji społecznej i doktrynalnej, w której wskazywane są mankamenty działalności tej instytucji. Niewątpliwie ma ona nadal istotne znaczenie dla finansowania związków wyznaniowych w Polsce. Jest jednak instytucją przestarzałą i wymaga reformy, która zadośćuczyni niezrealizowanym roszczeniom związków wyznaniowych oraz będzie opierać się na przejrzystych, jednolitych i klarownych zasadach odpowiadającym wymogom, które określają konstytucyjne zasady relacji pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi w Polsce.

BIBLIOGRAPHY

1. ABRAMOWICZ, A. M. *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2018. ISBN 978-83-8061-639-4.
2. BORECKI, P. Dobro wspólne jako determinanta relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi we współczesnej Polsce. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2019, t. 11, s. 23-42.
3. BORECKI, P. Dylematy likwidacji Funduszu Kościelnego i Komisji Regulacyjnych, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 4, s. 125-148.
4. CZOHARA, A. *Podstawy prawne zadań Funduszu Kościelnego w II RP*. [w] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. BORECKI, P. – CZOHARA, A. – ZIELIŃSKI, T. J. Warszawa : LexisNexis, 2009, s. 199-211.
5. CZURYK, M. *Źródła finansowania działalności charytatywnej Kościołów i innych związków wyznaniowych*. [w] *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. SOBCHYZYK, P. – WARCHAŁOWSKI, K. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, s. 233-250.
6. KALETA, P. Problemy prawne likwidacji Funduszu Kościelnego. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 255-274.
7. KASPROWICZ, Ł. *Problematyka przywilejów w systemie zabezpieczenia społecznego – część I*, *Ius Novum* 2019, nr 1, s. 155-176.

⁴³ STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne*, s. 126-127.

⁴⁴ ZIELIŃSKI, T. J. *Asygnata Podatkowa*, s. 99.

8. KRZYSZTOFEK, K. Wpływ prawodawstwa okresu Polski Ludowej na przepisy prawa wyznaniowego III Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2018, t. 21, s. 301-322.
9. MISZTAŁ, M. – STANISZ, P. *Włoski model finansowania związków wyznaniowych*. [w] *Pro bono Reipublicae*. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka, red. BORECKI, P. – CZOHARA, A. – ZIELIŃSKI, T. J. Warszawa : LexisNexis, 2009, s. 342-355.
10. PIETRZAK, M. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2013. ISBN: 9788378069829.
11. PISZCZ-CZAPLA, M. Kryteria wydatkowania środków Funduszu Kościelnego. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2009, t. 12, s. 341-352.
12. SOBCZYK, P. *Konstytucyjna zasada konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013. ISBN: 978-83-7545-484-0.
13. SOBCZYK, P. Proceduralna niekonstytucyjność nowelizacji ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. *Studia Politolologiczne* 2012, nr 23, s. 235-246.
14. STANISŁAWSKI, T. *Finansowanie instytucji wyznaniowych ze środków publicznych w Polsce*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2011. ISBN: 978-83-7702-359-4.
15. STANISŁAWSKI, T. *Postępowanie przed Komisją Majątkową jako przejaw bilateralizmu*. [w] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. BIELECKI, M. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2011, s. 237-242.
16. STANISZ, P. – ORDON, M. Finansowanie związków wyznaniowych w Republice Włoskiej: zarządzanie środkami z asygnaty podatkowej (OTTO PER MILLE) przedmiotem krytyki Trybunału Obrachunkowego. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2019, t. 22, s. 379-429.
17. STANISZ, P. *Finansowe i majątkowe aspekty działalności kościołów i innych związków wyznaniowych*. [w] MEZGLEWSKI, A. – MISZTAŁ, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2011, s. 237-273.
18. STANISZ, P. Perspektywy zmiany systemu finansowania kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2009, t. 12, s. 5-33.
19. STANISZ, P. Próby rozbicia jedności duchowieństwa katolickiego w okresie Polski Ludowej. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2001, t. 2, s. 115-125;
20. STANISZ, P. *Religion and Law in Poland*. Kluwer Law International, 2017. ISBN: 978-90-4118-914-1.
21. STANISZ, P. *Sytuacja prawna osób duchownych*. [w] MEZGLEWSKI, A. – MISZTAŁ, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2011, s. 289-313.

22. STANISZ, P. *Ubezpieczenia społeczne osób duchownych – charakterystyczne cechy i perspektywy zmian*. [w] *Systemy ubezpieczeń społecznych – między solidaryzmem a indywidualizmem*, red. ŻUKOWSKI, M. Warszawa – Lublin : Zakład Ubezpieczeń Społecznych i Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014, s. 105-128.
23. SZYMAŃSKI, A. *Przejęcie kościelnej organizacji charytatywnej „Caritas” przez władze ludową w 1950 r.* [w] *Kościoty i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. URUSZCZAK W. – KRZYSZTOFEK, K. – MIKUŁA, M. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, s. 321-334.
24. WALENCIK, D. *Czy działalność komisji regulacyjnych jest niezgodna z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej?* [w] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. BORECKI, P. – CZOHARA, A. – ZIELIŃSKI, T. J. Warszawa : LexisNexis, 2009, s. 487-501.
25. WALENCIK, D. *Finansowanie Kościoła katolickiego w Polsce w świetle art. 22 i 27 konkordatu oraz prac komisji konkordatowych – perspektywa zmian*. [w] *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. KROCZEK, P. Kraków : Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe, 2014, s. 25-67.
26. WALENCIK, D. *Nabywanie dóbr doczesnych przez osoby prawne Kościoła katolickiego w świetle prawa polskiego i prawa kanonicznego*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2004*, t. 7, s. 157-179.
27. WALENCIK, D. *Postępowanie regulacyjne przed Komisją Majątkową (na przykładzie wniosku Parafii Matki Bożej Szkaplerznej w Imielinie)*. *Studia z Prawa Wyznaniowego 2005*, t. 8, s. 259-294.
28. WALENCIK, D. *Regulacja spraw majątkowych związków wyznaniowych jako przejaw zasady bilateralności*. [w] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. BIELECKI, M. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2011, s. 211-235.
29. WALENCIK, D. *Regulacja spraw majątkowych związków wyznaniowych realizacją zasady ich równouprawnienia? Przegląd Prawa Wyznaniowego 2017*, t. 9, s. 181-209.
30. WALENCIK, D. *Rewindykacja nieruchomości Kościoła Katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2008. ISBN: 978-83-7363-848-8.
31. ZAWIŚLAK, M. *Instrumentalne wykorzystywanie środków Funduszu Kościelnego*. [w] *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. SOB-CZYK, P. – WARCHAŁOWSKI, K. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, s. 151-168.
32. ZAWIŚLAK, M. *Prawne i finansowe aspekty działalności Funduszu Kościelnego w latach 1989-2009*. [w] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989-2009)*.

- Analizy-dyskusje-postulaty, red. WALENCIK, D. Katowice-Bielsko-Biała : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów, 2009, s. 357-371.
33. ZAWIŚLAK, M. Wydatkowanie środków Funduszu Kościelnego w latach 1950-1989. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2009, t. 12, s. 241-266.
34. ZIELIŃSKI, T. J. Asygnata Podatkowa na związki wyznaniowe – uwagi o projekcie ustawy przygotowanym przez administrację rządową w 2013 r. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2017, t. 9, s. 95-110.

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ОБЪЕДИНЕНИЙ НА ПРОЦЕССФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ (СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

INFLUENCE OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS AND ASSOCIATIONS ON THE PROCESS OF FORMATION OF STATEHOOD IN UKRAINE (SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT)

Мария Бригадир

*кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии и социальной работы,
Тернопольский национальный экономический университет,
юридический факультет, Украина*

Оксана Коваль

*кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры психологии и социальной работы,
Тернопольский национальный экономический университет,
юридический факультет, Украина*

Аннотация. На сегодня в Украине установлен режим отделения церкви от государства, религиозные организации не вмешиваются в сферу государства и его органов, не выполняют их функций. Церковные постановления не имеют юридической силы в отношении государства и не должны противоречить его законам. Хотя на формальном, законодательном уровне можем констатировать упорядоченность вопросов межконфессиональных отношений и взаимодействия церкви и государства, в плоскости реальности функционирования социума – отслеживаются случаи идеологического религиозного вмешательства, которое стало угрожающим для сохранения государственности. Поэтому законодательная система регулирования отношений церкви и государства в Украине требует содержательного совершенствования.

Ключевые слова: идеология, религия, психологическое влияние

Abstract: Today, Ukraine has established a regime of separation of the church from the state, religious organizations do not interfere in the sphere of the state and its bodies, do not perform their functions. Church decrees have no legal force in relation to the state and must not contradict its laws. Although at the formal, legislative level, we can state the orderliness of issues of interfaith relations and interaction between the church and the state, in the plane of the reality of the functioning of society, cases of ideological religious interference are monitored, which has become threatening for the preservation of statehood. Therefore, the legislative system for regulating relations between church and state in Ukraine requires substantial improvement.

Key words: ideology, religion, psychological influence

1 Идеология и ее значение для сообщества

Организованное функционирование социума возможно при наличии идеологии, которая признается и разделяется всеми участниками общества. В зависимости от ее формы подачи и принятия определяется мера комфорта пребывания каждого участника в социуме. Она имеет глубокое социально-психологическое содержание, является частью массового сознания, духовным элементом, который формирует программу действий, обеспечивает моральное основание бытия и одновременно является мерилom и цензом целесообразности действий. Ученые, идеологию, определяют как «совокупность общественных идей, теорий и взглядов, которые отражают социально-экономические условия жизни людей с позиций определенной социальной общности, а также программы по закреплению или изменению существующих общественных отношений»¹.

На обыденном уровне идеология трансформируется в идеи, корректирует и направляет действия, поступки, всегда отражает интересы определенной социальной группы населения. Она пронизывает все стороны бытия, все социальные институты является консолидирующим фактором, синергетическим механизмом. Однако полноценное использование потенциала идеологии зависит от нескольких факторов. Прежде всего – интересы какой социальной группы она отражает (какая эта группа по численности,

¹ КАСЬЯН В. І. *Філософія*. Відповіді на питання екзаменаційних білетів: Навч. Посібник. - К.: Знання, 2008. — 347 с.

по составу, какими ресурсами владеет). Вторым важным показателем является содержательное наполнение идеологии, что она пропагандирует и утверждает, насколько это ментально характерно для социума, как согласуется с ценностями всех социальных институтов (культурой, религией, политикой, образованием и др.).

Идеология в социуме выполняет несколько важных функций: интегративную (в ценностно-смысловом поле происходит объединение участников социума); аксиологическую (формируется единая система нравственных ценностей, которую все признают и которой все придерживаются); познавательную (является средством познания и понимания мира); мобилизации (организует и направляет активность социальных групп); прогностическую (позволяет предсказать действия и поступки участников социальных групп); мотивирующую (является мощным побудительным механизмом для участников социальных групп); контролирующую (успешно, эффективно осуществляет контроль за социальными группами, при этом основу формируют нравственные нормы и ценности, которые должны все соблюдать).

Идеология предстает перед социумом в знаковой (семиотической) форме, в определенных культурных образах, знаках и символах. Созерцающая и воспринимаемая их личность через процессы интериоризации превращает их в элементы индивидуального сознания, они начинают формировать ее убеждения, веру и ценности.

Идеология проявляется во всех сферах социальной жизни, в ее ценностно-нормативном поле происходит формирование, воспитание и развитие личности, потом уже сформированы участники социальной системы начинают формировать свою собственную идеологию.

Как отмечает В. Парето основу идеологии составляют чувства и вера, а ее основная задача – заставить действовать человека за убеждения². Таким образом проявляется функционирование идеологии на индивидуальном и групповом уровнях. В первом случае четко прослеживается психологический аспект, когда внешнее социальное становится собственным, присвоенным, приобретенным и уже потом неотделимым и смыслообразующим, во втором – отслеживается проявление массового, социального, мировоззренческого, что в соответствующих ситуациях выступает как стратегическое и тактическое.

Следует отметить, что ценности и идеи, которые пропагандируют идеологии не должны быть искаженными и реализовываться в однозначном

² ЕНГОЯН А.П. *Идеологические основы социально-политических трансформаций в постсоветской Армении* / Отв. ред.: К.А. Мирумян. – Ер.: Изд-во РАУ, 2011. – 358 с.

семантическом поле. В противном случае идеология превратится в механизм диктатуры и насилия. Примеры искаженного использования идеологии в истории человечества закончились очень трагично, в том числе и для самих авторов и реализаторов (идеология фашизма, коммунизма).

Отсутствие идеологии в обществе указывает на явление аномии – болезненного состояния, характеризующегося ценностно-нормативным вакуумом. В таком случае начинает зарождаться хаос и беспредел, которые через определенный период вызовут появление новой идеологии. Такой путь является длительным, однако сократить его можно благодаря использованию методов эффективного управления. Главная роль здесь принадлежит социальным институтам, задача которых, тиражирование идеологических концепций.

2 Идеология и религия

Немалую роль в становлении идеологии Украины играют религиозные объединения и организации. Данное обстоятельство объясняется особенностями ментальности, исторического развития и формирования нации. Несмотря на это, можем констатировать особое стремление и потребность граждан государства принадлежать к определенной религиозной общине.

История показала, что роль религии в процессах нации оказывается в значительной или даже решающей там, где: рамки нациесоздающего этноса полностью совпадают с религиозными рамками; религия, в свою очередь, была главенствующим фактором этногенеза (общественного мифа об этногенезе) религия была и остается главным атрибутом, выделяет формируемую нацию от референтных для нее сообществ; нациеобразующий этнос потерял другие важные атрибуты коллективной идентичности (язык или общую территорию) религиозная организация является наиболее институализирована силой нации.

К основным законодательным моделям церковно-государственных отношений, существующие в настоящее время в странах мира, относят: строгое разграничение Церкви и государства, разграничение при предоставлении возможности религиозным организациям официально сотрудничать с государством в вопросе образования, СМИ, правового признания брака и тому подобное; обеспечения полной религиозной свободы конфессий при конституционной поддержке одной из них; полный запрет религиозной деятельности; наличие единой официальной государственной религии; формальное принятие международных норм в вопросах религии при

наличии правовых привилегий для одной из конфессий и дискриминации других.

Положительными тенденциями межконфессионального взаимодействия являются: существенные сдвиги в межконфессиональных отношениях в сторону настроенности конфессий на толерантность, терпимость к оппозиции; готовность большинства конфессий к конструктивному диалогу и переговорам по проблемам, которые могут породить осложнения и обострения межконфессиональных отношений.

3 Правовой характер взаимоотношений церкви и государства в Украине

Для концептуального анализа отношений церковь-государство, необходимо исследовать основные законодательные акты, которые регламентируют и легитимизируют существование религии и церкви в обществе, в частности, обеспечение степени свободы совести и вероисповедания отдельных индивидуумов и деятельность религиозных организаций. Из анализа законодательных актов можно сделать вывод, что государственно-церковные отношения – это отношения власти с: а) религиозными организациями; б) религиозными общинами; в) центрами религиозных объединений.

В Украине взаимодействие государства и церкви регулируется такими нормативно-правовыми актами, как:

1. Резолюция 1556 (2002) Парламентской ассамблеи Совета Европы «Религия и изменения в центральной и восточной Европе» от 24.08.2002 г., Что подчеркивает важность исключения любой возможности государственного вмешательства в вопросы догмы церковного строительства и канонического права³;
2. Конституция Украины – ст. 35 закрепляет право на свободу мировоззрения и вероисповедания, включает свободу исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, беспрепятственно отправлять единолично или коллективно религиозные культы и ритуальные обряды, вести религиозную деятельность. Церковь и религиозные организации в Украине признаются отделенными от государства, а школа – от церкви. В статье

³ Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:1&catid=43:eu&Itemid=70&lang=ru

делается акцент на том, что ни одна религия не может быть признана государством как обязательная. Важным является положение ч. 4 ст. 35 Конституции о возможности замены воинского долга альтернативной (невоенной) службой по религиозным убеждениям гражданина⁴;

3. Закон Украины «О свободе совести и религиозные организации» 1991 г., закрепляет право на свободу совести, равноправие граждан независимо от их отношения к религии, отделение церкви (религиозных организаций) от государства, включая положение о невмешательстве церкви в политику, а именно: «религиозные организации не принимают участия в деятельности политических партий и не предоставляют политическим партиям финансовой поддержки, не выдвигают кандидатов в органы государственной власти, не ведут агитации или финансирования избирательных кампаний кандидатов в эти органы»⁵;
4. Закон Украины «Об альтернативной (невоенной) службе», ст. 2 которого гласит, что «право на альтернативную службу имеют граждане Украины, если исполнение воинской обязанности противоречит их религиозным убеждениям и эти граждане принадлежат к действующим согласно законодательству Украины религиозным организациям, вероучение которых не допускает пользования оружием»⁶;
5. Кодифицированные процессуальные акты, устанавливающие запрет допрашивать в качестве свидетеля священнослужителя по поводу того, что им доверено

или стало известно при осуществлении профессиональной деятельности: п. 5 ч. 2 ст. 65 Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 13.04.2012 г.⁷

Анализ положений Конституции нашего государства и действующего законодательства позволяет охарактеризовать отечественную модель государственно-церковных отношений как автономную, то есть отнести к первой группе по классификации Р. Миннерата. Такой вывод подтверждают конституционные принципы взаимоотношений государства и религиозных организаций в Украине, которые выделяет Г. Л. Сергиенко: принцип обеспечения свободы вероисповедания, запрещение его неконституционного

⁴ Конституція України – Відомості ВР України – 1996 – № 30 – ст. 141.

⁵ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987–XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283

⁶ Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 188.

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.

ограничения, принцип отделения государства и религиозных организаций, принцип отделения государственных, коммунальных учебных заведений от религиозных организаций, принцип равенства религиозных организаций перед законом, принцип запрета дискриминации религиозных организаций⁸. По нашему мнению, такая модель государственно-церковных отношений в целом приемлема для отечественных реалий. Однако практика свидетельствует и об отсутствии четкого понимания как социальной природы церковных институтов, так и теоретических основ взаимоотношений государства и церкви. Здесь, прежде всего, необходимо обратить внимание на природу церкви как социального явления, поскольку довольно часто она рассматривается как уникальный феномен, отделенный от других общественных единиц. На наш взгляд, в современных условиях церковь приобретает все черты института гражданского общества. Поскольку любое церковное образование имеет следующие особенности: его возникновения определяется необходимостью удовлетворения религиозно-этических стремлений человека; формирование церкви или религиозной общины отражает возникновение социальных связей между людьми по удовлетворению религиозных прав последних, церковная деятельность охватывает обособленную сферу религиозных отношений; реализация этих отношений связана с использованием индивидами своего права иметь и исповедовать свою религию; церковь выступает формой организационной институционализации соответствующей религии; функционирования церкви происходит на принципах самоуправления и на основе собственной системы норм; церковная жизнь урегулирована правом с целью защиты прав и свобод членов церковной общины и других лиц⁹. Такой подход к природе церкви, почти не получил концептуального осмысления в юридической науке, хотя был положительно воспринят специалистами-политологами¹⁰.

При отделении религиозных организаций от государства, последнее взяло на себя обязанность защищать их права, законные интересы, всячески способствовать установлению отношений взаимной религиозной и мировоззренческой толерантности и уважения между представителями общества, не зависимо от того исповедуют они религию или они атеисты, между

⁸ СЕРГІЄНКО Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.02. – Х., 2004. – С. 70-165.

⁹ ВОВК Д. О. Право і релігія : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д. О. Вовк. – Харків, 2008. – С. 14.

¹⁰ СТАДНІЧЕНКО О. Релігія. Місце у побудові громадянського суспільства / О. Стадніченко // Віче. – 2004. – № 12 (153). – С. 66 – 69.

гражданами разных вероисповеданий, между разными религиозными организациями. При этом государство толерирует и уважает традиции и внутренние постановления религиозных организаций, при условии, что они не противоречат действующему законодательству. Конкретно это проявляется в своевременном и объективном рассмотрении их ходатайств, вынесении по ним обоснованных решений, удовлетворения их имущественных и организационных требований и т.д.¹¹.

4 Негативные последствия влияния религиозных конфессий на целостность государства в Украине

К негативным тенденциям следует отнести: нерешенность проблемы единства православия; окончательно незавершенный распределение культовых сооружений и имущества; наличие ряда законодательных и нормативно неурегулированных вопросов, которые порождают межконфессиональную конфликтность (проблема поочередного богослужения, непредоставление религиозным организациям земли в постоянное пользование) обеспечение равного отношения государства к конфессиям; политизация (явная или латентная) части церквей, религиозных организаций; вмешательство политических составляющих во внутрицерковные отношения, ставит конфессии в неравные условия и др.

Таким образом, на современном этапе развития религиозная ситуация в Украине достаточно сложная. Некоторые ученые считают, что путем выхода из данной ситуации может стать создание единой национальной религии или поместной Церкви, которые выполняли интегрирующие и этноконсолидирующие функции. Однако, в условиях политики мультикультурализма, нельзя говорить об объединении религиозных течений и церковных конфессий, речь может идти лишь о сотрудничестве всех церквей в интересах народа Украины.

Выводы

Немалую роль в становлении идеологии Украины играют религиозные объединения и организации. Данное обстоятельство объясняется особенностями ментальности, исторического развития и формирования нации. Несмотря на это, можем констатировать особое стремление и потребность граждан государства принадлежать к определенной религиозной общине.

¹¹ Філософія права України: Навчальний посібник. За ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля – К., Юрінком Інтер, - 2000 – С. 259.

На сегодня в Украине установлен режим отделения церкви от государства. Поэтому религиозные организации не могут вмешиваться в сферу деятельности государства и его органов, выполнять их функций. Отсутствуют какие-либо правовые формы союза церкви и государства в различных сферах общественной жизни. В законодательных актах четко пописано, что церковные постановления не имеют юридической силы в отношении государства и не должны противоречить его законам. Но в реальности общественной жизни можем наблюдать манипуляции, как со стороны религиозных организаций та и со стороны политиков.

Будучи субъектом правовых отношений, религиозные организации не имеют права вмешиваться в правотворческую, правоприменительную и правоохранительную деятельность государственных органов, в механизм правового регулирования общественных отношений, а также в систему правосудия. Особенность религиозных организаций как субъекта правовых отношений проявляется в том, что их правосубъектность ограничивается четко определенными правоотношениями, вступление в которые является необходимым и неизбежным для осуществления функциональных обязанностей. Последние в структуре государственно-правового порядка определяются законодательством о свободе совести и религиозных организациях. Ошибочно мнение, что деятельность религиозных организаций должна быть направлена исключительно на удовлетворение религиозных потребностей верующих. Отделение церкви от государства, общественно-религиозная деятельность конфессий в Украине базируется на принципах свободы совести и вероисповедания, которые гарантируют религиозным организациям, кроме указанной деятельности, широкие полномочия.

Хотя на формальном, законодательном уровне можем констатировать упорядоченность вопросов межконфессиональных отношений и взаимодействия церкви и государства, в плоскости реальности функционирования социума – отслеживаются случаи идеологического религиозного вмешательства, которое стало угрожающим для сохранения государственности. Поэтому законодательная система регулирования отношений церкви и государства в Украине требует содержательного совершенствования.

ЛИТЕРАТУРА

1. ВОВК, Д. О. Право і релігія : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д. О. Вовк. – Харків, 2008. – 20 с.

2. ЕНГОЯН, А.П. Идеологические основы социально-политических трансформаций в постсоветской Армении / Отв. ред.: К.А. Мирумян. – Ер.: Изд-во РАУ, 2011. – 358 с.
3. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» - 23.04.1991р. – Відомості ВР України – 1991. – №25 – ст.28
4. Конституція України – Відомості ВР України. – 1996. – № 30. – ст. 141.
5. КАСЬЯН, В. І. Філософія. Відповіді на питання екзаменаційних білетів: Навч. Посібник. – К.: Знання, 2008. – 347 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI //Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
7. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 188.
8. Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:1&catid=43:eu&Itemid=70&lang=ru
9. СЕРГІЄНКО, Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Дис....канд. юрид. наук: 12.00.02. – Х., 2004. – 209 с.
10. СТАДНІЧЕНКО, О. Релігія. Місце у побудові громадянського суспільства / О. Стадніченко // Віче. – 2004. – № 12 (153). – С. 66 – 69.
11. Філософія права України: Навчальний посібник. За ред. М.В. Костицького, Б.Ф.
12. ЧМІЛЯ, К. Юрінком Інтер. – 2000 – 336с.

REFERENCES:

1. ENHOIAN, A. P. 2011. *Ydeolohycheskye osnovy sotsyalno-polytycheskykh transformatsiyi v postsovetskoï Armenyyi* [Ideological foundations of socio-political transformations in post-Soviet Armenia]. Erevan, Armenia: RAU. [In Russian].
2. *Filosofia prava Ukrainy*. 2000. [The philosophy of Law of Ukraine]. Kiev, Ukraine :Yurinkom Inter. [In Ukrainian]
3. KASIAN, V. I. 2008. *Filosofia. Vidpovidi na pytannia ekzamenatsiinykh biletiv*. [The philosophy. Answers to the questions of exam tickets]. Kiev, Ukraine : Znannia. [In Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. [The Constitution of Ukraine]. *Vidomosti VR Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1996. № 30. st. 141. [In Ukrainian].
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 13. 4. 2012 r. № 4651-VI* [The Criminal Procedure Code of Ukraine] (13.04.2012 № 4651-VI) *Vidomosti VR Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2013. №9-10, № 11-12, № 13. st.88. [In Ukrainian]
6. *Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu: Zakon Ukrainy* [On alternative (non-military) service: Law of Ukraine] 12.12.1991 r. № 1975-XII *Vidomosti VR Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1992. № 15. St. 188. [In Ukrainian]
7. *Rezoliutsiia 1556 (2002) Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy «Relihiia i zminy u tsentralnii i skhidnii Yevropi»* [Resolution 1556 (2002) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe “Religion and Change in Central and Eastern Europe”] 24.08.2002. Retrieved from http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:1&catid=43:eu&Itemid=70&lang=ru. [In Ukrainian]
8. SERHIIENKO, H. L. 2004. *Rol konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання vidnosyn derzhavy i relihiinykh orhanizatsii u harantuvanni svobody virospovidannia v Ukraini (Dysertatsiia kandydata urydychnykh nauk)* [The role of constitutional and legal regulation of relations between the state and religious organizations in guaranteeing freedom of religion in Ukraine]. Kharkiv. [In Ukrainian]
9. STADNICHENKO, O. 2004. *Relihiia. Mistse u pobudovi hromadianskoho suspilstva*. [The religion. A place in the construction of civil society]. *Viche*. 12 (153). s. 66-69. [In Ukrainian]
10. VOVK, D. O. 2008. *Pravo i relihiia (Avtoreferat dysertatsii kandydata urydychnykh nauk) [Law and religion]*. Kharkiv. [In Ukrainian].
11. *Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii»* [Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”]. 23.04.1991. *Vidomosti VR Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. №25. st.28. [In Ukrainian].

PŘÍSTUP KE SVÁTOSTI POKÁNÍ V KATOLICKÉ CÍRKVI BĚHEM PRVNÍ VLNY EPIDEMIE KORONAVIRU V ROCE 2020

ACCESS TO THE SACRAMENT OF PENANCE IN THE CATHOLIC CHURCH DURING THE FIRST WAVE OF THE CORONAVIRUS EPIDEMIC IN 2020

doc. Damián Němec, dr

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Abstrakt: Epidemiologická opatření během první vlny epidemie koronaviru v r. 2020 výrazně zasáhla oblast realizace náboženské svobody. Tento příspěvek se zabývá jedním užším tématem z této oblasti, a to regulací přístupu ke svátosti pokání. Zaměřuje se především na modalitty umožnění přístupu k této svátosti v katolické církvi, a to jak z hlediska univerzálního práva, tak z hlediska partikulárního práva a návrhů na jeho formulaci.

Klíčová slova: církve a náboženské společnosti, ústavní principy, základní lidská práva, náboženská svoboda, omezení práv, katolická církev, svátosti, svátost pokání

Abstract: Epidemiological measures during the first wave of the coronavirus epidemic in 2020 significantly affected the realization of religious freedom. This paper deals with one narrower topic in this area, namely the regulation of access to the sacrament of penance in response to measures of secular law. It focuses mainly on the modalities of allowing access to this sacrament in the Catholic Church, both in terms of universal law and in terms of particular law and proposals for its formulation.

Key words: churches and religious societies, constitutional principles, basic human rights, religious freedom, restriction of rights, catholic church, sacraments, sacrament of penance

Úvod

Epidemiologická opatření během první vlny epidemie koronaviru v r. 2020 výrazně zasáhla oblast realizace náboženské svobody. Tento příspěvek se zabývá

jedním užším tématem z této oblasti, a to regulací přístupu ke svátosti pokání jako součásti individuální duchovní služby a péče.

V první kapitole krátce představíme situaci vzniklou výnosy státních autorit v České republice (která je velmi podobná situaci v dalších středoevropských zemích). Nejprve krátce shrneme základní údaje o první vlně epidemie koronaviru, dále představíme opatření vedoucí k omezení přístupu duchovních k pacientům a klientům zdravotních, sociálních a vězeňských zařízení a opatření vedoucí k omezení pohybu obyvatelstva.

V druhé kapitole se budeme věnovat předpisům katolické církve, tedy z širšího hlediska. Předpokládaje znalost či snadnou dohledatelnost základních předpisů ohledně řádného i mimořádného způsobu udílení svátosti pokání (individuální rozhřešení a hromadné rozhřešení) věnujeme se speciálnímu opatření pro epidemii koronaviru: nótě Apoštolské penitenciárie z 19. března 2019 ohledně udílení svátosti pokání, zvl. modalit hromadného rozhřešení, a její uplatnění ve vybraných katolických diecézích.

Třetí kapitola syntetizuje poznatky z obou předchozích kapitol a ukazuje fakticky realizované modalitty umožnění přístupu ke svátosti pokání jak v České republice, tak v dalších zemích. Na základě kritického hodnocení představí některé návrhy řešení přístupu ke svátosti pokání v této mimořádné situaci i příklady jejich uplatnění, a to stručně včetně debaty kolem nich.

1 První vlna epidemie koronaviru a vybraná opatření zasahující náboženskou svobodu v České republice

1.1 Krátký přehled událostí první vlny epidemie v České republice

Ačkoli jednotliví lidé se vyjadřují v osobních hovorech o tom, že zpětně viděno měli příznaky onemocnění Covid-19 (a tedy s velkou pravděpodobností již samotné onemocnění) již v době od prosince roku 2019, první – byť ne příliš nápadná – oficiální reakce v České republice (dále jen „ČR“) byla začátkem února 2020: Ministerstvo zdravotnictví České republiky (dále jen „MZ“) vydalo 3. února 2020 ochranné opatření zakazující s účinností od 9. února 2020 přijímat lety z Číny.¹

¹ Ministerstvo zdravotnictví. *Ochranné opatření čj. MZDR 4618/2020-1/MIN/KAN ze dne 3. 2. 2020 (o zákazu letů z Číny).*

S malým odstupem, ale již ve velké vlně následovala další obdobná opatření: dne 2. března 2020 zákaz letů z Korejské republiky² a Itálie³ a od 6. března karanténní opatření pro občany vracející se z Itálie,⁴ zákaz vývozu respirátorů třídy FFP3 z 3. března 2020⁵ a zákaz vývozu dezinfekce rukou z 5. března 2020.⁶

Následovalo velké množství dalších opatření. Jednotlivá opatření týkající se tématu tohoto příspěvku pojednáme v následující kapitole.

Z hlediska právního zde připomeneme jen zcela nejdůležitější opatření: zavedení celostátního nouzového stavu (poprvé od vzniku ČR v roce 1993!), a to usnesením vlády ze dne 12. března 2020 na období 30 dní,⁷ a jeho prodloužení po vzrušených debatách v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky vládou 9. dubna 2020 do 30. dubna 2020⁸ a opět dne 30. dubna 2020 do 17. května 2020.⁹ I poté však trvala omezení, uvolněná ve velké většině do počátku července 2020 – a nyní vracená v průběhu září 2020 v rámci druhé vlny epidemie koronaviru v České republice.

1.2 Opatření týkající se návštěv pacientů a klientů zdravotních a sociálních institucí a vězeňských zařízení

Ještě před vyhlášením nouzového stavu rozhodlo MZ dne 9. března 2020 s účinností od následujícího dne o zákazu návštěv pacientů v lůžkových zdravotnických zařízeních a v zařízeních sociálních služeb v pobytové formě a v zařízeních odlehčovacích sociálních služeb v pobytové formě. Z tohoto plošného zákazu byly dány výjimky: v případě lůžkových zdravotnických zařízení pro návštěvy nezletilých

² Ministerstvo zdravotnictví. *Ochranné opatření čj. MZDR 5503/2020-5/PRO* ze dne 2. 3. 2020 (o zákazu letů z Korejské republiky).

³ Ministerstvo zdravotnictví. *Ochranné opatření čj. MZDR 5503/2020-6/PRO* ze dne 3. 2. 2020 (o zákazu letů z Itálie).

⁴ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření čj. MZDR 5503/2020-10/PRO* ze dne 5. 2. 2020 (karanténní opatření pro občany ČR po návratu z Italské republiky).

⁵ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření čj. MZDR 5503/2020-8/PRO* ze dne 3. 2. 2020 (o zákazu vývozu respirátorů třídy FFP3 z České republiky).

⁶ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření čj. MZDR 5503/2020-9/PRO* ze dne 3. 2. 2020 (o zákazu vývozu dezinfekce rukou z České republiky).

⁷ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky o vyhlášení nouzového stavu pro území České republiky z důvodu ohrožení zdraví v souvislosti s prokázáním výskytu koronaviru (označovaný jako SARS CoV-2) na území České republiky od 13. 3. 2020, 14.00 hodin č. 194* ze dne 12. března 2020 na dobu 30 dnů. Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 69/2020 Sb.

⁸ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky České republiky o prodloužení nouzového stavu v souvislosti s epidemií viru SARS-CoV-2 do 30. 4. 2020 č. 396* ze dne 9. dubna 2020. Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 156/2020 Sb.

⁹ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky České republiky o prodloužení nouzového stavu v souvislosti s epidemií viru SARS-CoV-2 do 17 5. 2020 č. 485* ze dne 30. dubna 2020. Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 220/2020 Sb.

pacientů, pacientů s omezenou svéprávností, rodiček, pacientů v hospicích a dalších pacientů v terminálním stádiu nevyléčitelného onemocnění; v případě zařízení sociálních služeb pro návštěvy nezletilých uživatelů, uživatelů s omezenou svéprávností a uživatelů v terminálním stádiu nevyléčitelného onemocnění.¹⁰ Velmi brzy po vyhlášení nouzového stavu byl tento zákaz zpřísněn novým obdobným nařízením MZ ze dne 18. března 2020, které z výjimek vyloučilo návštěvy rodiček včetně přítomnosti otců při porodech.¹¹ Nařízení MZ ze dne 27. března 2020 umožnilo od 28. března přítomnost třetí osoby při porodu v případě cizinek potřebujících tlumočení, rodiček se závažným duševním omezením, rodiček nevidomých, neslyšících anebo majících jiné závažné zdravotní postižení a také v případě očekávání porodu mrtvého plodu.¹² Rozšíření možnosti přítomnosti třetí osoby při porodu za splnění přísných podmínek pak byla umožněna nařízením MZ ze dne 15. dubna 2020 s účinností od 16. dubna 2020.¹³

Již 13. března 2020 vydala vláda zákaz návštěv obviněných, odsouzených a chovanců ve vazebních věznicích, věznicích a ústavech pro výkon zabezpečovací detence po dobu trvání nouzového stavu s účinností ode dne 14. března 2020, z něhož mohla udělovat individuální výjimky ministryně spravedlnosti.¹⁴ Teprve v souvislosti se skončením nouzového stavu (17. května 2020) vydalo dne 15. května 2020 MZ opatření, jímž zmocnilo Vězeňskou službu České republiky rozhodovat o návštěvách uvedených osob, přičemž definovalo podmínky spočívající ve splnění prohlášení o hygienické situaci návštěvníků.¹⁵ Toto opatření bylo modifikováno směrem k rozvolnění dalšími obdobnými nařízeními MZ ze dne 18. června 2020¹⁶ a 30. června 2020.¹⁷

¹⁰ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 10519/2020-1/MIN/KAN* ze dne 9. 3. 2020 (zákaz návštěv pacientů ve zdravotnických zařízeních a zařízeních sociálních služeb).

¹¹ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 12344/2020-1/MIN/KAN* ze dne 18. 3. 2020 (rozšíření zákazu návštěv pacientů ve zdravotnických zařízeních a zařízeních sociálních služeb o návštěvy rodiček).

¹² Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 13620/2020-1/MIN/KAN* ze dne 27. 3. 2020 (povolení přítomnosti třetích osob u porodu v některých okolnostech od 28. 3. 2020).

¹³ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 16214/2020-1/MIN/KAN* ze dne 15. 4. 2020 (rozšíření povolení přítomnosti třetích osob u porodu při splnění definovaných podmínek od 16. 4. 2020).

¹⁴ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky o přijetí krizových opatření č. 204* ze dne 13. března 2020 (zákaz návštěv ve věznicích). Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 77/2020 Sb.

¹⁵ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 20598/2020-1/MIN/KAN* ze dne 15. 5. 2020 (nařízení Vězeňské služby ČR ohledně návštěv, od 18. 5. 2020 do odvolání).

¹⁶ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 20598/2020-2/MIN/KAN* ze dne 18. 6. 2020 (nařízení Vězeňské služby ČR ohledně návštěv, od 22. 6. 2020 do odvolání).

¹⁷ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 16220/2020-3/MIN/KAN* ze dne 30. 6. 2020 (nařízení Vězeňské služby ČR ohledně návštěv, od 1. 7. 2020 do odvolání).

Teprve po skončení nouzového stavu umožnilo opatření MZ schválené usnesením vlády ČR ze dne 18. května 2020 návštěvy v lůžkových zdravotnických zařízeních a pobytových zařízeních sociálních služeb s účinností od 25. května 2020, a to zpravidla pro maximálně dvě osoby nejlépe ve venkovním prostoru s tím, že tato omezení se netýkají návštěv osob v terminálním stádiu nevyléčitelného onemocnění.¹⁸ Toto opatření bylo rušeno (prakticky mírně modifikováno) opatřením ze dne 29. června 2020 s účinností od 1. července 2020¹⁹ a opatřením ze dne 3. července 2020 s účinností od 4. července 2020.²⁰

1.3 Opatření týkající se pohybu obyvatelstva v České republice

V této podkapitole se omezujeme na popis zákazů v oblasti volného pohybu osob mající přímý dopad na oblast poskytování individuálních náboženských služeb; zákazy týkající se konání bohoslužeb popisuje ve svém příspěvku dr. Monika Menke.

Vláda České republiky svým usnesením ze dne 15. března 2020 zakázala s účinností od 16. března do 24. března 2020 volný pohyb osob s výjimkami cest do zaměstnání a zpět a pro obstarání nezbytných potřeb a úkonů; mezi nimi byly také úkony z výkonu povolání zajišťující individuální duchovní péči a duchovní služby.²¹ Tento zákaz byl 23. března 2020 prodloužen do 1. dubna 2020 opatřením MZ²² schváleným téhož dne vládou ČR,²³ a znovu prodloužen opatřením MZ ze dne 30. března 2020 do 11. dubna 2020²⁴ a modifikován opatřeními MZ ze dne

¹⁸ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 16214/2020-3/MIN/KAN – příloha č. 4 usnesení vlády ČR č. 555 ze dne 18. 6. 2020* (povolení návštěv v lůžkových zdravotnických zařízeních a pobytových zařízeních sociálních služeb s vymezením podmínek s účinností od 25. 5. 2020 do odvolání).

¹⁹ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 16214/2020-4/MIN/KAN* ze dne 29. 6. 2020 (povolení návštěv v lůžkových zdravotnických zařízeních a pobytových zařízeních sociálních služeb s vymezením podmínek s účinností od 1. 7. 2020 do odvolání).

²⁰ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 16214/2020-5/MIN/KAN* ze dne 3. 7. 2020 (povolení návštěv v lůžkových zdravotnických zařízeních a pobytových zařízeních sociálních služeb s vymezením podmínek s účinností od 4. 7. 2020 do odvolání).

²¹ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky o přijetí krizových opatření č. 215* ze dne 15. března 2020 (zákaz volného pohybu obyvatel do 24. 3. 2020). Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 85/2020 Sb.

²² Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 12745/2020-1/MIN/KAN* ze dne 23. 3. 2020 (prodloužení rozšíření zákazu volného pohybu obyvatel do 1. 4. 2020).

²³ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky o přijetí krizových opatření č. 279* ze dne 23. března 2020 (prodloužení zákazu volného pohybu obyvatel do 1. 4. 2020). Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 126/2020 Sb.

²⁴ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 12745/2020-4/MIN/KAN* ze dne 30. 3. 2020 (prodloužení rozšíření zákazu volného pohybu obyvatel do 11. 4. 2020).

6. dubna 2020,²⁵ ze dne 10. dubna 2020²⁶ a ze dne 15. dubna 2020²⁷ s účinností do konce nouzového stavu; v těchto opatřeních se z pohledu našeho zájmu opakují shodné výjimky.

Také dne 16. března 2020 byl usnesením vlády ČR nařízen osobám v zařízeních sociální péče (domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy pro seniory, domovy se zvláštním režimem) zákaz vycházet mimo objekt či areál zařízení po dobu trvání nouzového stavu.²⁸

Rovněž dne 16. března 2020 bylo usnesením vlády ČR doporučeno seniorům od 70 let věku nevycházet po dobu trvání nouzového stavu mimo svá obydlí s výjimkou návštěvy zdravotnického zařízení za účelem zajištění neodkladné zdravotní péče.²⁹

Dále byl opatřením MZ ze dne 12. 6. 2020 od 15. 6. 2020 silně uvolněn pohyb osob (vč. bohoslužeb),³⁰ toto opatření bylo zrušeno již 18. června 2020 s účinností od 19. června do 21. června 2020³¹ a dalším opatřením MZ z téhož dne s účinností od 22. června do odvolání,³² opět zrušeno (fakticky modifikováno) opatřením MZ ze dne 3. července 2020.³³

²⁵ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 15190/2020-4/MIN/KAN* ze dne 6. 4. 2020 (prodloužení rozšíření zákazu volného pohybu obyvatel do konce nouzového stavu s dalšími výjimkami).

²⁶ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 15190/2020-5/MIN/KAN* ze dne 10. 4. 2020 (prodloužení rozšíření zákazu volného pohybu obyvatel do konce nouzového stavu s dalšími výjimkami).

²⁷ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 16195/2020-1/MIN/KAN* ze dne 15. 4. 2020 (prodloužení rozšíření zákazu volného pohybu obyvatel do konce nouzového stavu s dalšími výjimkami).

²⁸ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky o přijetí krizových opatření č. 239* ze dne 16. března 2020 (pokyny poskytovatelům sociálních služeb a jejich klientům). Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 97/2020 Sb.

²⁹ Vláda České republiky. *Usnesení vlády České republiky o přijetí krizových opatření č. 240* ze dne 16. března 2020 (pokyny poskytovatelům sociálních služeb a jejich klientům). Publikováno ve sbírce zákonů pod č. 98/2020 Sb.

³⁰ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 20588/2020-7/MIN/KAN* ze dne 12. 6. 2020 (zákaz a omezení hromadných akcí nad 500 osob s výjimkami, s účinností od 15. 6. 2020 do odvolání).

³¹ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 20588/2020-8/MIN/KAN* ze dne 12. 6. 2020 (zákaz a omezení hromadných akcí nad 500 osob s výjimkami, s účinností od 19. 6. do 21. 6. 2020).

³² Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 20588/2020-9/MIN/KAN* ze dne 18. 6. 2020 (zákaz a omezení hromadných akcí nad 1000 osob s výjimkami, s účinností od 22. 6. 2020 do odvolání).

³³ Ministerstvo zdravotnictví. *Mimořádné opatření č. j. MZDR 20588/2020-10/MIN/KAN* ze dne 3. 7. 2020 (zákaz a omezení hromadných akcí nad 1000 osob s výjimkami, s účinností od 4. 7. 2020 do odvolání).

2 Celocírkevní opatření katolické církve ohledně udílení svátosti pokání

2.1 Nóta Apoštolské penitenciárie ohledně možnosti hromadného rozhřešení

V situaci faktické sanitární krize především v Itálii a Španělsku, vzniklé v důsledku epidemie koronaviru, vydala Apoštolská penitenciárie dne 19. března 2020 Poznámku (nótu) o svátosti smíření v situaci současné pandemie.³⁴ Na jedné straně tato nóta připomíná tradiční nauku a disciplínu katolické církve, že pouze individuální zpověď spojená s individuálním rozhřešením je jedinou řádnou formou slavení svátosti pokání a že mimořádnou vždy osobně dostupným způsobem mimosvátostného dosažení odpuštění hříchů zůstává dokonalá lítost nad hříchy, a druhé straně se podrobněji vyjadřuje k možnosti udělení hromadného rozhřešení více kajcníkům bez osobního vyznání hříchů.

Nóta připomíná, že se v aktuální situaci pandemie mohou (a nemusí) vyskytnout situace závažné nutnosti předvídané v kán. 961 § 2 Kodexu kanonického práva z r. 1983. Rozlišení, zda nastal případ takové nutnosti, přísluší diecéznímu biskupovi v souladu se zásadami dohodnutými s ostatními členy biskupské konference, a jednotliví kněží podle nich mají postupovat. Biskup má podle míry pandemické nárůzy určit případy závažné nutnosti, při nichž je přípustné udělovat hromadné rozhřešení: například při vstupu do nemocničních oddělení, kde jsou hospitalizováni nakažení věřící v nebezpečí smrti, a za použití prostředků pro zesílení hlasu, v rámci možnosti a při veškeré obezřetnosti, aby bylo rozhřešení slyšitelné.

Pokud by kněz dospěl k přesvědčení, že nastala takto vymezená závažná nutnost, má předem o tom zpravit diecézního biskupa, příp. v urgentním případě jej co nejdříve zpětně informovat o udělení hromadného rozhřešení. Přitom je třeba kajcníky vést k zpytování svědomí a lítosti.

Zároveň také nóta vybízí ke jmenování mimořádných nemocničních kaplanů (tedy kněží ustanovených podle kán. 564 Kodexu kanonického práva z r. 1983), samozřejmě ve spolupráci s přijímající institucí.

³⁴ Penitenzieria Apostolica. *Nota circa il sacramento della riconciliazione nell'attuale situazione di pandemia* (19. 3. 2020), dostupné online na www.vatican.va/roman_curia/tribunals/apost_penit/documents/rc_trib_appen_pro_20200319_decreto-speciali-indulgenze_it.html#NOTA [cit. 20. 9. 2020]. Český překlad je dostupný online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200320cirkev-umoznila-ziskani-odpustku-v-urgentnich-pripadech-epidemie, slovenský překlad na www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/nota-apostolskej-penitenciarie-ohladom-svatosti-zmerenia-v-aktualnej-situacii-pandemie [oboji citováno 20. 9. 2020].

2.2 Uplatnění nóty Apoštolské penitenciárie ve vybraných diecézích

K realizaci nóty Apoštolské penitenciárie byly některými diecézemi vydány pastorační pokyny biskupů. V našem případě se budeme věnovat pokynům některých italských diecézí, nakolik jsou dohledatelné. Podle očekávání v nich byly dány rozdílné pokyny, protože epidemická situace v Itálii se lišila v různých regionech.

Již v den zveřejnění nóty Apoštolské penitenciárie, tj. 20. března 2020, vydal pokyny Mauro Parmeggiani, biskup diecéze Tivoli a Palestrina.³⁵ Ustanovuje, že závažná nutnost může nastat především v nemocnicích (a některé z nich jmenovitě uvádí), v rehabilitačních ústavech a pečovatelské domy poskytující zdravotní služby.³⁶ V tom případě jej mají kněží konzultovat před udělením hromadného rozhrěšení nebo co nejdříve poté, a dává k dispozici spojení na e-mail, telefon do kanceláře i domů. Zároveň dává obecné dovolení zpovídat mimo zpovědnice a zpovědní místnosti při dodržení hygienických předpisů a zachování zpovědního tajemství; rovněž vybízí kněze, aby se mu přihlásili do služby mimořádných nemocničních kaplanů.

Následujícího dne 21. března 2020 je datován list biskupa Massimo Camisasca z diecéze Reggio Emilia – Guastalla.³⁷ Biskup tu stanoví, že v období zdravotní nouze mohou kněží pověřeni biskupem udělit hromadné rozhrěšení osobám v nebezpečí smrti nebo v podmínkách neumožňujících hygienicky bezpečný kontakt se zpovědníkem – a tuto absoluci mohou také udělit zdravotnímu personálu na základě jeho žádosti. Mají přitom v maximální míře respektovat přítomné nekatolíky a nevěřící.

³⁵ PARMEGGIANI, M. Vescovo della diocesi Tivoli e Palestrina *Lettera del Vescovo circa la Indulgenza plenaria e Assoluzione collettiva in caso di pandemia Prot.N.C/58/2020*, 20. 3. 2020, dostupné online na www.diocesipalestrina.it/sito/download2/category/30-lettere?start=20 [cit. 21. 9. 2020].

³⁶ V italské se pro pečovatelské domy poskytující zdravotní služby užívá označení RSA = *Residenze Sanitarie Assistenziali*, které jsou určeny pro nesamostatné klienty, umístěné v nich na dobu určitou či neurčitou. Liší se tak od nemocnic (*ospedali*) určených pro léčbu chorob, od pečovatelských domů (*case di cura*) určených pro pacienty s akutním onemocněním a od domovů pro seniory (*case di riposo*) určených pro alespoň částečně soběstačné klienty, a také od institucí nesoucích označení RSSA = *Residenza Sociosanitaria Assistenziale* určených pro staré klienty od 64 let mající závažný psychofyzický deficit. Viz COOPERATIVA INCOTRO. *Cosa sono le RSA? Orientarsi fra RSA, RSSA e Case di Riposo*, dostupné online na www.coopincontro.it/cosa-sono-le-rsa-orientarsi-fra-rsa-rssa-case-riposo/ [cit. 21. 9. 2020].

³⁷ CAMISASCA, M. Vescovo di diocesi Reggio Emilia – Guastalla. *Speciali indulgenze ai fedeli e Sacramento della Riconciliazione nell'attuale situazione di pandemia Prot.N. 49-2020/E*, 21. 3. 2020, dostupné online na www.diocesi.re.it/decreto-vescovile-su-speciali-indulgenze-ai-fedeli/ [cit. 21. 9. 2020].

Dne 25. března zaslal svůj list biskup Gianni Ambrozio z diecéze Piacenza-Bobbio.³⁸ V tomto listě uděluje obecné dovolení všem kněžím, aby v období zdravotní nouze mohli udělit hromadné rozhřešení osobám v nebezpečí smrti nebo v podmínkách neumožňujících hygienicky bezpečný kontakt se zpovědníkem, a to včetně zdravotnického personálu, při zachování podmínek stanovených nótou Apoštolské penitenciárie.

Jako příklad větší diecéze uvádíme milánskou arcidiecézi. Zde jednak vydává stručné pokyny generální vikář, kde poprvé byla otázka hromadného rozhřešení řešena v jeho pokynech pro slavení Svatého týdne z 26. března 2020,³⁹ ale především vydává poměrně často právní oddělení syntézu státních i církevních předpisů pro pastorační působení, kde pro nás je relevantní syntéza ze 17. dubna 2020.⁴⁰ V obou dokumentech se objevuje prakticky shodný text, že je dovoleno udělování hromadného rozhřešení v pečovatelských domech poskytujících zdravotní služby⁴¹ s tím, že kněží si mají vyžádat předchozí rozhodnutí ordináře prostřednictvím právního oddělení.

3 Otázka přístupu ke svátostem, zvl. svátosti pokání, ve Střední Evropě

3.1 Specifika situace ve Střední Evropě oproti nótě Apoštolské penitenciárie

Z popisu opatření proti epidemii koronaviru, obsaženého v 1. kapitole tohoto příspěvku, v ČR jasně vyplývá, že situace ohledně přístupu ke svátostem, zvláště ke svátosti pokání, se značně liší od Itálie a Španělska. Je nutno konstatovat – byť pro toto konstatování nebudeme uvádět konkrétní odkazy – že obdobná situace jako v ČR se týká všech států střední Evropy.

³⁸ AMBROZIO, G. Vescovo di diocesi Piacenza-Bobbio. *Speciali indulgenze ai fedeli e Sacramento della Riconciliazione nell'attuale situazione di pandemia Prot.N. 43/2020*, 25. 3. 2020, dostupné online na www.diocesipiacenzabobbio.org/speciali-indulgenze-ai-fedeli-e-sacramento-della-riconciliazione-nellattuale-situazione-di-pandemia/ [cit. 21. 9. 2020].

³⁹ Arcidiecesi di Milano, Curia arcivescovile, Vicario generale. *Comunicato del Vicario Generale Le celebrazioni della "settimana autentica"*, dostupné online na www.chiesadimilano.it/news/chiesa-diocesi/settimana-santa-e-pasqua-indicazioni-diocesane-per-le-celebrazioni-313754.html [cit. 25. 9. 2020].

⁴⁰ Arcidiecesi di Milano, Curia arcivescovile, Avvocatura. *Sintesi delle disposizioni civili e canoniche circa l'emergenza COVID-19 in vigore nell'Arcidiecesi di Milano al 17 aprile 2020*, dostupné online na www.olir.it/documenti/emergenza-coronavirus-la-sintesi-delle-disposizioni-civili-e-canoniche-in-vigore-nellarcidiecesi-di-milano-al-17-aprile/ [cit. 25. 9. 2020].

⁴¹ V Itálii jsou tato instituce označovány zkratkou RSA, srov. výše pozn. č. 36.

Zásadní rozdíl spočívá v tom, že v Itálii a Španělsku bylo více katolíků na jednom místě (zpravidla ve zdravotnickém zařízení) bez možnosti běžného přístupu kněze, zatímco ve střední Evropě byli katolíci většinou uzavřeni až izolováni v místech svého běžného pobytu: ve svém domově, v zařízeních sociálních služeb a částečně také ve zdravotnických zařízeních, aniž by tam vytvářeli skupiny srovnatelné s Itálií nebo Španělskem.

Tak se zřetelně ukazuje, že celocírkevní dokument – nota Apoštolské penitenciáře ze dne 19. března 2020, o níž jsme pojednali v 2. kapitole – je příliš poplatný italským poměrům, což bohužel není zcela výjimečná situace.

3.2 Poskytování individuální duchovní služby a péče v České republice

Jak bylo poukázáno v podkapitole 1.3, omezení pobytu obyvatelstva se netýkala poskytování individuální duchovní péče a služby. Bylo tedy vždy legálně možné, aby duchovní (svěcení i nesvěcení) vycházeli za jednotlivými příjemci duchovní péče a služby, a to fakticky při zachování předpisů ohledně hygienické ochrany (roušky, dezinfekce apod.).⁴²

Proti tomu však stojí úřední omezení týkající se návštěv pacientů a klientů zdravotních a sociálních institucí a vězeňských zařízení popsána v podkapitole 1.2, která dovolovala duchovní službu – vyjma nezletilých osob, kterých v takových institucích je pomálu, a hospiců – explicitně pouze v terminálním stádiu nevyléčitelných onemocnění.

Zde se opět jedná o střet legálně zajištěných práv, dokonce garantovaných na úrovni ústavního práva: právo na výkon náboženské svobody a právo na ochranu zdraví, a z obou práv vyplývající povinnosti. Je nutno říci, že tento konflikt nebyl v době 1. vlny epidemie koronaviru v praxi právně nastolen a úředně řešen.

V situaci poskytování duchovní péče a služby v domácím prostředí fakticky hraje velký význam snaha o zamezení zdravotního ohrožení, a to jak ze strany poskytovatele, tak ze strany příjemce duchovní péče a služby. Kromě dodržování hygienických opatření (např. roušky, dezinfekce) hraje velkou roli míra rizika daná především věkem a jinými onemocněními. Zde nelze opomenout usnesení vlády ČR dne 16. března 2020, doporučující seniorům od 70 let věku nevycházet po dobu trvání nouzového stavu mimo svá obydlí s výjimkou návštěvy zdravotnického zařízení za účelem zajištění neodkladné zdravotní péče – a nejen velká

⁴² Z důvodu zachování únosné délky a přehlednosti tohoto příspěvku jsme v něm nepojednali o otázce úředních hygienických opatření, kterých bylo během první vlny epidemie koronaviru velmi mnoho.

část příjemců duchovní služby a péče, ale také nemalá část jejich poskytovatelů spadá do této skupiny; potřeba velké opatrnosti vůči takto ohroženým skupinám byla v 1. etapě epidemie koronaviru silně zdůrazňována (mj. vytvářením časových úseků, kdy byl prodej v maloobchodě vyhrazen seniorům⁴³). Zde je po lidské stránce nesmírně důležitá pomoc charitativních a diakonických organizací a dobrovolníků, která v této době byla vskutku výrazná.⁴⁴

Po stránce praktické se ukázalo ve zdravotnických zařízeních jako snadnější poskytování duchovní péče řádně ustanovenými nemocničními kaplany, kteří jsou velmi často vůči zdravotnickému zařízení v postavení zaměstnanců (ať už na základě pracovní smlouvy, nebo dohod o pracích mimo pracovní poměr). Dodržování hygienických opatření, zvl. práce v ochranném obleku, pro nemocniční kaplany znamenalo velkou zátěž, stejně jako pro mnoho zdravotnických pracovníků.⁴⁵

K tomuto tématu se z pozice katolické církve vyjádřil pomocný biskup pražský Zdenek Wasserbauer, předseda rady ČBK pro duchovní službu ve zdravotnictví, a to již 17. března 2020,⁴⁶ tedy krátce po zavedení zákazu návštěv. Vycházel přitom z odborného vyjádření dvou specialistů: světského právníka a lékaře. Ze strany právní se na jedné straně jedná o výkon náboženské svobody garantovaný čl. 16 odst. 4 Listiny základních práv a svobod, který dle tohoto ustanovení může být omezen pouze zákonem, navíc potvrzený ustanovením § 28 odst. 3 písm. j) zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, a druhé straně lze výkon práv omezit v úředně vyhlášeném nouzovém stavu také opatřeními přijímanými příslušnými orgány na základě zákona č. 240/2000 Sb., o krizovém řízení a o změně některých zákonů (krizový zákon) – z výše uvedeného tedy jasně vyplývá, že nelze tedy právně duchovní péči a službu v institucích zdravotních, sociálních a vězeňských zcela zakázat. Ze strany zdravotní je nutno jednak brát zcela vážně nejen předepsaná hygienická opatření (osobní ochranné pomůcky,

⁴³ Také v této otázce bylo vydáno více časově postupných a různých se opatření, o nichž v tomto příspěvku rovněž speciálně nepojednávám.

⁴⁴ Ekumenická rada církví. *Církev na straně potřebných* (22. 6. 2020), dostupné online na www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkev_na_strane_potrebnych#.X2739Yvgrb0 [cit. 25. 9. 2020]; Katolická církev. *Církev stály v době pandemie na straně potřebných* (22. 6. 2020), dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200622cirkev-staly-v-dobe-pandemie-na-strane-potrebnych [cit. 25. 9. 2020].

⁴⁵ Viz např. Katolická církev. *Rozhovor s nemocničním kaplanem (Leo Zerhauem): Služba nemocným je náročná, ale krásná*, dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200525rozhovor-s-nemocnicnim-kaplanem-sluzba-nemocnym-je-narocna-ale-krasna [cit. 24. 9. 2020].

⁴⁶ Katolická církev. *Sdělení předsedy rady ČBK pro duchovní službu ve zdravotnictví při nutné návštěvě nemocného* (17. 3. 2020), dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200317sdeni-predsedy-rady-cbk-pro-duchovni-sluzbu-ve-zdravotnictvi-pri-nutne-navstevě-nemocneho [cit. 24. 9. 2020].

dezinfekce užívaných předmětů atd.), tak především ohled na riziko přenosu nákazy, přičemž katolická církev obecně nedoporučuje dožadování se přístupu do jmenovaných institucí mimo případ zjevné silné nespravedlnosti. Dle našeho soudu je v situaci konfliktu ústavně zaručených práv nutno vycházet z principu proporcionality, což vede v různých situacích k nestejnému řešení, nelze jej řešit uniformně.

3.3 Možnosti přístupu ke svátosti pokání

Silná ohraničení poskytování individuální duchovní péče a služby popsaná v předchozí podkapitole 3.2 se týkala také svátostné služby. A protože období vrcholící 1. vlny epidemie koronaviru se krylo se závěrem liturgické doby postní a slavením velikonoce, zvláště výrazně tu vystupovala otázka umožnění přístupu ke svátosti pokání. Jak jsme konstatovali výše v podkapitole 3.1, celocírkevní předpis, nóta Apoštolské penitenciárie z 19. března 2020, svým zaměřením nedávala vhodný podklad pro adekvátní řešení ve středoevropské situaci. Bylo tedy nutno hledat způsoby řešení – v našem případě pro ČR.

Autor tohoto příspěvku byl do tohoto hledání osobě zapojen, a tak se mohl seznámit také s návrhy jiných českých kanonistů: Josefa Jančáře, Libora Botka a Jiřího Dvořáčka (byť v posledním případě byl návrh zpracován pro diecézi Görlitz).

P. ICLic. Josef Radim Jančář OCarm. vypracoval návrh směrnice ČBK, v němž vycházel velmi věrně z dosavadních právních předpisů a zmíněné noty Apoštolské penitenciárie. Zdůrazňuje přitom, že zmíněná nóta je zpracována pro situaci epidemie koronaviru, a proto je aplikovatelná pouze v období této epidemie a vůči osobám zasaženým tímto onemocněním. Užití hromadného rozhřešení by tak bylo možno na základě předchozího úsudku diecézního biskupa, který by měl dle znění kán. 961 § 2 přitom zohlednit kritéria vypracovaná biskupskou konferencí. Protože však tato kritéria nebyla v ČR biskupskou konferencí vypracována, nabízí jako provizorní východisko použít kritéria stanovená papežem Janem Pavlem II. v č. 4–5 apoštolského listu *Misericordia Dei*, o některých aspektech slavení svátosti smíření.

ICLic. et. Mgr. Jiří Dvořáček, Dr.J.C.O. ve svém návrhu zásad i konkrétního řešení (nemající formu právního dokumentu) konstatuje, že pro nastalou situaci neexistuje adekvátní předpis, ergo nastala situace zvaná *lacuna legis*. Vhodné řešení nespátřuje v užití hromadného rozhřešení fyzicky přítomným osobám, ale navrhuje jeho udělení telefonem nebo cestou zajištěné elektronické komunikace (např. skype, WhatsApp, Viber), a to na základě užití východiska *analogia legis* s cílem přispět ke spáse duší.

ICDr. Libor Botek, Th.D. vypracoval návrh směrnice jednotlivého diecézního biskupa. Kromě možnosti „klasického“ hromadného rozhřešení, tedy rozhřešení více kajícníků bez osobního vyznání hříchů při fyzické přítomnosti více kajícníků i zpovědníka, nabízí možnost užití rozhřešení bez individuálního vyznání jak pro fyzicky přítomné skupiny kajícníků, tak i pro jednotlivé kajícníky, a to rovněž cestou telefonu nebo jiné formy dálkové komunikace.

Autor tohoto příspěvku zpracoval obdobě jako Jiří Dvořáček návrh zásad i konkrétního řešení nemající formu právního dokumentu. Východiskem je pro něj také užití zásady *analogia legis*, protože – a rozdíl od Itálie či Španělska – tu nejde o situaci kolektivní nouze, ale „společenské nouze“. Přitom ve svém návrhu vylučuje možnost užití prostředků dálkové komunikace při individuální zpověď spojenou s individuálním vyznáním hříchů, a to z důvodu zajištění garance zpovědního tajemství. Navrhuje proto jako jediné realizovatelné řešení hromadné rozhřešení udělené prostředky dálkového přenosu dle pokynu diecézního biskupa, a to buď diecézním biskupem samotným, eventuálně i v zastoupení dalších diecézních biskupů či celé ČBK (např. prostřednictvím TV Noe a Rádia Proglas), nebo jím pověřeným knězem či pověřenými kněžími, a to ve spojení s kající bohoslužbou, již bude předcházet náležitá katecheze ve sdělovacích prostředcích. Takto by bylo 1. udělení svátosti umožněno osobám majícím potřebnou vnitřní dispozici (analogicky hromadnému rozhřešení za fyzické přítomnosti kajícníků), 2. bez ohrožení zpovědního tajemství, a to 3. na základě principu zdůrazněného samotnou nótou Apoštolské penitenciárie: spása duší jako nejvyšší dobro.

Na druhé straně je třeba popravdě říci, že názory teologů vč. kanonistů se v této záležitosti výrazně liší, a to především v hodnocení nutnosti fyzické přítomnosti udělovatele a příjemce svátosti obecně, nebo zpovědníka a penitenta speciálně pro svátost pokání na jednom (či velmi blízkém) místě, a následně v otázce platnosti svátostí udělených prostřednictvím dálkového přenosu (srov. např. možnost zastoupení nupturienta či obou nupturientů v případě sňatku).⁴⁷ Do této debaty – pro úplnost vskutku katolického přístupu – by bylo třeba zahrnout i východní přístup akribie a ikonomie, který sice není zmíněn v Kodexu kánonů východních církví z r. 1990, ale je explicitně uveden v úvodní vysvětlující části motu proprio *Mitis et misericors Iesus* papeže Fratiška z r. 2015 v 5. nečíslovaném odstavci, kde užití ikonomie svěřuje (shodně s východní tradicí) místnímu hierarchovi.⁴⁸

⁴⁷ Toto téma by si také zasloužilo širší rozvedení, ne-li samostatný příspěvek teologického charakteru vč. kanonickoprávních aspektů (neboť stále chápeme ve shodně s dokumenty magisteria kanonické právo za teologickou disciplínu, užívající právní metodu).

⁴⁸ FRANCISCUS. *Litterae apostolicae motu proprio datae „Mitis et misericors Iesus“ quibus canones Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformantur* (8: 9. 2015). In AAS 107 (2015), s. 946–970.

3.4 Různé způsoby realizace přístupu ke svátosti pokání

Je zcela pochopitelné, že při nedostatku jasné shody v teologické nauce se liší také praktický způsob realizace přístupu především k praxi svátosti pokání.

Před vydáním nóty Apoštolské penitenciárie z 19. března 2020 bylo známo, že někteří kněží praktikovali zpověď a rozhřešení pro jednotlivé kajícíky telefonicky, přes skype či podobné prostředky. Biskup německého původu Reinhold Nann, stojící v čele územní prelatury Caravelí v jižním Peru, nejprve dovolil svým kněžím zpověď přes telefon pro celou dobu nouzového stavu, ale po vydání zmíněné nóty toto dovolení odvolal.⁴⁹ Diecézní biskup diecéze Arezzo-Cortona-Sansepolcro, arcibiskup (*quoad personam*) Riccardo Fontana dne 19. 3. 2020, den před zveřejněním výše zmíněné nóty, udělil hromadné rozhřešení na závěr kající bohoslužby nemocným v nemocnici sv. Donáta v Arezzo, stojí před nemocnicí a promlouvá k nemocným cestou televize, a to na základě rozšiřujícího výkladu normy kán. 961 Kodexu kanonického práva z r. 1983.⁵⁰

V ČR nedošlo ke shodě mezi biskupy, a proto nebyl nakonec realizován ani jeden z popsaných návrhů. Naopak byla na webu České biskupské konference uvedena jako možný vzor slovenská praxe kladoucí důraz na mimořádnou mimosvátostnou cestu dokonalé lítosti⁵¹, což odpovídá vyjádření regenta Apoštolské penitenciárie Mons. Krzysztofa Nykiela v rozhovoru pro Vatican News ze dne 20. 3. 2020, v němž neuvádí jiné možnosti než dané nótou z 19. března 2020 bez jakékoli zmínky o analogii zákona.⁵²

V jiných zemích byly užity různé modalities. Kromě ponechání „klasické“ zpovědi při razantních úpravách kostelního prostoru kvůli hygienickým požadavkům se objevila praxe zpovědi udílené kajícím sedícím ve svých autech, přičemž zpovědník seděl buď na židli venku či v garážovém domě, anebo byl v budově a zpovídal otevřeným oknem, nebo praxe „okenní zpověď“ vůči

⁴⁹ Catholic News Agency. *Bischof verbietet Beichte per Telefon wegen Coronavirus-Pandemie nach fünf Tagen wieder* (20. 3. 2020), dostupné online na [de.catholicnewsagency.com/story/bischof-verbietet-beichte-per-telefon-wegen-coronavirus-pandemie-nach-funf-tagen-wieder-5955](https://www.catholicnewsagency.com/story/bischof-verbietet-beichte-per-telefon-wegen-coronavirus-pandemie-nach-funf-tagen-wieder-5955) [cit. 25. 9. 2020].

⁵⁰ Viz např. Aleteia. *Assoluzione generale del Vescovo Fontana ai malati di un ospedale* (20. 3. 2020), dostupné online na [it.aleteia.org/2020/03/20/riccardo-fontana-arezzo-papa-francesco-confessione-andrea-grillo/](https://www.aleteia.org/2020/03/20/riccardo-fontana-arezzo-papa-francesco-confessione-andrea-grillo/) [cit. 25. 9. 2020] a *Fraternità Sacerdotale San Pio X. Problemi circa la confessione in tempo di "coronavirus"* (21. 3. 2020), dostupné na [fsspx.it/it/news-events/news/problemi-circa-la-confessione-tempo-di-coronavirus-56399](https://www.fsspx.it/it/news-events/news/problemi-circa-la-confessione-tempo-di-coronavirus-56399) [cit. 25. 9. 2020].

⁵¹ Katolícká cirkev. *Jak je to nyní se svátostí smíření? Inspirace ze Slovenska* (18. 3. 2020), dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200318jak-je-to-nyni-se-svatosti-smireni-inspirace-ze-slovenska [cit. 25. 9. 2020].

⁵² Mons. NYKIEL, K. *Confessione e riconciliazione al tempo del coronavirus* (20. 3. 2020), dostupné online na www.vaticannews.va/it/vaticano/news/2020-03/confessione-riconciliazione-coronavirus-24-ore-signore.html [cit. 25. 9. 2020].

„nemotorizovaným“ kajcíníkům, vždy při dodržení předepsaných odstupů a dalších hygienických opatření.⁵³

Kromě těchto víceméně klasických cest se objevují nové návrhy, byť s otázkou: je např. fyzická přítomnost a kontakt jediný typ opravdu osobní přítomnosti a kontaktu, anebo jej lze v této době (a o to více ve výjimečných situacích) doplnit dalšími způsoby přítomnosti, jak to rozvíjí studijní skupina Právníci pro pastorační vedení prof. prof. Giorgio Giovanelli, profesorem kanonického práva (a předtím také doktorem morální teologie) z lateránské univerzity? Sám prof. Giovanelli konstatuje, že tu zůstávají otevřené a dosud nedořešené otázky.⁵⁴

Snad nejradikálnější řešení – ovšem a druhé straně zasahující největší počet kajcíníků – zvolil berlínský arcibiskup Heiner Koch: jak bylo dopředu oznámeno,⁵⁵ na závěr velkopáteční liturgie přenášené online (jako live-stream se záznamem) udělil touto cestou všem připraveným kajcíníkům hromadné rozhřešení.⁵⁶

Je tedy vidět, že praxe je různá a nastoluje dosud nevyřešené otázky, jejichž palčivost, jak se zdá, bude narůstat.

Závěr

Již první vlna epidemie koronaviru ukázala jak zranitelnost naší civilizace a existence, tak také před nás kladla – a nadále klade – mnohé závažné otázky.

⁵³ Srov. např. Maclean's. *Taking confession in a time of coronavirus—one driver at a time* (7. 4. 2020), dostupné online na www.macleans.ca/news/canada/taking-confession-in-a-time-of-coronavirus-one-driver-at-a-time/, REUTERS. *Priest takes 'drive-in' confessions as coronavirus spreads in Poland* (7. 4. 2020), dostupné online na www.reuters.com/article/us-healthcare-coronavirus-poland-confession-idUSKBN21P325, EURONEWS. *Church in France introduces drive-in confession during coronavirus lockdown* (aktualizováno 3. 5. 2020), dostupné online na www.euronews.com/2020/05/03/church-in-france-introduces-drive-in-confession-during-coronavirus-lockdown [vše cit. 25. 9. 2020].

⁵⁴ Viz Agenparl. *Giuristi per la pastorale: Intervista a Don Giorgio Giovanelli* (4. 2. 2020), dostupné online na agenparl.eu/giuristi-per-la-pastorale-intervista-a-don-giorgio-giovanelli/, VITA. *Fedeli senza confessione? Una soluzione c'è* (17. 3. 2020), dostupné online na www.vita.it/it/article/2020/03/17/fedeli-senza-confessione-una-soluzione-ce/154506/ a CRUX. *Confession by phone: Priest says it could be right in some situations* (18. 3. 2020), dostupné na cruxnow.com/church-in-europe/2020/03/confession-by-phone-priest-says-it-could-be-right-in-some-situations/ [vše cit. 25. 9. 2020].

⁵⁵ Viz např. Kath. Kirchengemeinde Herz Jesu Zehlendorf. *Newsletter vom 02. April 2020. Mitteilung des Erzbischofs zur Generalabsolution*, dostupné online na www.herzjesuberlin.de/unser-newsletter/#Newsletter_vom_13_Maerz_2020 [cit. 25. 9. 2020]. Takové oznámení se nepodařilo nalézt na webu arcibiskupství www.erzbistumberlin.de – oznámení o přenosu velkopáteční liturgie se o hromadném rozhřešení nezmiňuje, viz Erzbistum Berlin. *Liturgie am Karfreitag im Livestream*, dostupné online na www.erzbistumberlin.de/wir-sind/veranstaltungskalender/event/event-title/liturgie-am-karfreitag-im-livestream-4376/ [cit. 25. 9. 2020].

⁵⁶ Záznam velkopáteční liturgie je dostupný a posledním odkazem uvedeným v předchozí poznámce pod čarou, samotné hromadné rozhřešení začíná v čase 1h 16min.

V oblasti světského práva jsou to především tyto: Nakolik je vhodné zavádění různých omezení a jaké jsou jejich vhodné hranice? Jak v této souvislosti řešit konflikt právně zaručených práv, natož ústavně zaručených práv, mezi něž patří mj. jak právo na péči o zdraví, tak také právo na náboženskou svobodu? Jakou váhu dát jednotlivým právům a jak řešit konflikty mezi nimi na základě principu proporcionality?

V oblasti církevního práva jde hlavně o tyto otázky: Jakým způsobem skloubit nutnou ochranu zdraví jak duchovních při poskytování duchovní služby a péče, tak věřících při jejím přijímání, a to s ohledem na kritické aspekty (zvl. na tzv. kritické skupiny obyvatel)? Jak se snažit co nejvíce zajistit duchovní službu vzhledem k realizaci potřebných státních hygienických opatření, aniž by se neupadlo do jednoho z extrémů: lehkomyšlnosti, nebo opatrnictví? Do jaké míry a jakým způsobem jít cestou mimořádných kanonickoprávních opatření?

Speciálně ve věci svátosti pokání se nabízejí tyto nesnadné otázky: Nakolik je nutná fyzická přítomnost udělovatele a příjemce svátosti obecně, a u této svátosti speciálně? Nepřipadají v úvahu modifikované způsoby osobní přítomnosti vzhledem k rozvoji způsobů komunikace? Nakolik lze uplatnit pokyny ohledně hromadného rozhrěšení za zcela nové situace, kterou lze nazvat „sociální nouzí“? Do jaké míry se vycházet z tradice, která se s některými nyní položenými otázkami nemohla vypořádat? Do jaké míry uplatňovat princip analogie? Jak přitom zohlednit zásadu, že nejvyšším zákonem je spása duší? Jak by asi v dnešní situaci a na našem místě jednal Kristus a apoštolové?

Je zřejmé, že nově vzniklá situace si vyžádá další zkoumání a rozhodování, na které přitom nezbývá mnoho času, protože již nastoupila další (a patrně nikoli poslední) vlna epidemie. Tento příspěvek chce toto hledání podnítit a přispět k němu.

LITERATURA

1. Agenparl. *Giuristi per la pastorale: Intervista a Don Giorgio Giovanelli* (4. 2. 2020), dostupné online na agenparl.eu/giuristi-per-la-pastorale-intervista-a-don-giorgio-giovanelli/ [cit. 25. 9. 2020].
2. Aleteia. *Assoluzione generale del Vescovo Fontana ai malati di un ospedale* (20. 3. 2020), dostupné online na it.aleteia.org/2020/03/20/riccardo-fontana-arezzo-papa-francesco-confessione-andrea-grillo/ [cit. 25. 9. 2020].
3. Arcidiocesi di milano, curia arcivescovile, avvocatura. *Sintesi delle disposizioni civili e canoniche circa l'emergenza COVID-19 in vigore nell'Arcidiocesi di Milano al 17 aprile 2020*, dostupné online na www.olir.it/

- documenti/emergenza-coronavirus-la-sintesi-delle-disposizioni-civili-e-canoniche-in-vigore-nellarcidiocesi-di-milano-al-17-aprile/ [cit. 25. 9. 2020].
4. Arcidiocesi di Milano, Curia arcivescovile, Vicario generale. *Comunicato del Vicario Generale Le celebrazioni della "settimana autentica"*, dostupné online na www.chiesadimilano.it/news/chiesa-diocesi/settimana-santa-e-pasqua-indicazioni-diocesane-per-le-celebrazioni-313754.html [cit. 25. 9. 2020].
 5. Catholic News Agency. *Bischof verbietet Beichte per Telefon wegen Coronavirus-Pandemie nach fünf Tagen wieder* (20. 3. 2020), dostupné online na de.catholicnewsagency.com/story/bischof-verbietet-beichte-per-telefon-wegen-coronavirus-pandemie-nach-funf-tagen-wieder-5955 [cit. 25. 9. 2020].
 6. Cooperativa incontro. *Cosa sono le RSA? Orientarsi fra RSA, RSSA e Case di Riposo*, dostupné online na www.coopincontro.it/cosa-sono-le-rsa-orientarsi-fra-rsa-rssa-case-riposo/ [cit. 21. 9. 2020].
 7. Crux. *Confession by phone: Priest says it could be right in some situations* (18. 3. 2020), dostupné na cruxnow.com/church-in-europe/2020/03/confession-by-phone-priest-says-it-could-be-right-in-some-situations/ [cit. 25. 9. 2020].
 8. Ekumenická rada církví. *Církve na straně potřebných* (22. 6. 2020), dostupné online na www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkve_na_strane_potrebnych#.X2739Yvgrb0 [cit. 25. 9. 2020].
 9. Ekumenická rada církví. *Církve na straně potřebných*, dostupné online na www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkve_na_strane_potrebnych#.X2739Yvgrb0 [cit. 25. 9. 2020].
 10. Erzbistum Berlin. *Liturgie am Karfreitag im Livestream*, dostupné online na www.erzbistumberlin.de/wir-sind/veranstaltungskalender/event/event-title/liturgie-am-karfreitag-im-livestream-4376/ [cit. 25. 9. 2020].
 11. FRANCISCUS. *Litterae apostolicae motu proprio datae „Mitis et misericors Iesus“ quibus canones Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformantur* (8: 9. 2015). In AAS 107 (2015), s. 946–970.
 12. Fraternità Sacerdotale San Pio X. *Problemi circa la confessione in tempo di "coronavirus"* (21. 3. 2020), dostupné na fssp.it/it/news-events/news/problemi-circa-la-confessione-tempo-di-coronavirus-56399 [cit. 25. 9. 2020].
 13. AMBROZIO, G. Vescovo di diocesi Piacenza-Bobbio. *Speciali indulgenze ai fedeli e Sacramento della Riconciliazione nell'attuale situazione di pandemia Prot.N. 43/2020*, 25. 3. 2020, dostupné online na www.diocesipiacenزابobbio.org/speciali-indulgenze-ai-fedeli-e-sacramento-della-riconciliazione-nellattuale-situazione-di-pandemia/ [cit. 21. 9. 2020].
 14. Kath. Kirchengemeinde Herz Jesu Zehlendorf. *Newsletter vom 02. April 2020. Mitteilung des Erzbischofs zur Generalabsolution*, dostupné online na www.kirchengemeinde-herzjesu-zehlendorf.de/newsletter-vom-02-april-2020-mitteilung-des-erzbischofs-zur-generalabsolution

- herzjesuberlin.de/unsere-newsletter/#Newsletter_vom_13_Maerz_2020 [cit. 25. 9. 2020].
15. Katolická církev. *Církev stály v době pandemie na straně potřebných* (22. 6. 2020), dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200622cirkve-staly-v-dobe-pandemie-na-strane-potrebnych [cit. 25. 9. 2020].
 16. Katolická církev. *Jak je to nyní se svátostí smíření? Inspirace ze Slovenska* ze dne 18. 3. 2020, dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200318jak-je-to-nyni-se-svatosti-smireni-inspirace-ze-slovenska [cit. 25. 9. 2020].
 17. Katolická církev. *Sdělení předsedy rady ČBK pro duchovní službu ve zdravotnictví při nutné návštěvě nemocného* (17. 3. 2020), dostupné online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200317sdeleni-predsedy-rady-cbk-pro-duchovni-sluzbu-ve-zdravotnictvi-pri-nutne-navsteve-nemocneho [cit. 24. 9. 2020].
 18. Maclean's. *Taking confession in a time of coronavirus—one driver at a time* (7. 4. 2020), dostupné online na www.macleans.ca/news/canada/taking-confession-in-a-time-of-coronavirus-one-driver-at-a-time/ [cit. 25. 9. 2020].
 19. CAMISASCA, M. Vescovo di diocesi Reggio Emilia – Guastalla. *Speciali indulgenze ai fedeli e Sacramento della Riconciliazione nell'attuale situazione di pandemia Prot.N. 49-2020/E*, 21. 3. 2020, dostupné online na www.diocesi.re.it/decreto-vescovile-su-speciali-indulgenze-ai-fedeli/ [cit. 21. 9. 2020].
 20. PARMEGGIANI, M. Vescovo della diocesi Tivoli e Palestrina *Lettera del Vescovo circa la Indulgenza plenaria e Assoluzione collettiva in caso di pandemia Prot.N.C/58/2020*, 20. 3. 2020, dostupné online na www.diocesipalestrina.it/sito/download2/category/30-lettere?start=20 [cit. 21. 9. 2020].
 21. Mons. NYKIEL, K. *Confessione e riconciliazione al tempo del coronavirus* (20. 3. 2020), dostupné online na www.vaticannews.va/it/vaticano/news/2020-03/confessione-riconciliazione-coronavirus-24-ore-signore.html [cit. 25. 9. 2020].
 22. Penitenzieria Apostolica. *Nota circa il sacramento della riconciliazione nell'attuale situazione di pandemia* (19. 3. 2020), dostupné online na www.vatican.va/roman_curia/tribunals/apost_penit/documents/rc_trib_appen_pro_20200319_decreto-speciali-indulgenze_it.html#NOTA [cit. 20. 9. 2020]. Český překlad je dostupný online na www.cirkev.cz/cs/aktuality/200320cirkev-umoznila-ziskani-odpustku-v-urgentnich-pripadech-epidemie, slovenský překlad na www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/nota-apostolskej-penitenciarie-ohladom-sviatosti-zmerenia-v-aktualnej-situacii-pandemie [obojí citováno 20. 9. 2020].
 23. Reuters. *Priest takes 'drive-in' confessions as coronavirus spreads in Poland* (7. 4. 2020), dostupné online na www.reuters.com/article/us-healthcare-coronavirus-poland-confess-idUSKBN21P325, Euronews. *Church in*

France introduces drive-in confession during coronavirus lockdown (aktualizováno 3. 5. 2020), dostupné online na www.euronews.com/2020/05/03/church-in-france-introduces-drive-in-confession-during-coronavirus-lockdown [cit. 25. 9. 2020].

24. Vita. *Fedeli senza confessione? Una soluzione c'è* (17. 3. 2020), dostupné online na www.vita.it/it/article/2020/03/17/fedeli-senza-confessione-una-soluzione-ce/154506/ [cit. 25. 9. 2020].

ÚŘEDNÍ OPATŘENÍ OHLEDNĚ KORONAVIRU

Webová stránka obsahující mimořádná opatření v České republice systematicky: www.fulsoft.cz/33/prehled-pravnich-predpisu-sbirky-zakonu-a-dalsich-zdroju-souvisejicich-s-prokazanim-vyskytu-koronaviru-oznacovaneho-jako-sars-cov-2-zpusobuje-onemocneni-covid-19-uniqueidgOkE4NvrWuMkmaNigtjQulrL-J1k5knUT6QQea68B8/

Údaje na této stránce konfrontovány s weby vlády České republiky:

www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/prehled-vladnich-usneseni-od-vyhlaseni-nouzoveho-stavu-180608/

<https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/mimoradna-opatreni-co-aktualne-plati-180234/>

a s webem Ministerstva zdravotnictví České republiky:

koronavirus.mzcr.cz/category/mimoradna-opatreni

pro velké množství opatření jsou jednotlivá opatření uvedena v poznámkách pod čarou.

УКРАИНСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА (20-30-Е ГГ. XX ВЕКА)

UKRAINIAN STUDIES OF CHURCH LAW (20-30S OF THE 20TH CENTURY)

Оксана Гомотюк

Доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедры информационной и социокультурной деятельности Тернопольского национального экономического университета

Леся Билувус

Доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры информационной и социокультурной деятельности Тернопольского национального экономического университета

Аннотация: В статье доказано, что особенностью межвоенной украинской науки XX в. был тесный контакт с европейской. Общение с иностранными институтами происходило в разных формах – обмен научными кадрами, литературой, оборудованием; участие в научных форумах, сообществах; организация совместных научно-исследовательских программ; публикация исследований украинских ученых в зарубежных изданиях и наоборот, стали визитной карточкой научной жизни 20-30-е гг. XX в. Авторы отмечают утверждение научных основ науки права. Определено инфраструктуру и ученых, работавших в этой области права. Доказано, что, созданное еще в XIX веке Научное общество имени Шевченка во Львове поддерживало научные исследования в этом направлении, отмечена роль его юридической комиссии. Образовательные учреждения, в частности Украинская тайная политехническая школа, Богословская академия, Украинский тайный университет (1921-1925) во Львове, Украинский свободный университет, имели большое значение в контексте развития науки, формирования молодых кадров для будущего украинского государства. М. Чубатый заложил основы системы истории украинского права как первый преподаватель этого предмета и автор первого учебника, а церковная проблематика стала определяющей в его творчестве. Доказано, что в условиях большевизма в советской Украине задачи церковной тематики решали ученые в эмиграции. Проанализированы уникальные работы А. Лотоцкого, котырая по-новому освещали

устройство украинской церкви и отрицала мнение о неразграниченности истории церкви в России и Украине, об отсутствии у них специфических особенностей. Подчеркнуто актуальность его трудов, хотя бы потому, что одним из важнейших полемических вопросов межхристианского и, в частности, внутри-православного диалога в конце XX – начале XXI веков стали дебаты вокруг понятия автокефалии и источников его происхождения.

Ключевые слова: церковное право, межвоенный период, Украина, история церкви

Abstract: The article proves that the peculiarity of Ukrainian science of interwar period was a close contact with European one. There were different forms of interaction with foreign institutes in that time, such as exchange of academic staff, literature, equipment; participation in scientific forums and societies; organization of joint research programs. Publishing of articles of Ukrainian scientists in foreign journals and vice versa became a specialty of scientific life in 20-30s of the 20th century. Strengthening of scientific basis of law is noticed. Infrastructure and scientists who worked in the sphere of law at 20-30s of the 20th century are determined. It is proved that Scientific Society Named after Taras Shevchenko established in the 19th century in Lviv was interested in the development of scientific researches in Law. The role of its Legal Committee is mentioned. Educational institutions, especially Ukrainian Secret Polytechnic School, Theological Academy, Ukrainian Secret University (1921-1925) in Lviv, Ukrainian Free University influenced strongly the development of science of that time and formed a young staff for future of Ukraine. M. Chubatyy became a founder of historical system of Ukrainian law as an author of the first textbook in Law and the first lecturer of this subject. The Church problems became the most important in his researches. The authors of the article pay attention to the fact that whole the issues of Ukrainian church during the Soviet period were studied abroad. The unique works written by A. Lototsky are analyzed. The scientist described the order of Ukrainian Church in a new way, objected the opinion about common history of Ukrainian and Russian Church and denied the statement that there are no any differences among them. The actuality of his researches strengthened by the fact that at present-day life the polemic question of Autocephaly and its origins are being discussed.

Key words: church law, interwar period, Ukraine, history of church

Вхождение Галичины в Польское государство обусловило новый статус украинского образования и науки. Так, 14 августа 1919 г. ректор Львовского

университета объявил правила приема, предусматривающие вступление в высшее учебное заведение только граждан польской национальности, отбывших службу в польской армии, и граждан союзных с Польшей государств [1, 23]. Учитывая это, НОШ во Львове организовало университетские курсы, которые могли бы частично заменить украинской молодежи университет. Однако из-за отсутствия соответствующей статьи в уставе общества, оккупационная власть запретила проведение курсов. НОШ делегировало это дело Обществу украинских научных учреждений им. П. Могилы, на что опять был получен запрет властей без законных на то оснований. Несмотря на это, резонанс национально-освободительной борьбы был значительным. Так, в конце 1920 г. без разрешения польских властей возникли университетские курсы с философскими, правовыми и медицинскими отделами [1, 46].

Следует отметить, что в период 1914-1939 гг. увидели свет лишь 39 томов «Записок НОШ». В направлении развития украиноведения работали исторический сектор, Комиссия старой истории Украины, Историко-источниковедческая комиссия, которые сохраняли традиции научной школы Грушевского. Крипьякевич возглавлял Комиссию старой истории Украины, активное участие в деятельности которой принимали Я. Пастернак, Е. Пеленский, Т. Коструба. Крипьякевич пытался передать знания молодежи путем организации семинаров для студентов-историков Львовского университета. Активными членами их были А. Домбровский, О. Прицак и др.

О прогрессе украиноведения, расширении его компонентов свидетельствовало появление в историко-филологической секции новых комиссий – библиографической, по украинскому языку, литературе, славяноведения, шевченковедения, из старой и новой истории Украины, источниковедческая, юридическая, социологическая, по экономике и статистике. Утверждались научные основы молодой науки права. Так, в «Правильнике научной комиссии юридической НОШ во Львове», принятом на заседании комиссии 1 апреля 1923 г., а впоследствии утвержденном историко-филологической секцией, было предусмотрено «... лелеять и развивать в украинском языке науку права». Эта цель детализировалась путем выделения следующих задач: «... преподносить уровень науки права как самостоятельными исследованиями своих членов, так и при помощи посторонних усилий; расследовать и продвигать все дисциплины науки права и наук, которые с ней находятся в связи, распространять знания путем подачи широкой общественности». В «Правильнике ...» был определен круг предметов, связанных с теорией права. Это, в частности, вопросы методологии

по юриспруденции, истории и философии права, общественных наук, систематическое диахроническое исследования всех отраслей права, развивались на территориях, заселяли украинцы, в исторической ретроспективе, а также критический анализ юридических трудов ученых, были выходцами из Украины. С точки зрения реализации определенных задач, выделены широкий спектр форм деятельности Правовой комиссии. В частности, предлагали организовать совещания для обсуждения научных вопросов; заслушивать рефераты и отчеты; обеспечить тесное взаимодействие с другими научными учреждениями; обнародовать научные исследования в изданиях НОШ; организовать научные экспедиции и экскурсии, создать институты отдельных отраслей права и обеспечить наблюдение за их деятельностью, организовать для них библиотеки и др. [2, арк. 1–4].

Важную роль для западной интеллигенции и студенчества играли образовательные учреждения. Учитывая это, во Львове действовали Украинская тайная политехническая школа, Богословская академия, которые имели в своих учебных курсах украиноведческие предметы. Благодаря стараниям И. Слепого Богословская академия ввела среди учебных курсов археологию, искусство, открыла музей. Как Украинский свободный университет, так и Украинский тайный университет (1921-1925) во Львове имели большое значение в контексте развития науки, формировании молодых кадров для развития будущего Украинского государства. Эти университеты были созданы вроде западных вузов, их дипломы признавали в Европе, поскольку уровень обучения был высоким. Современники свидетельствовали, что «... студенту, который здал первый ригоризм в украинском университете, выезжая в любой университет за границу, было нечего бояться при повторении экзаменов...» [3, 54].

В конце 1922 г. Украинский тайный университет, как отмечал в воспоминаниях руководитель канцелярии В. Мудрый, насчитывала 58 кафедр. Членами сената университета были: М. Кордуба, И. Крипьякевич, И. Раковский, И Брик, В. Вергановський, Р. Ковшевич, М. Левицкий, М. Музыка, М. Вахнянин и др. [1, 140-141]. Украиноведческая мысль развивалась на кафедрах истории старой украинской литературы, истории новой украинской литературы, истории Украины, теории пластического искусства Украины, древнего искусства Украины и др.

Следует отметить, что работать приходилось в сложных условиях, однако стремление обеспечить для студентов возможность получить образование на родном языке, привлечь наиболее способных к научной работе, продолжать популяризацию украиноведческих знаний вдохновляло.

Лекции проходили в замаскированных помещениях, подвалах, погребках и тому подобное. Канцелярия университета сохранялась в чемоданах, документацию в таком «походном» состоянии прятали в библиотеке НОШ и других труднодоступных местах [1, 155].

Как уже отмечалось, в Украинском тайном университете работал М. Чубатый, который, кроме того, был преподавателем в Греко-католической семинарии и членом Богословского научного общества во Львове. Впоследствии церковная тематика станет определяющей в его творчестве. В рамках Украинской тайного университета М. Чубатый презентовал государственный характер украинской нации через чтение курса по истории украинского права как самостоятельного предмета. До этого периода украинская молодежь, учась на юридических факультетах университетов Львова, Праги, Варшавы, изучала только историю польского, чешского и австрийского права. Главной заслугой ученого в межвоенный период было определение предмета исследования, выработки его метода, определение документальной базы. Результатом работы стал учебник, охватывающий историю украинского права Киевской Руси, Галицко-Волынского и Литовско-Русского государства. В 1921 г. обнародован «Обзор истории украинского права. По запискам проф. д-ра М. Чубатого. История источников и государственного права». Я. Падох, указывая на исторические заслуги ученого, замечал, что М. Чубатый был основоположником системы истории украинского права как первый преподаватель этого предмета и автор первого учебника [4, 242].

Особенностью межвоенного украиноведения на западе Украины был тесный контакт с европейской наукой. Общение с иностранными институтами, которое происходило в разных формах, – обмен научными кадрами, литературой, оборудованием; участие в научных форумах, сообществах; организация совместных научно-исследовательских программ; публикация исследований украинских ученых в зарубежных изданиях и наоборот, – служили развитию украиноведческой науки. Научные контакты со славянскими странами, которые базировались на историко-культурных традициях и географической близости, способствовали развитию гуманитарных компонентов украиноведения. Несмотря на сложное материальное положение, НОШ в течение межвоенного периода делегировало представителей на международные форумы – съезды славянских этнографов и географов в Праге в 1924 г., а также в 1937 г. в Софии; историков – в Варшаве в 1933 г. и Цюрихе в 1938 г., византистов – в Риме в 1936 г. Активными участниками этих мероприятий были В. Кубийович, М. Кордуба, К. Студинский, М. Чубатый, Я. Пастернак, Р. Зубик и др.

Свидетельством соответствующего научного уровня украиноведческих исследований в Западной Украине стало обнародование исследований в иностранных изданиях. В 1935 г. Польское историческое общество во Львове начало публиковать ежеквартальник «Земля Червенска», где увидели свет исследования С. Барвинского, А. Копыстьянского, а также было подано информацию о деятельности НОШ [5, 338]. Самым популярным среди изданий этого периода был месячник «Движение славянское», в котором акцентировалось внимание на достижениях славянства в области культуры. Следует отметить, что в журнале представлена информация об украиноведческой деятельности К. Студинского по случаю его юбилея [6, 45]. Чешские и словацкие периодические издания были трибуной слова для западноукраинских ученых. Систематически на страницах журналов «Словацкий обзор» («Slovakyprehled»), «Славия» («Slavia») и других публиковали разведки Р. Смаль-Стоцкий, В. Ваврик, К. Студинский, этнограф Я. Чекановский. Как указано в архивных материалах, ученые Университета в Братиславе приглашали к сотрудничеству работников НОШ с целью досконального изучения истории Подкарпатской Руси [7, л. 53]. Члены НОШ вместе с представителями эмиграционной науки были активными и постоянными участниками международных конгрессов, что подтверждают многочисленные протоколы заседаний секций [8, 1].

Стоит отметить, что материальная научная база Западной Украины была основой для многих европейских студий. В конце 20-х гг. XX в. численно увеличился Культурно-исторический музей НОШ, насчитывая 75 тыс. каталогизированных предметов в археологической, этнографической, изобразительной, исторической и нумизматической номинациях [9, 38]. Ученые стран Запада изучали наше национальное наследие, в частности, доктор Г. Боликдер из Швеции изучал этнографию Гуцульщины, профессор Гоман из Германии изучал древнюю культуру Галичины; в отделе доисторической археологии работал археолог Карпентьер из Австрии; в отделе этнографии – этнограф Далея из Великобритании и др. [10, 181]. Немало иностранных ученых писали диссертационные работы именно во Львове.

Важным центром развития украиноведческой мысли был УСУ, собственно единственное высшее учебное заведение за пределами советской Украины. Первым ректором УСУ в Вене стал А. Колесса. Известный ученый был автором трудов по филологическому украиноведению: «Украинские народные песни в стихах В. Залесского» (1892), «Юрий – Коссовак, Осип – Доминик – Игорь Федькович. Проба критического разбора его жизнеописания и повестей (1893), «Следы влияния В. Жуковского в поэзии

В. Залесского» (1894), «Шевченко и Мицкевич. О значении влияния Мицкевича на Шевченко» (1894), «Век обновленной украинско-русской литературы 1798-1898» (1896), «Украинская ритмика народная в стихах В. Залесского» (1900), «Научная деятельность И. Франко» (1913), что тематически охватывают украиноведческие биографистики; «Юго-Волынское городище и городские рукописные памятники 12-16 вв.» (1923), «Гродское Евангелие 12-13 вв.» (1925), «Ужгородский Полустав в пергаминовой рукописи XIV в.» (1925) – посвящены диалектологии средневековых памятников (до XIV в.), которые больше всего интересовали ученого. Эти и другие работы были результатом экспедиции 1898–1899 гг. по Закарпатья, где А. Колесса собирал и изучал материалы по истории Украины, языку и литературе, которые хранились в Ужгородской епископской библиотеке, библиотеках василианских монастырей и архивах; путешествий в Москву, Петербург, Киев, Вильно, которые позволили изучать рукописные памятники XI–XIV вв. Будучи членом Центральной комиссии для хранения памятников старины в Вене, А. Колесса разыскал Лавровские и Гродские пергаминовые письма XII–XIII вв., которые стали предметом научных исследований. Определяющими были исследования по истории языка «Взгляд на современное состояние исторических исследований украинской литературы» (1901), «Взгляд на историю украинского языка» (1924) (опубликован в 1927 г.) [11, л. 23], «Взгляд на историю украинского фольклора» (1927), «Основные направления и методы в исследовании украинского фольклора» (1927) и др. Эти работы были результатом упорного труда и получили положительные отзывы И. Франко, М. Сумцова, А. Лободы, С. Ефремова, М. Грушевского.

Интересен тот факт, что в течение 1903-1904 гг. украиновед, находясь на должности декана философского факультета Львовского университета, осуществлял как устное, так и письменное управление на украинском языке. Организаторские способности А. Колесса обнаружил в 1906 г., когда основал Общество украинских научных изложений им. П. Могилы, что стало первым украинским народным университетом, где обучалось 54 000 слушателей. В течение 1907-1918 гг., будучи послом в австрийский парламент, А. Колесса поднимал проблемы украинского образования. Именно он впервые произнес речь на украинском языке о необходимости создания университета [12, л. 167-172]. Идея о создании собственного высшего учебного заведения была реализована в 1921 г. «Чувствуя жгучую потребность организации научной работы для украинской молодежи, перед которой грубая рука победителей замкнула ворота университетов на родной земле, основал группу украинских профессоров университета, живущих теперь

в Вене, при материальной помощи Общества украинских журналистов и писателей – в научный институт Украинский Свободный Университет» [13, л. 63-65]. Впоследствии Прага с разрешения чешского правительства стала центром университетской жизни. Организаторы определили основную цель деятельности УСУ – развитие украинской науки и подготовка для Украины образованных работников для научной и практической работы [14, л. 157, 166].

Структурно университет делился на два факультета – философский и права. С начала его основания на философском факультете работали Д. Антонович, А. Артемович, И. Ганицкий, Д. Дорошенко, В. Залозецкий, А. Колесса, В. Липинский, М. Лозинский, С. Рудницкий, М. Сабат, В. Туринский. На историко-филологическом отделе философского факультета преподавали такие украиноведческие курсы: историю Украины, историю искусств, археологию, филологию, географию Украины, историю украинской политической мысли и др. Впоследствии профессорско-преподавательский состав расширился. На лекциях по истории Украины В. Биднов акцентировал внимание на истории Гетманщины XVII-XVIII в., Запорожья XVIII в., истории церкви; Д. Дорошенко читал общий курс истории Украины и обзор украинской истории XVII-XVIII в., отраженную в зарубежных научных трудах историю западноукраинских земель в XVII-XVIII в.; Д. Антонович преподавал историю искусства XVIII в., историю украинского театра [14, л. 429-431]. Знаком украинской археологии в УСУ был В. Щербакивский, которого коллегия профессоров УСУ в 1929 г. рекомендовала представлять философский факультет УСУ в Берлине на конгрессе классической археологии [14, л. 161]. Филологические курсы читали С. Смаль-Стоцкий, Р. Смаль-Стоцкий, А. Колесса. На факультете права и общественных наук начали работать И. Ганницкий (изучал украинское кооперативное движение и его экономические основы), С. Днестровский (теория права, конституционное право, международное право), Д. Коропатницкий (теория уголовного права), М. Лозинский (формы правления: монархия и республика), П. Лысяк (критический анализ экономических теорий), В. Старосельский (генезис права, государственное право), С. Шелухин (право, этика, религия, исторический анализ украинского права) и др. Следует отметить, что украинское право ученые считали самостоятельным, независимым от общественного устройства страны, что подтверждают лекции С. Днестровского по истории философии права, истории средневекового частного права; Р. Лащенко – по истории украинского гражданского права, истории украинского уголовного права, обзор гетманского права; А. Лосского – по

истории о национальных источниках церковного права; М. Лозинского – по истории строения украинского государства, а также А. Одарченко, В. Старосольского и др. [14, л. 157–167].

Наряду с учебной деятельностью университет выполнял задачи подготовки молодых кадров. На базе УСУ значительное количество украиноведов могла защитить диссертационные работы. Так, Е. Каминский подготовил докторскую диссертацию «Путешествие Брюховецкого в Москву и Московское условие 1665»; Б. Крупницкий «Гетман Мазепа в освещении немецкой литературы его времени»; Б. Коваль «Педагогические основы Киево-Могилянской академии»; Г. Мельник «Период без короля после смерти Жигимонта III на Украине» и др.

Учитывая идеологические основы большевизма в советской Украине, не была отражена церковная тематика. Эту задачу решали украиноведы в эмиграции, в частности А. Лотоцкий (1870-1939), который был приглашен на должность доцента истории канонического права УСУ в Праге (на конгрессе вузов Чехословакии в 1922 г. университет признан одним из равных среди высших учебных заведений страны) [15, л. 45]. Впоследствии ученый стал профессором церковного права УСУ (1923-1929), профессором истории православной церкви Варшавского университета (1929), основателем и директором Украинского научного института в Варшаве (1930-1938). Будучи министром конфессий во времена Директории, он добился провозглашения автокефалии Украинской православной церкви в 1919 г. 1 января 1919 г. с программой А. Лотоцкого был опубликован «Закон о высшем правительстве Украинской автокефальной православной церкви». Этот закон, по мнению епископа Анатолия (Дублянского), имел такое же значение для Украины, как и провозглашение государственной независимости Украины IV Универсалом Украинской Центральной Рады 22 января 1918 года. Ученый издал конспект лекций по церковному праву «Украинские источники церковного права», где аргументировано разграничил истории создания украинской и русской церквей, подав статьи о церковных уставах князей Владимира, Ярослава и др. [16]. Автор разделил источники церковного права на внутренние (которые определяет сама церковь) и внешние (подавала светская власть). Ценны разделы, посвященные анализу документации конгрегаций и государственных соглашений (Зборивской, Гадацкой, «Статьи Богдана Хмельницкого»), гетманской документации. В конце книги рассматривался «Закон о церкви» от 1 января 1919 г. (Львов, 1938). Книга по-новому осветила структуру украинской церкви и опровергла мнение о недифференцированной истории церкви в России и Украине, об отсутствии у них специфических черт [17].

Эти разведки получили высокую оценку чешского ученого К. Кадлеца [18, 56]. В 30-х гг. XX в. А. Лотоцкий как знаток памятников украинской литературы обнаружил актуальную и сейчас научную работу «Автокефалия» (т. 1-2, 1935-1938), которая имела целью объяснить догмы церковной структуры, принципы единства христианской церкви и концепции соборности, обосновать канонические основы автокефалии и показать историю возникновения, практику развития и организации автокефальных православных церквей [19]. Этот вопрос был актуальным даже в конце XX – начале XXI века и стал одной из важнейших полемических проблем межхристианского и, в частности, внутри-православного диалога. На этом фоне резко поляризуются две позиции: Константинопольский и Московский патриархаты, которые совершенно по-разному смотрят на источники происхождения автокефалии. В научном, богословском и правовом контексте этот вопрос резко встал в начале 30-х годов XX века в связи с повторным предоставлением Русской православной церковью автокефалии Польской православной церкви. Точнее, возник спор между Московским и Вселенским патриархатом, в который также были привлечены представители других поместных церквей. Однако действительно большой бурной дискуссией вокруг вопроса правовых основ автокефалии стала ситуация в США, которая также связана с пожертвованием автокефалии епархиям Русской православной церкви, которые получили название Православная церковь в Америке. Эта ситуация напрягла межправославные отношения и вызвала негативное отношение Константинопольского престола, который отказался признать новую Церковь и даже принять во внимание ее существование [20].

«Автокефалия» А. Лотоцкого также содержит общую схему основных событий из истории Украинской Церкви, ее генезиса и борьбы за независимость от начала христианства на территории Украины до середины 20-х годов прошлого века. Автор анализирует положение церкви на всех этнических землях Украины в условиях ее расчленения. Отдельно выделены разделы о церковной жизни в СССР и УССР, об украинской церкви в эмиграции.

Большой вклад в исследование истории церкви сделал В. Биднов (1874-1935), написавший очерки о протоиерее С. Ипатовиче, ученых С. Голубева, К. Харламповича, А. Зерникова, М. Петрова, епископа В. Богдашевского, ученого В. Экземплярского, митрополита Макария, а также перевод Священного Писания П. Кулиша и др. [18, 524]. В. Биднов был автором раздела об украинской церкви коллективного монографического исследования «Украинская культура» под редакцией и упорядочением Д. Антоновича.

Одной из заслуг эмиграционной науки считаем исследование вопросов развития права в Украине, его онтологических основ, особенностей и взаимосвязи с европейским. Преподаватели права УСУ С. Днестровский, А. Яковлев, А. Эйхельман, Д. Коропатницький, М. Лозинский, Л. Белецкий, С. Шелухин, В. Старосельский, А. Гайманивський учебными курсами, научными трудами обогащали украинскую правовую и историко-правовую науки. Как отмечал А. Яковлев, научная деятельность в области права концентрировалась на разработке источников из его истории, истории церковного права, истории процессов государственного строительства в Украине, истории украинской общественно-политической мысли, развития различных отраслей права [21, 107–112]. Однако значительное количество дискурсов находится и по сей день в рукописном варианте, являясь базой для дальнейших научных исследований. Следует отметить, что издательскую деятельность в области права было начато в Вене, где увидели свет книги С. Днестровского «Гражданское право», «Украина и мировое конференция» (1919), М. Лозинского «Народность и государство» (1919), Д. Чижевского «Основы украинской государственности» (1921), К. Лосского «История и система римского частного права». В УСУ Издательскую комиссию в области права возглавили С. Днестровский и К. Лосский. Популярностью у студентов пользовались «Международное право» М. Лозинского (1922), «Генезис и основы права», «Вечевое право» С. Днестровского (1923), конспекты лекций по церковному праву А. Лотоцкого, научные исследования и учебники Р. Лашенко и К. Лосского. Считаем, что вклад Р. Лашенко в развитие юридической науки заключался, прежде всего, в публикации источников и изучении истории средневекового украинского права [22]. Так, в творчестве ученого содержится немало дискурсов по истории украинского права: «Переяславский договор 1654», «К вопросу о статье Б. Хмельницкого в редакции 1659» и др. Обзором чешско-украинских отношений в контексте права были монографическое исследование А. Яковлива «Влияние старочешского права на право Украинской литовской суток XV–XVI вв.» (1927). В разведке по истории украинского права «Договор гетмана Б. Хмельницкого с Москвой г. 1654» (1927) ученый назвал Переяславскую раду путем порабощения украинского народа [23, 54]. Этот подход характерен для студии «Украинский-московские договоры 17–18 вв.» (1934). Важная роль украиноведа в сохранении и анализе источниковедческой информации с украинского обычного права: «Украинское обычное процессуальное право» (1931) [24]; разведка «О копные суды на Украине» (1931) была продолжением начато Р. Лашенко в монографии «копну суды на Украине» изучения этого вида обычного права.

Наиболее распространенными среди университетских учебников для студентов юридического факультета были труды С. Днестровского (1870-1935), в частности «Общая наука права и политики», где на основе социологического метода автор освещал правовые вопросы. Материал был рассчитан на семь книг, которые должны охватывать следующие проблемы: генезис и основы права; история государственного права; история международного, церковного и уголовного права; история международного права в древних веках и средневековье; история частного права; философия права; экономические проблемы в праве. Лишь часть из них опубликована, остальные находятся в ГАТО (Государственном архиве Тернопольской области). Как отмечает Т. Андрусак [25, 65], этот труд и на современном этапе имеет не только историческую ценность, но и научную как попытка историософского осмысления правовых основ украинской и европейской мысли.

Не только учебно-методическими, но и монографическими работами способствовал С. Днестровский развитию украинской науки. Стоит отметить, что архив ученого спасен благодаря М. Мушинке и передан с дарственной надписью в ГАТО. Часть его работ хранится в рукописном виде [26]. Большинство ученых считают С. Днестровского одним из основателей новой украинской правовой науки. Творчество исследователя, в течение 70-летнего периода был неизвестным для украинского народа, поэтому нуждается сегодня в тщательном изучении и анализе. Так, ученого интересовали такие правовые аспекты: формы государственного устройства и права человека, проблемы консолидации украинской нации, национально-государственного строительства в Украине, брачно-семейных отношений, история украинской культуры, обеспечения государственного статуса украинского языка. Практической апробацией теоретических наработок были «Устройство Галицкого государства», «Конституция Западно-Украинской Народной Республики» и др.

Теоретико-методологические основы правовой науки С. Днестровский использовал во «Взгляде на теорию государства и права», «Теория конституции», «Новое государство», «Границы науки права» и др. Автор проследил проблемы предмета и объекта исследования такой науки, как право, его возникновение, соотношение с государством и законом. Эти идеи были новаторскими для большей части Европы, а не только для бывшего СССР, где отождествлялись право и закон. Только Чехословакия отошла от позиций позитивистско-легистского типа правопонимания, восприняв идеи «нового государства», или правового. Проблематика соотношения права, государства и закона есть центральной в исследованиях ученого. Не

государство является создателем права, как утверждали легисты, а народ творит право наряду с государством, отмечал С. Днестровский [27; 28]. Как свидетельствуют дискурсы ученого и его многочисленные ссылки на Платона, Аристотеля, М. Монтескье, Г. Гегеля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ф. фон Савиньи, И. Фихте, Г. Иеринг и других философов, он хорошо овладел европейской духовной культурой. Идею верховенства народа и его прав над государством ученый выводит из теорий естественных прав человека и общественного договора. Украинский мыслитель основой права считал следующие признаки: справедливость, равенство, свобода. Учитывая украинские ментальные ценности ученый отмечал, что наше право называется правдой [28, 14].

Новаторскими для советской правовой науки были утверждения С. Днестровского о том, что частная собственность – это исходная точка правовой системы. Логическим продолжением осмысления частного права были исследования «Культура, цивилизация и право», «Потребность новой системы частного права» (1926), которые автор планировал опубликовать в издательстве научно-исследовательской кафедры права Харьковского университета. Ученый считал эти исследования о «систематике» завершением нового направления в науке частного права. Однако они не увидели свет.

С Днистрянський вместе с Р. Лашенко, А. Яковлива, К. Лосскому и другими учеными были активными участниками Украинского юридического общества, в 1923 г. Основали преподаватели УСУ в Праге. Согласно уставу, главная задача общества состояла в том, чтобы «... объединить теоретические и практические украинские юридические силы на почве исследований вопросам украинского права; заботиться о социальных, материальных и моральных интересах юристов в Чехии и причиниться к завязывания между украинскими и чешскими, словацкими юристами доброжелательных отношений» [29, 228].

Основной формой деятельности общества были научные заседания, организация праздничных академий в честь деятельности Ф. Щербины, М. Туган-Барановского, И. Горбачевского, А. Эйхельмана, Ф. Палацкого и др. Издательская деятельность общества в 1923–1928 гг. из-за нехватки средств ограничилась публикацией труда Р. Лашенко «Лекции по истории украинского права. Литовско-польский период. Достопримечательности права», текста краткой редакции «Руськой правды», информативного указателя «Украинское законодательное общество в ЧСР» (17 марта 1923 – 17 марта 1928) [30, 193]. Кроме этого, Украинское законодательное общество участвовало в организации научных съездов. Так, в 1933 г. юридический форум,

инициированный обществом, состоялся в Праге, где было произнесено около 30 докладов по проблемам права, экономики и социологии [29, 229].

Обобщив, можно отметить, что истории развития науки о церковном праве посвящены труды многих ученых, в частности А. Дорской, А. Гарановой, М. Заозерского, П. Лашкарева, В. Ластовского, А. Лотоцкого, М. Остроумова, А. Павлова, И. Скворцова, Н. Суворова, А. Ференс-Сороцкого, В. Цыпина и др. Но в работах ученых по этому вопросу рассматриваются в основном проблемы развития науки церковного права в Византии и Греции, а также формирование науки о церковном праве в Западной Европе. Наибольшее внимание уделялось истории развития науки церковного права в Российской империи в XVIII-XX вв. К сожалению, до сих пор ни один из исследователей церковного права не раскрыл вопрос развития науки церковного права в Украине, поскольку именно в Русском государстве появились первые научные работы мыслителей того времени, которые стали фундаментальными для развития науки церковного права. Последнее на украинских землях начало свою историю задолго до образования Руси. Так, украинский историк М. Брайчевский отмечал, что христианизация восточнославянских племен началась еще в середине IV века, а церковно-правовая наука в Руси начала формироваться гораздо позже, после 988 года, то есть после официального принятия христианства. На наш взгляд, в Русском государстве существовало три центра для развития науки церковного права, а именно: патриарший Софийский собор, Киево-Печерский монастырь и Михайловский Выдубицкий монастырь. В этих заведениях были открыты первые школы, учителя которых изучали, анализировали, обобщали источники и нормы церковного права, действовавших в Русском государстве, а также писали церковные трактаты, переводили церковную литературу на старославянский язык и прочее.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. MUDRYI, V. Zmahannia za ukrainski universytety v Halychyni / Ukrainoznavcha b-ka NTSh. Lviv – Niu-York, 1999. 190 s.
2. F. 309. Naukove tovarystvo im. Shevchenka, m. Lviv. 1873–1939, 1941–1944 rr. Op. 1. Spr. 16. Polozhennia pro robotu yurydychnoi komisii tovarystva. 12 ark.
3. КНОВЗЕИ, Р. Таємний университет у Львові. *Україна : Наука і культура*. К.: NAN Ukrainy, 1991. Вип. 25. s. 45–59.
4. ПАДОКН, Я. Історична заслуга професора Миколи Чубатого. *Свобода*. 1975. 24 вересня. Ч. 179. s. 2–3.

5. Bjuletyn Polsko-Ukrainski. 1935. s. 338 – 339.
6. Ruch Sliowionski. 1929. K. II. s. 45.
7. F. 362. Studynskiy Kyrylo. Op. 1. Spr. 396. Lysty Terentieva S., Terletskykh: B., Mariana, Mykhaila, Omeliana i Ostapa, Tymchenka Ye. ta in. korespondentiv z pryzvyshchamy na bukvy «Tym». 1891–1940. 57 ark.
8. F. 309. Naukove tovarystvo im. Shevchenka, m. Lviv. 1873–1939, 1941–1944 rr. Op. 1. Spr. 80. Lyst do premier-ministra Polshchi pro zasnuvannia ukrain-skoho universytetu. 1934 r. 11 ark.
9. Istoriiia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Niu-York – Miunkhen, 1949. 51 s.
10. Khronika NTSh. *Zapysky NTSh*. Lviv, 1930. Ch. 69–70. s. 181.
11. F. 3859. Ukrainskiy Vilnyi universytet u m. Prazi. 1921–1945 rr. Op. 1. Spr. 141. Materialy do sviatkuvannia 10-richchia Ukrainskoho Vilnoho Univer-sytetu v Prazi: vstupni promovy profesora, rektora Yakovleva ta profesoriv Kolessy, Horbachevskoho, pryvitalni lysty ta telehramy, zvit pro diialnist uni-versytetu. Materialy yuvileinoho komitetu pro vshanuvannia 70-richchia pro-fesora Kolessy ta rozporiadzhennia komitetu pro provedennia yuvileiu (23. 10. 1921 – 20. 04. 1937). 604 ark.
12. F. 3859. Ukrainskiy Vilnyi Universytet u m. Prazi. 1921–1945 rr. Op. 1. Spr. 134. Protokoly zasidannia predstavnykiv Rady Ukrainskoho Vilnoho uni-versytetu ta Soiuzu Ukrainskykh zhurnalistiv i pysmennykiv u Vidni. Spysky profesoriv-vykladachiv ta prohramy lektсии universytetu. Lystuvannia z profe-soramy-vykladachamy pro pochatok kursiv, lektсии; lystuvannia z Ukrainskym tovarystvom prykhylnykyv osvity u Vidni ta z inshymy orhanizatsiiamy pro hroshovu dopomohu universytetu (27. 10. 1920 – 5. 08. 1921 rr.). 197 ark.
13. F. 3859. Ukrainskiy Vilnyi Universytet u m. Prazi. 1921–1945 rr. Op. 1. Spr. 351. Prohramy lektсии ta spysok vykladachiv na zymovyi semestr 1925–1926 rr. Statystychni vidomosti pro slukhachiv fakultetiv za 1924–1925 rr. Kopiaiia statutu universytetu. Zaiavy riznykh osib pro zarakhuvannia slukhachamy ta dokumenty yikh pro osvitu. Zaiavy doktorantiv pro dopushchennia do ispy-tiv. Posvidky pro osobu slukhachiv ta vykladachiv. Lystuvannia z rektoratom v uchbovykh spravakh. Oholoshennia, zaproshennia na zasidannia. 470 ark.
14. F. 3859. Ukrainskiy Vilnyi Universytet u m. Prazi. 1921–1945 rr. Op. 1. Spr. 369. Protokoly zasidan kolehii profesoriv. Prohramy lektсии v litnomu semestri. 1928–1929 rr. Statystychni vidomosti pro kilkist slukhachiv na 1928–1929 rr. Zhyttiepysy, zaiavy riznykh osib pro zarakhuvannia slukhachamy fakultetiv ta profesorskymy stypendiiamy. Zaiavy pro dopushchennia do doktorskykh ispytiv. Protokoly ispytovykh komisii ta naukovy tvory (5. 10. 1928 – 18. 09. 1925). 653 ark.

15. F. 3859. Ukrainskyi Vilnyi Universytet u m. Prazi. 1921–1945 rr. Op. 1. Spr. 140. Zvit pro diialnist universytetu. 1921–1943 rr. 514 ark.
16. LOTOTSKYI, O. Ukrainski dzherela tserkovnoho prava. Varshava: Vyd-vo Ukr. nauk. in-tu, 1931. 306 s.
17. LOTOTSKYI, O. Ukrainski dzherela tserkovnoho prava. Varshava, 1931.
18. ULIANOVSKYI, V. – ULIANOVSKA s. Ukrainska naukova i kulturnytska emihratsiia mizh dvoma svitovymy viinamy. *Antonovych D. Ukrainska kultura: Lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha / Uporiad. s. Ulianova; Vst. st. I. Dziuby; Perednie slovo M. Antonovycha. K.: Lybid, 1993. 590 s.*
19. LOTOTSKYI, O. Avtokefaliia. Varshava, 1938.
20. SHMEMAN, A. prot. Znamenatelnaia buria. Neskolko myslei ob avtokefallyi, tserkovnom predanny y ekklezyolohyy. URL: <http://bogoslav-club.org.ua/?p=3556>
21. IAKOVLIV, A. Naukova pratsia ukrainskoi emihratsii v haluzi prava. *Druhyi Ukrainskyi naukovyi zizd u Prazi. Praha, 1934. 165 s.*
22. LASHCHENKO, R. Lektsii po istorii ukrainskoho prava. K.: Ukraina, 1998. 254 s.
23. IAKOVLIV, A. Dohovor hetmana B. Khmelnytskoho z Moskvoiu r. 1654. *Yu-vileinyi zbirnyk na poshanu akademika D. I. Bahaliia z nahody 70-yi richnytsi ta piatdesiatykh rokovyn naukovoi diialnosti. K., 1927. 150 s.*
24. IAKOVLIV, A. Ukrainske zvychaieve protsesualne pravo. *Ukrainskyi Vilnyi Universytet za rr. 1926–1930. Praha, 1931. s. 55–61.*
25. ANDRUSIAK, T. Akademik Stanislav Dnistrianskyi i yoho rol u stvorenni ta rozvytku Ukrainskoho Vilnoho universytetu. *Naukovyi zbirnyk UVU. Miunkhen – Lviv, 1995. 320 s.*
26. ANDRUSIAK, T. Akademik Stanislav Dnistrianskyi (1870–1935). K., 1992. 184 s.
27. Dnistrianskyi, s. Pohliad na teorii prava ta derzhavy. Lviv: Nakladom NTSh, 1925. 63 s.
28. DNISTRIANSKYI, s. Nova derzhava. Viden – Praha – Lviv: Vyd-vo «Ukrainskyi skytalets», 1923. 29 s.
29. NARIZHNYI, s. Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy. *Studii muzeiu vyzvolnoi borotby Ukrainy. Praha, 1942. T. 1. 367 s.*
30. NARIZHNYI, s. Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939: Materialy, zibrani s. Narizhnym do chastyny druhoi / Tsent. derzh. arkhiv vyshchykh orh. vldy ta upravlinnia Ukrainy ta in.; Uporiad. L. Yakovlieva ta in. K.: Vyd-vo im. O. Telihy, 1999.

THE BASIC PRINCIPLE OF CHURCH–STATE RELATIONS ENSHRINED IN ARTICLE 1 OF THE 1993 CONCORDAT BETWEEN THE HOLY SEE AND POLAND AND IN ARTICLE 25 (3) OF THE CONSTITUTION OF POLISH REPUBLIC OF 1997

Ks. Prof. Józef Krukowski

Polish Academy of Sciences, Branch in Lublin

Abstract: The present article deals with the basic principles of relations between states and churches, as outlined in Article 1 of the 1993 Concordat between the Holy See and Poland and in Article 25 (3) of the Constitution of Polish Republic of 1997. It analyzes historical developments from Caesaropapism, through Marxism to the current debate on the neutrality of the State. It outlines solutions that respect the autonomy of the state as well as the autonomy of the church, and emphasizes the role of the concordats.

Key words: state-church relations, Poland, holly see, international treaty, constitution

Introduction

The political changes that occurred in Poland at the phase of socio-political transformation from communist totalitarianism to democracy have also affected the relations existing between the Polish State and the Catholic Church and other religious associations. The basic principles underlying these relations were spelled out in two normative acts: an international agreement represented by the Concordat between the Holy See and Poland, contracted in the years 1993–1998,¹ and Article 25 of the Constitution of the Republic of Poland, promulgated on 2 April 1997.² Of key importance in this regard is Article 1 of the Concordat, which lays down that:

“The Republic of Poland and the Holy See reaffirm that the Polish State and the Catholic Church are independent and autonomous, each in its respective domain, and undertake to fully respect this principle in their mutual relations and in cooperation for the benefit of humanity and the common good.”

In this statement, we need to distinguish three elements:

- the confirmation of the fact that there are two human communities in the Polish nation, that is the State and the Catholic Church, whose members are the same people (as both citizens and the faithful);
- the confirmation of the principle of respect for the independence and autonomy of these communities, each in its own domain;
- the pledge of the Contracting Parties to “fully respect this principle in mutual relations and in co-operating for the promotion of the benefit of humanity and the good of the community.”

Our considerations in this paper are intended to explain the meaning of the principle contained in the cited Article 1 of the Concordat, in consideration of its genesis, interpretation, and reception in Article 25 (3) of the Polish Constitution of 1997.

I. Genesis

In order to determine the significance of the principle proclaimed in Article 1 of the Concordat, let us first look at its origin. There is no doubt that its closest source is the declaration of the Second Vatican Council contained in the Pastoral Constitution on the Church in the Modern World *Gaudium et Spes* (see no. 76). It should be remembered, though, that this resulted from the long historical process that spanned three periods: pre-Constantinian, Constantinian, and post-Constantinian eras. These are distinguished on the basis of political and legal changes that were initiated by Emperor Constantine the Great when church–state relations were being molded in the early 4th century.³

1 The pre-Constantinian era

Before the emergence of Christianity, the world of antiquity was dominated by religious and political monism, which consisted in an intimate connection between politics and religion (one and the same entity held the supreme political and religious power), and in the absence of a clear distinction between norms governing political and religious lives. In the ancient Roman Empire, where Christianity emerged, religion was treated as a political instrument.⁴ In contrast, Christianity brought to human culture an entirely new system of relations between religion and politics—and between state and the Church—based on the paradigm of religious-political dualism. Crucially, this system was based on events described in the Gospel.⁵

The first one is the commandment of Christ—the Divine founder of the new religion—expressed in a conversation with pharisees regarding the payment of

taxes. When asked by the Pharisees: “Is it right to pay the imperial tax to Caesar or not?” Christ replied: “Give back to Caesar what is Caesar's, and to God what is God's” (Matthew 21:21). In this reply, the following elements are essential: 1) a distinction between two subjects of authority: the state authority (Caesar) and the religious authority (God), and 2) the basic norm of conduct for people subject to these authorities, based on the principle of justice: give each what is due to them.

Another event is the conversation between Jesus and Pilate, the Caesar's governor. When questioned by Pilate: “Are you the king of Jews?” Jesus stated: “You say that I am a king. In fact, the reason I was born and came to into this world is to testify to the truth. Everyone on the side of truth listens to me” (John 18:33–37). Jesus confronted a representative of state authority from the position of the founder of a new religious community based on moral strength—on the power of truth itself. This community is distinct from the political community, which is based on physical strength. This declaration contains an imperative to break with the existing monistic order, which equates a political community with a religious one.

The religious community established by Christ with a view to continuing the salvific mission of every person is separate from the Jewish and pagan communities. It is a community (existing to this day) which gathers people who voluntarily accept the truths and sacraments proclaimed by Christ and recognize the primacy of the Bishop of Rome as the successor of St. Peter the Apostle. This community—called *church* by the first Christians—is structured hierarchically.⁶ It has its own subjects of power entrusted to the Apostles and their successors (Matthew 16:18–19, Luke 22:32, John 21:17–19). This authority includes teaching, sanctifying and governing the faithful according to the goal of the Church.⁷

Based on the evangelical events indicated above, a paradigm of religious-political dualism was introduced into human culture. Its two dimensions are: 1) a vertical dimension in which two authorities of different types are distinguished: religious and political; and 2) a horizontal dimension in which two distinct human communities are visible: the state, or the political community, and the Church, or a religious community, as well as the norms specifying relations holding between them. This dualism has been evolving for two thousand years of history. Its evolution has been affected by the necessity of responding to the ever-changing socio-political conditions and legal regulations, inspired by various ideological premises.

The Catholic Church has always been aware of its independence from the state power in its own domain. The attitude of the early Christians towards the state authority was characterised by two aspects. On the one hand, they showed obedience in “temporal matters” (*causae temporales*), but on the other they refused to obey in “spiritual matters” (*causae spirituales*). Christians refused to give divine honours to emperors and demanded freedom for the exercise of their faith.⁸ The

authorities of the Roman Empire, however, treated Christians as guilty of one of the gravest political crime — “the insult to the majesty” (*crimen laesae maiestatis*) — and they would sentence them to death.⁹

2 The Constantinian era

2.1 Caesaropapism

A new era in the history of the relations between the state and Catholic Church (consisting in mutual relationship) was initiated by the Roman emperor Constantine the Great in the early 4th century. By virtue of the Edict of Milan (AD 313) he raised the status of Christianity to that of a state religion observing the principle of equality with pagan religions.¹⁰ Emperor Theodosius the Great contributed to the tightening of the connection between the Roman state and the Catholic Church, who by virtue of his edict on the Catholic faith (380) proclaimed himself the ruler of a Catholic state and—counter to the position of the bishops—instituted persecution of believers of pagan religions.¹¹

In this way, the ideology of caesaropapism was ushered. In it, on the one hand, proclaimed the freedom of Christian faith, but on the other it sought the supremacy of the state over the Church, combined with interference in its internal affairs. This style of conducting the state's policy towards the Church arose in the Middle Ages in the Christian Byzantine Empire and continued in the Christian Roman Empire of the West,¹² also after the dissolution of the Christian empire, and following the Reformation in the modern era in individual confessional states.

The Catholic Church, however, defended its independence and autonomy. First, in compliance with the formula prescribed by Pope Gelasius I (492–496), the Church took the position that there were two authorities within the Christian community (papal and imperial), each being the supreme authority in its own domain but equal to the other.¹³ Then, during the medieval period of struggle between emperors and popes for investiture, there arose the “theory of the Church's direct authority in the temporal order” in cases where political activity had the qualities of “a grave external sin.” In the modern era, “the theory of the Church's indirect authority in temporal order” was created, surviving until the Second Vatican Council.¹⁴ A unique manifestation of these theories in practice was the *brachium saeculare*, concerning provision of assistance to the Church by the secular authorities in order to enforce certain decisions of the ecclesiastical authority.¹⁵

During the modern era, following the actual disintegration of the Christian Roman Empire, political absolutism ensued, which in the sphere of Church–state relations was manifested as “state jurisdictionalism.”¹⁶ The absolute rulers

of religious states, in accordance with the premise *cuius regio eius religio*, sought close subjection of the Church to the state.

In response to such a close interrelation between the state and the Church in the modern era (under the influence of liberal ideology), the concept of a secular state was born, based on the principles of “church – state separation” and “the state's neutrality towards religious beliefs.” In reality, the rulers of these states — under the banner of “separation” — restricted religious freedom and strove to subject the Church to its policies; in the name of “neutrality of the state towards religion” they made religion private; in other words, they eliminated religious values (especially Christian ones) from the public domain.¹⁷

In the twentieth century, based on underlying atheistic ideologies (especially the Marxist ideology), extremely secular states were created. The authorities of those states, with the help of the state apparatus, introduced far-reaching restrictions of the Church's freedom to pursue her mission, and aimed at imposing society as a whole an atheistic ideology in lieu of religion.¹⁸ As a result, secular states began to apply ideological-political monism.

2.2 The practice of concluding concordats

In the medieval times, in order to peacefully resolve tensions between two sovereign subjects of power, each in its own domain, that is, between the emperor—a sovereign in the temporal order, and the pope—a sovereign in the spiritual order (starting with the treaty of Constance concluded in 1122 between Emperor Henry IV and Pope Callixtus II to settle the controversy over investiture), there arose the practice of concluding bilateral international agreements known as concordats.¹⁹ In the Constantinian period, concordats were entered by and between the Holy See and the rulers of states. Concordats consisted in exchanging mutual privileges and concessions between the supreme subjects of state and ecclesiastical authority, each of which was independent in its own domain.²⁰

3 The post-Constantinian era

3.1 Postulates of the Second Vatican Council

A new era in the history of church–state relations, called post-Constantinian was ushered in by Vaticanum II (1963–65).²¹ Its emergence was influenced by the personalistic approach to religious freedom and understanding of the state and Church as two distinctive human communities striving for the common good. This is indicated by principles of doctrine and the resultant legal consequences. These are:

- Religious freedom is a right available to everyone and follows from the dignity of the human person. The Council voiced this in the Declaration on Religious

Freedom *Dignitatis humanae*: “The council further declares that the right to religious freedom has its foundation in the very dignity of the human person as this dignity is known through the revealed word of God and by reason itself. This right of the human person to religious freedom is to be recognized in the constitutional law whereby society is governed and thus it is to become a civil right” (DH 2). We should note that as regards the protection of human rights and freedoms, especially religious freedom, the Catholic Church took a position at Vaticanum II which coincided with that of the international law and constitutions of contemporary democratic states in the area of protection of fundamental human rights and freedoms, derived from the inherent human dignity.²²

- “The freedom of the Church is the fundamental principle in what concerns the relations between the Church and governments and the whole civil order” (DH 13). This principle covers worship and the teaching of the truths of the faith and morals. The Council declared as follows in the constitution *Gaudium et spes*: “... the Church should have true freedom to preach the faith, to teach her social doctrine, to exercise her role freely among men, and also to pass moral judgment in those matters which regard public order when the fundamental rights of a person or the salvation of souls require it” (GS 76). At the same time, the Council expressed its readiness to renounce the rights that put the Catholic Church in a privileged position and to renounce all privileges granted by state authorities “if it becomes clear that their use will cast doubt on the sincerity of her witness or that new ways of life demand new methods” (GS 76). The Council also requested that the state authorities “for the purpose of duly protecting the freedom of the Church ... voluntarily ... renounce the above-mentioned rights and privileges which they presently enjoy by reason of treaty or custom, after discussing the matter with the Apostolic See” (*Christus Dominus* 20).
- In reference to the secular principle of separation between the Church and the state, Vaticanum II declared: “The Church and the political community in their own fields are autonomous and independent from each other. Yet both under different titles, are devoted to the personal and social vocation of the same men. The more that both foster sounder cooperation between themselves with due consideration for the similarly circumstances of time and place” (GS 76). The essential rationale behind this cooperation is the concern for the common good, or the fostering of such moral and legal orders where rights reserved to every human being are respected (GS 26, 74). It is noteworthy that the Council used the term “political community” (*communitas politica*) to designate “the state”. The use of these names indicates a changed emphasis in the understanding of the relations between the state and the Church. For in the Constantinian period institutional relations were more strongly accentuated. In contrast, during

the post-Constantinian era intentional relationships were given prominence as connecting people who belong to both a political and a religious community.²³

- The state constitutes an original value as an element of the autonomy of the world of earthly realities. The Council declared: “If by the autonomy of earthly affairs we mean that created things and societies themselves enjoy their own laws and values which must be gradually deciphered, put to use, and regulated by men, then it is entirely right to demand that autonomy” (GS 36). As a political community, the state has its own value and its own legal order, which is respected by the Church. At the same time, Vaticanum II warned against “any kind of false autonomy” (GS 41), manifested by interpreting political activity as one that is not subject to moral appraisal.

3.2 Applying the conciliar principles of Church–state relations in the systems of modern democratic states

Following the Second Vatican Council, a change took place in the understanding of the object of concordats. During the Constantinian period, of importance was the practice of exchanging privileges and mutual concessions between the Holy See and the supreme state authorities. In the modern era, such a justification of concordats has lost its grounding. Vaticanum II was followed by a revision of the classical concordats.²⁴ Crucially, the reason and object of concordats of today, concluded with democratic secular states, 25 are guarantees—agreed by the Contracting Parties—of respect for religious freedom in private and public life, understood in the individual, communal and institutional dimensions. Such a concordat is, for example, the concordat with Poland, entered into in the years 1993–98²⁶ and concordats with the Slovak Republic of 2000–2004.²⁷

II. The principle of relations between the Polish State and the Catholic Church as provided for in Article 1 of the Concordat.

1 Interpretation of the principle contained in Article 1 of the Concordat

In Article 1 of the Concordat the Contracting Parties “confirmed” the principle whereby the Polish State and the Catholic Church are equipped with “independence

and autonomy, each in its respective domain.” They also declared that they are “fully committed to respecting this principle in mutual relations and in co-operating for the promotion of the benefit of humanity and the common good.” This principle is crucial in regulating the relations between the State and the Church. While interpreting it, we need to focus on the meaning of its attributes.

1.1 The attribute of “independence” vested in the state and the Catholic Church is associated with the concept of sovereignty. In the modern era, the sovereignty of the state is commonly interpreted at the internal and the external level.²⁸

The attribute of the state's sovereignty at the internal level implies that in the territory of a given state there is no higher authority than the bodies of supreme power; in other words, there are no state organs that would not be subordinate to the former. However, we cannot equate relations between the state and the Catholic Church at the internal level with relations between subjects of the same kind, that is, two states, each of which with its own territory and community of people. It has to be taken into account that the state and the Church are two distinct communities of a different kind—political and religious—existing in the same territory and gathering people under a different title. These communities differ in their goals and tasks; hence the attribute of independence is vested in each of them “in their respective domains.” For that reason, the independence of both the Polish State and the Catholic Church is not absolute but it exists in a specific area of social relations, being agreed upon with the freedom of conscience and religion respected both in private and public life.

In contrast, the attribute of sovereignty due to the state in the external level, in other words, in international relations, implies political independence. This means that the highest authorities of a particular state are not subject to other authorities outside its territory. However, every sovereign state may delegate some of its sovereignty in a specific area of relations to another subject of power by virtue of an international agreement. A concordat is no doubt such an agreement in the regulation of relations between a given state and the Catholic Church. For this is an international agreement concluded between the highest authorities of the Polish State and the Holy See—the highest authority of the Catholic Church equipped with juridical personality in international relations.

The fact that the Concordat was concluded did not mean that the sovereignty of the Polish State was restricted by the Holy See. The Contracting Parties voluntarily declared mutual respect for the independence of the Polish State and

the Catholic Church, each “in its own domain,” and undertook to work together towards the common good.

1.2 By means of Article 1 of the Concordat, the Contracting Parties also expressed their will to respect “autonomy” as an attribute reserved to both the State and the Catholic Church, each in its own domain. The attribute of autonomy is interpreted in the axiological and the normative sense.²⁹

In this context, the attribute of “autonomy” in the axiological aspect means that both the State and the Church have their value. The state has an original value, which follows from the realization of a nation's right to self-determination for the purpose of ensuring internal and external security. The Catholic Church also has its original value as a religious community that was instituted by Christ to provide people with security to be able to reach a transcendent (supernatural) goal. The Church has an original value also as a community underpinned by the inherent and inalienable human right to religious freedom in both private and public life, individually, communally, and institutionally.

The attribute of “autonomy,” as provided for in Article 1 of the Concordat, means that both the Polish State and the Catholic Church—as original communities of different kinds—rely on distinct legal systems, which govern them “each in their own domains” (see Article 1 of the Concordat). Against such a background, the principle of respecting the “independence” and “autonomy” of the State and the Church means that the Contracting Parties, by virtue of an international agreement, being independent and autonomous subjects of power, each in its own domain, agreed upon the following:

- the area of social relations in which the Catholic Church, as an autonomous community, is governed by its law in carrying out its mission in the territory of Poland;
- the range of matters that juridical persons of the Catholic Church are authorized to be involved in while participating in legal transactions in the territory of Poland as partners with other entities in cooperating “for the benefit of humanity and the good”;
- the range of matters in which the Polish State is obliged to render certain benefits to ecclesiastical institutions or Catholics (as fellow citizens) on account of respect for religious freedom in public life.

The subject matter of the mutual obligations undertaken by the Contracting Parties is set out in broad strokes in Article 1 of the Concordat, while the subsequent articles further specify it for matters where the Contracting Parties have reached a consensus through negotiation.³⁰ Incidentally, it should be noted that most of the norms inscribed in the Concordat confirm the statutory norms that were in force when the Concordat was ratified. The use of this method of drafting legal regulations elevated the norms of ordinary laws in the hierarchy of sources of law by transferring the guarantees contained therein to the level of an international agreement. This implies that their addressees were provided with a greater degree of legal security than under a statute.

The analysis of the following articles of the Concordat demonstrates that they also contain norms that have the nature of clauses referring to future unilateral or bilateral regulations.³¹

2 Reception of Article 1 of the Concordat in Article 25 (3) of the Constitution of Polish Republic

A debate on an application for a statutory permission to the ratification of the Concordat in the period 1993–97 was carried out in parallel with the debate on the draft Constitution for the modern Poland. In essence, the question was whether the principle of relations between the Polish State and the Catholic Church, provided for in Article 1 of the Concordat, will be reaffirmed by the new Polish Constitution; in other words, whether the path to the ratification of the Concordat would be open. Left-wing politicians called for the inclusion of the vague principle of “separating the Church from the State” in the new Constitution, descended from the communist constitution of the Polish People's Republic.³² Ultimately, Article 25 (3) of the 1997 Constitution, instead of the negative principle of Church–State separation,³³ came to include the following principle defining the relations existing between the State and the Church in a positive sense: “The relationship between the State and Churches and other religious associations shall be based on the principle of respect for their autonomy and the mutual independence of each in its own sphere, as well as on the principle of cooperation for the individual and the common good.”³⁴

If we compare the principles contained in Article 1 of the Concordat and Article 25 (3) of the Constitution, we will note that they converge in their substance.³⁵ Yet, their formulation is different, and this cannot be ignored.

The first difference, visible in the Concordat and the Constitution, concerns the range of addressees of mutual relations between the Contracting Parties. The

Republic of Poland and the Holy See—by virtue of the Concordat—laid down a principle concerning relations between the State and the Catholic Church in Poland. The constitutional legislator, in turn, by virtue of Article 25 (3) extended this principle to other Churches and religious associations that have a stable legal status, acknowledging the secular character of the modern Polish State.

The second difference lies in the order of these attributes, for in Article 1 of the Concordat the Contracting Parties first mention the attribute of “independence,” while “autonomy” comes second. In contrast, in Article 25 (3) the attribute of autonomy is placed before the attribute of independence. Therefore, the attribute of autonomy—in accordance with Article 25 (3) of the Constitution—is reserved to all Churches and other religious associations based on the principle of equality. In turn, the attribute of “independence” in a specified extent is reserved to the Catholic Church. This is because the Holy See, as the supreme authority of the Catholic Church, is a juridical person under public law in international relations, which entails the attribute of independence at the international level. The highest authorities of other religious associations, however, do not enjoy such status—they do not have the attribute of independence in international relations. This fact paved the way to the ratification of the Concordat, which was signed on July 28, 1993.

The difference between the word “sphere” in Article 25 (3) of the Constitution and the word “domain” in Article 1 of the Concordat is not essential for they are synonyms.

Looking at the principle contained in Article 1 of the Concordat interpreted in conjunction with Article 25 (3) of the Polish Constitution, we can safely conclude that the independent authorities of modern-day Poland expressed the will to abandon the idea of caesaropapism, or the supremacy of the state over the Church, as proclaimed by the communist regime.

To complete the proclamation of the principle of respect for the autonomy and independence of the State and of the Church, each “in his domain” (Article 1 of the Concordat), that is, “in his sphere” (Article 25 (3) of the Constitution), the highest representatives of the two communities of a different type (which include the vast majority of Polish citizens) committed themselves to cooperate towards the overarching “development of humanity and the good of the community.”

In summary, it should be concluded that the legislative facts that took place between 1993 and 1998, namely the ratification of the Concordat with Article 1 containing the principle of respect for the independence and autonomy of the Polish State and the Catholic Church, each of which in its own domain—with

its reaffirmation in Article 25 (3) of the Polish Constitution as the chief systemic principle of the contemporary Polish State—were:

1. Acceptance by the Polish supreme legislator of the premises of religious-political dualism in the sense defined by the Second Vatican Council, which ushered in the post-Constantinian era.
2. Rejection of the ideology of the close connection between the State and the Church, which is characteristic of “religious states” of the Constantinian era.
3. Rejection of the premises of ideological-political monism, adhered to by extremely secular states (based on the principle of hostile church–state separation), which reduce religion to the sphere of private life of individuals or impose an atheistic ideology on society in place of religion.

We should, therefore, conclude that Poland of today is a secular country founded upon the principle of friendly separation that ensures the presence of religion in public life. As a result of those events occurring in the relations between the State and the Catholic Church the era of communist caesaropapism in Poland has come to an end.

NOTES

1. Dz.U. of 1998, No. 51, item 318.
2. Dz.U. of 1997, No. 78, item 483.
3. DALLA TORRE, G. *La citta sul monte. Contributo ad una teoria canonistica sulle relazioni fra Chiesa e Communita politica* (Rome : Editrice a.v.e, 1996), 25–29; Józef Krukowski, *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2013), 12–13.
4. TURCHI, N. *La religione di Roma* (Bologna : Capelli, 1939); Polish edition: “Religia Rzymu,” in *Religie świata*, ed. Eugeniusz Dąbrowski (Warsaw 1957), 251–79; Lorenzo Spinelli, *Diritto Ecclesiastico, Parte generale* (Torino : UTET, 1976), 24–27.
5. GIACCHI, O. “Promesse canonistiche”. In *Societa civile e societa religiosa di fronte al Concordato*, ed. Ombretta Fumagali Carulli (Milan : Via e Pensiero, 1980), 59–60; DALLA TORRE, G. *La Citta Sul Monte*, 28.; KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 16–17.
6. Can. 205. *Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus fontium annotatione et indice analitico-alfabetico auctus* (Vatican : Libreria Editrice Vaticana, 1989); KRUKOWSKI, J. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego* (Lublin : Pallottinum, 2005), 2/1:18–19.

7. KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 8.
8. *Kościelne prawo publiczne. Wybór źródeł*, ed. SITARZ M. et al. (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012), 23–39; LOMBARDI, G. “L’Edito di Milano del 313 e la lacita delio Stato,” In *I diritti fondamentali della persona umana e la liberta religiosa: Atti del V colloquio giuridico* (March 8–10, 1984), ed. BIFFI, F. (Rome : Libreria Editrice Vaticana–Libreria Editrice Lateranense, 1985), 32.
9. DĘBIŃSKI, A. – MISZTAŁ-KONECKA, J. – WÓJCIK, M. *Prawo rzymskie publiczne* (Warsaw : C.H. Beck, 2010), 210–211; ŚRUTWA, J. *Dzieje Kościoła w starożytności*, vol. 1, *Epoka wielkich prześladowań* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2018).
10. ŚRUTWA, J. *Dzieje Kościoła w starożytności*, vol. 2, *Kościół w cesarstwie chrześcijańskim* (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2018), 18–22.
11. RAHNER, H. *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie* (Warsaw: Pax, 1986), 557; ŚRUTWA, J. *Dzieje Kościoła w starożytności*, 1:206; SITARZ et al., *Kościelne prawo publiczne*, 557.
12. STICKLER, A. M. “Sacerdotium et Regnum nei decretisti e primi decrealisti. Considerationi metodologiche di ricerca e testi,” *Salesianum* 15 (1953): 572–612; STICKLER, A. M. “Magistri Gratiani sententia de potestate Ecclesiae et Statum,” *Apollinaris* 21–33 (1948): 36–111; KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 11–36.
13. RAHNER, H. *Kościół i państwo*, 67–168; KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 31–33.
14. DALLA TORRE, G. *La città sul monte*, 65–68.
15. WÓJCIK, W. “Brachium saeculare,” *Encyklopedia Katolicka* (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1976), vol. 2, col. 991.
16. DALLA TORRE, G. *La città sul monte*, 65–66; Giuseppe Leziroli, *Stato e Chiesa. Per una storia del dualismo giurisdizionalista cristiano* (Turin : Giapichelli, 1991).
17. KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 53–59.
18. KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 67–75.
19. WAGNON, H. *Concordats et droit international. Fondaments, elaboration, valeur et cessation de droit concordataire* (Gembloux : Duculot, 1935); DELLA ROCCA, F. *Appunti di storia concordataria* (Milan : Giuffrè, 1977), passim.
20. MINNERATH, R. *L’Eglise et les Etats concordataires 1846–1981. La suovreineté spirituelle* (Paris : Editions du Cerf, 1983), passim.
21. MARTIN DE AGAR, J. T. *Raccolta di concordati (1950–1995)* (Vatican City : Libreria Editrice Vaticana, 2000), 9–16.

22. PIECHOWIAK, M. “Pojęcie praw człowieka,” In *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, ed. WIŚNIEWSKI, L. (Warsaw : Wydawnictwo Sejmowe, 1997), 7–37; MAZUREK, F. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka* (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1991); KRUKOWSKI, J. “Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw jednostki,” In Wiśniewski *Podstawowe prawa jednostki*, 38–50; KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne*, 151.
23. COSTE, R. *Les communautés politiques* (Paris: Desclee, 1970), 30; Tarcisio Bertone, “Il rapporto giuridico tra la Chiesa e Comunità politica in Italia,” In *Il diritto nel mistero della Chiesa* (Rome : Pontificia Università Lateranense, 1980), 4:327.
24. MINNERATH, R. *L’Eglise et les Etats s’accommodent* (1901–1981); KRUKOWSKI, J. *Konkordaty współczesne. Doktryna. Testy (164–1994)* (Warsaw : Civitas Christiana, 1995), *passim*.
25. AAS 90 (1989), 310–29; Dz.U. of 1998, No. 51, item 318.
26. AAS 101 (2001), 136–55; AAS 103 (2003), 176–84; AAS 105 (2005), 51–60; ŠMID, M. *Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom* (Bratislava : Lúč, 2001).
27. “Konkordat jako instrument normalizacji między Kościołem a demokratycznym państwem świeckim,” *Prawo Kanoniczne* 43, no. 3–4 (2000): 387–402.
28. CZAPUTOWICZ, J. *Suwerenność* (Warsaw : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2018), *passim*.
29. KAMIŃSKI, s. “Autonomia,” In *Encyklopedia Katolicka* (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1973), vol. 1, coll. 1159–60.
30. For commentary on individual articles of the Concordat, see KRUKOWSKI, J. *Konkordaty polskie. Historia i terażniejszość* (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2019), 207–414.
31. KRUKOWSKI, J. *Konkordaty polskie*, 401–6.
32. The representative of the Polish Bishops’ Conference, in the Constitutional Commission of the National Assembly (Józef Krukowski) put forward a demand that the future Constitution not include the formula of church–state separation due to its dramatic historical background; based on this principle, the Church was persecuted while religious believers and practitioners were discriminated against. Ultimately, the majority of the Constitutional Commission members addressed this demand. In place of the separation principle, the principle of respect for the autonomy and independence of the State and the Church, each of which in its own domain. See SOB CZYK, P. “Udział przedstawiciela Episkopatu Polski w pracach Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia

Narodowego nad artykułem 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.,” In *Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej profesora Józefa Krukowskiego*, ed. Antoni DEBÍŃSKI, A. – ORZESZYNA, K. – SITARZ, M. (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004), 863–65, 871–72, 878–81, 885–87.

33.³³ Dz.U. of 1950, No. 8, item 87.

34. Dz.U. of 1998, No. 51, item 318.

35. SUCHOCKA, H. “Kilka uwag z okazji 13 rocznicy podpisania Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską,” In “Konkordaty pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską. Stosunki Państwo-Kościół,” ed. STASZKÓW, J. special issue, *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, no. 111 (2006); SUCHOCKA, H. “Polski model relacji państwo-Kościół w świetle Konstytucji RP i Konkordatu z 1993 r.,” In *Konkordat polski w 10 lat po ratyfikacji. Materiały z konferencji*, ed. WROCEŃSKI, J. – PIETRZAK, H. (Warsaw : Wydawnictwo Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego, 2008), 41–67; ZARZYCKI, Z. “Zasada niezależności i autonomii Kościoła i państwa – czym jest naprawdę?” In *Konkordat: Ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, *Annales Canonici Mongraphiae* 2 (Kraków : Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe, 2014), 69–117; STANISZ, P. “Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie,” In *Katolickie zasady relacji państwo-Kościół a prawo polskie*, ed. KRUKOWSKI, J. – SITARZ, M. – STAWNIAK, H. (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2015), 159–85; SITARZ, M. “Zasady relacji Kościół – państwo w nauczaniu Soboru Watykańskiego II,” In *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, ed. SITARZ, M. – STAWNIAK, H. (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2014), 239–49; SOBCZYK, P. “Podstawowe zasady relacji państwo-Kościół w nauczaniu Kościoła katolickiego i w prawie polskim. Zbieżności i rozbieżności,” In *Naród i Państwo w perspektywie 1050. Rocznicy Chrztu Polski: Historia i Teraźniejszość*, ed. KRUKOWSKI, J. – SITARZ, M. – DOSZ, I. (Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2017), 213–24, especially 221–22; GÓRALSKI, W. – PIŃDYK, A. *Zasada niezależności i autonomii państwa i Kościoła w Konkordacie polskim z 1993 roku* (Warsaw : Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2000); SUCHOCKA, H. “Ocena konkordatu w dwadzieścia lat po jego podpisaniu,” *Politeja*, no. 3 (2014): 371–80; Waław Uruszczak, “Konkordat z 1993 roku ważnym etapem w stosunkach Polski ze Stolicą Apostolską,” In *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, ed. DYDUCH, J. (Kraków : Wydawnictwo św. Stanisława

- BM, 1998), 95–109, especially 108; SOBCZYK, P. *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim* (Warsaw : ASPRA, 2013), 27–106; JANIK, C. “Zasada niezależności i autonomii państwa i Kościoła w swoim zakresie naczelną zasadą konkordatu,” In *Konkordat polski 1993*, ed. WINIARCZYK-KOSSAKOWSKA, M. – JANIK, C. – BORECKI, P. (Warsaw: Wolters Kluwer, 2019), 72–85.
36. URUSZCZAK, W. “Recepcja prawa kanonicznego w obowiązującym prawie polskim.” *Annales Canonici* 3 (2007): 6–7.

BIBLIOGRAPHY

1. *Codex Iuris Canonici, fontium annotatione e indice analitico-alphabetico auctus*. Vatican City: Libreria Vaticana, 1989.
2. COSTE, R. *Les communautés politiques*. Paris : Desclée, 1970.
3. CZAPUTOWICZ, J. *Suwerenność*. Warsaw : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2018.
4. DALLA TORRE, G. *La città sul monte. Contributo ad una teoria canonistica sulle relazioni fra Chiesa e Comunità politica*, 25–29. Rome: Editrice a.v.e, 1996.
5. DĘBIŃSKI, A – MISZTAŁ-KONECKA, J. – WÓJCIK, M. *Prawo rzymskie publiczne*. Warsaw : C.H. Beck, 2010.
6. DELLA ROCCA, F. *Appunti di storia concordataria*. Milan : Giuffrè, 1977.
7. GIACCHI, O. “Promesse canonistiche.” In *Società civile e società religiosa di fronte al Concordato*, ed. Ombretta Fumagali Carulli, 59–60. Milan : Vita e Pensiero, 1980.
8. GÓRALSKI, W. – PIŃDYK, A. *Zasada niezależności i autonomii państwa i Kościoła w Konkordacie polskim z 1993 roku*. Warsaw : Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2000.
9. JANIK, C. “Zasada niezależności i autonomii państwa i Kościoła w swoim zakresie naczelną zasadą konkordatu.” In *Konkordat polski 1993*, ed. Małgorzata WINIARCZYK-KOSSAKOWSKA, M. – JANIK, C. – BORECKI, P. 72–85. Warsaw : Wolters Kluwer, 2019.
10. KAMIŃSKI, s. “Autonomia.” In *Encyklopedia Katolicka*, vol. 1, coll. 1159–60.
11. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. [Concordat Between the Holy See and the Republic of Poland of 28 July 1993], Dz.U. of 1998, No. 51, item 318; AAS 90 (1998), 310–29.
12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997], Dz.U. of 1997, No. 78, item 483.

13. *Kościelne prawo publiczne. Wybór źródeł.* Ed. SITARZ, M. – GROCHOWINA, M – LEWICKA, M. – ROMANKO, A. – WIERZBICKI, P. 23–39. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2012.
14. KRUKOWSKI, J. “Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw jednostki.” In *Podstawowe prawa jednostki*, ed, WIŚNIEWSKI, L. Warsaw : Wydawnictwo Sejmowe, 1997.
15. KRUKOWSKI, J. “Konkordat jako instrument normalizacji stosunków między Kościołem a demokratycznym państwem świeckim.” *Prawo Kanoniczne* 43, nos. 3–4 (2000): 389–402.
16. KRUKOWSKI, J. “Konstytucyjne zasady relacji państwo-Kościół w III Rzeczypospolitej.” In *Katolickie zasady relacji państwo-Kościół a prawo polskie*, ed. KRUKOWSKI, J. 87–114. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2015.
17. KRUKOWSKI, J. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Vol. 2, bk. 1, Księga II. Lud Boży. Ed. KRUKOWSKI, J. Poznań : Pallottinum, 2005.
18. KRUKOWSKI, J. *Konkordat Polski. Znaczenie i realizacja*. Lublin : Verba, 1999.
19. KRUKOWSKI, J. *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2013.
20. KRUKOWSKI, J. *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1993.
21. KRUKOWSKI, J. *Wstęp do nauki o państwie i prawie*. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004.
22. LARIZIOLI, G. *Stato e Chiesa. Per una storia del dualismo giurisdizionalista cristiano*. Turin : Giapichelli, 1991.
23. LESZCZYŃSKI, P. A. *Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*. Gorzów Wielkopolski : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2012.
24. LOMBARDI, G.. “L’Edito di Milano del 313 e la licita delio Stato.” In *I diritti fondamentali della persona umana e la liberta religiosa, Atti del V colloquio giuridico* (March 8–10, 1984), ed. BIFFI, F. Rome : Libreria Editrice Lateranense, 1985.
25. MARTIN, De A. J. T. *Raccolta di concordati (1950–1999)*. Vatican City : Libreria Editrice Vaticana, 2000.
26. MAZUREK, F. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2011.
27. Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka z dnia 16 grudnia 1966 r. [International Covenants on Human Rights of 16 December 1966]. Dz. U. of 1977, No. 38, items 167–69.

28. MINNERATH, R., *L'Eglise et les Etats concordataires (1846–1981). La souveraineté spirituelle*. Paris : Edition du Cerf, 1983.
29. PIECHOWIAK, M. "Pojęcie praw człowieka." In *Podstawowe prawa jednostki i ich ochrona*, edited by Leszek Wiśniewski, 7–37. Warsaw : Wydawnictwo Sejmowe, 1997.
30. PIECHOWIAK, M. *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego*. Warsaw : Wydawnictwo Sejmowe, 2012.
31. PIETRZAK, M. "Stosunki państwo-Kościół w nowej Konstytucji." *Państwo i Prawo* 52, nos. 11–12 (1997): 121–30.
32. RAHNER, H. *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*. Warsaw: Pax, 1986.
33. SITARZ, M. "Zasady relacji Kościół–państwo w nauczaniu Soboru Watykańskiego II." In *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, ed. SITARZ, M. – STAWNIAK, H. 239–49. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2014.
34. SOBczyk, P. "Podstawowe zasady relacji państwo-Kościół w nauczaniu Kościoła katolickiego i w prawie polskim. Zbieżności i rozbieżności." In *Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. Rocznicy Chrztu Polski: Historia i Terażniejszość*, ed. KRUKOWSKI, J. – SITARZ, M. – DOSZ, I. 213–224. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
35. SOBczyk, P. *Konstytucyjna zasada konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polska a Kościołem katolickim*. Warsaw : ASPRA, 2013.
36. SPINELLI, L. *Diritto Ecclesiastico. Parte generale*. Torino 1976.
37. ŚRUTWA, J. *Dzieje Kościoła w starożytności*. Vols. 1–2. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2018.
38. STANISZ, P. "Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie." In *Katolickie zasady relacji państwo-Kościół a prawo polskie*, ed. KRUKOWSKI, J. – SITARZ, M. – STAWNIAK, H. 159–85. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2015.
39. STICKLER, A. M. "Magistri Gratiani sententia de potestate Ecclesiae et Statum." *Apollinaris* 21 (1948): 36–111.
40. STICKLER, A. M. "Sacerdotium et Regnum nei decretisti e primi decrealisti. Considerationi metodologiche di ricerca e testi." *Salesianum* 15 (1953): 572–612.
41. SUCHOCKA, H. "Kilka uwag z okazji 13 rocznicy podpisania Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską." In "Konkordaty pomiędzy Stolicą

- Apostolską a Polską. Stosunki Państwo–Kościół,” ed. STASZKÓW, J., special issue, *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, no. 111 (2006): 43–48.
42. SUCHOCKA, H. “Konstytucyjne formy regulacji stosunków między państwem a Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi.” In *Katolickie zasady relacji państwo-Kościół a prawo polskie*, ed. KRUKOWSKI, J. – SITARZ, M. – STAWNIAK, H. 85–86. Towarzystwo Naukowe KUL, 2015.
43. SUCHOCKA, H. “Ocena konkordatu w dwadzieścia lat po jego podpisaniu.” *Politeja*, no. 29 (2014): 371–80.
44. SUCHOCKA, H. “Polski model relacji państwo- Kościół w świetle Konstytucji RP i Konkordatu z 1993 r.” In *Konkordat polski w 10 lat po ratyfikacji. Materiały z konferencji*, ed. WROCEŃSKI, J. – PIETRZAK, H. Warsaw : Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2008.
45. The Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948, Documents of 1958, nos. 10–12, item 177.
46. TURCHI, N.. *La religione di Roma*. Bologna: Capelli, 1939; Polish edition: “Religia Rzymu.” In *Religie świata*, ed. DĄBROWSKI, E. 251–79. Warsaw : Pax, 1957.
47. URUSZCZAK, W. “Konkordat z 1993 roku ważnym etapem w stosunkach Polski ze Stolicą Apostolską.” In *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, ed. DYDUCH, J. 95–109. Kraków : Wydawnictwo św. Stanisława, 1998.
48. URUSZCZAK, W. “Recepcja prawa kanonicznego w obowiązującym prawie polskim.” *Annales Canonici*, no. 3 (2007), 5–21.
49. Vatican Council II. *Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Poznań : Pallottinum, 2002.
50. WAGNON, H. *Concordats et droit international*. Gembloux : Duculot, 1935.
51. WÓJCIK, W. “Brachium saeculare.” In *Encyklopedia Katolicka*, vol. 2, col. 991. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 1976.
52. ZARZYCKI, Zdzisław. “Zasada niezależności i autonomii Kościoła i państwa: czym naprawdę jest?” In *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, *Annales Canonici. Monographiae* 2, 69–117. Kraków : Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe, 2014.

POVINNOSTI A PRÁVA KLERIKOV SO ZAMERANÍM NA FINANČNÚ ODMENU

OBLIGATIONS AND RIGHTS OF CLERICS RELATED TO THEIR FINANCIAL REWARD

doc. JCDr. PaedDr. Jozef Marčín, PhD.

Rímskokatolícka cirkev

ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.

Právnická fakulta TU v Trnave

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá otázkou finančného zabezpečenia duchovných v Rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku vo svetle kánonického práva, ale aj právneho poriadku SR, a to vzhľadom na nový zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností. Finančnú odmenu duchovných predstavíme na pozadí ich povinností vyplývajúcich z kánonického práva. Príspevok si nenárokujúce vyčerpávajúcom spôsobom analyzovať tému. Predstavuje však náčrt komparácie kánonického práva a právneho poriadku SR v oblasti financovania duchovných, ktorý by vyžadoval ešte hlbšiu analýzu.

Kľúčové slová: kánonické právo, právny poriadok SR, odmena, financie, duchovný, sociálne a zdravotné zabezpečenie

Abstract: The article deals with the financial insurance of clerics in Roman Catholic Church in the Slovak Republic in the context of canon law and legal order of the Slovak Republic concerning on the new act on the financial support for an operation of Church and religious communities. The financial reward of clerics will be presented on the background of their obligations given by canon law. The article doesn't want to deal with the topic in exhaustive way, but rather presents an outline of the comparison of canon law and legal order of the Slovak Republic in the field of funding clerics, which would require much more extensive analysis.

Key words: canon law, the legal order of the Slovak Republic, reward, finance, clerics, social and health insurance

Úvod

Dňa 16. 10. 2019 pod č. 370/2019 Z. z.¹ plénum NR SR schválilo nový zákon o financovaní cirkví.² Tento nahradil zákon č. 218/1949 Zb.³ o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom v znení neskorších predpisov, ktorý bol najstarším zákonom, podľa ktorého sa doposiaľ financovalo zo štátneho rozpočtu. Na otázku, čo prináša nová zákonná úprava pre život duchovných patriacich do katolíckej cirkvi, ktorí tak ako každý, majú právo aj na primeranú finančnú odmenu, sa budeme usilovať odpovedať v nasledujúcich riadkoch. Najprv poukážeme na povinnosti a práva klerikov a aj na právo na finančnú odmenu, ako o nej hovorí kánonické právo. V druhej časti poukážeme na to, ako finančnú otázku duchovných rieši nový zákon o finančnej podpore činností cirkví a náboženských spoločností.

1 Povinnosti a práva klerikov podľa CIC 1983⁴

Všetci duchovní sú súčasťou jedného Božieho ľudu. Majú práva a povinnosti, ktoré prináležia všetkým veriacim (kán. 204 – 231). Majú však práva a povinnosti, ktoré kódexový zákonodarca určil výlučne im (kán. 273 – 289). Všetky povinnosti a práva duchovných stanovené cirkevným zákonodarcom v KKP 83 boli prevzaté z Dokumentov II. Vatikánskeho koncilu (1962 – 1965), zvlášť z dekrétu o živote a službe kňazov *Presbyterorum ordinis*.⁵ Sú rozdelené do dvoch kategórií podľa pozitívneho kritéria (kán. 273 – 284), t. j. čo majú konať, a negatívneho kritéria (285

¹ Zákon č. 370/2009 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností.

² MORAVČÍKOVÁ, M. *Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky Slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam*, v. *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*, Zborník prednášok, Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 156-172.

³ Zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom v znení zákona č. 88/1950 Zb., zákona č. 16/1990 Zb., zákona č. 522/1992 Zb., zákona č. 467/2005 Z. z., zákona č. 462/2013 Z. z. a zákona č. 318/2018 Z. z.

⁴ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.1.1983), AAS 75 (1983), pars. II, s. 1-317; text slovenský, v. *Kódex kánonického práva (KKP)* slovenský preklad /www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/kodex-kanonickeho-prava/c/informacia-k-elektronickemu-vydaniu-cic-2019 (dostup: 5. 10. 2020) K úradnému latinskému textu súčasného Kódexu kánonického práva (ďalej len „KKP“) Konferencia biskupov Slovenska týmto pripája a zverejňuje v elektronickej forme jeho nové zrevidované slovenské znenie, ktoré bolo pripravené z jej poverenia a ktoré schválila (Porov.: Úvodná informácia k zverejneniu elektronickej verzie revidovaného prekladu KKP).

⁵ SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de presbyterorum ministerio et vita Presbyterorum ordinis* (7. 12. 1965), AAS 58 (1966), s. 991-1024.; slov. text v. *DOKUMENTY DRUHÉHO Vatikánskeho koncilu*, Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2008, s. 351 – 389.

– 289)⁶, teda čo konať nemajú. Medzi nimi ide aj o činnosti, ktoré by z ekonomického hľadiska mohli prinášať finančný prospech, ale pre svoj stav duchovného je im táto činnosť zamedzená.

1.1 Povinnosti klerikov vzhľadom na ich materiálne zabezpečenie

Svätosť života (kán. 276 § 1)⁷ je povinnosť, ktorá prirodzene vyplýva z ducha povolania do životného stavu, ktorý klerik žije. Na dosiahnutie tohto cieľa využíva tieto prostriedky: zodpovedne si plní svoje pastoračné povinnosti, denne sa posilňuje Eucharistiou tým, že ju prijíma a slávi sv. omšu, číta a rozjíma nad Božím slovom, uskutočňuje modlitbu Breviára a modlitbu sv. ruženca, pravidelne sa zúčastňuje na duchovných obnovách a duchovných cvičeniach, rozjíma a vysluhuje sviatosti pokánia, rozvíja a pestuje mariánsku úctu. KPK/83 hovorí o vonkajších spôsoboch dosahovania svätosti, ktoré sa dajú vnímať v živote klerika. Vnútornej svätosti, ktorá sa nedá presne právne obsiahnuť, sa KPK/83 nevenuje, ale možno ju pozorovať práve z vonkajších prejavov plnenia si povinností klerika⁸, a to aj vo vzťahu k materiálnym dobrám. Medzi povinnosti klerikov patrí aj to, že niektoré činnosti môžu vykonávať iba s licenciou (povolením) ordinára (kán. 285 § 4). Medzi ne patrí preberanie správy majetkov, ktoré patria laikom alebo svetským úradom, kde sa nachádza aj bremeno skladania účtov, dokonca sa zakazuje ručiť, hoci aj vlastným majetkom, varovať sa podpisovania zmeniek, ktorými sa preberá záväzok vyplatiť peniaze bez určeného dôvodu.⁹ Stály diakon nepodlieha tomuto zákazu, ibaže by mu to vyplývalo z partikulárneho predpisu.¹⁰ K tomu sa pridáva aj zákaz podnikania (kán. 286).¹¹

⁶ BRINDA, Š. *Poslušność duchownych ordynariuszowi według Kodeksu Prawa Kanonicznego z r. 1983*, Studium historyczno-prawne, *Poslušność duchownych ordynarií podle Kodexu kanonicznego z r. 1983*, historicko-právna štúdia, Lublin, Rozprawa doktorska, 2020, s. 301.

⁷ „Klerici sú v spôsobe svojho života z osobitného dôvodu povinní usilovať sa o svätosť, lebo oni novým titulom zasvätení Bohu v prijatí posvätného rádu sú rozdávatelmi božských tajomstiev na službu jeho ľudu.“

⁸ MOGAVERO, D. *I ministri sacri o chierici*, v: *Il Diritto nel ministro Chiesa*, t. II, Roma 2001, s. 113.

⁹ Kán. 285 § 4: „Bez povolenia svojho ordinára nemá sa preberať správa majetkov, ktoré patria laikom alebo svetským úradom, kde sa nachádza bremeno skladania účtov. Priam sa zakazuje ručiť bez porady s vlastným ordinárom, hoci aj vlastným majetkom; takisto sa treba vyvarovať podpisovaniu zmeniek, ktorými sa preberá záväzok vyplatiť peniaze bez určeného dôvodu.“

¹⁰ KRUKOWSKI, J. *Obowiązki i uprawnienia duchownych*, v: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie, Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, red. Krukowski J., Poznań 2005, s. 110.

¹¹ Kán. 286: „Klerikom sa zakazuje osobne, alebo prostredníctvom iných podnikateľov alebo obchodovať či už na vlastný, alebo ošoh iných bez povolenia zákonnej cirkevnej vrchnosti.“

K iným zákazom patrí zákaz praktizovania aktivít, ktoré nie sú vhodné alebo v súlade s klerickým stavom, alebo sú mu cudzie podľa predpisov partikulárneho práva (kán. 285, § 1 –2).¹² V § 3 kán. 285 sa zakazuje klerikom prevziať verejnú úradu, s ktorými je spojená účasť na vykonávaní občianskej moci.¹³ Táto norma je výrazom hlbokej spirituality klerikov, ktorá sa odráža v učení *Lumen gentium*: klerici sú vysvätení preto, aby ohlasovali evanjelium, boli pastiermi a viedli Boží ľud ako pravdiví novozákonní kňazi (LG 28)¹⁴.

Závažný je aj zákaz dobrovoľnej vojenskej služby (kán. 289). Keďže vojenská služba je menej vhodná pre klerický stav, klerici, ale aj kandidáti na posvätné rády, sa nemajú bez povolenia svojho ordinára dobrovoľne hlásiť k tejto službe. Iné je, keď sa klerik začlení do vojenského ordinariátu ako duchovný. Ďalej pripomeňme zákaz aktívnej účasti v politických stranách a vo vedení odborov (kán. 287). Norma, ktorá je vložená do tohto kánonu, sa definovala na Synode biskupov v roku 1971, a to že účasť v politickej strane alebo účasť vo vojne v mene nejakej politickej strany je každému klerikovi zakázaná.¹⁵ Klerici sa majú všemožne snažiť a podporovať zachovávanie spravodlivosti, ktorá je založená na pokoji a svornosti medzi ľuďmi. Hoci sa tu hovorí o zákaze, existujú dve výnimky, a to ak ide o obranu práv Cirkvi alebo napomáhanie spoločného dobra. Úsudok o jestvovaní týchto dvoch výnimiek podlieha kompetentnej cirkevnej vrchnosti, ako je to v kán. 287 § 2.

Ďalšiu časť tvoria odporúčania. Nejde tu o práva, ale jednoducho o odporúčania, ktoré dáva zákonodarca v KPK/83 pre klerikov a nachádzajú sa v jednotlivých kánonoch. K téme materiálnych dohier sa vzťahuje odporúčanie viesť jednoduchý život (kán. 282), a preto budeme o ňom hovoriť neskôr¹⁶, ako o tom hovorí Dekrét Druhého vatikánskeho koncilu *Presbyterorum ordinis* (č. 17). Zákonodarca

¹² Kán. 285, § 1: „Klerici sa podľa predpisov partikulárneho práva majú úplne zdržiavať všetkého, čo nepripadá ich stavu.“ § 2: „Klerici sa majú vyhýbať tomu, čo hoci nie je neslušné, predsa je cudzie klerickému stavu.“

¹³ „Klerikom sa zakazuje prevziať verejnú úradu, s ktorými je spojená účasť na vykonávaní občianskej moci.“

¹⁴ SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21. 11. 1964), AAS 57 (1965), s. 5 – 75, slov. text v. DOKUMENTY DRUHÉHO Vatikánskeho koncilu, Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2008, s. 58 – 138.

¹⁵ Por. DOCUMENTA SYNODI EPISCOPORUM, *Rescriptum ex Audientia* (30.11.1971), AAS 63 (1971), s. 912-913.

¹⁶ Kán. 282, § 1: „Klerici majú viesť jednoduchý život a zdržiavať sa všetkého, čo zaváňa márnivosťou.“

§ 2 „Dobrá, ktoré nadobúdajú z príležitosti vykonávania cirkevného úradu a ktoré im zvýšia po postarání sa o slušné materiálne zabezpečenie a splnenie všetkých povinností vlastného stavu, majú použiť na dobro Cirkvi a na diela dobročinnnej lásky.“

odporúča klerikom, aby žili jednoduchým životným štýlom a stránili sa všetkého, čo by mohlo byť pre nich príťažou v ich pastoračnej službe, ako napr. nadštandardne zariadené bývanie, prehnane moderné oblečenie, vlastníctvo luxusného auta a pod., čo môže viesť k pohoršeniu. Ale zákonodarca v tomto kánone povzbudzuje klerika, aby hmotné dobrou, ktorými disponuje v prebytočnej miere, rozdal tým, ktorí majú núdzu, a tak sa podelil s dobrami, ktoré má. Hmotné dobrá, ktoré získal, môže použiť aj na cirkevné dobro pre semináre a inštitúcie, ktoré sú v Cirkvi. Medzi ďalšími odporúčaniami nachádzame odporúčanie angažovať sa za pokoj vo svete (kán. 287 § 1). Je to pozitívne odporúčanie a pozýva k angažovanosti sa za pokoj a mier medzi ľuďmi. Pozitívne usmernenie tohto odporúčania vychádza z učenia Druhého vatikánskeho koncilu, jeho konštitúcie o Cirkvi *Lumen gentium* (č. 76 – 77), kde sa definovalo, že skutočný pokoj medzi ľuďmi je prvoradá a vychádza zo základných práv človeka. Biskupská synoda v roku 1917 vo svojom dokumente *Služobné kňazstvo* hovorí: klerici a celá Cirkev má povinnosť a tiež právo postaviť sa na ochranu základných práv človeka, podporovať rozvoj človeka na dosahovanie pokoja a spravodlivosti.¹⁷ Spomeňme aj odporúčanie praktizovať akýsi druh spoločného života tam, kde je, treba podľa možnosti zachovať (kán. 280).¹⁸

1.2 Právo klerikov (služobníkov cirkvi, duchovných) na slušné materiálne zabezpečenie

Byť kňazom znamená aj kňazsky žiť, byť nástrojom Krista znamená Kristovi sa pripodobňovať. Posvätený služobník prijal sviatosťnú vysviacku, a teda nepatrí viac sebe; patrí celkom a celý Kristovi a bratom. Naplňajúc svoje vyššie spomenuté záväzky aj jemu prináležia kódexom stanovené práva. Vzhľadom na túto tému hneď na prvom mieste uvedieme právo na odmenu. Právo na odmenu (kán. 281)¹⁹ vytvára povinnosť na strane Cirkvi. Avšak táto odmena nie je pod-

¹⁷ Kán. 287, § 1: „Klerici majú vždy všemožne podporovať zachovanie pokoja a svornosti medzi ľuďmi, založené na spravodlivosti.“ § 2: „Nemajú mať aktívnu účasť na práci v politických stranách a na riadení odborových organizácií, ak to podľa úsudku kompetentnej cirkevnej vrchnosti nevyžaduje obrana práv Cirkvi alebo napomáhanie spoločného dobra.“

¹⁸ KOHÚTEK, M. *Ponowne włączenie prezbitera do stanu duchownego*, Studium historiczno-prawne, Lublin: Rozprawa doktorska, 2019, s. 43 – 48.

¹⁹ Kán. 281, § 1: „Klerici, keďže sa venujú cirkevnej službe, zasluhujú si remuneráciu, primeranú ich postaveniu, so zreteľom tak na miestne i časové okolnosti, ktorou sa môžu postarať o svoje životné potreby, ako aj o spravodlivú odmenu tým, na ktorých službu sú odkázaní.“ § 2: „Takisto sa treba postarať, aby požívali takú sociálnu pomoc, ktorou sa vhodne zabezpečia ich potreby v chorobe, v invalidite alebo v starobe.“

la zásluh v princípe – koľko sa narobíš, toľko si zarobíš – ale odmena vytvára priestor pre slušné živobytie, pretože služba klerika je povoláním, nie ekonomicky výnosnou činnosťou. Dôraz sa kladie na to, aby klerik bol zabezpečený aj počas choroby, invalidity a staroby. Spomenieme aj ďalšie práva, ako napríklad právo združovať sa (kán. 278 § 1). Toto právo je však obmedzené, pretože združenia, ktoré prichádzajú do úvahy pre klerikov, musia byť v súlade s klerickým stavom, čiže konkrétne ich štatúty podliehajú cirkevnej aprobácii a samotná asociácia má napomáhať svätosti života a jednote medzi klerikmi. Ďalším je právo na dovolenku (kán. 283 § 2). Pri bližšom pohľade do KPK/83 nachádzame špecifikáciu pre biskupa, ktorý nemá stanovený čas na dovolenku. Koadjútorka, auxiliár, farár a kaplán má stanovený čas jedného mesiaca. Právo výnimky (kán. 289 § 2) vytvára priestor pre všeobecné výnimky. Avšak kán. 289 bližšie nešpecifikuje, o aké výnimky presne ide.

1.2.1 Podmety zabezpečujúce slušné materiálne zabezpečenie služobníkom Cirkvi

Cirkev dostala od Krista misiu a na jej realizáciu potrebuje aj materiálne prostriedky. Kán. 1254 hovorí, že Cirkev na základe vrodeneho práva nezávisle od štátnej moci má právo nadobúdať, vlastniť, spravovať a scudzovať materiálne prostriedky na dosahovanie svojich cieľov. A jedným z nich je aj starať sa o slušné materiálne zabezpečenie služobníkov Cirkvi.

Starostlivosť o náležité živobytie diecéznych kňazov je vážnou povinnosťou všetkých veriacich kresťanov a osobitným spôsobom diecézneho biskupa. Zákonodarca uvádza zodpovednosť veriacich kresťanov dvakrát: v kán. 222 § 1, ktorý ich zaväzuje, aby sa starali o potreby Cirkvi a v kán. 1261 ods. 1, ktorý pripomína, že veriaci majú právo odovzdávať časné statky v prospech Cirkvi. Uvedená povinnosť a právo súvzťažne korelujú s dispozíciami obsiahnutými v kán. 1260, v ktorom zákonodarca hlása vrodené právo Cirkvi požadovať od veriacich, aby poskytli to, čo je potrebné na dosiahnutie jej náležitých cieľov a v kán. 1261 § 2, ktorý zaväzuje diecézneho biskupa pripomínať veriacim plniť povinnosť vyplývajúcu z dispozície kán. 222 § 1.

Osobitná povinnosť diecézneho biskupa v analyzovanej veci vyplýva z mnohých dispozícií kódexu: kán. 263; 269; 271 § 1; 384; 538 § 3; 1261 § 2. Mnohé pokoncilové normatívne akty týkajúce sa pastoračnej služby biskupov tiež pripomínajú v tejto súvislosti vážnu zodpovednosť: *Ecclesiae Sanctae* (č. 8)²⁰, *Ecclesiae*

²⁰ PAVOL VI. Litterae apostolicae motu proprio datae *Ecclesiae Sanctae*, Normae de quaedam exsequenda SS. Concilii Vaticani II. Decreta statuuntur (6. 8. 1966), AAS 58 (1966), s. 757-787.

imago (č. 117)²¹ a *Apostolorum successores* (č. 80, 217)²². Všetky vyzývajú diecézneho biskupa, aby v plnom rozsahu plnil rozhodnutia a odporúčania otcov Druhého vatikánskeho koncilu a pokyny vydané Svätou stolicou o zavedení rovnosti v hmotných veciach kňazov, ako aj aby sa v tomto ohľade staral o ich spravodlivé živobytie a uplatňovanie požiadaviek distribučnej spravodlivosti. Všetky kompetencie prináležiace biskupovi ako hlavnému správcovi cirkevného majetku – priamo alebo nepriamo – sa týkajú zabezpečenia náležitého živobytia kňazov.²³

1.2.2 Kňaz ako podmet oprávnený prijímať odmenu

Kňaz má nárok na dôstojné živobytie, ktorého opodstatnenie treba vidieť v prirodzenom a pozitívnom Božom zákone, ktoré je striktné definované a správne sankcionované v univerzálnych právnych predpisoch. Analýza dispozícií zákonodarcu týkajúcich sa živobytia duchovenstva naznačuje dva právne základy práv kňazov, ktorými sú inkardinačný vzťah a dočasné vykonávanie služby pre partikulárnu Cirkev. Zdôrazňujeme aj potrebu ocenenia skutočného služobného pomeru spočívajúceho v dočasnom výkone kňazskej služby pre partikulárnu Cirkev a jeho zrovnoprávnenie so vzťahom právnej služby vyplývajúcim z inkardinačného vzťahu kňaza k diecéze.

1.2.3 Realizácia práva na slušné živobytie

Aj keď diecézni kňazi nesľubujú chudobu, sú vyzvaní, aby dobrovoľne praktizovali túto evanjeliiovú radu, vďaka ktorej sa môžu nielen viac podobať samotnému Ježišovi Kristovi, ale môžu aj ochotnejšie konať posvätnú službu. Z tohto dôvodu ihneď po vyhlásení práva kňazov v kán. 281 na náležité živobytie zákonodarca uvádza, že duchovní majú viesť jednoduchý život a zdržať sa všetkého nad rámec ponímania požiadavky jednoduchého života.

Rozsah a úroveň vykonávania práva na dôstojné živobytie diecéznych kňazov podľa KKP/83 určujú omšové milodary, iura stolae, odmena za vykonávaný úrad alebo vykonanú úlohu, ako aj inštitúcie pre živobytie a sociálne zabezpečenie duchovenstva.

²¹ CONGEGAZIONE PER I VESCOVI, Directorio sul ministero episcopale dei Vescovi *Ecclesiae imago*, 22. 2. 1973, Enchiridion Vaticanum 4, s. 1945-2328.

²² CONGEGAZIONE PER I VESCOVI, Directorio per il ministero pastorale dei vescovi *Apostolorum successores*, 22. 2. 2004, Libreria Vaticana 2004.

²³ LEWANDOWSKI, P. *Godziwe utrzymanie prezbiterów diecezjalnych według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i polskiego ustawodawstwa partykularnego*, Lublin, Rozprawadoktorska, 2019, s. 147-150.

1.2.3.1 Omšové štipendiá

Z hľadiska zabezpečenia náležitého živobytia kňazov majú mimoriadny význam omšové milodary, ktoré sa dávajú kňazovi pri príležitosti slávenia svätej omše s konkrétnym úmyslom. Po označení Pápežskou komisiou pre revíziu Kódexu kánonického práva zákonodarca kódexu už nepoužíva latinské slovo štipendium na označenie omšových milodarov, ale používa pojem *stips* a *fidelibusoblata*. Ratiolegis tejto zmeny treba vidieť predovšetkým v tom, že pojem štipendium neladí s povahou milodaru pri príležitosti slávenia Eucharistie. Obsahuje prvok náhrady, odmeny alebo platby výmenou za slávenie svätej omše. Zámerom bolo tiež zdôrazniť rozdiel medzi omšovými milodarmi a samotným slávením Eucharistie a zabrániť zdaniu simónie. Výška omšového milodaru musí byť stanovená výnosom na provinciálnej synode alebo zhromaždení biskupov provincie. Ak bol vydaný dekrét, kňaz nemôže požadovať vyššie milodary.

Výnimkou z uvedeného pravidla môže byť domnienka, že úmysel darcu bol iný. V takejto situácii okolnosti domnienky umožnia určiť vhodný postup. Okrem prípadov, keď je zákonne možné celebrowať alebo koncelebrowať Eucharistiu viackrát v ten istý deň, kňaz nemôže slúžiť svätú omšu viac ako raz denne. Ten, kto slávi Eucharistiu viackrát v ten istý deň, môže jednotlivé sväté omše aplikovať na úmysel, na ktorý bol daný milodar, ale pri zachovaní práva, že okrem slávnosti Narodenia Pána si môže pre seba nechať iba jeden omšový milodar. Ďalšie milodary je povinný odovzdať na účely uvedené ordinárom s prihliadnutím na odmeny z externého dôvodu. Kňaz sláviaci svätú omšu si môže ponechať len milodar stanovený v diecéze. Čiastka presahujúca akceptovaný omšový milodar sa má odovzdať ordinárovi, o ktorom sa hovorí v kán. 951.²⁴

1.2.3.2 *lura stolae*

lura stolae sú milodary, ktoré prinášajú veriaci na podporu duchovenstva pri príležitosti vysluhovania sviatostí a svätenín. Pokiaľ zákon nestanovuje inak, je v právomoci biskupov provincie, aby určili výšku týchto milodarov.

1.2.3.3 Inštitúcie na živobytie a sociálne zabezpečenie duchovných

V záujme dosiahnutia väčšej rovnosti v rozdeľovaní cirkevných dobier medzi kňazmi sa otcovia Druhého vatikánskeho koncilu rozhodli radikálne zmeniť ekonomický systém Cirkvi založený predovšetkým na príjmoch z benefícií,

²⁴ Porov.: PŘIBYL, s. *Dobrovoľná chudoba jako výzva pro život duchovních*, v. Moravčíková, M. (edit.) *Financovanie cirkvi a náboženských spoločností, História a súčasnosť*, Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 7-14.

v prospech diecéznych inštitúcií, ktoré slúžia na živobytie a sociálne zabezpečenie duchovných.

Diecézny (a centrálny) inštitút pre starostlivosť o klérus

V jednotlivých diecézach by mala existovať špeciálna inštitúcia na zhromažďovanie dohier a milodarov určených na živobytie duchovných, ktorí slúžia pre dobro diecézy v súlade s normou kán. 281, pokiaľ nie je uvedené inak. Podľa kánonu 1274 § 1 v každej diecéze má byť inštitúcia, prostredníctvom ktorej sa má realizovať starostlivosť o materiálne zabezpečenie klerikov.²⁵

Ide o „zvláštnu inštitúciu, ktorá má sústreďovať majetky alebo milodary“ tak, „aby bolo postarané o materiálne zabezpečenie klerikov, ktorí vykonávajú službu v prospech diecézy“. Týmto spôsobom sa konkretizuje starostlivosť Cirkvi a zvlášť každého diecézneho biskupa o svoje *presbytérium* podľa normy kánona 281 § 1. Ako to upresňuje kánon 1274, táto remunerácia sa viaže na ich služby diecéze. Užívateľmi tejto starostlivosti sú teda všetci klerici, ktorí sa venujú ministeriálnej službe diecézy, ako už bolo spomenuté.

Aká je povaha tejto inštitúcie? Je to autonómna diecézna fondácia. Ide o inštitúciu majetkového základu – nie je to *universitas personarum* ale *universitas rerum* – s vlastnou právnou subjektivitou (porov. kánon 115) zriadenou diecéznym biskupom. Následne sa musí členiť na samostatnú organizáciu, stanovenú vlastnými štatútmi.²⁶

Z hľadiska *ekonomických zdrojov* kódex ich rozlišuje niekoľko:

1. príjmy a dotácie z benefícií, ktoré sa majú amortizovať (por. kánon 1272);
2. majetky určitej nesamostatnej nábožnej fondácie musia byť po uplynutí času určené inštitúcií (por. kánon 1303 § 2);
3. predovšetkým majetky a milodary určené inštitútu biskupa alebo darcami (kán. 1274 § 2).

Výnimku z pravidla povinného vytvorenia takejto diecéznej inštitúcie tvorí klauzula „ak nie je o nich postarané ináč“ (por. kánon 1274 § 1). Je potrebné si uvedomiť obrovskú rôznorodosť situácií, ktorú nám ponúka celý svet. V niektorých krajinách nie je rozvinutý systém sústreďovania milodarov, pretože sa štát už postaral o potreby prevažnej väčšiny klerikov. Keďže sa to týka aj Slovenska, v druhej časti príspevku sa budeme venovať tejto problematike.

²⁵ kán. 1274 § 1 „V každej diecéze má byť zvláštna inštitúcia, ktorá má sústreďovať majetky alebo milodary s tým cieľom, aby podľa normy kán. 281 bolo postarané o materiálne zabezpečenie klerikov, ktorí vykonávajú službu v prospech diecézy, ak nie je o nich postarané ináč.“

²⁶ MARČIN, J. *Sytuacja ekonomiczna kościoła Rzymskokatolickiego na Słowacji w świetle prawa kanonicznego i prawnego porządku Republiki Słowacji*, Stalowa Wola, 2014, s. 236-238.

Inštitúcia pre sociálnu starostlivosť o klérus

Tam, kde ešte nie je zorganizované adekvátne sociálne zabezpečenie pre duchovenstvo, by konferencia biskupov mala zabezpečiť zriadenie inštitúcie, ktorá by mohla adekvátne riešiť problém sociálneho zabezpečenia duchovných.

Zodpovednosť za *starostlivosť o klérus* prináleží priamo diecéze. Klerici si v diecéze zaslужujú aj pomoc v prípade *choroby, invalidity alebo v starobe* (por. kánon 281 § 2). Jednako to však nie je zabránené sústavám organizácií pre sociálne zabezpečenie klerikov na úrovni vyššej od diecézy. Totiž, už v lone cirkevného spoločenstva sa musí podnecovať spolupráca a solidarita medzi rozličnými spoločenstvami kresťanov, nasledujúc tak príklad svätého Pavla, ktorý prosil rozličné spoločenstvá, aby prispievali na potreby kresťanov v Jeruzaleme (por. LG, 13 a 23; CD, 6). V súlade s PO, 21, rovnako aj s kánonom 1274 § 2 sa odporúča vzájomná spolupráca medzi diecézami (§ 4) a Konferencii biskupov sa pripisuje zodpovednosť za zriadenie inštitútu pre sociálnu starostlivosť o klérus, „kde sa môžu vhodnejšie dosiahnuť spomínané ciele“, z práva občianskeho alebo kanonického (napr. ak by občiansky systém pre sociálnu starostlivosť neexistoval alebo by bol v stiesnenej situácii).

Čo sa týka *zdrojov* príjmov týchto ustanovizní, kódex ich bližšie nešpecifikuje. Sú veľmi rôznorodé spôsoby, ako uviesť do praxe pozvanie vyjadrené v PO, 21, aby klerici spolupracovali pri starostlivosti týchto inštitútov, na základe ich osobného prejavu solidarity k spolubratom.

Pri definovaní právneho postavenia diecéznych inštitúcií slúžiacich na živobytie a sociálne zabezpečenie duchovných treba uviesť, že ide o nezávislé inštitúcie, ktoré na základe dekrétu príslušného orgánu dostávajú verejnú právnu subjektivitu, a teda spĺňajú požiadavky kán. 116. Ich majetok je cirkevným majetkom. Je žiaduce formovať obe inštitúcie tak, aby boli uznané právnymi predpismi daného štátu.²⁷

Právna ochrana a obrana práva na živobytie

Diecézni kňazi majú právnu ochranu a obranu práva na dôstojné živobytie. Preventívne opatrenia na ochranu práva kňazov na dôstojné živobytie súvisia najmä s problémom straty cirkevného úradu po stanovenej lehote, po dosiahnutí zákonom stanoveného veku, v dôsledku rezignácie, preloženia, vylúčenia

²⁷ Porov.: MARČIN, J. *Sytuacja ekonomiczna kościoła Rzymskokatolickiego na Słowacji w świetle prawa kanonicznego i prawnego porządku Republiki Słowacji*, Stalowa Wola, 2014, s. 238-240. DOMASZK, A. *Dobra doczesne Kościoła*, Warszawa, WN UKSW, 2016, s. 169-180; KALETA, P. *Kościelne prawo majątkowe*, Lublin, TN KUL, 2014, s. 246-249.

a pozbavenia. Ochrana práva kňazov na náležité živobytie sa vykonáva súdnym konaním v súlade s ustanoveniami kán. 1501 – 1670, ktoré vymedzujú riadny súdny proces alebo správnym konaním v súlade s ustanoveniami kán. 1732 – 1739, normalizujúci inštitút hierarchického odvolania proti administratívnym dekrétom.²⁸

1.2.3.4 Inštitúcie pre sociálnu starostlivosť o klérus na Slovensku

Na Slovensku boli doteraz v rámci partikulárneho práva zriadené dve inštitúcie zamerané na sociálnu starostlivosť o duchovných zo strany cirkvi v rámci partikulárneho práva, a to najprv v Spišskej diecéze a následne aj v Košickej arcidiecéze.

V Spišskej diecéze je zriadené Združenie kňazov Spišského biskupstva UNITAS, ktoré má sídlo na Kapitulskej 661/9 v Spišskom Podhradí. Bolo založené 1. januára 2000 ako cirkevná organizácia a na Ministerstve kultúry je evidované od 3. 2. 2000.²⁹ Má správnu radu so svojím predsedom. Dokumenty 2. diecéznej synody uvádzajú, že zo združenia UNITAS na podporu emeritných kňazov majú mať úžitok všetci kňazi, ktorých sa to týka v zmysle štatútu UNITAS-u. Svoju solidárnosť s nimi nech kňazi a laici vyjadrujú podporou združenia.³⁰ Každý kňaz nech finančne podporí združenie UNITAS podľa rozhodnutia diecézneho biskupa.³¹

V Košickej arcidiecéze bol v súlade s kán. 281 § 2 zriadený Fond sociálnej pomoci kňazom 28. 5. 2020 s účinnosťou od 1. 7. 2020. Svoje sídlo má na Hlavnej 28 v Košiciach. V Zriaďovacej listine je uvedené, že Fond sociálnej pomoci kňazom bude zhromažďovať finančné prostriedky na zabezpečenie primeranej opatery kňazov v prípade choroby, invalidity, staroby alebo núdze. Zásady hospodárenia upravuje Štatút fondu. Štatutárnym orgánom je Správna rada fondu. Je nielen nástrojom zodpovednosti diecézneho biskupa za svojich kňazov, ale je zároveň aj prejavom solidarity a úcty kňazov k starším spolubratom a tiež príležitosťou pre veriaciach prejaviť svoju vďačnosť a pomoc duchovným otcom, ktorí obetovali svoj život v pastoračnej starostlivosti o spásu ich duší.³²

²⁸ LEWANDOWSKI, P. *Godziwe utrzymanie prezbiterów diecezjalnych według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i polskiego ustawodawstwa partykularnego*, Lublin: Rozprawa doktorska, 2019, s. 147-150.

²⁹ MINISTERSTVO KULTÚRY, Evidencia cirkevných právnických osôb (podľa § 19 ods. 1 zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov).

³⁰ TONDRA, F. Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy, Spišská Kapitula 2011, s. 75

³¹ Tamže, s. 168.

³² BOBER, B. *Zriaďovacia listina Fondu sociálnej pomoci kňazom a Štatút Fondu sociálnej pomoci kňazom*, príloha ACAC (2020) 3 z 12. júna 2020.

2 Právo duchovných na odmenu podľa zákona o finančnej podpore cirkví

Zmena doterajšieho systému financovania cirkví, ktorého ideové východiská pochádzajú z roku 1949, bola dlhodobo predmetom diskusií na rôznych úrovniach občianskej spoločnosti, politických strán, angažovanej verejnosti a samotných cirkví.

Terajšia zákonná úprava financovania cirkví vychádza z predchádzajúceho modelu, avšak predpokladá postupné zohľadňovanie modifikácií počtu veriacich jednotlivých cirkví podľa sčítania obyvateľov a kladie dôraz na samostatné a nezávislé hospodárenie cirkví podľa vlastných rozpočtov.³³

Nový zákon je v súlade s Ústavou Slovenskej republiky, so zákonmi a ďalšími všeobecne záväznými predpismi, s medzinárodnými zmluvami a inými medzinárodnými dokumentmi, ktorými je Slovenská republika viazaná, ako aj s právom EÚ.

2.1 Zákonná úprava Zákona o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností

Zákon č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností zo 16. 10. 2019 v platnom znení má deväť paragrafov.

V § 1 sa uvádza, že tento zákon upravuje finančnú podporu, ktorú poskytuje štát na podporu činnosti registrovaných cirkví a náboženských spoločností (je ich osemnásť).

V § 2 je príspevok štátu definovaný ako suma finančných prostriedkov, ktoré sú každoročne poskytované cirkvám z rozpočtovej kapitoly MK SR.³⁴

V § 3 je uvedené, že finančné zdroje zo strany štátu na podporu cirkví sú prostriedky: 1. podľa tohto zákona a 2. účelové dotácie podľa osobitných predpisov (úrad vlády a MK SR).³⁵

Z prílohy č. 2 k zákonu č. 370/2019 Z. z. vyplýva, že v r. 2019 pre cirkvi štát vyčlenil 47 647 623 € (100 % pre všetky cirkvi) z rozpočtovej kapitoly MK SR.

³³ Podrobnejšie pozri: MORAVČÍKOVÁ, M. *Zákon o finančnej podpore činnosti cirkvi a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky Slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam*, v. *Financovanie cirkvi a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*, Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 156-172.

³⁴ Príspevok štátu je súhrne zákonné označenie pre finančné prostriedky poskytované zo štátneho rozpočtu všetkým cirkvám, ktoré sú následne podľa zákonnej úpravy rozdelené medzi jednotlivé cirkvi.

³⁵ Zákon neupravuje vlastné alebo iné zdroje financovania cirkví, napr. príspevky členov cirkvi, dary od domácich a zahraničných fyzických a právnických osôb, výnosy vlastnej činnosti cirkvi, výnosy verejných zbierok podľa osobitného predpisu.

Rímskokatolícka cirkev v Slovenskej republike dostala v roku 2019 sumu 31 191 337 €, čo je 65,463 % zo sumy poskytnutej cirkvám.

Príspevok štátu poskytnutý jednotlivým cirkvám v roku 2019

	Názov cirkvi	Suma (€)	Pomer (%)
1.	Rímskokatolícka cirkev v Slovenskej republike	31 191 337	65,463
2.	Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku	4 858 489	10,197
3.	Gréckokatolícka cirkev na Slovensku	4 900 043	10,284
4.	Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku	2 653 763	5,569
5.	Pravoslávna cirkev na Slovensku	2 029 714	4,260
6.	Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike	0	0,000
7.	Evanjelická cirkev metodistická, Slovenská oblasť	329 920	0,692
8.	Kresťanské zbory na Slovensku	0	0,000
9.	Apoštolská cirkev na Slovensku	493 290	1,035
10.	Bratská jednota baptistov v Slovenskej republike	363 336	0,763
11.	Cirkev bratská v Slovenskej republike	398 454	0,836
12.	Cirkev adventistov siedmeho dňa, Slovenské združenie	40 526	0,085
13.	Ústredný zväz židovských náboženských obcí v Slovenskej republike	137 892	0,289
14.	Cirkev československá husitská na Slovensku	115 384	0,242
15.	Starokatolícka cirkev na Slovensku	127 093	0,267
16.	Bahájske spoločenstvo v Slovenskej republike	0	0,000
17.	Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní v Slovenskej republike	0	0,000
18.	Novoapoštolská cirkev v Slovenskej republike	8 382	0,018
Spolu		47 647 623	100

Priamu finančnú podporu dopĺňa aj nepriama podpora vo forme poskytovania oslobodení a úľav od daní, poplatkov a iných úľav podľa osobitných predpisov(ods. 2). Príspevok štátu je určený na podporu financovania činnosti cirkvi, na bohoslužobné aktivity, výchovné aktivity, kultúrne aktivity a charitatívne aktivity cirkvi, na náklady cirkvi súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa a na prevádzkové náklady cirkvi (§ 6 ods. 1).

Cirkvi si spravujú svoje záležitosti nezávisle od štátnych orgánov.³⁶ K nezávislému postaveniu cirkvi patrí aj ich právo hospodáriť samostatne podľa vlastných

³⁶ Čl. 24 ods. 3 Ústavy SR aj podľa § 5 ods. 2 zákona č. 308/ 1991 Zb. o slobode náboženského vyznania.

rozpočtov, ktoré si samostatne schvaľujú spravidla na obdobie jedného kalendárneho roka. Cirkvi sa skladajú z organizačných zložiek, ktoré svoju subjektivitu odvodzujú od príslušnej cirkvi. Príspevok štátu je určený na podporu činnosti všetkých týchto zložiek.³⁷ Kľúč, podľa ktorého sa tieto prostriedky dodané štátom delia v rámci rímskokatolíckej (či gréckokatolíckej) cirkvi na jednotlivé diecézy (či eparchie), zatiaľ nie je verejne dostupný.

Zákon ukladá cirkvám povinnosť predkladať každoročne správu o hospodárení s poskytnutým príspevkom za minulý rok, pričom táto správa je verejná. Štát môže aj tieto prostriedky kontrolovať.³⁸ Zabezpečuje sa tým transparentnosť použitia finančných prostriedkov (§ 7).

Týmto zákonom je zrušený najstarší predpis vyplácania zo štátneho rozpočtu. Ide o zákon 218/1949 a z neho vychádzajúce nariadenia vlády, podľa ktorých sa vyplácali mzdy duchovných (§ 8). Účinnosť tohto zákona je od 1. 1. 2020 (§ 9).

V zmysle zákona o finančnej podpore činnosti cirkvi a náboženských spoločností je cirkev povinná predložiť MK SR správu o hospodárení s príspevkom štátu za rok 2020 do 30. 4. 2021 v listinnej podobe a tiež v elektronickej podobe.

Formulár výkazu „*Prehľad vynaložených prostriedkov ŠR na podporu činnosti cirkvi a náboženských spoločností*“ požaduje údaje o výdavkoch, ktoré rozdeľuje na dve časti, a to:

- Výdavky cirkvi súvisiace s výkonom jej činnosti a postavení zamestnávateľa (rozištuje duchovných a prevádzkových zamestnancov) a tam rozlišuje: 1. platy (vrátane dohôd), 2. zákonné sociálne poistenie, 3. ostatné sociálne poistenie, 4. zákonné sociálne výdavky, 5. ostatné sociálne výdavky (nedaňový výdavok),
- Výdavky na prevádzkové náklady cirkvi, vrátane výdavkov na bohoslužobné, výchovné, kultúrne a charitatívne aktivity cirkvi – celkom.³⁹

³⁷ § 6 ods. 2 striktné vymenúva, na čo sa tieto prostriedky použiť nemôžu, a to:

1. Poskytnutie pôžičiek a úverov fyzickým osobám alebo právnickým osobám
2. Vklad na základe zmluvy o tichom spoločníctve
3. Podnikanie obchodnej spoločnosti, ktorú cirkev, alebo jej organizačná zložka založila, alebo sa stala jej spoločníkom.
4. Založenie inej právnickej osoby
5. Podporu činnosti politických strán
6. Ručenie na záväzky fyzických osôb alebo právnických osôb
7. Darovanie na fyzickým, alebo právnickým osobám
8. Úhrada pokút a iných peňažných sankcií

³⁸ Porov. Zákon o Najvyššom kontrolnou úrade SR a Zákon o finančnej kontrole a audite.

³⁹ <http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti-/financovacie-fa.html> (dostup 5. 10. 2020) v kolónke Formuláre

2.2. Mzdový poriadok

Zákon č. 370/ 2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností upravuje vzťah medzi cirkvami a štátom, pracovnoprávny vzťah medzi cirkvami a duchovnými nerieši. Uvádza len všeobecne, že medzi činnosťami cirkví, na podporu financovania ktorých je určený príspevok štátu, sú aj náklady cirkvi súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa (§ 6 ods. 1).

Náklady cirkvi súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa súvisia okrem plátov aj s odvodmi do poisťovní a s ďalšími povinnosťami.

Vychádzajúc okrem iného aj z uvedeného, Konferencia biskupov Slovenska (ďalej aj „KBS“)⁴⁰ už koncom roka 2019 schválila Mzdový poriadok odmeňovania zamestnancov vykonávajúcich duchovenskú činnosť (ďalej len „mzdový poriadok“), ktorý je vnútorným predpisom rímskokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike (ďalej len „RKC“). Tento mzdový poriadok je pracovnoprávnou normou pre všetkých zamestnávateľov v rámci RKC ustanovujúcou základné zásady poskytovania mzdy, náhrad mzdy a mzdových zvýhodnení ako aj splatnosti a výplaty mzdy pre zamestnancov vykonávajúcich duchovenskú činnosť (ďalej len „duchovní“), s ktorými uzatvoril zamestnávateľ pracovný pomer na základe pracovnej zmluvy.⁴¹ Mzdový poriadok odmeňovania zamestnancov vykonávajúcich duchovenskú činnosť pre Rímskokatolícku cirkev na Slovensku schválila KBS 17. decembra 2019, s účinnosťou od 1. januára 2020. Za konferenciu biskupov ho podpísal Mons. Stanislav Zvolensky, predseda KBS.⁴² V záverečnom ustanovení v ods. 2 sa uvádza, že Konferencia vyšších rehoľných predstavených na Slovensku, ktorá združuje vyšších rehoľných predstavených mužských a ženských rehoľných inštitútov a spoločnosti apoštolského

⁴⁰ Mzdový poriadok je vypracovaný v súlade s:

1. s čl. 2 ods. 1 Základnej zmluvy podpísanej medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, oznámenej pod č. 326/2001 Z. z. ako oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky,
2. príslušných kánonov Kódexu kánonického práva (ďalej len „CIC 1983“),
3. § 3 ods. 3 zákona č. 311/ 2001 Z. z. Zákonníka práce v platnom znení (ďalej len „ZP“)
4. a zákona č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore cirkví a náboženských spoločností v platnom znení.

⁴¹ Mzdový poriadok sa odvoláva na § 3 ods. 3 ZP, kde sa uvádza: „*Pracovnoprávne vzťahy zamestnancov cirkví a náboženských spoločností, ktorí vykonávajú duchovenskú činnosť, sa spravujú týmto zákonom, ak tento zákon, osobitný predpis, medzinárodná zmluva, ktorou je Slovenská republika viazaná, zmluva uzatvorená medzi Slovenskou republikou a cirkvami a náboženskými spoločnosťami alebo vnútorné predpisy cirkví a náboženských spoločností neustanovujú inak.*“

⁴² Na gréckokatolícku cirkev sa tento mzdový poriadok nevzťahuje. Na Slovensku Rada hierarchov vydala podobný, skoro identický mzdový poriadok (vyjadrenie synkela pre ekonomiku Dzurovčina, Gr. kat. arcibiskupstva v Prešove). Gréckokatolícki duchovní sú prevažne väčšine ženatí a sú živitelia rodín.

života, má na Slovensku vlastný vnútorný mzdový predpis, ktorý k 25. augustu 2020 (deň písania príspevku) nebol ani schválený a ani publikovaný.

Tento poriadok sa nevzťahuje ani na duchovných vo Vojenskom ordinariáte, keďže kňazi inkardinovaní či pre ordinariát z iných diecéz prepožičaní, sú odmeňovaní podľa iných kritérií.

Mzdový poriadok obsahuje desať článkov a dve prílohy⁴³: 1. Duchovní majú právo na mzdu za vykonanú prácu (čl. 2 ods. 1). 2. Mzda duchovného je zložená zo základnej zložky, hodnotného príplatku a kvalitatívneho príplatku (čl. 2 ods. 4). Zo mzdového poriadku vyplýva, že suma základnej zložky mzdy duchovných sa určuje podľa zaradenia vykonávanej funkcie do skupiny a započítateľnej doby vykonávania činností v duchovnej správe uvedenej.

Platový stupeň	Započítateľná doba vykonávania duchovenskej činnosti v rokoch	Stupnica základnej zložky mzdy duchovných podľa zaradenia do skupiny a započítateľnej doby vykonávania duchovenskej činnosti				
		C	D	E	F	G
1	do 3	443,00	488,00	538,00	592,00	653,00
2	od 3 do 6	461,00	508,00	561,00	618,00	679,00
3	od 6 do 9	480,00	527,00	582,00	643,00	707,00
4	od 9 do 12	499,00	548,00	605,00	669,00	735,00
5	od 12 do 15	517,00	568,00	627,00	693,00	764,00
6	od 15 do 18	537,00	589,00	651,00	718,00	792,00
7	od 18 do 21	555,00	610,00	675,00	743,00	820,00
8	od 21 do 24	575,00	632,00	698,00	768,00	849,00
9	od 24 do 27	594,00	653,00	720,00	794,00	877,00
10	od 27 do 30	612,00	675,00	744,00	820,00	906,00
11	nad 30	632,00	697,00	768,00	846,00	936,00

2020

2021

Je pozoruhodné, že v skupine diakon, kaplán, výpomocný duchovný, ktorí sú v skupine C do troch rokov činnosti, majú základnú zložku mzdy 443 €, teda pod hranicou minimálnej mzdy. Táto skupina je nemenná až do 24 rokov činnosti. V skupine D, do ktorej patrí aktuár, ceremoniár, archivár, duchovný správca, farár, farský administrátor, rektor kostola, duchovný rehoľnej spoločnosti, sú pod hranicou minimálnej mzdy do 15 rokov činnosti; skupina E – dekan, tajomník (arci)

⁴³ Okrem úvodných ustanovení (I) sa hovorí o mzde (II), základnej zložke mzdy (III), hodnotnom príplatku (IV), kvalitatívnom príplatku (V), zápočte doby (VI), odmenách za práce nad rámec činnosti (VII), splatnosti mzdy (VIII), osobitných ustanoveniach (IX) a záverečných ustanoveniach (X).

biskupského úradu, tajomník biskupa, duchovenský člen ústredia cirkvi, kanonik, člen zboru konzultorov, člen kňazskej rady, notár a člen diecézneho súdu – do šiestich rokov pod hranicou minimálnej mzdy.⁴⁴ Maximálna výška hodnostného príplatku je stanovená podľa rozdelenia do skupín takto: C do 30 €; D do 40 €; E do 70 €; F do 100 €; F do 170 €. Presnú výšku hodnostného príplatku pre jednotlivé funkcie určuje samostatná smernica zamestnávateľa. Výšku kvalitatívneho príplatku (v rozsahu 0 – 40 % zo základnej mzdy) určuje zamestnávateľ.⁴⁵ Zmena počas roka sa nevylučuje. Všetky tri zložky mzdy – základná zložka, hodnostný príplatok, kvalitatívny príplatok – musí mať duchovný uvedený v zaraďovacom a platovom dekréte. Odmeny sa vyplácajú za prácu nad rámec činnosti vyplývajúcej z pracovnej zmluvy a pracovnej náplne, za splnenie mimoriadne náročných úloh, prípadne ich časti. Stálym zamestnancom môže byť poskytnutá odmena pri životných a pracovných výročiach. Jej výšku určuje zamestnávateľ. Na túto odmenu nie je právny nárok. Zo mzdového poriadku vyplýva, že zamestnávateľ stanovuje:

1. presnú výšku hodnostného príplatku pre jednotlivé funkcie v samostatnej smernici zamestnávateľa (čl. IV ods. 2),
2. kvalitatívny príplatok v rozsahu 0 – 40% zo základnej zložky mzdy (čl. V ods. 1),
3. výšku odmeny, na ktorú zamestnanec nemá právny nárok (čl. VII ods. 3).

Záver

Z uvedenej analýzy vyplýva, že povinnosti klerikov v Rímskokatolíckej cirkvi majú kvôli svojej misii obmedzené niektoré ekonomické aktivity, ktoré neprináležia ich stavu, a preto zodpovednosť veriacich a diecézneho biskupa je dôležitou skutočnosťou pri ich udržiavaní. Intencie, *Iura stolae*, inštitúty pre materiálne a aj sociálne zabezpečenie majú svoj veľký význam. Ak ide o inštitút materiálneho zabezpečenia, treba si všimnúť poznámku, že má byť zriadený v prípade, ak nie je o duchovných postarané inak. Na Slovensku uvedené zabezpečuje zákon č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkvi a náboženských spoločnosti, ktorý upravuje vzťah medzi cirkvami a štátom. Pracovnoprávny vzťah medzi cirkvami a duchovnými nerieši. Uvádza len všeobecne, že medzi činnosťami cirkvi, na podporu financovania ktorých je určený príspevok štátu, sú aj náklady cirkvi súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa.

⁴⁴ Minimálna mzda do 31. 12. 2020 je 580 € a od 1.1. 2020 bude 623 €.

⁴⁵ Zohľadňuje sa veľkosť farnosti, počet filiálok a ich vzdialenosť, iniciatíva v duchovenskej činnosti, ochota vypomáhať pri zastupovaní, aktívne členstvo v radách a komisiách, plnenie ostatných povinností (správa cirkevného majetku a pod.)

Prijatím tohto zákona cirkvi preberajú väčšiu autonómiu, ale aj zodpovednosť s vynaloženými finančnými prostriedkami, a to aj vo vzťahu ku služobníkom kultúry ku duchovným.

Kým v doterajšej právnej úprave platy duchovných určovalo nariadenie vlády, v súčasnej úprave je to na samotných cirkvách, samozrejme vychádzajúc z ekonomických možností, vytváraných z príspevku štátu. Uvedené vyžaduje, aby sa voči duchovným normy CIC 1983 a partikulárne predpisy vydané KBS na úrovni Slovenska alebo biskupmi na úrovni diecéz, dôsledne plnili.

LITERATÚRA

1. BOBER, B. *Zriaďovacia listina Fondu sociálnej pomoci kňazom a Štatút Fondu sociálnej pomoci kňazom*, v.: príloha ACAC (2020) 3 z 12. jún 2020.
2. BRINDA, Š. *Poslušenie duchovných ordynariuszowi według Kodeksu Prawa Kanonicznego z r. 1983*, Studium historyczno-prawne, Poslušność duchovných ordinári podľa Kodexu kanonického práva z r. 1983, historicko-právna štúdia, Lublin, rozprava doktorska, 2020, 301.
3. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars. II, s. 1- 317; text slovenský, v. *Kódex kánonického práva (KKP) slovenský preklad* /www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ kodex-kanonickeho-prava/c/informacia-k-elektronickemu-vydanu-cic-2019 (dostup: 5. 10. 2020)
4. CONGEGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi Apostolorum successores*, 22. 2. 2004, Libreria Vaticana 2004.
5. CONGEGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio sul ministero episcopale dei Vescovi Ecclesiae imago*, 22. 2. 1973, Enchiridion Vaticanum 4, s. 1945 – 2328.
6. DOCUMENTA SYNODI EPISCOPORUM, *Rescriptum ex Audientia* (30.11.1971), AAS 63 (1971), s. 912-913.
7. DOMASZK, A.: *Dobra doczesne Kościolla*, Warszawa, WN UKSW, 2016, s.
8. KALETA, P. *Kościelne prawo majątkowe*, Lublin, TN KUL, 2014, s.
9. KOHÚTEK, M. *Ponowne włączenie prezbitera do stanu duchownego*, Studium historyczno-prawne, Lublin: Rozprawa doktorska, 2019, s. 43-48.
10. KRUKOWSKI, J. *Obowiązki i uprawnienia duchownych*, v: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II/1: Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie, Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła, red. Krukowski J., Poznań. 2005.
11. LEWANDOWSKI, P. *Godziwe utrzymanie prezbiterów diecezjalnych według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i polskiego ustawodawstwa partykularnego*, *Rozprawa doktorska*, Lublin 2020.

12. MARČIN, J. *Sytuacja ekonomiczna kościoła Rzymskokatolickiego na Słowacji w świetle prawa kanonicznego i prawnego porządku Republiki Słowacji*, Stalowa Wola 2014, 400 s.
13. MINISTERSTVO KULTÚRY, Evidencia cirkevných právnických osôb (podľa § 19 ods. 1 zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkvi a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov).
14. MOGAVERO, D. *I ministri sacri o chierici*, v. Il Diritto nel ministro Chiesa, t. II, Roma 2001.
15. MORAVČÍKOVÁ, M. *Zákon o finančnej podpore činnosti cirkvi a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky Slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam*, v. Financovanie cirkvi a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte, Bratislava, Wolters Kluwer, 2019, s. 156-172.
16. PAVOL VI. *Litterae apostolicae motu propriatae Ecclesiae Sanctae*, Normae de quaedam exsequenda SS. Concilii Vaticani II. Decreta statuuntur (6. 8. 1966), AAS 58 (1966), s. 757-787.
17. PŘIBYL, s. *Dobrovolná chudoba jako výzva pro život duchovních*, v. Moravčíková, M. (edit.) *Financovanie cirkvi a náboženských spoločností*, História a súčasnosť, Bratislava : Wolters Kluwer, 2019.
18. SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21. 11. 1964), AAS 57 (1965), s. 5-75, slov. text v.: *Dokumenty druhého vatikánskeho koncilu*, Trnava 2008, Spolok svätého Vojtecha, s. 58-138.
19. SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de presbyterorum ministerio et vita Presbyterorum ordinis* (7. 12. 1965), AAS 58 (1966), s. 991-1024, slov. text v. *DOKUMENTY DRUHÉHO Vatikánskeho koncilu*, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2008, s. 351-389.
20. TONDRA, F. *Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy*, Spišská Kapitula 2011, s. 75.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

<http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/kodex-kanonickeho-prava/c/informacia-k-elektronickemu-vydaniu-cic-2019.html> (dostup. 5. 10. 2020)

<http://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti-/financovanie-fa.html> (dostup. 5. 10. 2020) v kolónke Formuláre.

PROTECTION OF PRIEST-PENITENT CONFESSION PRIVILEGE IN POLISH CIVIL AND CRIMINAL PROCEEDINGS

OCHRONA TAJEMNICY SPOWIEDZI W POLSKIM POSTĘPOWANIU CYWILNYM I KARNYM

Magdalena Skibińska, Ph.D.

assistant professor in the Chair of Civil Law, Procedural Law and Comparative Private Law at the Faculty of Law and Administration at the University of Zielona Góra, Poland; ORCID: 0000-0003-1676-1157.

Sebastian Kowalski, Ph.D.

assistant professor in the Chair of Criminal Law and Procedural Law at the Faculty of Law and Administration at the University of Zielona Góra, Poland; ORCID: 0000-0003-1993-1211.

Abstract: Every human has the right to intimacy, not to disclose to others their weaknesses, bad deeds and sins. Confession of sins to God through the intermediation of confessor means disclosing of the most intimate human secrets, sometimes admitting hurting other people, committing a crime or causing loss or injury. A man undergoes it in the name of faith, which is the purpose of their life. Therefore, the religious confession privilege should be widely protected – also in court proceedings. Authors present the range of this protection in Polish civil and criminal proceedings and come to the conclusion that this protection is not equally regulated in both procedures. In their opinion, the lack of an absolute prohibition of taking evidence from priest considering the facts entrusted him during confession poses a serious threat to the highest constitutional and religious values and principles i.e. freedom of conscience and religion. Moreover, not only evidence of hearing of the confessor, but also evidence from wiretapping or testimony of the person who overheard the content of the confession should be completely forbidden, which isn't clearly set according to current legal regulations.

Keywords: confession, clergyman, privilege, an absolute prohibition of taking evidence, freedom of religion, civil and criminal proceedings, evidence proceedings

Abstrakt: Każdy człowiek ma prawo do intymności, do nieujawniania innym osobom swoich wad, złych uczynków, grzechów. Wyznanie grzechów Bogu za pośrednictwem spowiednika wiąże się z ujawnieniem najskrytszych tajemnic człowieka – niekiedy przyznaniem się do skrzywdzenia innego człowieka, do popełnienia przestępstwa czy wyrządzenia szkody lub krzywdy. Człowiek podejmuje się tego w imię wiary, która jest dla niego sensem życia. Z tych względów tajemnica spowiedzi zasługuje na daleko idącą ochronę – również w postępowaniach sądowych. Autorzy przedstawiają zakres tej ochrony w polskim postępowaniu cywilnym i karnym, dochodząc do wniosku, że ochrona ta nie jest uregulowana jednolicie. W ich ocenie brak bezwzględnego zakazu przesłuchania duchownego co do faktów powierzonych mu na spowiedzi w postępowaniu cywilnym stanowi poważne zagrożenie dla najwyższych wartości konstytucyjnych i religijnych, tj. wolności sumienia i wyznania. Ponadto nie tylko dowód z przesłuchania spowiednika, ale też dowód z podsłuchu lub zeznań osoby, która podsłuchiwała treść spowiedzi powinien być bezwzględnie zakazany, czego obecne regulacje prawne nie przewidują.

Słowa kluczowe: spowiedź, duchowny, tajemnica, bezwzględny zakaz dowodowy, wolność wyznania, postępowanie cywilne i karne, postępowanie dowodowe

Introduction

Confession belongs to the most intimate, most personal matters of every believer. It conditions salvation, which has fundamental meaning for a believing person. Its value – even after leaving the bosom of the Catholic Church – was apprehended by Martin Luther, who stated: *“Nevertheless I will allow no man to take private confession away from me, and I would not give it up for all the treasures in the world, since I know what comfort and strength it has given me. No one knows what it can do for him except one who has struggled often and long with the devil. Yes, the devil would have slain me long ago, if the confession had not sustained me”*¹. According to St. Thomas Aquinas, confession of sins is a *conditio sine qua non* of salvation for these who have committed severe sins after baptism. The sacrament of penance cannot be used as a means against the sin as long as this sin

¹ BLAZA, M. – KOWALCZYK, D. Traktat o sakramentach. In *Dogmatyka*. Tom 5, eds. ADAMIĄK, E. – CZAJA, A. – MAJEWSKI, J. Warszawa 2007, pp. 407-408. It is worth noting that in his teachings Luther once accepted that confession has sacramental character and another time he rejected confession as sacramental, *Ibidem*, p. 407.

is not known. The one who desires remission of sins, must visit a minister of the Church. And the latter, in turn, may remit the sins only when he learns them². So understood confession of sins, i.e. revealing the most concealed and yet painful secrets of the penitent, should not be a subject of evidence in court proceedings. Since in such cases, the freedom of religion³ would suffer a deep violation. It can be said – violation at its roots, which touch the question of salvation, after all. The citizens belonging to the Church or other religious organisation⁴ with confession in their rites would have to consider the fact the everything they reveal to the priest may be later used – maybe against them – in civil or criminal proceedings. Thus, countries which respect religious freedom are obliged – in the name of the very freedom – to provide legal protection of the seal of confession (priest-penitent privilege).

Legal protection of this privilege should be identical on the ground of criminal proceedings and civil proceedings because religious freedom is a dominant value over any kind of court proceedings. In the Polish Constitution⁵ it was expressed directly in Art. 53 (1)⁶. Additionally, in Art. 25 of the Constitution it was indicated that public authorities in the Republic of Poland retain impartiality in matters of religious believes, world-view and philosophy; warranting the freedom of expressing them in public life. Whereas the relationships between the State and churches and religious organisations are shaped on the principles of respect to their autonomy and mutual independence of each of them in their respective scopes, as well as cooperation for the human and common welfare. This causes that, in spite of the autonomy and independence of the State and churches and religious organisations, it would be advisable for the State to provide protection to one of the most fundamental religious practices, and confession is one of these.

Enabling examination of evidence from the course of confession – notwithstanding the type of court proceedings – would constitute a form of forcing

² AQUINAS, T. *Summa theologica*, Volume 30, Issue 6, Article 1, Section 4.

³ We use this term in the sense stated in the Polish Constitution. Particularly, in our opinion, a broader meaning than freedom of religion has a concept of freedom of conscience. See e.g. BANASZAK, B. *Konstytucja. Komentarz*. Warszawa 2012, p. 323.

⁴ In Poland churches are distinguished from other religious organizations on the basis of the provisions of the Act of May 17, 1989 on guarantees of freedom of conscience and religion (Dz. U. 2017, item 1153 with subsequent amendments).

⁵ The Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997 (Dz.U. No. 78, item 483 with subsequent amendments), further the Constitution

⁶ In subsequent regulations of the Constitution, the legislature forbade forcing to participation or non-participation in religious practices, as well as the public authorities obliging anybody to reveal their religious beliefs or denomination.

a person who committed a crime, caused harm to somebody, or acted in other wicked way, which may have been subject to legal liability, to abandon the practice of confession. Since the penitent would be put in situation of facing the choice: either they will confess the sin, desiring to attain salvation, in which they strongly believe, exposing themselves to legal liability in this worldly life; or they will resign from confessing the committed sin, ensuring themselves better chances of escaping legal liability.

In further part of the study, we will present legal constructions applied in Polish proceedings: criminal and civil, meant to serve the purpose of legal protection of confession. Moreover, we will answer the question about the effectiveness of this protection, point to its virtues and vices, and present the optimal – in our opinion – model of this protection.

1 The conception of a clergyman and confession in Polish criminal and civil proceedings

Before proceeding to a detailed discussion of the protection of the seal of confession in the criminal and civil proceedings, an explanation of two fundamental conceptions occurring in the regulations of either criminal and civil proceedings, i.e. the terms “clergyman” and “confession” (see Art. 178 point 2 of CPP⁷ and Art. 261 § 2 sentence 2 of CCP⁸) is necessary. It is relevant because the former specifies the subjective scope, while the latter specifies the objective scope of the discussed regulations. Thus, they determine who is obliged to keep secret and what it comprises.

Both terms have not been defined by the lawmaker in the acts regulating the questions of the priest-penitent privilege⁹. Thereby, it should be assumed that these terms will not be understood specifically on the ground of both proceedings, and their understanding must be derived from the common understanding of this term, which is consistent with the principles of grammatical

⁷ *The Code of Penal Procedure of June 6, 1997* (Dz. U. 2018, item 1987 with subsequent amendments), further CPP.

⁸ *The Code of Civil Procedure of November 17, 1964* (Dz. U. 2019, item 1460 with subsequent amendments), further CCP.

⁹ Similarly as in other acts that use the term clergyman, see e.g. Art. 47(1) of the Act of November 21, 1967 on the universal obligation to defend the Republic of Poland (Dz. U. 2019, item 1541 with subsequent amendments), Art. 29(2) of the Act of May 17, 1989 on the State's Relationship to the Catholic Church in the Republic of Poland (Dz. U. z 2019, item 1347) and Art. 12 of the Act of May 17, 1989 on the guarantees of freedom of conscience and religion (Dz. U. 2017 r., item 1153).

interpretation¹⁰. As a result, they should be also interpreted identically and uniformly for the needs of each of these proceedings. This comes from the fact that within the same system, terms sounding alike should be given the same meaning unless a special regulation introduces a specific understanding of a given term on the ground of specified legal regulations or in a given branch of law¹¹.

The first question requiring explanation is the answer to the question whether the protection of priest-penitent privilege embraces only and exclusively these churches and religious organisations with regulated legal situation or all churches and religious organisations. It needs to be emphasized that there are three forms of regulating the legal status of churches and religious organisations in Poland:

1. by an Act (Art. 25 sec. 5 of the Constitution);
2. by an international agreement between the Republic of Poland and the Catholic Church, referred to as concordat¹² (art. 25 sec. 4 of the Constitution);
3. by entry into the register kept by the ministry of Home Affairs and Administration on the basis of Art. 30 of the Act of 17th May 1989 on the guarantees of freedom of conscience and religion; the register is in digital form¹³.

¹⁰ According to the dictionary of Polish language a clergyman is a priest or a monk, and confession is a disclosure of sins occurring in some religions or – in the sense separate from religion - confiding personal matters to someone (Słownik języka polskiego, sjp.pwn.pl; 19.08.2020).

¹¹ This definition is used in Art. 8(13) of the Act of October 13, 1998 on the social insurance system (Dz. U. 2020, item 266 with subsequent amendments). According to this regulation a clergyman is considered to be a priest and member of male and female orders of the Catholic Church, other churches and religious associations, with the exception of seminary students, novices, postulants and juniorists who are under the age of 25. However, this definition cannot be transferred to procedural regulations due to the fact that it was formulated to regulate a specific issue in the field of social insurance. In the doctrine it is sometimes indicated that on the ground of criminal and civil proceedings the term “a clergyman” is not understood identically, but such views should be considered incorrect, see ŚLADKOWSKI, M. Fakty powierzone duchownemu podczas spowiedzi jako przedmiot zeznań w postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym. In *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna*. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego, ed. BIŁGORAJSKI, A. Warszawa 2015, Legalis.

¹² Concordat between the Holy See and the Republic of Poland of July 28, 1993. (Dz.U. 1998 No. 51, item 318).

¹³ Available at: <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych> (14.8.2020). There are currently 169 entities enlisted in section A, to which churches and other religious associations are entered. The rules and method of keeping the register, data and information subject to entry, the method, form and date of updating entries in the register, conditions for making the register available, issuing excerpts from the register and the method of deleting a church or other religious association from the register are specified in the regulation of the Minister of Internal Affairs and Administration of March 31, 1999 on the register of churches and other religious associations (Dz. U. No. 38, item 374).

In spite of so wide spectrum of possibilities of regulating their activity, the status of great number of sects and religious organisations is unregulated due to a negative decision about the entry or their lack of interest in obtaining it. As to the possibility of covering clergymen of these organisations with the orders of Art. 178 point 2 of CPP and Art. 261 § 1 sentence 2 of CCP, there is lack of agreement in the doctrine. The first group of views speak for granting them such a right, pointing out that a lack of privileging clergymen of a religion unrecognised by the State would be equal to religious intolerance¹⁴. The second standpoint demands the assumption that only the clergymen of religions with regulated legal status are covered by the regulation in question¹⁵. We share the latter opinion because applying the discussed regulations to the clergymen of all religions would mean indirect recognition of a religious organisation which has not managed to obtain, or has even not attempted to obtain, the entry in the register, which could lead to acceptance of religious or *quasi*-religious organisations involved in injurious to the public or dangerous activity¹⁶. First of all, it seems that such possibility could be misused by groups of criminal character, which under the pretext of religious activity would protect the members of these groups from testifying, particularly, but not only, in criminal cases related to crimes committed by such a group. This opinion was also expressed by judiciary. On the ground of criminal-law regulation, the Supreme Court in its ruling of June 14, 1937 stated that the regulation forbidding interrogating a clergyman as a witness, as exceptional, cannot be subject to extended interpretation, thus it is obvious that applying it should depend only on internal regulations of a religion acknowledged by State, establishing the institution of confession and the clergymen entitled to receiving it¹⁷. This opinion was confirmed in the subsequent jurisdiction, though issued in relation to other regulations comprising the term “clergyman”, but

¹⁴ ZENHÄUSERN, A. *Der Zeugenbeweis im Zivilprozess*. Aarau 1959, p. 115. In pre-war literature this standpoint was supported also by ALLERHAND, M. *Kodeks postępowania cywilnego*, Lwów 1932, p. 319, while in criminal proceedings it is accepted by PAPRZYCKI, L.K. In *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Tom I, Komentarz do art. 1–424, eds. GRAJEWSKI, J. – STEINBORN, s. Warszawa 2013, pp. 608-610.

¹⁵ See ERECIŃSKI, T. In *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Tom II. Postępowanie rozpoznawcze, ed. ERECIŃSKI, T. Warszawa 2016, p. 386; KNOPPEK, K. *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym*, Warszawa 1984, p. 58; KNOPPEK, K. In *System Prawa Procesowego Cywilnego. Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*. T. II cz. 2, ed. WIŚNIEWSKI, T. Warszawa 2016, p. 363; DEMENDECKI, T. In *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*. Tom I. Art. 1-729, ed. JAKUBECKI, A. LEX 2019, Commentary on Art. 261; TURCZYN, A. In *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz*, ed. PIASKOWSKA, O. M. Warszawa 2020, p. 744.

¹⁶ KNOPPEK, K. In *System...* p. 363.

¹⁷ I K 454/37, OSN(K) 1938/1/11.

then also widely referred to the regulation of the priest-penitent privilege¹⁸. *In concreto*, in the ruling of May 6, 1992¹⁹ the Supreme Court indicated that a clergyman is a person belonging to Catholic Church, or other church or religious organisation, who distinguishes from the community of the other followers of the given religion by this that he has been appointed to organise and conduct religious practices. In the justification of the resolution it was at the same time pointed out that including in this term not only Catholic clergymen, but also the other faiths, refers only to the religious organisations which have a regulated legal status.

The court, in case of any doubt, may check in the register whether a clergyman represents a religion acknowledged by the State or not. It should also be emphasized that not every church or religious organisation has the category of clergymen²⁰. That is why a judge, furthermore, should establish whether the person to be a witness may be considered as a clergyman. In case of any doubt, the court should seek the information from the registering body which is in possession of the statutes and laws of all registered religions, or require from the witness a document issued by his superior authority confirming his status in the church, and in case of further doubts, the court should address the management of the church with an enquiry whether the given person belongs to the clergy of this church²¹.

The second condition of granting the protection is admitting the sins within a confession. In the literature, confession is defined in the following way:

*“Confession – a disclosure of one’s sins necessary for forgiving them, done in front of an entitled priest (a confessor), who is able to grant absolution in the name of God by acting in persona Christi; it constitutes a fundamental element (condition) of the sacrament of penance and reconciliation; in common language, a designation of this sacrament performance, and in non-religion meaning – all and any (particularly public) acknowledgement of guilt and weakness”*²².

Furthermore, in the quoted earlier ruling of the Supreme Court of June 14, 1937 it was unambiguously defined that this protection covers confession understood as disclosure of sins before a priest and related to it reception of absolution granted by the power of the priest’s authority. In consequence the Supreme Court assumed that the protection cannot be extended onto confessions done

¹⁸ This ruling is often cited by commentators, e.g.: STEFAŃSKI, R. A. ZABŁOCKI, s. *Kodeks postępowania karnego*. Tom II. Komentarz do art. 167-296, Warszawa 2019, LEX, Commentary on Art. 178, nb 6; HOFMAŃSKI, P. In HOFMAŃSKI, P. – ZGRYZEK, K. – SADZIK, E. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do art. 1 – 296*. Tom I, Warszawa 2011, Legalis, Commentary on Art. 178, nb 9.

¹⁹ I KZP 1/92, OSNKW 1992 nr 7-8, poz. 46.

²⁰ E.g. the Russian Old Orthodox Church.

²¹ So KNOPPEK, K. *Prawo...*, pp. 58-59; KNOPPEK, K. In *System...* p. 364.

²² STOLA, K. In *Encyklopedia katolicka*. Tom XVIII, ed. E. Gigilewicz, Lublin 2013, column 718.

before a rabbi²³. Moreover, in each case, the protection pertains only to the private²⁴ and aural confession, and never to the public one (used in e.g. protestant churches)²⁵. In the literature, it is pointed out that so understood confession is known by normative orders of the following churches: Roman Catholic Church, Greek Catholic Church, Evangelical Church of the Augsburg Confession, Orthodox Catholic Church, Mariavites, Polish-Catholic Church²⁶. And they are in fact the religions which are recognised in Poland, which means that they are all subject to priest-penitent privilege²⁷. This protection does not extend onto pastoral conversations or spiritual leadership²⁸ (as long as it is not connected with a confession), because privileging them – as it was justifiably indicated in the doctrine – would lead to corrupt practices and negate the *ratio legis* of introduced regulations²⁹.

2 The problem of confession from the Roman Catholic Church point of view

From among the religions mentioned above, most followers in Poland belong to Roman Catholic Church, which causes the necessity of looking more widely at the

²³ I K 454/37, OSN(K) 1938/1/11.

²⁴ PEIPER, L. *Komentarz do kodeksu postępowania karnego i przepisów wprowadzających*. Kraków 1933, p. 170; ŚLIWIŃSKI, s. *Polski proces karny*. Warszawa 1959, p. 319; KWIATKOWSKI, Z. *Zakazy dowodowe w procesie karnym*. Katowice 2001, p. 129; TOMKIEWICZ, M. „Tajemnica spowiedzi” i „tajemnica duszpasterska” w procesie karnym. *Prokuratura i Prawo* 2012, No. 2, p. 51; BAJ, A. *Zakaz dowodowy dotyczący duchownego w procesie karnym*. *Jurysta* 2010, No. 2, pp. 16-19; STEFAŃSKI, R.A. – ZABŁOCKI, s. *Kodeks..., Commentary on Art. 178*, nb 9; FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. In FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. – ZIELIŃSKI, A. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Warszawa 2019, Legalis, Commentary on Art. 261, nb. 6.

²⁵ KNOPPEK, K. In *System...* p. 365.

²⁶ See e.g. RUSINEK, M. *Z problematyki zakazów dowodowych w postępowaniu karnym*. Warszawa 2019, p. 129.

²⁷ This view is widely accepted in the doctrine, see KRAKOWIAK, M. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Tom I A. *Komentarz*. Art. 1-424¹², ed. GÓRA-BŁASZCZYKOWSKA, A. Warszawa 2020, Legalis, Commentary on Art. 261, nb 16; FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. In FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. – ZIELIŃSKI, A. *Kodeks..., Komentarz do art. 261*, nb. 6; STEFAŃSKI, R.A. – ZABŁOCKI, s. *Kodeks... Commentary on Art. 178*, nb. 6.

²⁸ Interestingly, under Art. 284 point 2 of the Code of Civil Procedure of November 29, 1930 r. (Dz.U. 1932 No. 112, item 934) a spiritual secret entrusted during a spiritual conversation could not be the subject of evidence in civil proceedings.

²⁹ See more RUSINEK, M. In *System Prawa Karnego Procesowego. Dowody*. T. VIII cz. 2, ed. SKORUPKA, J. Warszawa 2019, pp. 2012-2013. Similarly RAKOCZY, B. *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*. *Przegląd Sądowy* 2003, No. 11-12, pp. 131-132.

regulations pertaining to described conceptions in the Code of Canon Law of January 25, 1983³⁰. The seal of confession is the subject of Book IV titled “Function of the Church” Part I “Sacraments”, title IV “Sacrament of Penance” CCL, i.e. canons 959-997. The essence of the sacrament is expressed by the first of the mentioned regulations according to which “*In the sacrament of penance the faithful who confess their sins to a legitimate minister, are sorry for them, and intend to reform themselves obtain from God through the absolution imparted by the same minister forgiveness for the sins they have committed after baptism and, at the same, time are reconciled with the Church which they have wounded by sinning.*” As to the principle, confession in this meaning pertains exclusively to the private confession as an ordinary way in which a believer attains the reconciliation with God (can. 960 CCL). In extraordinary situations, general absolution may occur without private confession (see can. 961-964), but in these cases, due to the lack of an object to be protected, we definitely cannot talk about protection of the seal of confession in civil or criminal proceedings. The seal of confession does not embrace the public confession (confiteor), where believers during Eucharist, attain remission of their sins, nor it embraces a false confession³¹. Furthermore, it does not apply to the spiritual talks between a believer and a priest, conducted as part of spiritual leadership unless such conversation turns into the sacrament of penance. The code arbitrates also who is the minister of the sacrament of penance, indicating that it can be only and exclusively a priest who possesses valid power to exercise the authority of sacraments and absolution at a given territory (can. 965-966 CCL)³². This regulation includes either diocesan (lay) clergymen and the monastic ones, who received holy orders of presbyterate. This is the second out of three stages of consecration conferred in the Roman Catholic Church (see. can. 1009 § 1 CCL), while the first consecrations are the consecrations of diaconate, which do not entitle yet the clergyman to perform the sacrament of penance. On the other hand, higher orders than presbyterate require prior conferring the orders of presbyterate, so a bishop is always empowered to grant absolution. The necessity of obtaining holy orders of presbyterate causes that the sacrament of confession cannot be performed by an alumnus, a deacon or a lay brother³³.

The secret of confession is a subject of canon 983 CCL. According to it, the seal of confession is inviolable; therefore, it is absolutely forbidden for a confessor

³⁰ *Codex Iuris Canonici*, further CCL.

³¹ The latter is indicated e.g. by KNOPPEK, K. In *System...* p. 360.

³² Such authorization determines the validity of the sacrament of confession, RAKOCZY, B. *Tajemnica...* p. 133.

³³ See also e.g. KNOPPEK, K. *Prawo...*, p. 53.

to betray in any way a penitent in words or in any manner and for any reason. Moreover, according to § 2 of this canon, the obligation to observe secrecy pertains also to an interpreter, if present, as well as any other persons who obtained in any way information about the sins from confession. Thus, it includes also the persons who obtained knowledge of sins by hearing directly the confession (e.g. standing in a queue to the confessional or by means of eavesdropping or wiretapping), as well as these who learned about the sins indirectly (e.g. from other people).

An extension of the obligation to keep secret is expressed in canon 984 CCL. By virtue of this, the confessor is completely prohibited from using information acquired from confession to the detriment of penitent, even when any danger of revelation is excluded. Moreover, anyone who possesses authority cannot use in any way in external governance the knowledge of sins which he received in confession at any time. On the ground of canonical process, the warranties of keeping secret during a process are regulated in canon 1550 § 2 item 2 CCL, according to which the priests, regarding all matters which they have come to know from sacramental confession, are considered incapable for testifying, even if the penitent seeks their disclosure. Thus, this prohibition is of absolute character. Moreover, according to the adduced regulation, matters heard by anyone and in any way on the occasion of confession cannot be accepted even as an indication of the truth. On the ground of canonical process, the regulation of the seal of confession has got a complex nature, and the regulations of canons 983 and 1150 CCL are compatible with each other. A reinforcement of these regulations is also canon 1388 CCL providing for canonic sanctions imposed on a confessor who violated the seal of confession. And so, by virtue of this regulation, a confessor who directly violates the sacramental seal incurs a *latae sententiae* excommunication, reserved to the Apostolic See. When one violates it only indirectly, should be punished accordingly to the gravity of the delict (§ 1 of this regulation). Whereas the interpreter and others mentioned in can. 983 § 2, who violate the secret are to be punished with a just penalty, not excluding excommunication (§ 2 of the regulation). It is also worth emphasizing that the penalty of excommunication is the most severe punishment provided in the regulations of CCL³⁴. In case of a crime specified in can. 1388 §1 sentence 1 CCL, excommunication takes the form of *excommunicatio latae sententiae*, which, although has no definitive character, nevertheless occurs by virtue of the law itself, without the necessity of issuing a judgment by the church authorities. Considering this, it needs emphasizing that

³⁴ See can. 1318, 1331 CCL.

this sanction, by virtue of the decree of Congregation for the Doctrine of the Faith of September 23, 1988 on excommunication, to which these revealing the content of confession³⁵ are subjected, applies to everyone who records by means of any technical device what is said by the confessor or the penitent in sacramental confession, real or simulated, one's own or someone else's, or makes it public by means of mass media.

The protection of the seal of confession includes: confessed sins, the fact of granting absolution or refusal to grant it, the content of the assigned penance, as well as the circumstances the confessor learned about only during the confession or thanks to it, e.g. mental predispositions of the penitent, their addictions, complexes, bodily defects³⁶. Without any meaning for the protection occurrence is the confession validity³⁷ or whether the information obtained in relation to the confession pertained to the parties, or to third parties³⁸. Simultaneously, granting absolution is not a condition indispensable for covering with the regulations which guarantee keeping the secret of confession in civil and criminal proceedings³⁹.

3 The regulation of the priest-penitent privilege in criminal proceedings

In the Code of Criminal Proceedings, which regulates the proceedings before Polish courts in criminal cases, the lawmaker prohibited to inquire a clergyman as a witness in relation to the facts he obtained knowledge of during a confession (Art. 178 item 2 of CPP). In the doctrine, it is assumed that this is an absolute incomplete evidence prohibition, which forbides to use a specified source of evidence in reference to specified circumstances, without the option of abolishing

³⁵ The document available at: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19880923_scomunica-confessioni_pl.html (11.8.2020).

³⁶ KNOPPEK, K. In *System...* p. 359. See also KNOPPEK, K. *Prawo...*, p. 54. Compare RAKOCZY, B. *Tajemnica...* p. 131.

³⁷ RUSINEK, M. *Z problematyki...* p. 127.

³⁸ SIENKO, M. In *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Tom I, ed. MANOWSKA, M. LEX 2020, Commentary on Art. 261, nb. 8.

³⁹ RAKOCZY, B. *Tajemnica...*, p. 129; ŚLADKOWSKI, M. *Fakty...*; KACZMAREK-TEMPLIN, B. *Dowód z zeznań świadków*. In *Dowody i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory czynności sądowych i pism procesowych*, eds. BŁASZCZAK, Ł. –MARKIEWICZ, K. Warszawa 2015, p. 595; RUSINEK, M. In *System...* p. 2013, idem, *Z problematyki zakazów dowodowych w postępowaniu karnym*, Warszawa 2019, p. 133.

it⁴⁰. These facts, and similarly the very content of the communication may be proved by means of other evidence (means of evidence – *information used as evidence or a specified by law method of obtaining the information*)⁴¹. This prohibition is, as a matter of fact, independent from the existence of the seal of confession in a given church, and its *ratio legis* lies in the need of protecting the trust in the confessor and the right to exercise religious practices⁴².

From the perspective of all evidence prohibitions regulated in the Code of Criminal Proceedings, this is a prohibition belonging to the most drastic ones⁴³. In particular, it is more drastic than the prohibition of interrogating a clergyman about circumstances covered by clergyman's, journalist's, attorney's or doctor's confidentiality. In all these recently mentioned cases, because the lawmaker provides for the possibility of abolishing a given confidentiality by a prosecutor or court if there are specified by law prerequisites⁴⁴, and what follows, interrogating a given person about circumstances covered by confidentiality. While referring to a clergyman, interrogating him about circumstances covered by confidentiality is inadmissible, even if he himself desired to testify⁴⁵.

The subject of the sacrament of confession defines the objective scope of the prohibition of obtaining evidence from confession in Polish criminal proceedings. This pertains to all information presented by the penitent using the sacrament of confession, which could be of significance for the criminal proceedings in progress⁴⁶. From the religious point of view, they are, first of all, the penitent's sins which he/she discloses in need of receiving absolution, while it does not matter whether the

⁴⁰ GRZEGORCZYK, T. *Kodeks...*, Commentary on Art. 178, nb 1. However, in the doctrine this prohibition is also described differently, e.g. as an absolute evidence prohibition (HOFMAŃSKI, P. In HOFMAŃSKI, P. – ZGRYZEK, K. – SADZIK, E. *Kodeks...*, Commentary on Art. 178, nb 2), an absolute prohibition of proving by specific evidence (KWIATKOWSKI, Z. *Zakazy...*, p. 125) or partially irremovable prohibition (KULEZA, C. In KRUSZYŃSKI, P. *Wykład prawa karnego procesowego*. Warszawa 2003, p. 259).

⁴¹ KMIECIK, R. *Zakazy dowodowe – pojęcie i ich klasyfikacja. Skutki procesowe naruszenia zakazów, reguł i gwarancji procesowych w postępowaniu dowodowym*. In *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, ed. KMIECIK, R. Warszawa 2008, p. 211; RUSINEK, M. *Z problematyki...* p. 126.

⁴² RUSINEK, M. *Tajemnica zawodowa i jej ochrona w polskim procesie karnym*. Warszawa 2007, p. 77.

⁴³ This prohibition is equal in its effects to the prohibition of questioning a defense lawyer as to the facts which he learned about while providing legal advice or conducting a case.

⁴⁴ See art. 180 CPP.

⁴⁵ However, provisions of the CPP allow the clergyman accused of committing a crime to provide explanations on the circumstances covered by the secrecy of confession, giving priority to the accused's right to defense. This is due to the fact that the provision prohibiting the questioning of a clergyman regarding the circumstances of a confession is included in the chapter on witness testimony (Art. 177-192a CPP), and not in the general provisions on evidence. (Art. 167-174 CPP).

⁴⁶ STEFAŃSKI, R.A. – ZABŁOCKI, S. *Kodeks...*, Commentary on Art. 178, nb 7.

confession conclude with absolution or at all was finished. All information transmitted during confession, also an unfinished one, are included in the scope of protection of the seal of confession on the ground of criminal proceedings⁴⁷.

It is worth adding that all above remarks related to protection of the seal of confession in Polish criminal proceedings have their respective meaning also in the two other types of procedures used in Polish criminal courts: 1) related to petition for penalising for committing a petty offence and 2) related to accusation of committing a fiscal crime or fiscal offence. In cases from a petition for penalising for committing a petty offence, the question is regulated by Art. 41 § 1 of the Petty Offences Procedure Code⁴⁸ ordering suitable application of the regulations of Art. 178 CPP in proceedings related to cases for petty offences. In penal fiscal cases this question is regulated by Art. 113 § 1 of the Penal Fiscal Code⁴⁹, ordering suitable application of regulations of CPP also in cases of this category.

4 The regulation of the priest-penitent privilege in civil proceedings

Contrary to the criminal proceedings, protection of the seal of confession in civil proceedings does not assume the form of absolute incomplete prohibition⁵⁰. Moreover, it cannot be ascribed a value of relative prohibition⁵¹ because the penitent's attitude may not impact the obligation of a clergyman to testify in civil proceedings. These conclusions should be supported with the code classification, which provides for absolute evidence prohibitions in Art. 259 CCP, and for the relative ones in Art. 259¹ CCP. Whereas protection of the seal of confession was regulated in Art. 261 § 2 sentence 2 CCP, according to which a clergyman may refuse to testify in the scope of facts conferred to him during confession. Interpreting this regulation, it should be taken in consideration not only the language interpretation, but

⁴⁷ Compare PŁATEK, J.S. *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania*. Częstochowa 2001, p. 379; WIELEC, M. *Zakaz dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*. Warszawa 2012, p. 143; SYRYJCZYK, J. *Ochrona tajemnicy spowiedzi w świetle kanonicznego prawa karnego*. Prawo Kanoniczne 2001, No. 1–2, p. 113; STEFAŃSKI, R.A. – ZABŁOCKI, s. *Kodeks...* Commentary on Art. 178, nb 7.

⁴⁸ The act of August 24, 2001 (Dz. U. 2020, item 729 with subsequent amendments).

⁴⁹ The act of September 10, 1999 (Dz. U. 2020, item 19 with subsequent amendments).

⁵⁰ I.e. that is not excluded to prove facts covered by the priest-penitent privilege by means other than the testimony of the clergyman, see RUSINEK, M. In *System...* p. 2007.

⁵¹ Compare KMIĘCIK, R. *Zakazy...* p. 213. The author points out that this prohibition of a clerical questioning in civil proceedings is incomplete. By this concept, however, he understands the possibility of a clergyman to testify as a witness, if he does not exercise the right to refuse to testify.

also the systematic one. As the regulation of Art. 261 provides for two separate privileges. Article 261 § 1 CCP regulates the obligation of placing testimony and states the right to refuse to testify as an exemption from this rule, whereas Art. 261 § 2 sentence 1 CCP indicates who has the right to refuse to answer a question. The difference between these privileges is fundamental. The right to refuse to testify is broader and includes testimony related to any facts significant for the case in general. While the right of refusal to answer a question has a narrower character and includes exclusively evasion of an answer to a question which, in case of placing statements consistent with the truth could be to detriment to persons or values specified by the regulation (e.g. the professional secret).

In the light of the above, doubts may be raised by placing the regulation protecting the seal of confession in paragraph 2 of the discussed regulation, whose first sentence relates only and exclusively to the refusal to answer a question. On the other hand, in the second sentence, referring to the title issue, the legislator uses the conception of refusal to testify, which literally may imply that this regulation should be located in Art. 261 §1 CCP, regulating this law. Thus, it is not clear whether a clergyman is entitled to the right to refuse to answer a question or the right to refuse to testify, and whether any of them has an exclusive character. A close look at this regulation leads to a conclusion, though, that situating this regulation is correct and deliberate, while a clergyman, certainly, is entitled to the right to refuse to answer a question⁵², as well as the right to refuse to testify. The former privilege stems from the fact that Art. 261 § 2 sentence 2 CCP covers with protection only these facts which were conferred to the clergyman during and within the confession. As to other facts, he is obliged to testify⁵³. Then, a situation cannot be excluded when a clergyman will obtain knowledge of some facts out of confession, and in their scope he is subject to common duty to testify in the court, while as to other fact which he obtains knowledge during confession he may use the right to refuse to answer a question, which is provided for in the regulation of Art. 261 § 2 CCP.

A clergyman, according to the literal interpretation of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP, is entitled – as it was pointed – to the right of refusal to testify⁵⁴. Any inter-

⁵² So in the doctrine e.g. KNOPPEK, K. In *System...* p. 358; CUDAK, A. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Tom II. Komentarz do art. 205¹–424¹², ed. MARCINIĄK, A. Warszawa 2019, p. 323; FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. In FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. –ZIELIŃSKI, A. *Kodeks...*, Commentary on Art. 261, nb. 6.

⁵³ SKIBIŃSKA, M. Dowód z przesłuchania świadka - adwokata lub radcy prawnego - a problem tajemnicy zawodowej, In *Aktualne zagadnienia postępowania dowodowego i środków dowodowych w postępowaniu cywilnym*. Ed. SKIBIŃSKA, M. Zielona Góra 2020, p. 79.

⁵⁴ So in the doctrine also ERECIŃSKI, T. In *Kodeks...*, p. 386; SKIBIŃSKA, M. *Dowód...*, p. 79. Otherwise K. Knoppek, proposing to replace the phrase "the clergyman may refuse to testify" with the phrase "the clergyman may refuse to answer the question", *Prawo...* p. 52-53.

pretations trying to limit the clergyman's entitlement down to the right to answer a question should be deemed as an interpretation *contra legem*. This also shows the difference between a process situation of the clergyman and e.g. an attorney or legal advisor (obliged to keep attorney's or legal advisor's secret and entitled according to Art. 261 § 2 sentence 1 CCP only to refuse to answer a question in case when the testimony is connected to violation of legal professional privilege) when all information they have to testify about would be classified as a professional legal secret⁵⁵. Of course there could be practical problems in establishing in advance whether the testimony in general is covered by the priest-penitent privilege or not. It cannot be excluded, though, that in a given case the contact of the clergyman with the penitent during the confession was the only form in which they had contact with each other, and this circumstance will be clarified in the introductory phase of hearing. The right to refuse testimony is not limited as to the time, which means that a witness may decide about such refusal also in the course of testimony. However, the law is not retroactive, meaning that the right to refusal applies only to the statements which are yet to be placed, and not to these already placed by a witness⁵⁶. Furthermore, in this case obliging a clergyman to refuse to answer to a question each time would disturb the course of proceedings and would lead to unnecessary delay against the principle of effectiveness of process. In this sense, it should be assumed that the regulation of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP allows a clergyman both to refuse to testify and refuse to answer a question, and certainly lets a clergyman guard the seal of confession and observe the church regulations in force⁵⁷. These privileges may be exercised by a clergyman also after the penitent's death⁵⁸.

It should be considered though, what, in the light of this regulation, is the position of the very penitent, especially in a situation when a clergyman does not want to exercise his right to refuse to testify or to answer a question. Since exercising these privileges has a voluntary character and it depends exclusively on the witness decision, who may place statement even in situation of covering him with the provision of Art. 261 CCP. Then, the limitation of presenting evidence provided by the regulation will not be applied, and in this meaning it may be assumed

⁵⁵ This issue is broadly described by M. Skibińska, who suggests to equalize the barristers' and solicitors' procedural situation with the situation of a clergyman due to the fact that both priest-penitent confession privilege and legal professional privilege have an absolute character, *Dowód...* p. 76-81.

⁵⁶ ŚLADKOWSKI, M. *Fakty...*

⁵⁷ Many authors acknowledge this as a sufficient reason to consider Polish regulations as sufficient in protecting the secret of confession in civil proceedings, see KNOPPEK, K. In *System...*, p. 361.

⁵⁸ KRAKOWIAK, M. In *Kodeks...* Commentary on Art. 261, nb 16; KACZMAREK-TEMPLIN, B. *Dowód...* p. 595.

that limitation of presenting evidence provided in Art. 261 § 2 sentence 2 CCP is of conditional nature⁵⁹. Such situation may occur first of all when a clergyman has a private interest in the case resolution to the benefit of one of the parties, or when he has resigned or been dismissed from the clergy. Potential canonical penalties may be then an insufficient factor inhibiting the disclosure of the secret of confession by such a person. In this meaning, we should agree with the statement that the seal of confession has been equalised with the professional secret, because in case of the former and the latter the burden of its protection has been transferred to the witness who is bound by the secret, while it is not the court's duty to care about the protection of one's secret⁶⁰.

Unlike criminal proceedings, protection of the seal of confession in civil proceedings is not the responsibility of the process organ⁶¹. Thus, it should be considered how a court should approach the acceptance and evaluation of such evidence. In the doctrine two standpoints have emerged in this scope. According to the first one, if a clergyman as a witness will desire to disclose circumstances covered by the seal of confession, the court may not accept his statements due to prohibitions resulting from canon law⁶². In our opinion, this standpoint is not correct, because a clergyman, being a party in proceedings may give evidence without any limitations, or refuse to give it without providing the grounds. On the other hand, according to the second point of view, the court may take such evidence in consideration while establishing the facts⁶³. We should agree with the latter standpoint. The courts, while applying law, are not obliged to recognise the canon law nor the laws of churches and religious organisations acting in Poland, because they do not belong to the system of commonly obligatory law sources, provided in Art. 2,7 and 87 of the Constitution⁶⁴. Additionally, judges are not trained nor examined in the scope of canonical law, and thus they do not have appropriate qualifications to

⁵⁹ A conditional nature of this limitation means that when certain additional circumstances materialize it will not apply, see OKLEJAK, A. *Wokół problematyki ograniczeń dowodowych w polskim procesie cywilnym*. In *Proces cywilny*. Nauka-Kodyfikacja-Praktyka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Feliksowi Zedlerowi, eds. GRZEGORCZYK, P. –KNOPPEK, K. –WALASIK, M. Warszawa 2012, pp. 270-271.

⁶⁰ KNOPPEK, K. Ochrona praw człowieka w procesie cywilnym na przykładzie prawa świadka do odmowy zeznań i odmowy odpowiedzi. In *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*. Tom I, eds. SZTYCHMILER, R. – KRZYWSKOWSKA, J. Olsztyn 2012, pp. 240-242; KNOPPEK, K. In *System...*, pp. 361-362.

⁶¹ See more RUSINEK, M. In *System...* p. 2007.

⁶² RAKOCZY, B. *Tajemnica...* p. 136.

⁶³ E.g. KNOPPEK, K. In *System...* p. 361; KACZMAREK-TEMPLIN, B. *Dowód...* p. 596.

⁶⁴ Thus, the opinion of B. Rakoczy should be considered unconstitutional and unreal, so KNOPPEK, K. In *System...* p. 361.

apply this law in court practice. And yet the question of interrogating a clergyman in civil proceedings was located in the sphere of “witness rights”⁶⁵, which leaves the liberty in using this law. Evidence composed in this way constitute a full-value means of evidence in civil proceedings, and it can make grounds for establishing the facts in a case. This is an elementary difference between the regulation of the seal of confession in criminal proceedings and in civil proceedings. In conclusion, it should be assumed that the regulation of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP, although it serves the purpose of the protection of the seal of confession, does it unilaterally and only partially. In this meaning this regulation does not protect sufficiently the constitutional principle of freedom of conscience and religion (Art. 53 of the Constitution)⁶⁶. Without the least negative consequences (negative effects of legal proceedings), in civil proceedings a clergyman may disclose the secrets conferred to him during confession. For the penitent (primarily one who is a party in civil proceedings, but also a possible witness) it may be an event undermining the sense of religious practices, but most of all, the trust in Church as an institution and the State as an effective organisation warranting the respect of the elementary values for every human, i.e. free exercising of religious practices. From its point of view, the sanctions provided for a clergyman by canon law, or claiming damages or compensation in a separate process, are of no significance, (e.g. for violation of personal interest).

5 A few problems common for Polish civil and criminal proceedings

A fundamental problem appears in a situation when the confession occurred before an incompetent person in the light of the presented interpretation of a clergyman (e.g. a person not possessing the powers required by canon law). In the doctrine, there is lack of uniform standpoint in this scope. On the ground of criminal-penal law it is pointed that evidence prohibitions related to the seal of confession do not apply to a person not possessing any authorisations (sacraments) to provide the service of clergyman, so claiming only the right to be a clergyman and confessor, because such a person is not a clergyman⁶⁷. While in the literature

⁶⁵ ERECIŃSKI, T. – PŁACHTA, M. Rola zeznań świadków na tle zasady swobodnej oceny dowodów. In *Świadek w procesie sądowym*. Ed. WALTOŚ, s. Warszawa 1985, p. 129.

⁶⁶ Compare KNOPPEK, K. In *System...* p. 362.

⁶⁷ Compare GRZEGORCZYK, T. *Kodeks postępowania karnego*. Komentarz, t. 1, Warszawa 2014, p. 614. Similarly RUSINEK, M. In *System...* p. 2013.

devoted to civil proceedings it is assumed that if a penitent was confessing in good faith as to the clergyman, then the protection of the seal of confession should be retained, and when the penitent was in bad faith, the confession is not subject to protection⁶⁸. No matter how the intentions of the authors supporting the latter point of view, it does not seem that there are any legal prerequisites justifying it. The regulation of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP directly uses the term “clergyman”, which cannot be extended onto the persons presenting themselves as clergymen but they are not⁶⁹. Of course it reveals a real danger brought by confession to the penitent. Very often the penitent does not see the priest clearly during confession (due to the construction of the confessional, darkness in the church) or does not know him (many penitents deliberately go to other parishes in order to exercise confession). Polish civil proceedings in reference to such situation does not provide for any mechanisms protecting the seal of confession. Therefore testimony placed by an unauthorised clergyman will constitute the grounds for the court to establish facts in the case. In the same way should be treated the possibility of deposing by a person who, in fact, is a clergyman, but did not participate directly in the confession, due to the lack of one out of two of cumulatively required prerequisites for applying the regulation of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP.

Doubts are born by the question whether resignation from the status of a clergyman or removal from clergy⁷⁰ destroys the possibility of applying the regulations protecting the seal of confession in civil or criminal proceedings. In K. Knoppek's opinion, expressed on the ground of CCP, such a person still enjoys the privilege of refusal to answer, because the priest-penitent privilege should be treated – and other professional privileges alike – as unlimited in time⁷¹. This point of view should be shared, taking in consideration the purpose of introducing regulations protecting the seal of confession in the CCP and CPP. Finally, it should be assumed

⁶⁸ RAKOCZY, B. *Tajemnica...* p. 133, followed by ŚLADKOWSKI, M. *Fakty...*; KRAKOWIAK, M. In *Kodeks...* Commentary on Art. 261, nb 16.

⁶⁹ Similarly CUDAK, A. In *Kodeks...* p. 323; ŁAZARSKA, A. – GÓRSKI, K. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Komentarz. Art. 1–505³⁹. Tom I, ed. SZANCIEŁO, T. Warszawa 2019, Legalis, Commentary on Art. 261, nb. 10.

⁷⁰ In Roman Catholic Church resignation from clergy is caused by abandoning the clergy, declaring the invalidity of ordination by a court judgment or administrative decree (canons 1708–1712 CCL), punitive expulsion from the clergy and rescript of the Holy See.

⁷¹ In: *System...*, p. 365; KNOPPEK, K. *Prawo...* p. 59. Similarly ŚLADKOWSKI, M. *Fakty...*; KACZMAREK-TEMPLIN, B. *Dowód...* p. 595; DEMENDECKI, T. In *Kodeks...* Commentary on Art. 261; RAKOCZY, B. *Tajemnica...* pp. 133–134; RUSINEK, M. *Z problematyki...* p. 129; JURZYK, M. *Ochrona spowiedzi w postępowaniu dowodowym a prawa penitenta i duchownego*, *Radca Prawny* 2004, No. 2, p. 73. On the grounds of criminal proceedings this issue is regulated, see KWIATKOWSKI, *Z. Zakazy...* p. 131.

that protection provided for by these regulations covers everyone who had the status of a clergyman at the moment of confession, in the understanding presented above. Thus, the person who later resigned from clergy is subject to evidence prohibition in criminal proceedings and to the right of refusal to answer a question of right to refuse to testify in civil proceedings. Insofar, on the ground of criminal proceedings a clergyman cannot be interrogated as a witness, in civil proceedings this issue will depend on his good will. There is a real risk that resigning from the status of clergyman, often related to the loss of faith and discontinuation of worshipping it, will destroy the significance of moral and canonical fear of disclosing the secret of confession. In consequence, such a person may be more inclined towards placing evidence and disclosing the penitent's sins in the course of proceedings. The penitent has no way of defence against such possibility, which leads to the conclusion that protection of the seal of confession in criminal proceedings has not as much the character of protection of the seal of confession itself, but the protection of a clergyman who desires to keep the secret of the facts learned during confession. Moreover, practising confession always is burdened with the risk of using the circumstances disclosed during confession in civil proceedings.

The seal of confession on the ground of court proceedings is also connected with the question of admissibility of interrogation of a witness not being a clergyman participating in confession, who overheard at least a part of the confession, personally, or by means of a covert listening device, or a person who participated during the confession as an interpreter. With regard to the earlier mentions related to the content of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP, it is not possible to share the dominating in Polish doctrine of civil proceedings opinion that a person overhearing a confession is also obliged to protect the seal of confession⁷². Doubts are raised by covering the interpreter participating in confession with the regulation of Art. 261 § 2 sentence 2 CCP. In spite of the fact that canon law regulates the duty of keeping confidentiality also by such persons⁷³, there are no statutory grounds for refusal to testify by these subjects⁷⁴. In Polish doctrine there are attempts to resolve

⁷² See e.g. KNOPPEK, K. *Prawo...*; RAKOCZY, B. *Tajemnica...* pp. 134-135; KRAKOWIAK, M. In *Kodeks...* Commentary on Art. 261, nb 16. Compare CUDAK, A. In *Kodeks...* p. 323.

⁷³ This duty, as indicated in the doctrine, is covered by the secret of confession and not a priest-penitent privilege, RAKOCZY, B. *Tajemnica...* p. 135.

⁷⁴ So KNOPPEK, K. In *System...* p. 360. Compare e.g. RUSINEK, M. Z problematyki... p. 131 and RAKOCZY, B. The latter points out that in relation to sworn translators, the obligation to protect seal of confession results from the professional privilege of the translator, while in relation to other translators it is necessary to maintain the trust that the translator is placed in during confession, *Tajemnica...* p. 135. The latter argument, as not supported by any substantive considerations, cannot be accepted.

this question by providing that if a third person in any way came to know the content of confession and is to make a statement in this matter, then this news was obtained against the law and, therefore, it cannot be the subject of evidence⁷⁵. This conception is based on the opinion that a court may examine only the evidence obtained in lawful way, because all its actions are founded on the principle of legality. The same, in the author's opinion, is applied to the interpreter who gets acquainted with the content of confession only to translate it into a language used by the petitioner, and not to pass the heard content on⁷⁶. Considering this conception, it should be noted that unlike in the criminal proceedings, the civil-procedure regulations do not regulate the question of admissibility of illegal evidence. Not going into wider discussion at this point, it should be recognised that a court in civil proceedings may, in certain cases⁷⁷, admit evidence from hearing an interpreter or a third person who heard the content of confession, although these persons may be held liable in separate proceedings due to violation of personal interest, particularly the right to privacy⁷⁸. Using this evidence will not be possible, though, if there is a possibility of proving these facts with the help of evidence obtained in legal way or in a situation when it was obtained in a way provided for in Art. 267 k.k.⁷⁹, although these situations are not – but they should be – directly covered by the evidence prohibition in civil proceedings⁸⁰. Such circumstances are against the protection of the priest-penitent privilege and constitutes next argument for accepting a regulation introducing prohibition of testifying by all persons who acquired knowledge about facts relevant for the case from confession in civil proceedings.

On the ground of criminal proceedings, referring to the teleological interpretation, in Polish doctrine an opinion was expressed that admission of the possibility of hearing such a person in cases of this kind would be certainly an evasion of the prohibition specified in Art. 178 item 2 CPP⁸¹. Accepting the need of providing protection to the principle of freedom of religion in such situations, it should

⁷⁵ KNOPPEK, K. *Prawo...* p. 55.

⁷⁶ KNOPPEK, K. In *System...* p. 360.

⁷⁷ E.g. when the people participating in the confession gave their consent, SKIBIŃSKA, M. Wykorzystanie nowych środków dowodowych w sprawach o rozwód i separację a prawo do prywatności. In *Dobra osobiste w prawie cywilnym, prasowym i karnym*. eds. ŁASZEWSKA-HELLRIEGEL, M. – SKIBIŃSKA, M. Zielona Góra 2018, pp.161-162.

⁷⁸ Art. 23 and 24 of the Civil Code of April 23, 1964 (Dz.U. 2019, item 1145 with subsequent amendments). See also SKIBIŃSKA, M. *Wykorzystanie...* p. 153 et seq.

⁷⁹ The Penal Code of June 6, 1997 (Dz.U. 2020 r., item 1444).

⁸⁰ SKIBIŃSKA, M. *Wykorzystanie...* p. 152-153.

⁸¹ KWIATKOWSKI, Z. *Zakazy...* p. 132. In the judiciary it was expressed alike in relation to legal professional privilege – see ruling of Sąd Apelacyjny in Kraków of November 25, 1993, II AKR 144/93, LEX nr 28059. Differently TOMKIEWICZ, M. „Tajemnica spowiedzi”... p. 55.

be emphasized that the wording of the regulation protecting the seal of confession is unambiguous, though. Beside this, the recently mentioned regulation limiting the possibilities of presenting evidence in criminal proceedings should not be the subject to extending interpretation. *In concreto*, therefore, there might appear a temptation to admit in criminal proceeding evidence violating this freedom; all the more that it would be difficult not to acknowledge a statement made during confession by a person unaware that he/she was eavesdropped (wiretapped), as incredible. Limiting the prohibition of interrogating for the facts revealed during confession only to the spiritual aspect violates the constitutional principle of freedom of religion and is in conflict with *ratio legis* of this prohibition, which is connected with ensuring the right to exercise the socially most significant religious practices⁸². That is why, regulating the prohibition to interrogate for the facts revealed during confession would be justified also on the ground of Polish criminal proceedings, to make such prohibition applicable to absolutely every person possessing knowledge about the content of confession.

The last problem worth noting is the possibility of testifying in situation when a clergyman first acquired knowledge about facts relevant for resolving a case from other sources than confession (e.g. he was an eye witness of an event which the criminal or civil case relates to) and later was the confessor of these circumstances. In the literature it was assumed that in such case interrogation of a clergyman as a witness for facts about which he learned out of confession is admissible⁸³, and therefore, he will not be covered by the evidence prohibition in criminal proceedings and by the right to refuse to testify, or to answer a question in civil proceedings. As long as the process regulations speak entirely for such interpretation, in practice it may appear impossible to establish about which facts the clergyman learned during confession, and which he obtained the knowledge of in other way. So it seems that for the ultimate possibility of making a statement by a clergyman his own opinion in this question will be of significance. The penal and civil courts, in fact, have no possibility of interfering into this estimation, which is likely to be used by the parties to obtain spiritual exclusion as source of evidence in proceedings.

Conclusions

Private confession due to its social importance should be covered by the prohibition of disclosing its content in criminal or civil proceedings. On the ground of Polish procedures it has not been regulated uniformly. In criminal proceedings it

⁸² So TOMKIEWICZ, M. „*Tajemnica spowiedzi*”... p. 56.

⁸³ RUSINEK, M. In *System*... p. 2015; RUSINEK, M. *Z problematyki*... p. 135.

is forbidden to hear a clergyman about facts which he obtained knowledge during confession and in civil proceedings a clergyman may only refuse to testify or refuse to answer a question. Therefore, as long as examination of evidence before criminal court against the law will not allow to use this evidence from a clergyman for the purpose of establishing facts, in civil proceedings statements made by a clergyman who did not use the right to refuse to testify or refuse to answer a question, may constitute the grounds for establishing the facts. In our opinion this situation should be changed. Regulation of the discussed topic should be uniform for both procedures, because *ratio legis* of the prohibition to interrogate a clergyman for the facts about which he acquired knowledge during confession is the same in both proceedings. The variety of solutions raises even greater doubt if we take into consideration the fact that in criminal proceedings the principle of material truth is more widely accepted than in civil proceedings⁸⁴, which should – if the solutions have to be differentiated on the ground of both proceedings – result in lesser protection on ground of criminal proceedings than in civil proceedings. Although, considering both, being in conflict in this case, values i.e. truth and freedom of religion, the priority should be granted to the latter, at least, but not only, due to its constitutional nature. This is also the purpose of evidence prohibitions *sensu stricto*, whose existence may be explained with the necessity to protect essential national, social or individual interests, admittedly, in conflict with the interest of a proper legal system, but deserving legal protection⁸⁵. As effect of such prohibitions, establishing true facts may be difficult or impossible. Thus, they are treated as exemptions from the postulate of seeking for execution of the principle of material truth in hearing of evidence⁸⁶. Therefore, the purpose of introducing them must be more important than the very process of seeking for truth⁸⁷. These exemptions are introduced in consideration of the protection of the interests of citizens⁸⁸, and this should be the superior goal in the introduced regulation related to the protection of confession. At this background, it requires emphasis that prohibiting to hear a clergyman for this kind of circumstances is not sufficient for the protection of the freedom of religion and for respecting the right to exercise religious practices by believing persons. Common moral relativism on the one hand, and the achievements of technology on the other, induce

⁸⁴ In civil proceedings this principle has been lately questioned. See more SKIBIŃSKA, M. In *Postępowanie cywilne*, ed. RZEWUSKI, M. Warszawa 2019, pp. 33-34.

⁸⁵ KMIĘCIK, R. *Zakazy...* p. 209.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 209.

⁸⁷ JURZYK, M. *Ochrona...* p. 71.

⁸⁸ FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. *Instytucja tajemnicy w postępowaniu cywilnym*. Rejent 1998, No. 1, p. 55.

us to reflection over the necessity of introducing the prohibition of hearing not only a clergyman, but anyone for the facts revealed during confession. This would exclude unanimously the possibility of hearing as witnesses persons eavesdropping confession (in person or with the use of appropriate devices) or participating in it as an interpreter⁸⁹. Therefore, new civil-law and criminal-law regulations should not only guarantee, as they do today, the possibility of keeping the secret of confession by a clergyman, but also protect the very seal of confession, notwithstanding the way someone knowing another person's sins obtained the knowledge about them. Only in this way it will be possible to say that the Republic of Poland guarantees the human and the citizen's freedom and rights in the scope of freedom of religion (Art. 5 in connection with Art. 53 of the Constitution). Simultaneously, this regulation will equally treat persons participating in confession, i.e. the clergyman and the penitent, and not as it has been so far on the ground of civil proceedings – it has favoured the position of the clergyman before the penitent. Finally, it should be remembered that disclosing the secret of confession violated the right to privacy of the latter and undisturbed freedom of acting in accordance with the rules of his religion. Summarising, the problem discussed here should be shaped so it would protect both parties participating in confession and the content of confession. Until introducing such regulation, the court applying the hitherto existing regulation, in case of doubts as to the process regulations compatibility with the Constitution, should abstain from hearing the case and, using its competences, pass this issue to the Constitution Tribunal for resolving, as part of prejudicial questions (preliminary ruling)⁹⁰.

BIBLIOGRAPHY

1. ALLERHAND, M. *Kodeks postępowania cywilnego*. Lwów 1932.
2. BAJ, A. *Zakaz dowodowy dotyczący duchownego w procesie karnym*. Jurysta 2010, No. 2.
3. BANASZAK, B. Bezpośrednie stosowanie konstytucji w kontekście realizacji i ochrony praw i wolności. In *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*. Tom I. Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP, ed. JABŁOŃSKI, M. Warszawa 2010.

⁸⁹ Such solutions can be found e.g. in the USA, see JURZYK, M. *Ochrona...* p. 76.

⁹⁰ The possibility of exercising this right in case of doubts as to the compliance of a legal norm with the rights and freedoms expressed in the Constitution was expressed in the doctrine e.g. by BANASZAK, B. Bezpośrednie stosowanie konstytucji w kontekście realizacji i ochrony praw i wolności. In *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*. Tom I. Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP, ed. JABŁOŃSKI, M. Warszawa 2010, p. 329.

4. BLAZA, M. – KOWALCZYK, D. Traktat o sakramentach. In *Dogmatyka*. Tom 5, eds. ADAMIAK, E. – CZAJA, A. – MAJEWSKI, J. Warszawa 2007.
5. CUDAK, A. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Tom II. Komentarz do art. 205¹–424¹², ed. A. Marciniak, Warszawa 2019.
6. DEMENDECKI, T. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-729, ed. JAKUBECKI, A. LEX.
7. ERECIŃSKI, T. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Komentarz. Tom II. Postępowanie rozpoznawcze. Ed. ERECIŃSKI, T. Warszawa 2016.
8. ERECIŃSKI, T. – PŁACHTA M. Rola zeznań świadków na tle zasady swobodnej oceny dowodów. In *Świadek w pociesie sądowym*. Ed. WALTOŚ, s. Warszawa 1985.
9. FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. In K. FLAGA-GIERUSZYŃSKA, A. – ZIELIŃSKI, *Kodeks postępowania cywilnego*. Komentarz. Warszawa 2019, Legalis.
10. FLAGA-GIERUSZYŃSKA, K. *Instytucja tajemnicy w postępowaniu cywilnym*. Rejent 1998, No. 1.
11. GRZEGORCZYK, T. *Kodeks postępowania karnego*. Tom I. Artykuły 1-467. Komentarz, Warszawa 2014, LEX.
12. HOFMAŃSKI, P. In HOFMAŃSKI, P. –ZGRYZEK, K. –SADZIK, E. *Kodeks postępowania karnego*. Komentarz do art. 1 – 296. Tom I, Warszawa 2011, Legalis.
13. JURZYK, M. *Ochrona spowiedzi w postępowaniu dowodowym a prawa penitenta i duchownego*. Radca Prawny 2004, No. 2.
14. KACZMAREK-TEMPLIN, B. Dowód z zeznań świadków, In *Dowody i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych*. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory czynności sądowych i pism procesowych. Eds. BŁASZCZAK, Ł. – MARKIEWICZ, K. Warszawa 2015.
15. KMIECIK, R. Zakazy dowodowe – pojęcie i ich klasyfikacja. Skutki procesowe naruszenia zakazów, reguł i gwarancji procesowych w postępowaniu dowodowym. In *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*. Ed. KMIECIK, R. Warszawa 2008.
16. KNOPPEK, K. In *System Prawa Procesowego Cywilnego*. Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji. T. II cz. 2, ed. WIŚNIEWSKI, T. Warszawa 2016.
17. KNOPPEK, K. Ochrona praw człowieka w procesie cywilnym na przykładzie prawa świadka do odmowy zeznań i odmowy odpowiedzi. In *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*. Tom I, eds. SZTYCHMILER, R.– KRZYWSKOWSKA, J. Olsztyn 2012.
18. KNOPPEK, K. *Prawo odmowy zeznań i odpowiedzi w procesie cywilnym*. Warszawa 1984.

19. KRAKOWIAK, M. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Tom I A. Komentarz. Art. 1-424¹², ed. GÓRA-BŁASZCZYKOWSKA, A. Warszawa 2020, Legalis.
20. KULESZA, C. In KRUSZYŃSKI, P. *Wykład prawa karnego procesowego*. Warszawa 2003.
21. KWIATKOWSKI, Z. *Zakazy dowodowe w procesie karnym*. Katowice 2001.
22. ŁAZARSKA, A. – GÓRSKI K. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Komentarz. Art. 1–505³⁹. Tom I, ed. SZANCIŁO, T. Warszawa 2019, Legalis.
23. OKLEJAK, A. Wokół problematyki ograniczeń dowodowych w polskim procesie cywilnym. In *Proces cywilny*. Nauka-Kodyfikacja-Praktyka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Feliksowi Zedlerowi, eds. GRZEGORCZYK, P. – KNOPPEK, K. – WALASIK, M. Warszawa 2012.
24. PAPRZYCKI, L.K. In *Kodeks postępowania karnego*. Komentarz. Tom I, Komentarz do art. 1–424, eds. GRAJEWSKI, J. – STEINBORN, s. Warszawa 2013.
25. PEIPER, L. *Komentarz do kodeksu postępowania karnego i przepisów wprowadzających tenże kodeks*. Kraków 1933.
26. PŁATEK, J. s. *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania*. Częstochowa 1996.
27. RAKOCZY, B. *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*. Przegląd Sądowy 2003, No. 11-12.
28. RUSINEK, M. In *System Prawa Karnego Procesowego*. Dowody. T. VIII cz. 2, ed. SKORUPKA, J. Warszawa 2019.
29. RUSINEK, M. *Tajemnica zawodowa i jej ochrona w polskim procesie karnym*. Warszawa 2007.
30. RUSINEK, M. *Z problematyki zakazów dowodowych w postępowaniu karnym*. Warszawa 2019.
31. SIENKO, M. In *Kodeks postępowania cywilnego*. Komentarz. Tom I, ed. MANOWSKA, M. LEX.
32. SKIBIŃSKA, M. Dowód z przesłuchania świadka – adwokata lub radcy prawnego – a problem tajemnicy zawodowej. In *Aktualne zagadnienia postępowania dowodowego i środków dowodowych w postępowaniu cywilnym*. Ed. SKIBIŃSKA, M. Zielona Góra 2020.
33. SKIBIŃSKA, M. In *Postępowanie cywilne*. ed. RZEWUSKI, M. Warszawa 2019.
34. SKIBIŃSKA, M. Wykorzystanie nowych środków dowodowych w sprawach o rozwód i separację a prawo do prywatności. In *Dobra osobiste w prawie cywilnym, prasowym i karnym*. Ed. ŁASZEWSKA-HELLRIEGEL, M. –SKIBIŃSKA, M. Zielona Góra 2018.
35. Słownik języka polskiego, sjp.pwn.pl.

36. STEFAŃSKI, R.A. – ZABŁOCKI, s. *Kodeks postępowania karnego*. Tom II. Komentarz do art. 167-296, Warszawa 2019.
37. STOLA, K. In *Encyklopedia katolicka*. Tom XVIII, ed. E. Gigilewicz, Lublin 2013.
38. SYRYJCZYK, J. *Ochrona tajemnicy spowiedzi w świetle kanonicznego prawa karnego*. Prawo Kanoniczne 2001, No. 1–2.
39. Śladkowski, M. Fakty powierzone duchownemu podczas spowiedzi jako przedmiot zeznań w postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym. In *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna*. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego. Ed. BIŁGORAJSKI, A. Warszawa 2015.
40. ŚLIWIŃSKI, s. *Polski proces karny*. Warszawa 1959.
41. TOMASZ Z AKWINU. *Suma teologiczna*. Tom 30.
42. TOMKIEWICZ, M. “Tajemnica spowiedzi” i “tajemnica duszpasterska” w procesie karnym. *Prokuratura i Prawo* 2012, No. 2.
43. TURCZYN, A. In *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe*. Komentarz, ed. PIASKOWSKA, O. M. Warszawa 2020.
44. WIELEC, M. *Zakaz dowodowy tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym*. Warszawa 2012.
45. ZENHÄUSERN, A. *Der Zeugenbeweis im Zivilprozess*. Aarau 1959.

PRAWO DO WOLNOŚCI DO SUMIENIA I WYZNANIA W MIEJSCU PRACY

THE RIGHT TO FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION IN THE WORKPLACE

Krystyna Ziółkowska, Ph.D.

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Abstrakt: Celem pracy jest studium nad prawem pracowników do wolności sumienia i wyznania. Autorka prezentuje regulacje polskiego prawa w tym zakresie. Przedstawiona tematyka skupiona jest wokół zagadnień związanych z dyskryminacją pracowników ze względu na wyznawaną religię. Przedstawiona jest ponadto problematyka tzw. sprzeciwu sumienia. Autorka ukazuje w jakich przestrzeniach życia zawodowego pracownikowi przysługuje prawo odmowy wykonania polecenia służbowego ze względów światopoglądowych. Z wolnością religijną wiąże się również godność człowieka, w tym przypadku pracownika.

Słowa kluczowe: wolność wyznania, prawo pracy, zakład pracy, wolność sumienia, dyskryminacja

Abstract: The aim of the work is to study the right of employees to freedom of conscience and religion. The author presents the regulations of Polish law in this regard. The presented topics are focused around issues related to discrimination of employees on the basis of their religion. Moreover, the problem of the so-called conscientious objection. The author shows in which areas of professional life the employee is entitled to the right to refuse to carry out an official order on grounds worldview.

Key words: freedom of religion, labour law, workplace, freedom of conscience, discrimination

Wstęp

Podstawowym prawem człowieka jest wolność myśli, sumienia i religii (wyznania), które jest realizowane w życiu prywatnym, jak i zawodowym. Określane często mianem wolności religij lub przekonań, wolności sumienia i wyznania, bądź

skrótowo wolności religijnej¹. Owa wolność religijna stanowi niezwykle element dla osób tworzących i utożsamiających się z własnym wyznaniem, ale również niebagatelne znaczenie ma dla ateistów, agnostyków, sceptyków czy osób nieprzekonanych. Osób, które szukają (lub nie szukają) swojej tożsamości religijnej. Niezależnie od zajmowanego miejsca w społeczności religijnej, ochrona indywidualnych przekonań powinna zachęcać do wzajemnego szacunku oraz tolerancji, wykluczając niejako elementy dyskryminacyjne, np. w miejscu pracy.

Określenie „dyskryminacja“ pochodzi z języka łacińskiego (*discrimino* – różniam) i oznacza odmienne traktowanie różnych podmiotów znajdujących się w podobnej sytuacji. Mówiąc o dyskryminacji zazwyczaj ma się na myśli gorsze traktowanie pewnych osób / podmiotów / instytucji w porównaniu do innych, lecz prawo międzynarodowe czasem określa tak również uprzywilejowanie. Jest to również jedna z form dyskryminacji, ponieważ o wyborze danego podmiotu nie decydują względy merytoryczne lub kompetencje. Przykładami takiej dyskryminacji – nazywanej niekiedy „pozytywną“ – są: osobna pula (parytet) dla czarnoskórych, kobiet lub osób ze wsi w postępowaniu rekrutacyjnym na uczelni, punkty za pochodzenie w PRL czy amerykańska akcja afirmatywna².

Prawo do równego traktowania w zatrudnieniu można wyprowadzić z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka³, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁴ oraz z Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁵. Można więc stwierdzić, że jest to jedno z podstawo-

¹ BRZOZOWSKI, W. *Wolność myśli, sumienia i religii*, [w:] BRZOZOWSKI, W. – KRZYWON, A. – WIACEK, M. (red.), *Prawa człowieka*, Warszawa 2019, s. 198-199

² Akcja mająca na celu wyrównanie szans w edukacji osobom pochodzącym z mniejszości społecznych, które wcześniej dyskryminowano (Afroamerykanie, Indianie itp.).

³ Art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka mówi, że *Każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności zawarte w niniejszej Deklaracji bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu*; natomiast w Art. 7 mowa jest o tym, że *wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo, bez jakiejkolwiek różnicy, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy mają prawo do jednakowej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją, będącą pogwałceniem niniejszej Deklaracji, i przed jakimkolwiek narażeniem na taką dyskryminację*.

⁴ Art. 26 *Wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez żadnej dyskryminacji do jednakowej ochrony prawnej. Jakakolwiek dyskryminacja w tym zakresie powinna być ustawowo zakazana oraz powinna być zagwarantowana przez ustawę równa dla wszystkich i skuteczna ochrona przed dyskryminacją z takich względów, jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiekolwiek inne okoliczności*.

⁵ Art. 2 ust. 2 Państwa-Strony niniejszego Paktu zobowiązują się zagwarantować wykonywanie praw wymienionych w niniejszym Pakcie bez żadnej dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuację majątkową, urodzenie lub jakiekolwiek inne okoliczności.

wych praw człowieka podlegających szczególnej ochronie przez prawo krajowe. Ma to swoje odzwierciedlenie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (art. 32)⁶, Kodeksie karnym (art. 256 §1)⁷ oraz w Kodeksie pracy⁸.

Prawo zabrania jakiegokolwiek formy dyskryminacji: ze względu na wiek, płeć, niepełnosprawność, przynależność etniczną, orientację seksualną, wyznawaną religię bądź bezwyznaniowość. Dyskryminacji opartej na kryteriach związanych z wyznaniem zakazują: ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁹, jak również liczne umowy międzynarodowe, a także uchwały i rekomendacje wydane przez organizacje międzynarodowe, których Polska jest członkiem. Poszanowanie przekonań religijnych i niedopuszczalność dyskryminacji jest wreszcie fundamentalną zasadą Unii Europejskiej wyrażoną zarówno w jej prawie pierwotnym, jak i wtórnym¹⁰. Na podstawie spisu powszechnego z 2011 przyjmuje się, że w Polsce katolicy stanowią 86,9% ogółu osób deklarujących się jako wyznające jakąkolwiek religię, w tym 86,7% to osoby wyznania rzymsko – katolickiego, 0,14% to grekokatolicy, a 0,12% stanowią starokatolicy. Prawosławni stanowią 1,31%, protestanci 0,38%, świadkowie Jehowy 0,34%, muzułmanie 0,013%, a osoby deklarujące wyznanie mojżeszowe 0,004% wyznawców¹¹. W liczbach bezwzględnych osoby wyznające inną religię niż katolicka stanowią znaczny odsetek. Należy zatem rozważyć, czy nie doświadczają oni w zatrudnieniu dyskryminacji ze względu na wyznawaną religię.

1 Wolność sumienia i wyznania

W polskim systemie prawnym uregulowane są gwarancje prawne ochrony obywatela przed dyskryminacją ze względu na wyznanie. Przede wszystkim należy wskazać najważniejszy akt prawny jakim jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku¹², która w art. 23 zawiera zasady instytucjonalnych relacji państwo – Kościół i inne związki wyznaniowe, są one wyrazem

⁶ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.)

⁸ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. z 2018 r. poz. 108 tekst jedn.)

⁹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2000r., Nr 26, poz. 319)

¹⁰ A. Szypliska [w:] A. Bodnar, s. Spurek (red.), *Równe traktowanie ze względu na wyznanie w zatrudnieniu. Analiza i zalecenia*, Warszawa 2018, s. 11

¹¹ Departament Badań Społecznych i Warunków Życia GUS: *Wyznania Religijne – Stowarzyszenia Narodowościowe i Etniczne w Polsce 2009-2011*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013-03-28; www.stat.gov.pl (dostęp 8.9.2020)

¹² Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

gwarancji bezpieczeństwa religijnego w Polsce. Zaś w treści art.53, rozdziału II „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela“ zapisane są gwarancje bezpieczeństwa religijnego dotyczące prawa do wolności sumienia i religii przysługujące każdemu człowiekowi. Na źródło wolności sumienia i religii wskazuje (pośrednio) treść art. 30, zgodnie z jego brzmieniem, „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka“ jest źródłem wszelkich wolności i prawa człowieka i obywatela. Natomiast art. 32 wskazuje na ważną dotyczącą gwarancji wolności sumienia i religii, wyrażony w generalnej zasadzie równości wobec prawa oraz związany z nią nakaz dyskryminacji¹³. Na gruncie prawa wyznaniowego szczególne znaczenie odgrywa ustawa z dnia 17 maja 1989r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania¹⁴, której przepisy podkreślają swobodę wyboru religii lub przekonań oraz wyrażania ich indywidualnie i zbiorowo, prywatnie i publicznie (art. 1 ust.2). Należy podkreślić, że wolność sumienia, religii, wyznania znajduje się w ważnym katalogu praw o charakterze wolnościowym. Przede wszystkim trzeba podkreślić, że przedmiot tego uprawnienia dotyczy przede wszystkim sfery aktywności religijno-światopoglądowej człowieka. Ukształtowanie historyczne wolność sumienia i wyznania występuje współcześnie pod innymi nazwami: wolności wierzeń, wolności religijnej, wolności kultu, wolności myśli, sumienia i wyznania, wolności przekonań, wolności wyznania i głoszenia religijnych, areligijnych, a także antyreligijnych idei i doktryn¹⁵. M. Pietrzak wskazuje, że w doktrynie doszło do różnych przeciwstawnych interpretacji odnoszących się do pojęcia wolności sumienia i wyznania¹⁶. Dalej Autor twierdzi, że wskazując na treść art. 53 ust. 1 Konstytucji RP z 1997r., termin „wolność sumienia i religii“ jest mniej pojemnym niż „wolność sumienia i wyznania“, tłumacząc iż taki zapis powstał tylko z powodu chęci uzyskania poparcia Kościoła katolickiego dla Konstytucji¹⁷. Wskazuje się, że przepisy zastępują „terminy mające w nauce prawa konstytucyjnego i wyznaniowego utrwaloną i jednoznaczna treść pojęciami niejasnymi, dwuznacznymi, czy niedookreślonymi, co może grozić chaosem interpretacyjnym“¹⁸. Natomiast H. Misztal podkreśla w swoim wywodzie, że „wolność sumienia i religii“ może

¹³ MEZGLEWSKI, A. – MISZTAL, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 46

¹⁴ Dz. U. z 2000r., Nr 26, poz. 319

¹⁵ PIETRZAK, M. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 20; SAFIAJN, M. *Wolność religijna w konstytucjach państw europejskich*, [w:] (red.) KRUKOWSKI, J. *Kultura i Prawo. Materiały III Międzynarodowej konferencji na temat religia i wolność religijna Unii Europejskiej*, Lublin 2003, s. 43 i nast.; PIECHOWIAK, M. *Wolność religijna – aspekty filozoficzno-prawne*, Toruński Rocznik Prawa Człowieka i Pokoju, 1994/1995, s. 7-21;

¹⁶ PIETRZAK, M. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 20

¹⁷ PIETRZAK, M. *Demokratyczne świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999, s. 281

¹⁸ PIETRZAK, M. *Stosunki państwo – kościół w nowej Konstytucji*, Państwo i Prawo 1997, z. 11-12, s. 184

stanowić konkluzję, iż „wolność sumienia“ przysługuje osobom niewierzącym, zaś „wolność religii“ osobom wierzącym. Dalej wskazując że „wolność sumienia“ zakłada rozwiązanie problemu wiary w sposób negatywny (ateizm) i nie wyklucza „wolności sumienia“ u ludzi wierzących w Boga, zaś „wolność wyznania“ odnosi się tylko do tych, którzy pozytywnie rozwiązali problem wiary¹⁹. Część badaczy stawia znak równości między tymi dwoma terminami wolność sumienia i religii z wolnością wyznania („wolność sumienia i religii, tj. wyznania“)²⁰. Wskazuje się również, iż z punktu historycznego „wolność sumienia“ łączyła się z „wolnością wyznania“, stad też termin „wolność sumienia i wyznania“ posiada swoje źródło z przyjętej historycznej metodologii²¹. Z Łyko definiuje wolność sumienia i wyznania jako prawo osobiste wszystkich jednostek ludzkich, chroniące społeczne sfery ich egzystencji oraz kościołów tych jednostek ludzkich, jako wspólnot ludzi wierzących²². Według M. Pietrzaka²³ wolność sumienia obejmuje uprawnienia jednostki do swobodnego wyboru, kształtowania oraz zmiany poglądów i przekonań w sprawach religii, zgodnie z tendencją zaznaczającą się w deklaracjach i układach międzynarodowych dotyczących praw człowieka uprawnienie do wyboru, kształtowania i zmiany swego poglądu. Zaś wolność wyznania w literaturze wskazuje się, że jest to uprawnienie jednostki do uzewnętrzniania i manifestowania poglądów oraz przekonań w sprawach religijnych uznając ją za dopełnienie i konkretyzację wolności sumienia²⁴.

2 Zakaz dyskryminacji ze względu na religię w zatrudnieniu pracowniczym

Pracownik w stosunku pracy podlega ochronie prawnej na podstawie przepisów art. 53 ust. 7 Konstytucji RP (wcześniej był omówiony wskazany przepis), a przede wszystkim na podstawie art. 11¹ Kodeksu pracy, który stanowi że: *jakakolwiek dyskryminacja w zatrudnieniu, bezpośrednia lub pośrednia, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne,*

¹⁹ MISZTAL, H. *Wolność religijna* [w:] (red.) MISZTAL, H. *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2000, s. 211

²⁰ GARLICKI, L. *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2005, s. 113

²¹ ŁYKO, Z. *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek – kościoły – państwo*, [w:] (red.) L. Wiśniewski, *Podstawowe prawa jednostki i ich ochrona*, Warszawa 1997, s. 85 i nast.; PIETRZAK, M. *Demokratyczne...*, op. cit., s. 281

²² ŁYKO, Z.

²³ PIETRZAK, M. *Prawo...*, op. cit., s. 22

²⁴ SOBCZAK, J. – GOŁDA-SOBCZAK, M. *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, *Annales Universitatis Mariae Cuire-Skłodowska. Sectio K, Politologia* 2012, nr 19/1, s. 34; PIETRZAK, M. *Prawo...*, op. cit., s. 22

przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy – jest niedopuszczalna. Zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu ustanowiony przepisem art. 11³ KP rozciąga się na wszystkie etapy stosunku pracy: od momentu podjęcia czynności zmierzających do zatrudnienia pracownika (czyli poczynając od etapu rekrutacji), przez nawiązanie stosunku pracy, etap istnienia stosunku pracy (w tym okresie kształtowanie praw i obowiązków pracownika), aż po rozwiązanie stosunku pracy²⁵. Według Sądu Najwyższego²⁶ stanowi, że „dyskryminacją w rozumieniu art. 11³ KP jest bezprawne pozbawienie lub ograniczenie praw wynikających ze stosunku pracy albo nierównomierne traktowanie pracowników ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, narodowość, rasę, przekonania, zwłaszcza polityczne lub religijne oraz przynależność związkową, a także przyznanie z tych względów niektórym pracownikom mniejszych praw niż te, z których korzystają inni pracownicy, znajdujący się w tej samej sytuacji faktycznej i prawnej²⁷”. Z kolei w innym wyroku Sąd Najwyższy²⁷ stwierdził, że nie stanowi dyskryminacji pracownika uzasadnione wypowiedzenie umowy o pracę, niespowodowane względami dotyczącymi płci, wieku, niepełnosprawności, rasy, narodowości, przekonań – zwłaszcza politycznych lub religijnych oraz przynależności związkowej.

Inny przepis Kodeksu pracy odnoszący się do norm antidyskryminacyjnych jest art. 18^{3a} § 1, który brzmi: *pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w szczególności bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także bez względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy*. Według P. Korusa²⁸ dyskryminacją jest gorsze traktowanie względem ogółu – jednostki lub grupy osób, przy czym elementem odróżniającym dyskryminację od równego traktowania jest różnicowanie na podstawie określonego kryterium. Kwestia podobności podmiotów różnicowanych nie ma przy dyskryminacji większego znaczenia. Z reguły kryteriami dyskryminacyjnymi są wiek, płeć, orientacja seksualna, religia, narodowość czy przekonania polityczne. Stosowanie takich kryteriów

²⁵ WALCZAK K. (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, C.H.Beck 2019, (dostęp 06.11.2020)

²⁶ Wyrok SN z dnia 10.9.1997 r., I PKN 246/97, OSNAPiUS 1998, Nr 12, poz. 360

²⁷ Wyrok SN z dnia 19.01.1998 r., I PKN 484/97, OSNAPiUS 1998, Nr 24, poz. 710

²⁸ KORUS, P. [w:] SOBCZYK, A. (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, C.H.Beck 2019, (dostęp 06.09.2020)

różnicowania jest szczególnie nagannym i społecznie szkodliwym przejawem nierówności traktowania. Dyskryminacja z powodów religijnych nie ma miejsca w ściśle określonych przez prawo sytuacjach²⁹. W praktyce wyłączenie to dotyczy zatrudniania pracowników przez Kościoły i inne związki wyznaniowe. Zatem warto zwrócić uwagę na art. 18^{3b} §4 Kodeksu pracy: *nie stanowi naruszenia zasady równego traktowania ograniczanie przez kościoły i inne związki wyznaniowe, a także organizacje, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie, dostępu do zatrudnienia, ze względu na religię, wyznanie lub światopogląd jeżeli rodzaj lub charakter wykonywania działalności przez kościoły i inne związki wyznaniowe, a także organizacje powoduje, że religia, wyznanie lub światopogląd są rzeczywistym i decydującym wymaganiem zawodowym stawianym pracownikowi, proporcjonalnym do osiągnięcia zgodnego z prawem celu różnicowania sytuacji tej osoby; dotyczy to również wymagania od zatrudnionych działania w dobrej wierze i lojalności wobec etyki kościoła, innego związku wyznaniowego oraz organizacji, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie*. Według interpretacji prawnej P. Korusa³⁰ w § 4 komentowanego przepisu dopuszczalne różnicowanie skonstruowano nie na zasadzie przedmiotowej, lecz podmiotowej – jest to jedyny taki przykład. Dotyczy on kościołów i innych związków wyznaniowych oraz organizacji, których działalność opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie. Zarówno w polskim, jak i we wspólnotowym systemie nie została stworzona legalna definicja kościoła lub związku wyznaniowego. Dalej Autor³¹ pisze, że: ostatnia część § 4 dotyczy sytuacji stawiania pracownikowi wymagań działania w dobrej wierze i zachowania lojalności wobec etyki kościoła czy związku wyznaniowego lub organizacji, której etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie. Z tą drugą sytuacją możemy spotkać się także wtedy, kiedy rodzaj pracy obiektywnie nie uzasadnia wymagania od pracownika wyznawania określonego światopoglądu lub religii, ale w związku ze świadczeniem pracy na rzecz podmiotu urzeczywistniającego konstytucyjną wolność wyznania, może on wymagać od pracownika zachowywania się w sposób lojalny i w dobrej wierze, nawet gdyby ten był innego wyznania czy światopoglądu.

Przepisy Kodeksu pracy nakładają również na pracodawcę obowiązki względem pracownika w kwestii niedyskryminacji z tytułu wyznawanego światopoglądu i religii. Treść przepisu art. 94 pkt 2b wyraźnie wskazuje, że: *pracodawca jest obowiązany*

²⁹ PONIATOWSKI, M. *Dyskryminacja ze względów religijnych w zakresie zatrudnienia i pracy w kontekście art. 194 polskiego Kodeksu karnego z 1997 roku*, Studia Redemptorystowskie 2012, nr 10, s 464

³⁰ KORUS, P. [w:] SOBCZYK, A. (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, C.H.Beck 2019, (dostęp 06.09.2020)

³¹ *Ibidem*, (dostęp 06.09.2020)

w szczególności(...) przeciwdziałać dyskryminacji w zatrudnieniu, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy. Pracodawca ma obowiązek nie tylko respektowania zasady równego traktowania w zatrudnieniu, ale także przeciwdziałania dyskryminacji pracowników, co oznacza, że powinien podejmować aktywne działania w tym zakresie. Obowiązek wynikający z art. 94 pkt 2b KP został dodany do Kodeksu pracy 1.1.2004 r. (Dz.U. Nr 213, poz. 2081) w związku z dostosowywaniem polskich przepisów prawa pracy do prawa unijnego³².

Według D. Dörre – Kolasy³³ dyskryminacja polega na wykluczaniu jednostki lub grup osób z powodów ich cech osobistych (wiek, płeć, niepełnosprawność, rasa, narodowość, pochodzenie etniczne, orientacja seksualna) lub wyborów życiowych (religia, przekonania polityczne, przynależność związkowa), a także ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy. Eliminowanie zjawiska dyskryminacji w zatrudnieniu jest elementem realizacji konstytucyjnego zakazu dyskryminacji (art. 32 Konstytucji RP) o bardzo doniosłym znaczeniu ze względu na to, iż w przypadku jego wystąpienia w stosunkach pracy powoduje ono szczególnie dotkliwe skutki społeczne. Przez stosowne przepisy Kodeksu pracy, do których zalicza się również art. 94 państwo realizuje politykę ochrony człowieka, który z powodów ekonomicznych zmuszony jest do zarobkowania, a przez to jest szczególnie bezbronny wobec aktów wykluczających.

Należy zgodzić się z twierdzeniem M.A. Mielczarka³⁴, że polski system prawny w zakresie ochrony wolności religijnej zbyt często poprzestaje na ogólnych gwarancjach wolności religijnej, które nie znajdują adekwatnego do chronionych wartości – odzwierciedlenia w normach prawa pracy.

3 Dopuszczalność pracy w niedziele i święta

Wolność religii jest prawem osobistym, która zaliczona jest do grupy praw najbardziej chronionych. Pracownik, czynnie uczestniczący w sprawowaniu kultu

³² WALCZAK, K. (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, C.H.Beck 2014, (dostęp 6.9.2020)

³³ DÖRRE-KOLASA, D. [w:] A. Sobczyk (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, C.H.Beck 2019, (dostęp 6.9.2020); zob. również SOBCZYK, A. *Prawo pracy w świetle Konstytucji RP*. t. II, C.H.Beck 2013, s. 101 i nast.

³⁴ MIELCZAREK, M. A. *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Difin 2013, s. 263

i obrzędów przypisanych do danego wyznania, obecny w głównych religijnych uroczystościach kościelnych, powinien mieć prawo do wolnego czasu od pracy zawodowej. Konstytucja Rzeczypospolitej Polski w treści art. 66 ust 2 wyraźnie zapewnia pracownikowi prawo do dni wolnych od pracy określonych w ustawie. Konkordat podpisany między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską³⁵, ustawa z dnia 17 maja 1998r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁶ oraz w ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy³⁷ – wskazuje na wszystkie niedziele oraz wymienione enumeratywnie święta³⁸, które mają być wolne. Należy zaznaczyć, że niedziela jest dniem świątecznym nie tylko dla wyznawców religii rzymsko – katolickiej, ale również i wszystkich wyznań chrześcijańskich³⁹. Katalog dni wolnych od pracy przeszedł szereg ewaluacji zanim wypracowano ostateczne stanowisko w tym zakresie⁴⁰. Dodatkowo Kodeks Prawa Kanonicznego w treści kanonu 1247 nakazuje wiernym Kościoła katolickiego czynnego uczestnictwa we Mszy Świętej w święta nakazane, a także „powstrzymywania się od wykonywania tych prac i zajęć, które utrudniają oddawanie Bogu czci, przeżywanie radości właściwej Dniowi Pańskiemu oraz korzystanie z należącego odpoczynku duchowego i fizycznego”⁴¹.

Również konwencja nr 14 MOP przyjęta w dniu 27 listopada 1921 r. o odpoczynku tygodniowym w zakładach przemysłowych⁴² (a ratyfikowana przez Polskę w 1924 r.) zobowiązuje do ustanowienia cotygodniowego nieprzerwanego wypoczynku w stałym dniu który będzie związany z religią wyznawaną przez większość społeczeństwa. Odpoczynek ten powinien być, o ile to możliwe udzielony całemu personelowi jednocześnie. Z uwagi na różnice kulturowe i religijne, wybór dnia

³⁵ Dz. U. z 1998, Nr 51, poz. 318

³⁶ Dz. U. z 2015r., poz. 90, tekst jedn.

³⁷ Dz. U. z 2015, poz. 90, tekst jedn.

³⁸ Dniami wolnymi od pracy są: 1 stycznia – Nowy Rok, 6 stycznia – Święto Trzech Króli, pierwszy dzień Wielkiej Nocy, drugi dzień Wielkiej Nocy, 1 maja – Święto Państwowe, 3 maja – Święto Narodowe Trzeciego Maja, pierwszy dzień Zielonych Świątek, dzień Bożego Ciała, 15 sierpnia – Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, 1 listopada – Wszystkich Świętych, 11 listopada – Narodowe Święto Niepodległości, 25 grudnia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia, 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia.

³⁹ Wyjątkiem jest Kościół Adwentystów Dnia Siódmego – dla wyznawców tego kościoła dniem świątecznym, cotygodniowym jest sobota, która jest liczona od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę. Podobnie w judaizmie siódmy ostatni dzień tygodnia, będący według kalendarza żydowskiego dniem wypoczynku – jest dniem świątecznym, stanowiącym pamiątkę stworzenia świata oraz wyprowadzenia Izraelitów z Egiptu.

⁴⁰ Szerzej na ten temat MIELCZAREK, M. A. *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2013, s. 225 i nast.

⁴¹ *Kodeks Prawa Kanonicznego (Codex Iuris Canonici)* z dnia 25 stycznia 1983r., kan. 1247

⁴² Dz. U. z 1925 r., Nr 54, poz. 384

cotygodniowego wypoczynku pozostawiono państwom członkom MOP⁴³. Przywołana tradycja lub zwyczaj związana jest zwykle z religią większością danego społeczeństwa, a co w krajach o tradycji chrześcijańskiej wskazuje na niedzielę jako dzień tygodnia, w którym pracownik powinien korzystać z prawa do wypoczynku⁴⁴. Na kanwie prawa międzynarodowego w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁴⁵ również zostało zaznaczone w przepisie art. 7 lit. d, zobowiązuje państwa – sygnatariuszy do zapewnienia prawa do wypoczynku oraz płatnych dni świątecznych. Natomiast Europejska Karta Społeczna w treści art. 2 ust. 5 wskazuje, że strony które się wzajemnie umawiają – zobowiążą się zapewnić tygodniowy wypoczynek, który zgodnie z tradycją lub zwyczajem religijnym przyjętym w danym kraju, będzie zbiegała się z dniem uznanym za dzień wolny.

Również polskie ustawodawstwo, a przede wszystkim przepisy polskiego Kodeksu pracy w art. 151¹⁰ k.p. wskazują na przypadki, w których praca w niedzielę i święta jest dozwolona.

Co do zasady, praca w niedzielę i święta jest niedopuszczalna. Według A. Sobczyka wyjątki od niej należy wyklądać ściśle. Oznacza to także, że dokonując oceny stanu faktycznego w tych przypadkach, w których występują pojęcia nieostre, należy na miarę okoliczności stosować kryteria obiektywne. Dotyczy to zwłaszcza pojęcia niezbędności remontów, choć element subiektywny w postaci oceny „niezbędności“ przez pracodawcę jest tu niewątpliwie istotny, a może nawet kluczowy. Nie powoduje to jednak, że pogląd pracodawcy nie może być poddany krytycznej ocenie, ostatecznie kwestionującej dopuszczalność takiej pracy⁴⁶. Zezwalając pracodawcy na zatrudnianie pracowników w niedziele i święta, ustawodawca posłużył się następującymi kryteriami dla rozróżnienia zakładów pracy, w których dozwolone jest zatrudnianie pracowników w dni ustawowo wolne od pracy: system organizacji pracy (praca w ruchu ciągłym, praca zmianowa, praca wyłącznie w piątki, soboty, niedziele i święta), rodzaj pracy (w transporcie i komunikacji – art. 151¹⁰ pkt 5 k.p.; w zakładowych strażach pożarnych i zakładowych służbach ratowniczych – art. 151¹⁰ pkt 6 k.p.; przy pilnowaniu mienia lub ochronie osób – art. 151¹⁰ pkt 7 k.p.; w rolnictwie i hodowli – art. 151¹⁰ pkt 8 k.p.), szczególne potrzeby pracodawcy (konieczność prowadzenia akcji ratowniczej dla ochrony życia lub zdrowia ludzkiego albo dla ochrony mienia lub usunięcia awarii – art. 151¹⁰ pkt 1 k.p.; przy niezbydnych remontach – art. 151¹⁰ pkt 4 k.p.); użyteczność społeczna i konieczność

⁴³ LISZCZ, T. *Aksjologiczne podstawy prawa pracy...*, op. cit., s. 275

⁴⁴ MIELCZAREK, M.A. *Realizacji wolności...*, op. cit. s. 222

⁴⁵ Dz. U. z 1977r., Nr 38, poz. 169- zał.

⁴⁶ SOBCZYK, A. *Komentarz do art. 151¹⁰ k.p.* [w:] (red.) SOBCZYK, A. *Kodeks pracy, Komentarz.*, Warszawa 2018, Legalis (dostęp 9.9.2020)

zaspokajania codziennych potrzeb ludności (placówki handlowe, zakłady świadczące usługi dla ludności, gastronomia, zakłady hotelarskie, zakłady komunalne, jednostki gospodarki komunalnej, zakłady opieki zdrowotnej i inne placówki służby zdrowia przeznaczone dla osób, których stan zdrowia wymaga zapewnienia całodobowych lub całodziennych świadczeń zdrowotnych, jednostki organizacyjne pomocy społecznej oraz jednostki organizacyjne wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, zapewniające całodobową opiekę, zakłady prowadzące działalność w zakresie kultury, oświaty, turystyki i wypoczynku – art. 151¹⁰ pkt 9 k.p.⁴⁷.

Ustawą z 10.1.2018 r. o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni⁴⁸ zmieniono treść § 2 art. 151⁹ k. p., doprecyzowując, że w przepisie tym chodzi jedynie o przypadki pracy w niedziele i święta, o których mowa w art. 151¹⁰ k. p.. Zmiana przepisu jest konieczna ze względu na wejście w życie wspomnianej ustawy o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni, która dotyczy zupełnie innej sytuacji niż art. 151¹⁰ k.p.⁴⁹. Zgodnie z art. 151¹⁰ k. p. praca w niedzielę i święta jest dozwolona:

1. w razie konieczności prowadzenia akcji ratowniczej w celu ochrony życia lub zdrowia ludzkiego, ochrony mienia lub środowiska albo usunięcia awarii;
2. w ruchu ciągłym;
3. przy pracy zmianowej;
4. przy niezbędnych remontach;
5. w transporcie i w komunikacji;
6. w zakładowych strażach pożarnych i w zakładowych służbach ratowniczych;
7. przy pilnowaniu mienia lub ochronie osób;
8. w rolnictwie i hodowli;
9. przy wykonywaniu prac koniecznych ze względu na ich użyteczność społeczną i codzienne potrzeby ludności, w szczególności w:
 - a) (*uchylona*)
 - b) zakładach świadczących usługi dla ludności,
 - c) gastronomii,
 - d) zakładach hotelarskich,
 - e) jednostkach gospodarki komunalnej,
 - f) *zakładach opieki zdrowotnej* i innych placówkach służby zdrowia przeznaczonych dla osób, których stan zdrowia wymaga całodobowych lub całodziennych świadczeń zdrowotnych,

⁴⁷ ŚWIĄTKOWSKI, A. M. *Komentarz do art. 151¹⁰ k.p.* [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis (dostęp 9.9.2020)

⁴⁸ Dz.U. z 2018 r. poz. 305 ze zm.

⁴⁹ SOBCZYK, A. *Komentarz do art. 151⁹ k.p.* [w:] (red.) A. Sobczyk, *Kodeks pracy, Komentarz.*, Warszawa 2018, Legalis (dostęp 9.9.2020)

- g) jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej oraz jednostkach organizacyjnych wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej zapewniających całodobową opiekę,
- h) zakładach prowadzących działalność w zakresie kultury, oświaty, turystyki i wypoczynku.

Według M.A. Mielczarka⁵⁰ w aktualnym stanie prawnym praca w niedziele i święta stanowi – z jednej strony – reakcję na możliwość wystąpienia sytuacji nadzwyczajnych (np. konieczność prowadzenia akcji ratowniczej lub usunięcia awarii), uzasadniających ograniczenie – znajdującego oparcie w art. 66 ust. 2 Konstytucji oraz art. 151⁹ § 1 k.p. – prawa pracowników do dni wolnych od pracy, oraz – z drugiej strony – stały element organizacji pracy, co może (w określonym zakresie) budzić pewne wątpliwości. Według T. Liszcz⁵¹ wiele sformułowań dotyczących rodzajów prac dozwolonych razi brakiem precyzji. Zarzut dotyczy przede wszystkim tego, czy prace określone przez wskazanie branży (rodzaje zakładów pracy), np. w transporcie i komunikacji, w jednostkach gospodarki komunalnej czy w zakładach świadczących usługi dla ludności, obejmują wszystkie prace wykonywane w tych podmiotach, czy tylko te, które są bezpośrednio związane z podstawowymi usługami świadczonymi przez nie. Dalsze wątpliwości budzi w szczególności praca przy „niezbędnych“ remontach, w zakładach pracy świadczących usługi dla ludności, wszystkich jednostkach gospodarki komunalnej oraz świadczenie usług z wykorzystaniem komunikacji elektronicznej i prace umożliwiające świadczenie tych usług⁵².

Rozważając zagadnienie dotyczące problemu czy w niedziele i święta, które są określone bezpośrednio w ustawie jako czas wolny od pracy, T. Liszcz wskazuje, że liczba wyjątków od zasady, że praca w niedziele i święta nie jest dozwolona, jest duża. Ponadto są one sformułowane w sposób pozwalający na ich rozszerzającą wykładnię, przez co można stwierdzić, że przekreślają one zasadę zakazu pracy w niedziele i święta, która ma wszak źródła w Konstytucji⁵³. W literaturze przedmiotu spotkać można opinie, że przepisy art. 151¹⁰ k.p. są w wielu miejscach niezgodne z art. 53 lub art. 66 ust. 2 Konstytucji RP⁵⁴. Odmienny pogląd wyraża K. Kulig, zdaniem którego błędnie przyjmuje się, że Kodeks pracy wprowadza zakaz

⁵⁰ MIELCZAREK, M. A. *Kanonicznoprawna regulacja świat religijnych a prawo pracy*, Monitor Prawa Pracy 2010, nr 2, s. 67 i nast.

⁵¹ LISZCZ, T. *Aksjologiczne podstawy prawa pracy...*, op. cit., s. 277

⁵² Ibidem, s. 277

⁵³ Ibidem, s. 279

⁵⁴ Por. np.: MIELCZAREK, M. A. *Kanonicznoprawna regulacja świat religijnych...*, s. 147; także KUBAJ, K. *Opinia na temat dopuszczalności pracy w niedziele i święta w świetle konstytucyjnej zasady wolności religii w związku z projektem ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy* (druk 1539), Warszawa, 10 października 2013 r. (maszynopis).

pracy w niedzielę i święta. Co najwyżej można by mówić o zakazie zatrudniania podporządkowanego, a nie o zakaz pracy w ogóle. Przecież nie sposób wyobrazić sobie zakazu pracy względem chociażby osoby prowadzącej działalność gospodarczą⁵⁵. Większość autorów opowiada się jednakże wprost lub pośrednio za obowiązywaniem *de lege lata* zakazu pracy (zatrudnienia) pracowników w dniach określonych ustawowo jako wolne od pracy⁵⁶. Uważam, że z tak wyrażona interpretacją należy się zgodzić. Wprawdzie ustawy zakaz pracy w niedzielę i święta stoi w sprzeczności z zasadą wolności pracy, jednakże należy wziąć pod uwagę motywy religijne – umożliwienie pracownikom uczestnictwa w obrzędach religijnych nakazanych zasadami wiary. W tym wypadku należy chronić dobro wyższego rzędu, jakim są wartości religijne, kosztem wolności pracy.

4 Podsumowanie

Problem zakazu dyskryminacji ze względu na wyznanie jest bardzo skomplikowany, ponieważ dotyczy jednego z podstawowych praw człowieka, tj. prawa do praktyk religijnych i wyznawania wiary. Należy jednak kontynuować prace nad powyższym zagadnieniem na skutek zmian na rynku pracy: pojawiają się pracownicy z krajów byłego Związku Radzieckiego, którzy najczęściej są wyznawcami prawosławia (np. Ukraińcy, Białorusini, Gruzini) lub islamu (np. Czeczeni). Do tego dochodzą imigranci z Dalekiego Wschodu, którzy również reprezentują religie niechrześcijańskie. Pracownikom tym należy się zapewnienie nie tylko swobody podjęcia pracy, ale także możliwość uczestnictwa w praktykach religijnych i/lub obchodzenia świąt wynikających z ich wyznania. Problemem jest to, że w Polsce obchodzone są święta katolickie lub państwowe. K. Tomaszewska akcentuje, że wolne w tych dniach mają wszyscy pracownicy, bez względu na wyznawaną religię. Oznacza to, że w święta Bożego Narodzenia wolne będzie miał również pracownik, który nie jest wyznania rzymsko – katolickiego. Pracodawca wiedząc o tym, nie może polecić mu pracy w te dni na normalnych zasadach. Dla takiego pracownika będzie to również praca w święto, którą należy zrekompensować

⁵⁵ KULIG, K. *Aksjologia „zakazu pracy w niedzielę i święta” w kontekście nowelizacji Kodeksu pracy*, MPP 2014, nr 6, s. 298

⁵⁶ Zob.: LISZCZ, T. *Aksjologiczne podstawy prawa pracy...*, op. cit., s. 279; JAŚKOWSKI, K. – MA-NIEWSKA, E. *Kodeks pracy. Komentarz. Ustawy towarzyszące z orzecznictwem. Europejskie prawo pracy z orzecznictwem*, t. I, Kraków 2006, s. 506; ŚWIĄTKOWSKI, A. M. *Komentarz do art. 151*¹⁰ k.p. [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis (dostęp 21.02.2019); A. Sobczyk, *Praca w placówkach handlowych w święta i niedziele*, MPP 2007, nr 12, s. 620; MIELCZAREK, M. A. *Dopuszczalność pracy w niedzielę i święta w świetle konstytucyjnej zasady wolności religii*, PiZS 2008, nr 4, s. 17; STEFAŃSKI, K. *Czas pracy*, Warszawa 2013, s. 175

przez udzielenie innego dnia wolnego od pracy do końca okresu rozliczeniowego. Jeżeli taka rekompensata nie jest możliwa – pracownikowi należy wypłacić dodatek do wynagrodzenia w wysokości 100% wynagrodzenia (czyli w przypadku pracownika wynagradzanego stawką godzinową – 100% stawki godzinowej za każdą godzinę pracy w święto). Niezależnie od tego, czy pracownik w święto pracował 1 czy 8 godzin, i tak należy mu się cały dzień wolny⁵⁷. Pracownicy, którzy chcieliby obchodzić święta ważne z punktu widzenia swojej religii mogą uzyskać prawo do dni wolnych, ale bez wynagrodzenia, chyba że pracodawca dokona „zamiany“ dni wolnych (np. gdy pracownik wyznania prawosławnego przyjdzie do pracy 25 i 26 grudnia, a w zamian otrzyma wolne 7 i 8 stycznia). Taka zamiana jest jednak możliwa jedynie wówczas, gdy grudzień i styczeń stanowią ten sam okres rozliczeniowy czasu pracy.

Inną kwestią zasygnalizowaną jedynie w powyższym opracowaniu jest sprawa ubioru pracowników w miejscu pracy. Wspomniałam już, że pewne elementy dress – code'u mogą stanowić formę dyskryminacji ze względu na wyznanie. Dotyczy to w szczególności pracowników wyznających islam oraz judaizm, ponieważ w religiach chrześcijańskich nie przywiązuje się tak dużej wagi do strojów. Problemem może być np. wprowadzony zakaz noszenia nakrycia głowy (hidżab, jarmułka), określona długość spódnic itp. Warto dodać, że nakazywanie kobietom zatrudnionym np. w gastronomii noszenia krótkich i wyzywających strojów również stanowi formę dyskryminacji (także wyznaniowej), a także może być podstawą do oskarżenia o mobbing i molestowanie seksualne.

Osobnym zagadnieniem wydaje się być również prawo do sprzeciwu sumienia, tj. do odmowy wykonania pracy sprzecznej z zasadami wiary, etyki i moralności związanej z wyznawaną religią. Ogólnie znana jest klauzula sumienia w odniesieniu do lekarzy, w szczególności ginekologów. O takie prawo do sprzeciwu starają się także farmaceuci. Nie wspomina się natomiast o pracownikach wyznających religie niechrześcijańskie, którzy pracują np. w zakładach mięsnych, ubojniach itp. Czy mieliby oni prawo do wyrażenia sprzeciwu wobec konieczności pracy przy mięsie, którego ich religia zakazuje im spożywać? Jest to zagadnienie na odrębne opracowanie.

Ze względu na zmieniającą się strukturę wyznaniową pracowników, należałoby zmodyfikować zarówno Kodeks pracy, jak i ustawę o dniach wolnych od pracy, aby pracownicy wyznający inną religię niż rzymsko – katolicką nie czuli się dyskryminowani.

⁵⁷ TOMASZEWSKA, K. *Dni wolne w święta dla pracowników innych wyznań*, INFOR 2014, <https://kadry.infor.pl> (dostęp 9.9.2020)

BIBLIOGRAFIA

1. BIELAK – JOMAA, E. *Zatrudnianie cudzoziemców*, LEX 2015.
2. CZERWIŃSKI, K. *Dyskryminacja – kiedy nierówne traktowanie jest dopuszczalne*, INFOR 2014.
3. FLOREK, L. *Zakaz dyskryminacji w stosunkach pracy – Komentarz praktyczny* LEX/el 2011.
4. GARLICKI, L. *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2005.
5. GÓRAL, Z. *Podstawowe zasady prawa pracy* [w:] BARAN, K. W. (red.), *Zarys systemu prawa pracy, T 1., Część ogólna prawa pracy*, Warszawa 2010.
6. JAŚKOWSKI K. – MANIEWSKA E., *Kodeks pracy. Komentarz. Ustawy towarzyszące z orzecznictwem. Europejskie prawo pracy z orzecznictwem, t. I*, Kraków 2006.
7. KORUS, P. *Komentarz do art. 18^{3b} § 4k.p.* [w:] (red.) SOBCZYK, A. *Kodeks pracy, Komentarz*, Warszawa 2018.
8. KUBA, M. *Zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2017.
9. KUBAJ, K. *Opinia na temat dopuszczalności pracy w niedziele i święta w świetle konstytucyjnej zasady wolności religii w związku z projektem ustawy o zmianie ustawy – Kodeks pracy* (druk 1539), Warszawa, 10 października 2013.
10. KULIG, K. *Aksjologia „zakazu pracy w niedziele i święta“ w kontekście nowelizacji Kodeksu pracy*, MPP 2014, nr 6.
11. LISZCZ, T. *Aksjologiczne podstawy prawa pracy*, [w:] (red.) BARAN, K. W. *System Prawa Pracy. T. 1, Część Ogólna*, Warszawa 2017.
12. ŁYKO, Z. *Wolność sumienia i wyznania w relacji: człowiek – kościoły – państwo*, [w:] (red.) WIŚNIEWSKI, L. *Podstawowe prawa jednostki i ich ochrona*, Warszawa 1997
13. MEZGLEWSKI, A. – MISZTAŁ, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006.
14. MIELCZAREK, M. A. *Realizacja wolności religijnej w zatrudnieniu pracowniczym*, Warszawa 2013.
15. MIELCZAREK, M. A. *Dopuszczalność pracy w niedziele i święta w świetle konstytucyjnej zasady wolności religii*, PiZS 2008, nr 4.
16. MIELCZAREK, M. A. *Kanonicznoprawna regulacja świat religijnych a prawo pracy*, MPP 2010, nr 2.
17. MISZTAŁ, H., *Wolność religijna* [w:] (red.) H. Miształ, *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2000
18. PIĄTKOWSKI, J., *Podstawowe zasady prawa pracy po nowelizacji kodeksu pracy*, Toruń 1996.

19. PIECHOWIAK, M., *Wolność religijna – aspekty filozoficznoprawne*, Toruński Rocznik Prawa Człowieka i Pokoju, 1994/1995.
20. PIETRZAK, M. *Demokratyczne świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999
21. PIETRZAK, M. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.
22. PIETRZAK, M. *Stosunki państwo – kościół w nowej Konstytucji*, Państwo i Prawo 1997, z. 11-12.
23. SAFIAJN, M. *Wolność religijna w konstytucjach państw europejskich*, [w:] (red.) J. Krukowski, *Kultura i Prawo. Materiały III Międzynarodowej konferencji na temat religia i wolność religijna Unii Europejskiej*, Lublin 2003.
24. SOBCZAK, J. – GOŁDA-SOBCZAK, M. *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, Annales Universitatis Mariae Cuire-Skłodowska. Sectio K, Politologia 2012, nr 19/1.
25. SOBCZYK, A. *Komentarz do art. 151¹⁰ k.p.* [w:] (red.) A. Sobczyk, *Kodeks pracy, Komentarz*, Warszawa 2018.
26. SOBCZYK, A. *Komentarz do art. 151⁹ k.p.* [w:] (red.) A. Sobczyk, *Kodeks pracy, Komentarz.*, Warszawa 2018.
27. SOBCZYK, A. *Praca w placówkach handlowych w święta i niedziele*, MPP 2007, nr 12
28. STEFAŃSKI, K. *Czas pracy*, Warszawa 2013.
29. STELINA, J. *Komentarz do art. 22¹ k.p.* [w:] (red.) A. Sobczyk, *Kodeks pracy, Komentarz.*, Warszawa 2018.
30. ŚWIĄTKOWSKI, A. M. *Komentarz do art. 151¹⁰ k.p.* [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2018.
31. SZYPLSKA, A. [w:] Bodnar, A. – Spurek s. (red.), *Równe traktowanie ze względu na wyznanie w zatrudnieniu. Analiza i zalecenia*, Warszawa 2018.
32. TOMASZEWSKA, K. *Dni wolne w święta dla pracowników innych wyznań*, INFOR 2014
33. TOMASZEWSKA, M. *Komentarz do art. 18^{3b} § 4 k.p.* [w:] (red.) K. Baran, *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 138.

ORZECZNICTWO SN

Wyrok SN z dnia 10.9.1997 r., I PKN 246/97 OSNP 1998 nr 12, poz. 360

Wyrok SN z dnia 08.10.2009 r., II PK 111/09, OSNP 2011 nr 9 - 10, poz. 126

Wyrok SN z dnia 23.5.2012 r., I PK 206/11, LEX nr 1219495

WYKAZ AKTÓW PRAWNYCH

Konkordat podpisany między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany dnia 28 lipca 1983r., Dz. U. z 1998, Nr 51, poz. 318

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483

Konwencja nr 14 MOP przyjęta w dniu 27 listopada 1921 r. o odpoczynku tygodniowym w zakładach przemysłowych Dz. U. z 1925 r., Nr 54, poz. 384

Międzynarodowy Pak Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych Dz. U. z 1977r., Nr 38, poz. 169- zał.

Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11.03.1999r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy, Dz. U. z 1999, Nr 26, poz. 235

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. z 2000r., Nr 26, poz. 319

Ustawa z dnia 17 maja 1998r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej Dz. U. z 2015r., poz. 90, tekst jedn.

Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy, Dz. U. z 2015, poz. 90, tekst jedn.

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2001 r., nr 128, poz. 1405 z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, Dz. U. z 2018 r. poz. 108 tekst jedn

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.

PRAWO KANONICZNE

Kodeks Prawa Kanonicznego (Codex Iuris Canonici) z dnia 25 stycznia 1983r., Poznań 1984

NETOGRAFIA

<https://kadry.infor.pl>

www.legalis.pl

www.lex.pl

www.stat.gov.pl – Główny Urząd Statystyczny

OPIEKA DUSZPASTERSKA W ZAKŁADACH KARNYCH W POLSCE W DOBIE COVID-19

PASTORAL CARE IN PRISONS IN POLAND DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Justyna Krzywkowska, Ph.D.

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie: Prawo do opieki duszpasterskiej w miejscu przebywania (m.in. szpitale, więzienia, całodobowe domy pomocy społecznej) zapewnia prawo polskie. Zgodnie z art. 53 ustęp 2 Konstytucji RP z 1997 r. „wolność religii obejmuje także (...) prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują“. Ze względu na istniejącą epidemię prawo to zostało znacząco ograniczone. Jak w praktyce realizowane jest prawo osadzonych do przyjmowania sakramentów i sakramentaliów oraz wykonywania innych praktyk religijnych w Polsce stanowi przedmiot niniejszego artykułu. Najpierw przedstawione zostaną przepisy prawne różnej rangi gwarantujące wolność religijną w zakładach karnych, a następnie omówione zostaną wprowadzone ograniczenia, w tym m.in. wytyczne dyrektorów zakładów karnych. Niestety do dnia dzisiejszego istnieje utrudnianie osadzonym możliwości skorzystania z posługi duchownego.

Słowa kluczowe: kapelan więzienny, wolność religijna, zakład karny, Polska, duszpasterstwo więzienne, pandemia, gwarancje prawne

Abstract: The right to pastoral care at the place of residence (including hospitals, prisons, 24-hour social welfare homes) is provided by Polish law. In accordance with Article 53 paragraph 2 of the 1997 Constitution of the Republic of Poland “freedom of religion also includes (...) the right of persons to receive religious assistance where they are”. Due to the epidemic, this law has been significantly restricted. How the right of prisoners to receive sacraments and sacramentals and to perform other religious practices in Poland is implemented in practice is the subject of this article. First, legal regulations of various ranks guaranteeing religious freedom in prisons will be presented, and then the introduced restrictions will be discussed, including, among others the guidelines of directors of prisons. Unfortunately, to this day it is difficult for the prisoners to take advantage of the priestly ministry.

Key words: prison chaplain, religious freedom, prison, Poland, prison chaplaincy, pandemic, legal guarantees

Kapelanem więziennym jest kapłan, któremu została powierzona, przynajmniej częściowo, stała troska pasterska o osoby przebywające w zakładach karnych i aresztach śledczych, wykonywana zgodnie z normami prawa powszechnego i partykularnego¹. Kapelana więziennego mianuje ordynariusz miejsca², który może też usunąć go na podstawie słusznej przyczyny³.

Nazwa kapelana (*cappellanus*) pochodzi od łacińskiego wyrazu *cappella* oznaczającego kaplicę, mały kościół. Celem ustanowienia kapelana jest zapewnienie osadzonym opieki duszpasterskiej, ponieważ nie mogą oni korzystać ze zwyczajnej (parafialnej) opieki proboszczów⁴. Zadania duszpasterskie kapelana prowadzą się do trzech zasadniczych obowiązków, a mianowicie: nauczania, uświęcania i pasterzowania⁵. W ramach posługi nauczania wymienić należy zarówno głoszenie słowa Bożego, jak i nauczanie katechetyczne. Posługa uświęcania realizowana jest poprzez sprawowanie sakramentów i sakramentaliów. Duszpasterz powinien dbać o ważność i godziwość udzielanych dóbr duchowych. Z kolei posługa pasterzowania polega na bezpośrednich kontaktach z osadzonymi, co wyklucza jego bierną postawę. W więzieniu kapelan ma upoważnienie do rozgrzeszania z cenzur wiążących mocą samego prawa, ale wyłącznie tych nie zarezerwowanych i nie zdeklarowanych⁶.

W pełnieniu swojej pasterskiej posługi kapelan więzienny kieruje się z jednej strony zarządzeniami kurii diecezjalnej, a z drugiej strony – regulaminem zakładu karnego. Zobowiązany jest także do utrzymywania należytego kontaktu z proboszczem⁷. Najczęstszym kryterium wyboru kandydata na kapelana więziennego jest to, że dany zakład karny znajduje się blisko parafii albo na terenie parafii, w której urzęduje konkretny duchowny; jednak nie jest to regułą. Bywają sytuacje, kiedy kapelanem więziennym zostaje na cały etat duchowny, który nie ma zatrudnienia w parafii.

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars. II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań: Pallottinum 1984, kan. 564 (dalej: KPK).

² KPK, kan. 565.

³ KPK, kan. 563 i 572.

⁴ KPK, kan. 568; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, *Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 2002, s. 261.

⁵ Kapelan na mocy urzędu ma upoważnienie do słuchania spowiedzi wiernych powierzonych jego pieczy, głoszenia im słowa Bożego, udzielania Wiatyku i namaszczenia chorych oraz bierzmowania znajdującym się w niebezpieczeństwie śmierci (kan. 566 § 1 KPK).

⁶ KPK, kan. 566 § 2.

⁷ KPK, kan. 571.

Rada Duszpasterstwa Więziennego stanowi organ koordynujący zadania w zakresie działalności duszpasterskiej w zakładach karnych i aresztach śledczych prowadzonej wobec osadzonych⁸. Radę tworzą naczelnicy kapelani Kościoła Rzymskokatolickiego (z ramienia Konferencji Episkopatu Polski), Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Prawosławnego⁹. Naczelnicy kapelani koordynują, każdy w swoim zakresie, działalność duszpasterską kapłanów swojego Kościoła. Ponadto w każdej diecezji jest kapelan okręgowy, który posiada kontakt z poszczególnymi kapelanami w jednostkach penitencjarnych danego okręgu.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, jak wygląda posługa duszpasterska w zakładach karnych w Polsce w czasie epidemii koronawirusa, czyli od marca 2020 r.

Prawne podstawy opieki duszpasterskiej w zakładach karnych

Uznanie prawa do opieki duszpasterskiej w zakładach karnych ma swoje uzasadnienie w – przysługującym każdej osobie ludzkiej – prawie do wyznawania wiary w każdej sytuacji życiowej. Zatem także człowiek osadzony ma prawo do spełniania praktyk religijnych i do korzystania z posługi duszpasterskiej. Józef Krukowski słusznie uznaje, że: „opieka duchowa w zakładach zamkniętych nie jest więc specjalną koncesją, czyli przywilejem udzielonym przez państwo Kościołowi, ale aplikacją zasady wolności religijnej oraz współdziałania władzy państwowej i kościelnej w zabezpieczeniu praw należnych osobie ludzkiej”¹⁰.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹¹ gwarantuje każdemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania z uwzględnieniem pluralizmu religijnego i światopoglądowego (art. 53 ust. 1). Postanowienia konstytucyjne są zbieżne z różnymi regulacjami międzynarodowymi, np. Powszechną Deklaracją Praw Człowieka¹²,

⁸ POŁOWCZYK, M. *Realizacja kan. 213 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku w ramach duszpasterstwa więziennego w polskim systemie penitencjarnym*, [w:] *Prawo wewnętrzne Kościoła katolickiego a polski porządek prawny*, red. CYMBAŁA, J. – KRZYWKOWSKA, J. – PASZKOWSKI, M. Olsztyn 2015, s. 302.

⁹ WOJTAS, P. *Działalność katolickiego duszpasterstwa więziennego w Polsce*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016, s. 449-452; JANIK, P. *Działalność ewangelickiego duszpasterstwa więziennego w Polsce*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności...*, dz. cyt., s. 475-487.

¹⁰ KRUKOWSKI, J. *Konkordaty współczesne. Doktryna. Teksty (1964-1994)*, Warszawa 1995, s. 128.

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, 10 grudnia 1948 r., [w:] *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, opr. GRONOWSKA, B. – JASUDOWICZ, T. – MIK, C. Toruń 1999, s. 11-20.

Europejską Konwencją Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹³ oraz Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁴.

Przepisy prawne regulujące duszpasterstwo więzienne w Polsce znajdują się w umowie konkordatowej, prawie kanonicznym i prawie krajowym. Konkordat¹⁵ polski odrębnie reguluje opiekę religijną nad osobami przebywającymi w zakładach zamkniętych, penitencjarnych i zdrowotnych (art. 17). Państwo gwarantuje, że osadzeni będą mieli warunki do spełniania praktyk religijnych (tj. do modlitwy prywatnej, katechizacji, rekolekcji, spowiedzi, udziału we Mszy Świętej) i korzystania z posług religijnych ze strony duszpasterzy. Kościół katolicki zobowiązuje się ze swej strony, że „biskup diecezjalny skieruje kapelanów, z którymi odpowiedzialna instytucja zawrze stosowną umowę“ (art. 17 ust. 3 Konkordatu).

Przepisy ustawy generalnej, tj. ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania¹⁶ stanowią, że kościoły i inne związki wyznaniowe mogą udzielać posług religijnych wobec osadzonych i tymczasowo aresztowanych (art. 19 ust. 2 pkt 3). Natomiast przepisy ustaw indywidualnych zawierają gwarancje wyznaczania kapelanów więziennych przez właściwe władze zwierzchnie związków wyznaniowych, m.in. przepisy konkordatowe nawiązują do art. 32 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷.

Posługa duszpasterska kapelanów więziennych pełniona jest na podstawie art. 106 § 4 k.k.w.¹⁸ oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych¹⁹. Kapelani zatrudniani są przez dyrektorów poszczególnych jednostek penitencjarnych²⁰,

¹³ Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, 4 listopada 1950 r., [w:] *Prawa człowieka. Wybór...*, dz. cyt., s. 77-101.

¹⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

¹⁵ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 ze zm.).

¹⁶ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).

¹⁷ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1347).

¹⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2020. r., poz. 523).

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2003 r. Nr 159, poz. 1546 ze zm.).

²⁰ NIKOŁAJEW, J. *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*, „Teologia w Polsce” 2009, nr 1, s. 153-163.

którzy zapewniają duchownym zapoznanie się z przepisami dotyczącymi w szczególności: wykonywania kary pozbawienia wolności; obowiązujących w zakładzie zasad porządku i bezpieczeństwa; zasad poruszania się po terenie zakładu oraz tajemnicy państwowej i służbowej.

Zarówno regulacje Kodeksu karnego wykonawczego, jak i odnoszących się do niego aktów wykonawczych (rozporządzeń) są konkretyzacją zaleceń Rady Europy, zwłaszcza Europejskich Reguł Więziennych²¹. Zgodnie z regułą 29.1 „wolność myśli, sumienia i wyznania więźniów jest szanowana”. Rygor więzienny – na tyle, na ile to możliwe – pozwala osadzonym na praktykowanie ich religii i wiary, uczestniczenie w religijnych nabożeństwach i spotkaniach prowadzonych przez zaaprobowanych przedstawicieli związków wyznaniowych²², przyjmowanie prywatnych wizyt składanych przez przedstawicieli takich religii i wierzeń oraz posiadanie książek lub literatury religijnej (reg. 29.2). Wolność sumienia i religii obejmuje także swobodę dokonywania własnych ocen moralnych, a także swobodę postępowania zgodnie z własnym sumieniem. Co ważne, osadzeni nie mogą być zmuszani do praktykowania religii lub wiary, brania udziału w religijnych praktykach lub przyjmowania wizyt składanych przez przedstawicieli jakiegokolwiek religii i wyznania (reg. 29.3).

Instytucja duszpasterstwa więziennego ma również swoje umocowanie w przepisach kościelnych. Zgodnie z kan. 213 Kodeksu Jana Pawła II: „Wierni mają prawo otrzymywać pomoce od swoich pasterzy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza zaś słowa Bożego i sakramentów”. Nominacja kanoniczna wystawiana jest kapelanowi na czas nieokreślony. Biskup diecezjalny wizytując zakład karny przygląda się pracy kapelana więziennego. Kapelan może zostać odwołany z dwóch powodów. Po pierwsze, biskup diecezjalny cofa dekret nominacyjny przenosząc duchownego na inną placówkę; wówczas dyrektor zakładu karnego rozwiązuje z nim umowę. Po drugie, gdy kapelan jest osobą karaną; w takim wypadku mimo tego, że dekret ze strony biskupa diecezjalnego jest nieodwołany, to jednak przepisy prawne nakazują dyrektorowi zakładu karnego rozwiązanie umowy z duchownym. Dyrektor w tym wypadku informuje biskupa diecezjalnego, który zazwyczaj odwołuje kapelana i w jego miejsce mianuje innego duchownego.

²¹ Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów; J. Nikolajew, *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więziennicze a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” t. 16 (2013), s. 111-135.

²² ABRAMOWICZ, A. *Duszpasterstwo w instytucjach penitencjarnych a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności...*, dz. cyt., s. 131-146.

Specyficzna działalność kapelanów więziennych różni się w zależności od danej jednostki penitencjarnej. Podstawową rolą kapelanów jest zaspokajanie religijnych potrzeb osadzonych, ale także wspomagają proces resocjalizacji więźniów.

Charakterystyka posługi kapelana więziennego

Kandydat na kapelana, oprócz otrzymania od biskupa diecezjalnego dekretu nominacyjnego, musi spełniać wymagania określone przez ustawodawcę państwowego, które także warunkują zatrudnienie w zakładzie karnym²³. Jednym z ważnych wymogów jest niekaralność kandydata. Wyższe seminarium duchowne przygotowuje do pracy duszpasterskiej w różnych środowiskach: w parafii, szpitalu, zakładzie karnym. Nie istnieje bowiem w seminarium duchownym specjalizacja przygotowująca wyłącznie do pracy w zakładzie karnym. Zatem umiejętności podejścia do ludzi, którzy znajdują się w specyficznym zamkniętym środowisku, nabywa się w trakcie posługi duszpasterskiej w konkretnym miejscu.

Biskup diecezjalny, wskazując duchownego na kapelana więziennego, bierze pod uwagę także umiejętność rozmowy, empatię, którą powinien posiadać duchowny, zrozumienie trudnej sytuacji osadzonych, szczególnie tych, którzy w zakładzie karnym przebywają po raz pierwszy w życiu. Często kapłani więzienni podejmują dodatkowe studia psychologiczne, żeby ich posługa miała jak najszerzy charakter, nie tylko pod względem religijnym, ale także społecznym i psychologicznym. Kapelani więzienni odbywają coroczne rekolekcje w Ośrodku Doskonalenia Kadr Służby Więziennej w Popowie koło Warszawy, które połączone są ze szkoleniem. W ramach spotkań z psychologami i pedagogami kapelani poznają mechanizmy, którymi posługują się osadzeni. Należy pamiętać, że fałszywe lży osadzonego potrafią zmiękczyć serce kapelana. Więźniowie potrafią zmanipulować osobę i wówczas taka osoba nawet nie wie, kiedy zostanie wykorzystana. Zatem istotne jest to, aby kapelan był odporny na manipulację. Osadzeni przeważnie mają mentalność ludzi skrzywdzonych i niesłusznie skazanych. Oczywiście kapelan nie może być obojętny na krzywdę ludzką, ale musi posiadać umiejętność rozróżniania, co jest autentyczną postawą więźnia, a co jest grą z jego strony. Większość osób, które trafiają do zakładów karnych to ludzie wywodzący się z rodzin patologicznych, a więc są to osoby, którym często w dzieciństwie zabrakło troski rodziców o wychowanie duchowe i religijne.

Podobnie jak każdego pracownika więziennictwa, kapelana więziennego obowiązuje procedura wejścia na teren zakładu. Kapelan, po okazaniu legitymacji

²³ RÓŻAŃSKI, M. *Kapelan więzienny. Prawne podstawy duszpasterzowania*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności...*, dz. cyt., s. 237-248.

służbowej, przechodzi na dział kontroli osobistej. Po przejściu bramki bezpieczeństwa udaje się do kaplicy więziennej, gdzie czeka na osadzonych. Skazani odbywający karę w zakładzie typu zamkniętego są doprowadzani przez funkcjonariuszy Służby Więziennej do pomieszczeń, w których wykonywane są posługi religijne. Natomiast osadzeni w zakładzie typu półotwartego lub otwartego do tych pomieszczeń udają się bez dozoru funkcjonariusza w ustalonej kolejności²⁴.

W porozumieniu z dyrektorem zakładu kapelani mogą także uczestniczyć w prowadzeniu działalności nie tylko o charakterze religijnym, ale również oświatowym, sportowym, społecznym, kulturalnym, resocjalizacyjnym.

Praktyki religijne osadzonych w zakładach karnych

W zakładach karnych są tzw. grupy izolacyjne, które nie mogą spotykać się ze sobą, a więc co za tym idzie posługa duszpasterska musi być oddzielnie prowadzona w każdej z takich grup. Są na przykład więźniowie, którzy odbywają karę pozbawienia wolności i nie toczy się aktualnie wobec nich żadne postępowanie. Tacy osadzeni mogą przebywać ze sobą np. w kaplicy na Mszy Świętej. Natomiast osoby przebywające w aresztach śledczych są bardziej izolowane, ale im również Konstytucja RP gwarantuje prawo do „korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”²⁵. Posługa religijna związana jest z częstszym pobytom kapelana w zakładzie karnym, by każda z grup izolacyjnych mogła oddzielnie skorzystać z posługi religijnej i jednocześnie spełnić swoje potrzeby duchowe.

Przed każdą Mszą Świętą osadzeni, którzy w niej uczestniczą mogą skorzystać z sakramentu pokuty. Część młodych ludzi, którzy planują np. zawarcie związku małżeńskiego w niedługim czasie po wyjściu z zakładu karnego, chce przygotować się do bierzmowania. Jeszcze inni chcieliby skończyć jakiś kurs przedmałżeński. Do każdej takiej osoby kapelan podchodzi indywidualnie i służy swoją pomocą. Dla niektórych osadzonych udział we Mszy Świętej to możliwość wymiany wiadomości, forma wykorzystania czasu, bo największym ciężarem dla osadzonego jest zamknięcie bez jakiegokolwiek pracy. Człowiek ma wówczas poczucie, że każdy dzień jest stracony.

Za zgodą dyrektora zakładu karnego kapelan może zaprosić kogoś, kto podzieli się z osadzonymi swoim doświadczeniem, da świadectwo swojego nawrócenia. Same słowa kapelana oparte na Ewangelii są wsparciem duchowym, ale

²⁴ MEZGLEWSKI, A. – MISZTAL, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 212.

²⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 53 ust. 2; SOB CZYK, P. *Konstytucyjne „prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności...*, dz. cyt., s. 83-96.

najlepszym przykładem nawrócenia są przykłady osób, które potrafiły zerwać ze swoim poprzednim życiem. To przemawia nie tylko do osadzonych, ale też do każdego człowieka, który przeżywa drogę nawrócenia i spotyka kogoś, kto miał podobne problemy, ale je przełamał i zmienił swoje życie. To daje siłę i motor do działania również innym, którzy mają ten problem przed sobą do rozwiązania. Takie wizyty osób dają bardzo dużo dobrego i to jest jedno z zadań kapelana zakładu karnego, oprócz tradycyjnego duszpasterstwa, jak Msza Święta, spowiedź, komunie, czyli to co jest codziennym duszpasterstwem. Ponadto strój duchownego (sutanna, alba czy ornat) sprawia, że osoby osadzone mają część tego, co jest na wolności. Osadzeni odbierają kapelana jako osobę, która przychodzi im pomóc, jest dla nich wsparciem, a nie tylko pracownikiem zakładu karnego.

Wielu kapelanów wskazuje, że obecność funkcjonariuszy więziennych podczas Mszy Świętej źle wpływa na osadzonych. Chociaż wtedy jest większy spokój i porządek, to funkcjonariusz więzienny kojarzy się więźniom z tym, co jest związane z brakiem wolności. Dlatego też strażnicy przyprowadzają osadzonych do kaplicy i stoją na zewnątrz za zamkniętymi drzwiami. Gdyby miała miejsce sytuacja, wymagająca nagłej reakcji czy pomocy, to są bardzo blisko, ale w zasadzie to kapelan musi swoją osobowością zainteresować więźniów, umieć wprowadzić porządek w nabożeństwie. Co tydzień chętni do udziału we Mszy Świętej muszą zgłaszać swoją wolę uczestnictwa w nabożeństwie poprzez zapisanie tego faktu na karteczce, składanej następnie u oddziałowego. Nie ma możliwości, że ktoś zapisze się na początku odbywania kary i od razu będzie to stała możliwość korzystania z usługi religijnej.

Ograniczenia w korzystaniu z wolności religijnej w zakładach karnych i aresztach śledczych natomiast mogą wynikać jedynie z przypadków naruszenia zasad tolerancji bądź zakłócenia porządku ustalonego w zakładzie karnym²⁶.

Dla wielu ludzi odbywających karę, szczególnie dla tych, którzy po raz pierwszy w życiu trafiają do zakładu karnego, obecność kapłana i możliwość korzystania z usługi religijnej jest czymś bardzo wartościowym, co pomaga im przeżyć ten trudny okres życia. Ponadto część osadzonych odbiera posługę kapelana i jego pracę jako element, wpływający na zmianę ich myślenia o życiu i dający impuls do rewizji dotychczasowego postępowania. Bywa, że osadzony prosi kapelana o materialne wsparcie jego rodziny, która jest na wolności i znajduje się w trudnej sytuacji życiowej. Wtedy kapelani, często jednocześnie pracujący na parafii, mogą wesprzeć taką rodzinę materialnie (czy to przez dary żywnościowe, czy nawet finansowo), by mogła normalnie funkcjonować i przejść przez trudny okres więzienia osoby, która była wcześniej jej jedynym żywicielem. Ważną rolę

²⁶ MEZGLEWSKI, A. – MISZTAL, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 212.

w funkcjonowaniu duszpasterstwa więziennego pełnią także świeccy wolontariusze z Bractwa Więziennego, klerycy, siostry zakonne, grupy neokatechumenalne.

Kwestie związane z wolnością religijną są przedmiotem porządku wewnętrznego zakładów karnych i aresztów śledczych. Zgodnie z regulaminem wewnętrznym dotyczącym praktyk religijnych²⁷ więźniowie informowani są o dniach i godzinach, kiedy sprawowane są nabożeństwa poszczególnych wyznań. Największa liczba osadzonych to katolicy, następnie prawosławni, ewangelicy oraz Świadkowie Jehowy. Kapelani oprócz regularnych wizyt w zakładzie karnym są zawsze pod telefonem i poza godzinami swojej posługi są także wzywani do zakładu.

Duszpasterstwo więzienne w czasie pandemii

Epidemia koronawirusa wywołała uzasadniony niepokój wśród dyrektorów zakładów karnych. Na podstawie art. 13 ust. 2 pkt 2 i 7 oraz ust. 3 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej²⁸ w związku z art. 247 § 1 k.k.w., mając na uwadze konieczność podjęcia działań przeciwepidemicznych i zapobiegawczych w celu unieszkodliwienia źródeł zakażenia i przecięcia dróg szerzenia się choroby zakaźnej wywoływanej przez wirus COVID-19 dyrektorzy zakładów karnych wydali zarządzenia zakazujące m.in. odprawiania nabożeństw i udzielania posług religijnych²⁹. Zastosowane ograniczenia wynikają z rekomendacji służb sanitarnych i uwzględniają potrzebę ochrony życia i zdrowia osadzonych i ich rodzin, a także funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa.

Służba Więzienna od początku podejmuje działania, aby w czasie wzmózonego ryzyka zarażeniem SARS-CoV-2 jak najlepiej zadbać o bezpieczeństwo osób pozbawionych wolności. Nadal każda aktywność osadzonych odbywa się w małych grupach osób, które są wspólnie rozmieszczone w celi. Skazany przy każdorazowym wyjściu z celi mieszkalnej musi mieć założoną maseczkę ochronną, a funkcjonariusze podczas otwarcia drzwi cel przejściowych są dodatkowo wyposażeni w przyłbice ochronne. W ciągach komunikacyjnych pojawiły się dozowniki z płynem dezynfekującym, umożliwiające utrzymanie higieny rąk i powierzchni użytkowych. Skazani są częściej kontrolowani przez więzienną służbę zdrowia

²⁷ Np. zarządzenie Nr 24/10 Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie z dnia 24 maja 2010 r. w sprawie ustalenia porządku wewnętrznego w Zakładzie Karnym w Barczewie; M. Paszkowski, J. Krzywkowska, *Prawo osadzonych do opieki duszpasterskiej i wykonywania praktyk religijnych na przykładzie Zakładu Karnego w Barczewie*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności...*, dz. cyt., s. 435-447.

²⁸ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. z 2019 r., poz. 1427 ze zm.).

²⁹ Zob. <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2020/04/wiwi%C4%99zienia2.pdf> (dostęp: 18.9.2020).

– mają mierzoną temperaturę i przeprowadza się z nimi wywiady na temat samopoczucia, celem wczesnego wychwycenia ewentualnych objawów koronawirusa. Wymiana skazanych pomiędzy poszczególnymi jednostkami penitencjarnymi na terenie kraju została ograniczona do minimum. Trwająca epidemia koronawirusa przyczyniła się także do zmiany organizacji widzeń.

W zakładzie karnym nie ma możliwości odizolowania osób przebywających w kwarantannie. Brakuje pomieszczeń, ponieważ zakłady karne są często przeludnione. W związku z powyższym dyrekcja zakładu karnego bardzo mocno chroni więźniów przed jakimkolwiek zakażeniem. Ograniczane są także wejścia kapelanów na teren zakładu karnego. Wielu kapelanów od początku wybuchu pandemii nie było jeszcze w zakładzie karnym. Nie oznacza to, że nie pełnią oni tam żadnej posługi. Na wniosek kierownika penitencjarnego, każdego tygodnia kapelani wysyłają opracowane przez siebie pogadanki religijne, które tworzone są na podstawie Ewangelii z danej niedzieli. Rozmówki są odczytywane przez radiowęzeł więziennej. Oczywiście taka posługa jest bardzo ograniczona, ponieważ brakuje dialogu, skorzystania z sakramentów świętych. W okresie od marca do maja 2020 r. duszpasterstwo parafialne przybrało model wirtualny. Jednak w zakładzie karnym dostęp do internetu jest bardzo ograniczony. Osobom pozbawionym wolności poszerzono jedynie uprawnienia do utrzymywania kontaktów z najbliższymi za pomocą środków komunikacji internetowej oraz telefonicznej. Tam, gdzie kapelani mogą wejść na teren zakładu karnego ich opieka duchowa powinna koncentrować się przede wszystkim na rozmowie z zachowaniem niezbędnej odległości i innych epidemiologicznych środków ostrożności. Obecność kapelana więziennego stanowi ważny element oddziaływań wychowawczych prowadzonych wobec osadzonych.

Podsumowanie

Jednym z filarów praw człowieka jest prawo do wolności religijnej. Wolność ta znajduje swoje umocowanie w prawie międzynarodowym, unijnym oraz krajowym, natomiast jej realizacja jest wyznacznikiem państwa demokratycznego. Stąd też osadzeni w zakładzie karnym mają możliwość zaspokojenia potrzeb życia religijnego.

Zasady sprawowania opieki duszpasterskiej przez kapelanów w zakładach penitencjarnych zostały określone m.in. przez przepisy regulujące stosunek państwa do Kościoła katolickiego oraz innych związków wyznaniowych³⁰. Ponadto

³⁰ Np. ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 28 (Dz.U. z 2014 r., poz. 1726); ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 20 (Dz.U. z 2014 r., poz. 1712).

art. 17 ust. 3 Konkordatu polskiego stanowi o obecności kapelanów katolickich w różnego rodzaju zakładach zamkniętych. Zakres współpracy bieżącej określa szczegółowo umowa zawarta pomiędzy dyrektorem jednostki penitencjarnej a kapelanem.

Kapelan odpowiedzialny jest za realizację posługi religijnej względem skazanych, co czyni poprzez udzielanie sakramentów i odprawianie nabożeństw. Natomiast poprzez rekolekcje, homilie i indywidualne rozmowy duszpasterskie wzbudza wiarę w osadzonych. Wielu skazanych, ze względu na przymusową w więzieniu izolację, w szczególny sposób odczuwa, że popełnione czyny były błędem. Refleksje te wynikają często z przemyśleń opartych na praktykach religijnych, które dotychczas nie odgrywały w ich życiu tak znaczącej roli. Kapelan pomaga osadzonym w radzeniu sobie z trudną sytuacją życiową, uczy zaufania, poczucia własnej wartości.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars. II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań: Pallottinum 1984.

Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, 4 listopada 1950 r., [w:] *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, opr. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1999.

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318 ze zm.).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, 10 grudnia 1948 r., [w:] *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, opr. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1999.

Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług

religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2003 r. Nr 159, poz. 1546 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1347).

Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2014 r., poz. 1712).

Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz.U. z 2014 r., poz. 1726).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 523).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. z 2019 r., poz. 1427 ze zm.).

Zarządzenie Nr 24/10 Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie z dnia 24 maja 2010 r. w sprawie ustalenia porządku wewnętrznego w Zakładzie Karnym w Barczewie.

LITERATURA

1. ABRAMOWICZ, A. *Duszpasterstwo w instytucjach penitencjarnych a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016.
2. JANIK, P. *Działalność ewangelickiego duszpasterstwa więziennego w Polsce*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016.
3. KRUKOWSKI, J. *Konkordaty współczesne. Doktryna. Teksty (1964-1994)*. Warszawa 1995.
4. MEZGLEWSKI, A. – MISZTAL, H. – STANISZ, P. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2011.
5. NIKOŁAJEW, J. *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2013, t. 16.
6. NIKOŁAJEW, J. *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*, „*Teologia w Polsce*” 2009, nr 1.
7. PASZKOWSKI, M. – KRZYWKOWSKA J. *Prawo osadzonych do opieki duszpasterskiej i wykonywania praktyk religijnych na przykładzie Zakładu Karnego*

- w Barczewie, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016.
8. PAWLUK, T. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, t. 2, Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*. Olsztyn 2002.
 9. POŁOWCZYK, M. *Realizacja kan. 213 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku w ramach duszpasterstwa więziennego w polskim systemie penitencjarnym*. [w:] *Prawo wewnętrzne Kościoła katolickiego a polski porządek prawny*, red. CYMBAŁA, J. – KRZYWKOWSKA, J. – PASZKOWSKI, M. Olsztyn 2015.
 10. RÓŻAŃSKI, M. *Kapelan więzienny. Prawne podstawy duszpasterzowania*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016.
 11. SOBCZYK, P. *Konstytucyjne „prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują“*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016.
 12. WOJTAS, P. *Działalność katolickiego duszpasterstwa więziennego w Polsce*, [w:] *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. NIKOŁAJEW, J. – WALCZUK, K. Warszawa 2016.

KONFESNO A KANONICKOPRÁVNA LEGISLATÍVA REHOĽNÝCH INŠTITÚTOV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

CONFESSIOAL AND CANON LAW LEGISLATION OF RELIGIOUS INSTITUTES IN THE SLOVAK REPUBLIC

ThDr. Martin Šabo, PhD.

Právnická fakulta, Trnavská univerzita, Slovenská republika

Abstrakt: Vo svojom príspevku sa venujem výzvam, ktoré priniesli zmenené pomery v súčasnom svete pre rehoľníkov. V prvej časti poukazujem na to, ako sa tieto zmeny prejavili v Kódexe kánonického práva z r. 1983. V druhej časti sa venujem krátkemu historickému vývoju v oblasti rehoľného života, ďalej normám, ktoré vyplývajú z Kódexu kánonického práva a sú spoločné všetkým rehoľným inštitútom. Dôležitou súčasťou rehoľného života sú práva a povinnosti, ktoré im vyplývajú z kánonického práva, a tak vstupujú do ich denného života. Na záver sú to právne normy, ktoré im vyplývajú z práva Slovenskej republiky. Sú to všetko výzvy, v rámci ktorých rehoľníci žijú svoje poslanie v súčasnom svete a zabezpečujú tak aj svoju existenciu.

Kľúčové slová: rehoľné inštitúty, kánonické právo, rehoľné právo, evanjeliové rady

Abstract: In my contribution, I address the challenges that have brought about changing circumstances in the present world for the Religious. In the first part I point out how these changes were reflected in the Code of Canon Law of 1983. In the second part I deal with the short historical development in the religious of life, the norms that follow from the Code of Canon Law and are common to all the religious institutes. An important part of religious life is the rights and obligations that come from canon law and thus enter their daily lives. In conclusion, these are the legal norms that arise from the law of the Slovak Republic. These are all challenges within which the religious people live their mission in the current world and thus ensure their existence.

Key words: religious institutes, canon law, religious law, gospel councils

Rehoľné právo v Kódexe kánonického práva

Prameňom rehoľného práva celej katolíckej cirkvi je predovšetkým tretia časť druhej knihy Kódexu kánonického práva z roku 1983 (ďalej len „CIC/1983“), ktorá má názov Boží ľud. Prameňom partikulárneho rehoľného práva sú predovšetkým stanovy jednotlivých inštitútov.¹

Cirkevnoprávny rámec má za úlohu podporovať rozvoj rehoľného života a chrániť ho pred úpadkom. Keď je tento rámec priúzký, vznikajú nové útvary na okraji rehoľného života, no po čase sú i tieto začlenené do širšej syntézy. Vývoj ukazuje, že rehoľné inštitúty a spoločnosti apoštolského života si zachovávajú veľkú slobodu, ktorou si organizujú a kontrolujú svoj vnútorný rehoľný život. Aj CIC/1983 ponecháva všetky záležitosti vnútrorehoľného života osobitnému rehoľnému právu. V rámci katolíckej cirkvi je starostlivosť o rehoľný život zverená Kongregácii pre rehoľníkov pri Svätej stolici, ktorú založil v r. 1586 pápež Sixtus VI.²

Osobitné rehoľné právo tvoria konštitúcie a stanovy jednotlivých rehoľných inštitútov a spoločností apoštolského života. Tieto sú vyhlásené ich vlastnými zákonodarými orgánmi, ktorými sú generálne kapituly, a k platnosti potrebujú potvrdenie pápeža, ak ide o spoločnosti pápežského práva alebo diecézneho biskupa, ak ide o spoločnosti diecézneho práva. Bez pápežského schválenia nemôže byť žiadne nové spoločenstvo evanjeliových rád založené.³

Osobitným problémom ostáva začlenenie rehoľného života do miestnej cirkvi, do diecéz a farností. Počas historického vývoja došlo ku konsenzu, ktorý rešpektuje aj kánonické právo, že v apoštolskej činnosti a v liturgii sú rehoľníci podriadení autorite diecéznych biskupov, vo svojom vnútornom zriadení si zachovávajú nezávislosť.⁴

Vznik rehoľného života sa odvodzuje od tzv. evanjeliových rád, ktoré nachádzame v Novom zákone, ako výzvy týkajúce sa niektorých jednotlivcov, aby rozdali majetok, zostali slobodnými a nasledovali Ježiša Krista zvláštnym, od ostatných kresťanov odlišným spôsobom. Katolícka cirkev v týchto evanjeliových radoch vidí základy kánonicky potvrdeného života jednotlivcov i právne konštituovaných spoločenstiev, ktoré sa rehoľným podobajú. Ide o tri rady, z ktorých sa vyvinuli sľuby, pre ktoré sa jednotlivci rozhodujú pri začlenení do rehoľného spoločenstva, alebo ich môžu žiť ako jednotlivci v rámci

¹ TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Církevní právo*, s. 181

² KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Církevné rehoľné právo, Zasvätený život*, s. 329

³ TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Církevní právo*, s. 181

⁴ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Církevné rehoľné právo, Zasvätený život*, s. 329

spoločenstva cirkvi. Sú to čistota, chudoba a poslušnosť. Podľa kánona 588 CIC/1983 nie je stav zasväteného života svojou povahou ani stavom klerickým, ani laickým. Medzi osobami žijúcimi podľa evanjeliových rád sú klerici i laici. Rehoľníci, ktorí žijú podľa evanjeliových rád sa dobrovoľne vzdávajú dovoľných a dobrých vecí, ktorými sú osobný majetok, vlastné rozhodovanie o sebe samom a život v manželstve.⁵

Dôležitým pre charakteristiku rehoľných inštitútov zasväteného života je kánon 573 CIC/1983. V jeho prvom paragrafe na nachádza teologická definícia inštitútu zasväteného života, ktorá má nasledujúce črty: 1. Zasvätenie sa Bohu ako osobitná forma kultu a vzdávania cti; 2. Dôslednejšie napodobňovanie Krista pod vplyvom Ducha Svätého; 3. Praktizovanie evanjeliových rád; 4. Spojenie s Cirkvou; 5. Eschatologický význam. Paragraf dva prináša kánonickú definíciu, ktorá má tieto črty: 1. Stabilná forma života; 2. Kánonické erigovanie zákonitou a kompetentnou autoritou Cirkvi; 3. Slobodné rozhodnutie sa pre tento stav života; 4. Vykonanie sľubu, alebo iného zaväzujúceho úkonu; 5. Zachovávanie zákonov inštitútu.⁶

Členenie rehoľných inštitútov

Súčasnému stavu rehoľných inštitútov predchádzajú dlhé dejiny tvorby rehoľného života siahajúce od počiatkov kresťanstva a hlbšie sa rozvíjajúce od 3. a 4. storočia na púšťach Egypta a Palestíny, stredovek až po súčasnosť. Moderné dejiny rehoľného života sa začínajú písať v 16. a 17. storočí, kedy vznikajú nové rehoľné spoločnosti, ktoré sa celkom venujú kňazskému apoštolátu, preto sa zriekajú spoločnej chórovej modlitby a osobitného rehoľného rúcha. Majú silné centrálné riadenie, členovia skladajú slávnostné sľuby, preto sa zaraďujú medzi rehole a nazývajú sa kňazskými rehoľami.⁷

V rámci reforiem rehoľného života zavedených Tridentským koncilom, pápež Pius V. v úsilí upevniť rehoľnú disciplínu, nariadil pre všetkých rehoľníkov slávnostné sľuby a pre rehoľníčky prísnu klauzúru. Inštitúty, ktoré nemohli alebo sa z vážnych dôvodov apoštolátu nechceli podriaďiť týmto predpisom, neboli pokladané za rehole, ani sa na nich nevzťahovalo rehoľné právo. Svoj život a činnosť organizovali na okraji rehoľného života. Žili v komunitách, rozvíjali apoštolskú, charitatívnu a výchovnú činnosť so súhlasom miestnych biskupov. Tieto nové typy rehoľného života sa začali nazývať kongregáciami, ktoré sa najviac rozvíjali

⁵ TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Církevné právo*, s. 182

⁶ DUDA, J. *Boží ľud – výklad druhej knihy Kódexu kánonického práva z roku 1983*, s. 42 – 43.

⁷ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Církevné rehoľné právo, Zasvätený život*, s. 328

po Francúzskej revolúcii v 19. storočí. Postupne dostávajú aj pápežské schválenie a stávajú sa kongregáciami pápežského práva. Jednotný právny štatút získavajú až za pontifikátu pápeža Leva XIII. v r. 1900, kedy ich sľuby boli uznané za verejné. Na základe Kódexu kánonického práva z r. 1917 sa stali v plnom slova zmysle rehoľnými kongregáciami.⁸

Okrem kongregácií už v 16. storočí vznikajú spoločenstvá, ktoré sa nazývajú spoločnosti apoštolského života. Sú to inštitúty s komunitným životom a apoštolskou činnosťou, ale bez záväzku rehoľných sľubov, ktorých členovia však môžu zložiť jednoduché súkromné sľuby. Keďže nemajú záväzok sľubov, nemožno ich začleniť medzi rehoľné inštitúty. Tvoria tak osobitnú skupinu, ktorú Kódexy kánonického práva z r. 1917 a 1983 priradujú k rehoľným inštitútom, keďže majú viaceré spoločné črty, najmä komunitný život a apoštolské ciele.⁹

V 20. storočí začínajú v rámci hnutia Katolíckej akcie vznikať tzv. sekulárne inštitúty. Ich členovia skladajú sľuby, teda žijú zasväteným životom, tvoria spoločenstvo, ktoré má vlastné stanovy, ale zároveň žijú vo svete a pracujú v civilnom zamestnaní, bývajú samostatne, nenosia žiadny rozoznávajúci znak a inštitút nemá vymedzenú osobitnú spoločnú úlohu. Pius XII. im dal v r. 1947 jednotný štatút a CIC/1983 ich priradil k rehoľným inštitútom.¹⁰

Pre prehľadnosť teda zopakujeme, že aktuálny CIC/1983 rozlišuje formy zasväteného života na:

1. Inštitúty zasväteného života, ktoré delí na rehoľné inštitúty zasväteného života a sekulárne inštitúty zasväteného života.
2. Spoločnosti apoštolského života.

Vo všetkých uvedených kategóriách sa uvedené spoločenstvá delia na spoločenstvá mužské a ženské na základe kánonu 606, spoločenstvá pápežského práva a diecézneho práva na základe kánonov 589, 593 – 594, spoločenstvá klerické na základe kánonu 588 § 2 a spoločenstvá laické na základe kánonu 588 § 3 CIC/1983.¹¹

Na základe praktizovania evanjeliových rád CIC/1983 ďalej rozlišuje formy zasväteného života na pustovnícky život na základe kánonu 603 a stav zasvätených panien na základe kánonu 604, ktorí skladajú sľuby do rúk diecézneho biskupa a sú mu tiež podriadení. Zasvätené panny sa môžu združovať do združení tzv. konsociácií.¹²

⁸ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zaslúžený život*, s. 328

⁹ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zaslúžený život*, s. 328

¹⁰ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zaslúžený život*, s. 328 - 329

¹¹ TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Církevní právo*, s. 183 - 184

¹² TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Církevní právo*, s. 184

Normy spoločné všetkým rehoľným inštitútom zasväteného života

Obtiažnosť rehoľného práva súvisí s množstvom jeho prameňov. Kódex kánonického práva CIC/1983 obsahuje iba niektoré spoločné normy rehoľného práva, i keď v pomerne veľkom rozsahu (kánony 573 – 746). Ďalšiu časť tvorí predovšetkým cirkevné partikulárne právo špecifické pre každý rehoľný inštitút, nazývané tiež právo vlastné. Začiatky vlastného rehoľného práva nachádzame ešte v predkonštatínovskom období v Egypte u mníchov, ktorí sa nazývali eremiti a cenobiti, podľa formy života v samote alebo v komunite.¹³

Ide o normy Kódexu kánonického práva, ktorými sú povinné sa riadiť všetky inštitúty zasväteného života. Tieto normy sú súčasťou tretej časti druhej knihy CIC/1983 a ide o kánony 573 až 606 kódexu.

Kánony 573 až 577 sú náukové výroky o zasvätenom živote prevzaté z vieroúčnej konštitúcie Druhého Vatikánskeho koncilu *Lumen gentium* body 43 – 44. Zasvätený život má základ a prameň v Kristovom tajomstve a má svoje miesto aj poslanie v živote Cirkvi.

Kánony 578 až 588 obsahujú základné pravidlá existencie inštitútov: zakladanie, schválenie, spájanie, rozdeľovanie, zlučovanie, rušenie, vnútorná autonómia, čo majú obsahovať konštitúcie a stanov, základné charakteristiky pre klerický a laický inštitút.¹⁴

Kánony 589 až 595 hovoria o vzťahoch inštitútov k Svätej stolici, osobitne k Svätému Otcovi a k biskupom.

Kánony 596 až 602 obsahuje ustanovenia o živote a zriadení inštitútov, o predstavených a kapitulách, výkone právomocí, rehoľných sľuboch, ich obsahu a bratskom živote v komunitách. Každá rehoľná spoločnosť má svojho najvyššieho (generálneho) predstaveného, ktorý má moc nad všetkými provinciami, domami i jednotlivými členmi podľa stanov. Je vždy kánonicky volený generálnou kapitulou, ktorá je najvyššou autoritou rehoľného spoločenstva. Má právo prijímať normy platné pre všetkých členov konkrétneho rehoľného inštitútu na celom svete.¹⁵

Kánony 603 až 605 dávajú právny štatút iným formám zasväteného života, upravia život pustovnícky, stav zasvätených panien a hovorí tiež o nových formách.

Kánon 606 stanovuje, že výroky zásadne rovnako platia pre členov a členky mužských aj ženských inštitútov.¹⁶

¹³ TRETERA, J. R. – PŘIBYL, s. *Konfesní právo a církevní právo*, s. 189 - 190

¹⁴ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zasvätený život*, s. 337

¹⁵ HRDINA, A. *Kánonické právo*, s. 256

¹⁶ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zasvätený život*, s. 337

Z titulu hlavnej témy tohto príspevku sa budem viacej venovať kánonom, ktoré upravujú zriadenie a život inštitútov.

Kánon 597 je základnou normou pre prijímanie členov do inštitútov zasväteného života. Prijatý môže byť každý katolík, ktorý má pravý úmysel a vlastnosti požadované všeobecným právom i osobitným rehoľným právom a nestojí mu v ceste žiadna cirkevná prekážka.

Kánon 598 a ďalšie tri sú venované evanjeliovým radám. Nadväzujú na kánon 576, ktorý hovorí, že evanjeliové rady autenticky vysvetľuje cirkevná autorita. Toto robí v nasledujúcich troch kánonoch, kde definuje obsah sľubov čistoty, chudoby a poslušnosti, vychádzajúc z dekrétu *Perfectae caritatis*, 12 – 14. Jednotlivé inštitúty si definujú normy, akými žijú evanjeliové rady, podľa vlastnej povahy a cieľa svojho spôsobu rehoľného života. Ide o osobitné právo inštitútu, ktoré sa prejavuje v konštitúciách a stanovách inštitútu, schválených Svätou stolicou.

Kánon 599 obsahuje v prvej časti teologický výrok o duchovnom obsahu sľubu čistoty, v druhej časti formuluje právnu normu: záväzok sľubu sa definuje ako dokonalá zdržanlivosť v celibáte.

Kánon 600 hovorí o rozsahu sľubu chudoby, ktorý sa chápe oveľa širšie než sa tradične praktizovalo. Zaväzuje k pracovitému a striedmemu životu, k reálnej chudobe, čo znamená mať lásku ku chudobe a dávať jej prednosť pred bohatstvom. Pritom zostáva v platnosti právna závislosť o obmedzenia v užívaní a disponovaní vecami.

Kánon 601 hovorí o evanjeliovej rade poslušnosti. Život v poslušnosti je formou nasledovania Krista. Právna záväznosť je určená ako podriadenie vôle, nie úsudku podriadených. Čo sa týka predstavených kánon 617 upresňuje, že predstavení majú plniť svoj úrad a vykonávať svoju právomoc podľa noriem všeobecného a osobitného práva nie svojvoľne. Rehoľná poslušnosť má byť v pravom slova zmysle kresťanská, čiže prežívaná ako účasť na Kristovej poslušnosti. Nemá ponížovať dôstojnosť osoby, ale vyvyšuje úkon poslušnosti ako obeť.

Kánon 602 hovorí o bratskom živote v komunite. Najskôr obsahuje tak ako predošlé duchovný teologický výrok a potom právnu normu, ako má byť usporiadaný. Kódex na tomto mieste používa širší výrok bratský život preto, aby doň zahrnul aj sekulárne inštitúty, ktoré vedú bratský život, nie však komunitný. Bratský život má podporovať povolanie jednotlivých členov v rámci jednotlivých rehoľných inštitútov. V texte je výraz *veluti* – akoby rodina, čím sa naznačuje, že tento život nemôže nahradiť prirodzenú rodinu, že zostáva obeťou, ktorá sa žije vo vyššej forme duchovného spoločenstva. Bratský život má byť príkladom všeobecného zmierenia dosiahnuteľného iba v Kristovi.¹⁷

¹⁷ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zasvätený život*, s. 344 - 347

Povinnosti a práva rehoľných inštitútov a ich členov

Skôr, ako sa budem venovať povinnostiam a právam inštitútov a ich členov, sa na chvíľu zastavím pri kánonoch, ktoré podrobnejšie upravujú správu časných majetkov rehoľných inštitútov.

Kánon 634 § 1 ustanovuje, že inštitúty, provincie a domy ako právnické osoby sú zo samého práva schopné nadobúdať, vlastníť, spravovať a scudzovať časné majetky, ak táto schopnosť nie je vylúčená alebo obmedzená v konštitúciách. V § 2 je zdôraznené, že sa tieto právnické osoby majú chrániť akéhokoľvek druhu luxusu, nemiestneho zisku a hromadenia majetkov.

Kánon 635 zdôrazňuje, že inštitúty sa riadia predpismi piatej knihy CIC/1983, keďže ide o cirkevné majetky. Inštitút nech určí vhodné normy o užívaní a správe majetkov, aby podporoval, chránil a vyjadril sebe vlastnú chudobu.

Kánony 636 až 639 obsahujú konkrétne predpisy o ekonómoch, správe a hospodárení, o riadnych a mimoriadnych výdavkoch, pôžičkách a dlhoch.

Kánon 640 upozorňuje na povinnosť kresťanskej lásky, ktorá je aspektom rehoľnej chudoby. Ide o delenie sa s materiálnymi dobrami s tými, ktorí sú v núdzi.¹⁸

Právam a povinnostiam rehoľných inštitútov a ich členov je venovaná štvrtá hlava druhej knihy CIC/1983. O základných povinnostiach rehoľného života sa hovorí už vo všeobecných normách, najmä povinnostiach vyplývajúcich z profesie evanjeliových rád, ktoré bližšie upravujú kánony 599 až 601. Ďalej ide v kánone 590 o povinnosť poslušnosti Najvyššiemu veľkňazovi – Rímskemu pápežovi. Kánony 662 až 665 rozvíjajú do konkrétnejšej podoby normy o duchovnom a komunitnom živote, kánony 666 až 667 normy o ochrane sľubu čistoty, kánony 668 až 669 sľubu chudoby a kánony 670 až 672 sľubu poslušnosti. Na prvý pohľad sa tu hovorí iba o povinnostiach, na práva akoby sa pozabudlo. No tie sú ukryté v samých povinnostiach, sú s nimi spojené. Keď sa napr. hovorí, že rehoľníci majú mať každodenne účasť na eucharistickej obete, zároveň to obsahuje ich právo žiadať od cirkvi kňazov, ktorí to zabezpečia.¹⁹

Podrobnejšie sa povinnostiam vyplývajúcim zo sľubu chudoby venuje kánon 668. Na základe § 1 sa majú členovia pred prvou profesiou zrieknuť správy svojho majetku, slobodne však rozhodujú o úžitku a výnose z neho. Čiže ho môžu darovať napr. príbuzným alebo na dobročinné ciele. Testament platný aj podľa civilného práva má sa urobiť najneskôr pred doživotnou profesiou. Na základe § 2 k zmene dispozície a k iným úradným aktom je potrebné dovolenie predstaveného. § 3 rieši príjmy získané rehoľníkom. Čokoľvek získava svojou usilovnosťou

¹⁸ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zsvätený život*, s. 357

¹⁹ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zsvätený život*, s. 366 - 367

alebo z titulu inštitútu, získava pre inštitút. Čo dostáva ako dôchodok, podporu alebo poistenie, získava pre inštitút, iba ak by osobitné právo ustanovilo opak. Ide tu teda o kolektívne vlastníctvo majetku v inštitúte. § 4 ustanovuje, že kto sa podľa povahy inštitútu celkom musí zrieknuť majetku, toto zrieknutie nech urobí formou platnou aj podľa civilného práva, ešte pred doživotnou profesiou, s platnosťou odo dňa jej zloženia. § 5 ustanovuje, že člen, ktorý sa celkom zriekol svojho majetku, stráca schopnosť nadobúdania a vlastníctva, preto skutky, ktoré sú v rozpore so sľubom chudoby, koná neplatne. To, čo mu pripadne po zrieknutí sa majetku, pripadá inštitútu. Tu možno konštatovať, že ak takéto úkony vykoná v súlade s civilným právom krajiny, tak inštitút si ich môže len ťažko vymáhať. Ide skôr o vnútrocirkevné pravidlo, ktoré je apelom na členov inštitútov, aby žili v súlade so sľubom chudoby.²⁰ Z praktického hľadiska možno konštatovať, že rehoľné inštitúty v súčasnosti získavajú minimum majetku darovaním, alebo zo závetu jeho členov. Títo často nevlastnia pri vstupe skoro žiadny majetok. Rehoľné inštitúty žijú skôr zo svojej vlastnej činnosti, prenájmu budov, vydavateľskej činnosti, darov veriacich a plátov, ktoré skladajú do spoločnej pokladnice.

Z toho vyplývajú povinnosti inštitútov podľa kánonu 670. Tento je povinný poskytnúť členom všetko, čo je podľa predpisov konštitúcií potrebné na dosiahnutie cieľa ich povolania.²¹ Samozrejme, tieto povinnosti inštitútov sú limitované výškou ich zdrojov.

Rehoľné inštitúty podľa práva Slovenskej republiky

Slovenská republika sa podľa článku 1 ods. 1 Ústavného zákona č. 460/1992 Zb. Ústavy Slovenskej republiky definuje ako zvrchovaný, demokratický a právny štát, ktorý sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo. V druhom odseku článku 1 sa Slovenská republika zaväzuje uznávať a dodržiavať všeobecné pravidlá medzinárodného práva, medzinárodné zmluvy, ktorými je viazaná, a svoje ďalšie medzinárodné záväzky. Na základe článku 24 ods. 1 sa zaručuje sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery. Toto právo zahŕňa aj možnosť zmeniť náboženské vyznanie alebo vieru. Každý má právo byť bez náboženského vyznania. Každý má právo verejne prejavovať svoje zmýšľanie. Podľa ods. 2 toho istého článku ústavy má každý právo slobodne prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru buď sám, buď spoločne s inými, súkromne alebo verejne, bohoslužbou, náboženskými úkonmi, zachovávaním obradov alebo zúčastňovať sa na jeho vyučovaní. Dôležitým odsekom z hľadiska témy tohto

²⁰ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zsvätený život*, s. 370

²¹ KRAPKA, E. *Mysteria Regni dei, Cirkevné rehoľné právo, Zsvätený život*, s. 372

príspevku je odsek 3. Cirkvi a náboženské spoločnosti spravujú svoje záležitosti samy, najmä zriaďujú svoje orgány, ustanovujú svojich duchovných, zabezpečujú vyučovanie náboženstva a zakladajú rehoľné a iné cirkevné inštitúcie nezávisle od štátnych orgánov. Tento odsek 24 článku dáva cirkvám slobodu pri zriaďovaní svojich právnických osôb. Pre Rímsko a Grécko katolícku cirkev, ktoré majú aj rozmer rehoľného života to znamená nezasahovanie štátu do rehoľného života a pre rehoľné inštitúty to znamená, že môžu slobodne rozvíjať svoju činnosť a poslanie.

Medzinárodná Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou v článku 1 ods. 2 ustanovuje, že zmluvné strany vzájomne uznávajú právnu subjektivitu druhej strany, ako aj všetkých právnických a fyzických osôb, ktoré ju majú podľa právneho poriadku Slovenskej republiky alebo podľa kánonického práva. Na základe článku 3 odseku 4 má Katolícka cirkev právo zriaďovať právnické osoby. Slovenská republika garantuje ochranu ich majetku a slobodu ich pôsobenia. Činnosť týchto právnických osôb musí byť v súlade s právnym poriadkom Slovenskej republiky. Na základe článku 4 má Katolícka cirkev právo udržiavať kontakty so Svätou stolicou a s univerzálnou cirkvou, osobitne s konferenciami biskupov iných štátov, ako aj s inými cirkvami a náboženskými spoločnosťami a s ďalšími právnickými a fyzickými osobami v Slovenskej republike a v zahraničí.²² Toto právo je veľmi dôležité pre rehoľné inštitúty, keďže musia udržiavať kontakty so svojimi generalátmi, ktoré väčšinou sídli v zahraničí. Dôležité je to aj z dôvodu nového trendu v Európe, keďže v dôsledku poklesu rehoľných povolání dochádza k zlúčeniu rehoľných jednotiek aj naprieč štátmi.

Najdôležitejším zákonom, po medzinárodných zmluvách a Ústave Slovenskej republiky, ktorý upravuje právne postavenie rehoľných inštitútov, je zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení zákona č. 394/2000 Z. z., zákona č. 201/2007 Z. z., zákona č. 125/2016 Z.z. a zákona č. 39/2017 Z. z., ktorý preberá ustanovenia čl. 24 ústavy a upresňuje ich. Ustanovuje, že vyznávanie náboženskej viery nesmie byť dôvodom na obmedzovanie ústavou zaručených práv a slobôd občanov, najmä práva na vzdelanie, voľbu a výkon povolania a prístup k informáciám. Ďalej ustanovuje, že veriaci má právo sláviť sviatky a obrady podľa požiadaviek vlastnej náboženskej viery, a to v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi. Zákon považuje za cirkev alebo náboženskú spoločnosť dobrovoľné združenie osôb rovnakej

²² NĚMEC, D. *Konkordátní smlouvy Svatého stolce s postkomunistickými zeměmi (1990-2008)*, s. 446 - 448

náboženskej viery v organizácii s vlastnou štruktúrou, orgánmi, vnútornými predpismi a obradmi. Cirkvi a náboženské spoločnosti sú právnickými osobami a môžu sa vzájomne združovať. Môžu vytvárať komunity, rády, rehole, spoločnosti a podobné spoločenstvá.²³

Dôležitým je aj § 5 zákona č. 308/1991 Zb., ktorý garantuje veriacim právo združovať sa a zakladať cirkvi a náboženské spoločnosti, vstupovať do nich a podieľať sa na ich živote. Právo podieľať sa na živote cirkví a náboženských spoločností znamená právo zúčastňovať sa na náboženských úkonoch, bohoslužbách alebo iných obradoch, byť vychovávaný v náboženskom duchu a vyučovať náboženstvo, nadväzovať a udržiavať náboženské styky, a to aj medzinárodné, vlastníť náboženskú literatúru v ľubovoľnom jazyku a šíriť ju, voliť si duchovný alebo rehoľný stav a rozhodovať sa pre život v komunitách, rádoch a podobných spoločenstvách. Vyučovať náboženstvo možno jednak po splnení podmienok ustanovených vnútornými predpismi cirkví a náboženských spoločností a jednak po splnení podmienok ustanovených všeobecne záväznými právnymi predpismi, ktorými sú zákony Slovenskej republiky týkajúce sa základného, stredného a vysokého školstva. Šíriť náboženskú literatúru možno za podmienok ustanovených všeobecne záväznými právnymi predpismi platnými v Slovenskej republike.²⁴

Záver

Vo svojom príspevku som sa na výzvy rehoľného života v súčasnom svete, ktoré vplyvajú na ich existenciu a zabezpečenie živobytia, pozrel z pohľadu kánonického práva, rehoľného práva a práva Slovenskej republiky. Je zaujímavé, akým spôsobom právo tak kánonické ako aj štátne reagovalo na konkrétny život a potreby rehoľných komunít. Z hľadiska kánonického práva bolo potrebné reagovať na zmeny, ktoré pre rehoľný život znamenali zmenené pomery v západnom svete vyplývajúce z postupujúcej sekularizácie a odklonu od kresťanstva. Z hľadiska štátneho práva to boli predovšetkým zmeny, ktoré priniesol pád komunistického režimu, ktorý neumožňoval rehoľiam existenciu, na základe ich tradičného poslania a činnosti. Táto téma bude aj naďalej zaujímavá z dôvodu stále sa meniacich podmienok, ako aj diskusií o zmene financovania cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike.

²³ MORAVČÍKOVÁ, M. Nové náboženské hnutia v kontexte novej legislatívy upravujúcej vzťahy štátu a cirkví v SR. In MORAVČÍKOVÁ, M. – NÁDASKÁ, K., ed. *Nová religiozita*, s. 117 - 118.

²⁴ ŠMID, M. *Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom*, s. 60

LITERATÚRA

1. Dokumenty Druhého Vatikánskeho koncilu I. II.: Bratislava : Spolok svätého Vojtecha, 1969, 576 s., SÚKK 45/I-OR-1972
2. DUDA, J. *Boží ľud – výklad druhej knihy Kódexu kánonického práva z roku 1983*. Spišská kapitula : Kňazský seminár biskupa J. V., 1995, 368 s., ISBN 80-7142-025-5
3. HRDINA, A. *Kanonické právo*. Praha : Eurolex Bohemia s.r.o., 2002, 436 s., ISBN 80-86432-26-2
4. KRAPKA, E. *Mysteria Regni Dei, Cirkevné reholné právo, Zasvätený život*. Trnava : Dobrá kniha, 2015, 444 s., ISBN 978-80-7141-973-0
5. MORAVČÍKOVÁ, M. Nové náboženské hnutia v kontexte novej legislatívy upravujúcej vzťahy štátu a cirkví v SR. In MORAVČÍKOVÁ, M. – NÁDASKÁ, K. ed. *Nová religiozita*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2011, 114 - 128 s., ISBN 978-80-89096-52-7
6. NĚMEC, D. *Konkordátní smlouvy Svatého stolce s postkomunisticými zeměmi (1990-2008)*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2010, 542 s., ISBN 978-80-89096-45-9
7. ŠMID, M. *Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom*. Bratislava : Konferencia biskupov Slovenska, 2001, 135 s., ISBN 80-7114-351-0
8. TRETERA, J.R. – HORÁK, Z. *Církevní právo*. Praha : Leges, 2006, 424 s., ISBN 978-80-7502-192-2
9. TRETERA, J. R. – PŘIBYL, s. *Konfesní právo a církevní právo*. Praha : Jan Krigl, 1997, 331 s., ISBN 80-902045-2-X
10. Ústava Slovenskej republiky. In <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460>, navštívené dňa 23. 1. 2018

NÁBOŽENSKÁ SITUACE KATOLICKÉ CÍRKVE V ČR V DOBĚ COVID-19

THE RELIGIOUS SITUATION OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE CZECH REPUBLIC AT THE TIME OF COVID-19

ThLic. ICLic. Mgr. Monika Menke, Th.D.

Právnická fakulta UP Olomouc

Abstrakt: Příspěvek chce shrnout hlavní aspekty omezení veřejného výkonu náboženských práv v české katolické církvi v době epidemie Covid 19 (Vztah církve a státu, kompetence státu rušit bohoslužby a poslušnost církvi takového zákazu atp.) Kromě popisu možností náboženských aktivit chce shrnout také důsledky (pozitiva i deficity), které odhalila současná sanitární krize.

Klíčové slová: církve a náboženské společnosti, ústavní principy, základní lidská práva, náboženská svoboda, svoboda shromažďování, omezení práv, katolická církev, bohoslužby

Abstract: The paper wants to summarize the main aspects of restrictions on the public exercise of religious rights in the Czech Catholic Church during the Covid 19 epidemic (The relationship between church and state, the competence of the state to abolish worship services and the obedience of such a ban, etc.) In addition to describing the possibilities of religious activities, it also wants to summarize the consequences (positives and deficits) revealed by the current sanitary crisis.

Key words: churches and religious societies, constitutional principles, basic human rights, religious freedom, freedom of assembly, restriction of rights, catholic church, catholic worship

Úvod

Epidemie COVID 19 vyvolala v celém světě, tedy i v České republice, mnoho bezprecedentních opatření (státu i samotných církví) ve snaze zaručit kolektivní i individuální bezpečnost obyvatelstvu. Nutně tím vytváří nová pravidla koexistence církvi ve státě, zasahují do základních lidských svobod včetně svobody projevu

a svobody náboženské, která je chráněna jak na rovině mezinárodního práva, tak vnitřními předpisy ČR. Tyto svobody mohou být omezovány zákonem mimo jiné také z důvodu ochrany veřejného zdraví. Článek se pokusí rekapitulovat jednotlivé kroky, které byly realizovány na území ČR především v první části epidemie na jaře 2002 a zhodnotit, zda a nakolik jejich (mnohdy chaotické) vyhlášení mělo vliv na realizaci individuálního a kolektivního projevení náboženské svobody a život české římskokatolické církve.

1 Přehled mimořádných opatření státních orgánů

V této části shrneme zásadní opatření, vztahující se k oblasti života církvi (možnosti shromažďování, konání bohoslužeb, omezení pohybu či možnostem kontaktu s duchovními individuálně i v kontextu umístění do zdravotnického zařízení, či zařízení sociálních služeb) jak je vydávaly české státní orgány (především ministerstvo zdravotnictví či krizový štáb a vláda). Seřazena jsou chronologicky od počátku epidemie v březnu 2020. Nejsou zde uvedena nařízení, bezprostředně se nedotýkající náboženských svobod (kupř. uzavírání provozoven, restaurací, barů apod.) ani ostatní nařízení, vydávaná jinými orgány (jednotlivé kraje, obce s rozšířenou působností, hygienické stanice atp.).¹ Ministerstvo zdravotnictví České republiky (dále „MZ“) začalo soustavněji vydávat ochranná opatření, varující před lety z Číny, Koreje či nařizující karanténní opatření pro občany, kteří se vraceli z rizikových zemí (především tehdy Itálie) počátkem března 2020. Pak následoval rychle sled opatření, vztahujících se již přímo k omezování lidských svobod občanů, pohybujících se na území ČR a to v kontextu s narůstající křivkou zachycených onemocnění COVID-19 ve snaze ji zplodit.

1.1 Striktní omezení svobod v březnu 2020

K omezení aktivit a svobod občanů došlo nečekaně a velmi rychle. 9. března 2020 rozhodlo MZ o zákazu návštěv pacientů ve zdravotnických i sociálních zařízeních (v pobytové formě) který v podstatě skočil až ukončením nouzového stavu koncem května 2020.² V úterý 10. března vyšlo mimořádné opatření ministra zdravotnictví, zakazující akce nad 100 osob (s okamžitou účinností) a ve

¹ Pro velké množství jednotlivých nařízení či ustanovení necitujeme až na výjimky každé z nich jednotlivě ve snaze nezahltit příspěvek odkazy. Přehled nařízení je shromážděn na: <https://koronavirus.mzcr.cz/category/mimoradna-opatreni> Cit. 24. 9. 2020.

² Toto ustanovení zkomplikovalo přístup duchovních do těchto zařízení, nicméně biskupská konference vydala pokyn, v němž uvádí také návod k argumentaci, jak bude uvedeno dále.

čtvrtek 12. března se vláda ČR usnesla o vyhlášení nouzového stavu (s účinností od 13. března 2020 od 6.00) původně na 30 dní (ovšem doba byla 2x prodloužena) a zakázala hromadné (tedy i náboženské) akce nad 30 osob (s účinností od 13. března 2020 od 6.00). Již v pátek 13. března rozhodla vláda o uzavření hranic České republiky (s účinností od 16. března 2020) – jako jedna z prvních v Evropě a další restrikce pokračovaly v rychlém sledu. V neděli 15. března 2020 rozhodla vláda ČR o zákazu volného pohybu osob, což v důsledku znamenalo fakticky úplný zákaz veřejných bohoslužeb (s účinností od 16. března 2020), svateb, pohřbů a dalších náboženských aktivit (mnohdy neodkladných). Ve středu 18. března vláda rozhodla o povinnosti nosit roušku na všech místech mimo bydliště (s účinností od 19. března 2020). Naštěstí již v pondělí 23. března 2020 vláda povolila alespoň účast osob na pohřbech (s účinností od 24. března 2020).

1.2 Pozvolné uvolňování v dubnu 2020

Zde předesíláme, že křesťanské Velikonoce, nejvýznamnější svátky celého církevního roku a střed duchovního života křesťanů v roce 2020 byly kolem 11. dubna (5. dubna Květná neděle, 9. dubna Zelený čtvrtek, 10. dubna Velký pátek, 11. dubna Bílá sobota a 11. dubna neděle Kristova Zmrtvýchvstání) – vše bez oficiální možnosti účasti věřících na bohoslužbách veřejně. K dalšímu rozvolňování začalo docházet po těchto svátcích. Ve středu 15. dubna 2020 byly mimořádným opatřením ministra zdravotnictví povoleny oddávky s účastí do 10 osob (v případě svateb církevních pouze pro 9 osob) – s účinností od 20. dubna 2020. V pátek 17. dubna 2020 byly mimořádným opatřením ministra zdravotnictví povoleny veřejné bohoslužby s účastí do 15 osob (s účinností od pondělí 27. dubna 2020).

*Podmínky povolení bohoslužeb (od 27. dubna 2020)*³

v bohoslužebném prostoru (kostele, sboru apod.) účastníci bohoslužby dodržují minimální rozestupy dva metry mezi sebou, s výjimkou členů domácnosti;

- účastníci bohoslužby si před vstupem do bohoslužebného prostoru povinně dezinfikují ruce,
- účastníci bohoslužby nosí ochranný prostředek dýchacích cest (nos, ústa), který brání šíření kapének, vyjma okamžiku přijetí Eucharistie/Večeře Páně;
- v rámci bohoslužby se vynechá pozdravení pokoje a žehnání se svícenou vodou a obdobné obřady;
- duchovní si dezinfikuje ruce alespoň před začátkem bohoslužby, před podáváním Eucharistie/Večeře Páně a po něm;

³ Ministerstvo zdravotnictví. *Ochranné opatření čj. MZDR 16484/2020-1/MIN/KAN* ze dne 17. 4. 2020 (o zákazu volného pohybu osob s výjimkami) bod 6

- délka bohoslužby se při zachování liturgických předpisů zbytečně neprodlužuje;
- bohoslužebný prostor je po bohoslužbě řádně vyvětrán a jsou dezinfikovány kontaktní plochy (kliky, lavice apod.);
- je omezen přístup věřících do dalších míst v kostele/sboru mimo hlavní bohoslužebný prostor;
- stejná pravidla se použijí i pro svatby a křty, kostely/sbory mimo bohoslužeb zůstávají otevřené pro osobní modlitbu a individuální duchovní péči.

Situace se dále uvolňovala, mnohdy také pro odpor občanů nebo po jejich snaze hájit svá práva někdy i soudně. Dne 23. dubna 2020 vydal Městský soud v Praze rozsudek o zrušení 4 mimořádných opatření omezující volný pohyb (s účinností ke dni 27. dubna 2020).⁴ Ve stejném dni vláda svým usnesením potvrdila povolení veřejných bohoslužeb s účastí do 15 osob (s účinností od pátku 24. dubna 2020) a ve čtvrtek 30. dubna 2020 pak konání veřejných bohoslužeb s účastí do 100 osob (s účinností od pondělí 11. května 2020). Vláda také vyšla vstříc katolické církvi a dne 30. dubna rozhodla o výjimce pro konání bohoslužby v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze dne 5. května 2020 k 75. výročí Pražského povstání s účastí do 60 osob.

1.3 Další rozvolnění zákazů v květnu až srpnu 2020

V neděli 17. května 2020 byl ukončen nouzový stav v ČR, v úterý 19. května 2020 byly mimořádným opatřením ministra zdravotnictví povoleny veřejné bohoslužby s účastí do 300 osob (s účinností od pondělí 25. května 2020), v úterý 2. června pak s účastí do 500 osob (s účinností od pondělí 8. června 2020) a ve čtvrtek 18. června s účastí do 1 000 osob (s účinností od pondělí 22. června 2020). Povinnost nosit roušky byla zrušena 29. června 2020 (s účinností od středy 1. července 2020). Od konce června se pak objevují pouze opatření regionální (zde mimořádná opatření Krajské hygienické stanice Moravskoslezského kraje pro šíření nákazy v souvislosti s doly na Karvinsku. V pátek 3. července 2020 byly mimořádným opatřením ministra zdravotnictví zrušeny „josefínské“ předpisy pro konání bohoslužeb (a to s účinností od soboty 4. července 2020). Česká biskupská konference na to reagovala s povděkem sdělením o návratu k původní předkoronavirové liturgické praxi.⁵ Až v půli prázdnin ve čtvrtek 23. července 2020 začaly být mimořádným

⁴ Městský soud v Praze. Rozsudek ke zrušení některých mimořádných opatření č. j. 14 A 41/2020 ze dne 23. 4. 2020. Dostupný z <https://www.fulsoft.cz/?uniqueid=gOkE4NvrWuMkmaNigtjQu-rEFgoiqcHeUDDulZX7UDBY> cit. 24. 9. 2020.

⁵ Sdělení CBK k omezením v době pandemie ze dne 7. 7. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200707sdeleni-cbk-k-zavedenym-omezenim> cit. 24. 9. 2020.

opatřením ministra zdravotnictví opět omezovány počty účastníků na veřejných bohoslužbách na max. 500 osob (s účinností od pondělí 27. července 2020).

1.4 Současnost (září 2020)

Od září ovšem opět začíná přituhovat. Povinnost nosit roušku ve všech vnitřních prostorech byla opětovně zavedena 9. září 2020 (s účinností od čtvrtku 10. září 2020). Ve středu 16. září byly mimořádným opatřením ministra zdravotnictví zakázány (či omezeny) venkovní akce s účastí přesahující 1 000 osob a vnitřních akcí nad 500 osob (s účinností od 18. 9. 2020). Dne 17. září bylo opět nařízeno nošení ochranných prostředků dýchacích cest ve vnitřních prostorách staveb, v prostředcích hromadné dopravy, školách a školských zařízeních a na vysokých školách, kromě žáků prvního stupně základních škol. (s účinností od 18. 9. 2020 do odvolání). Zatím posledním je středeční (23. září) mimořádné opatření ministra zdravotnictví, kterým zakazuje a omezuje konání hromadných akcí vč. akcí náboženských (s účinností od 24. 9. 2020 do 7. 10. 2020): nově se k rozdělení do sektorů, dodržování rozestupů, početního omezení přidává, že venkovní akce je možno konat s účastí nad 50 osob (vnitřní akce nad 10 osob) pokud nemá každý účastník (mimo organizátory a účinkující) zajištěno místo k sezení. Další opatření jsou avizována novým ministrem zdravotnictví, přičemž očekáváme, že do krajských voleb (1. víkend v říjnu) nebudou tak rozsáhlá.

2 Postoj papeže a římské kurie k epidemii

Papež František na nastalou situaci mimo různá poselství⁶ a prohlášení reagoval v březnu 2020 připojením se ke dni modlitby a postu vyhlášeného římským vikariátem, přenášeným jako video poselství, společně s modlitbou křesťanů po celém světě za zastavení epidemie koronaviru a ochranu rodin. V pátek 20. března Apoštolská penitenciárie vydala dekret, kterým umožňuje získání plnomocných odpustků lidem nakaženým koronavirem, těm kteří je ošetřují a stejně tak všem věřícím, kteří se za ně modlí. Zároveň s ním byla vydána také nóta, která připomíná, že v extrémních situacích je možné udělit hromadné rozhřešení v případech závažné nouze. Kněz má podle možností předem uvědomit příslušného diecézního biskupa, kterému přísluší určit rozsah a případy ve vlastní církevní oblasti. Nóta také připomíná možnost dokonalé lítosti, jak to uvádí Katechismus (č. 1452),

⁶ V nichž opakovaně vybízel k solidaritě s nejpostiženějšími zeměmi a regiony, k hlásání naděje, v nichž oceňoval lékaře a zdravotnický personál, prodavačky, zásobování a další.

v případě, že umírajícímu není nasnadě kněz.⁷ V neděli 22. března při polední modlitbě Anděl Páně papež František pozval věřící, aby se v pátek 27. března v 18.00 spojili přes média k modlitbě, poslechu Božího slova a adoraci, které pak papež předsedal na prázdném náměstí před Bazilikou sv. Petra. Adoraci papež zakončil eucharistickým požehnáním *Urbi et Orbi*.

Kongregace pro bohoslužbu a svátosti vydala po konzultaci s biskupskými konferencemi všeobecné směrnice a pokyny pro biskupy stran slavení Velikonoc během pandemie Covid-19 v latinském obřadu katolické církve.⁸ Dekret uvádí, že Velikonoce nelze slavit jiný den. V zemích, postižených touto nemocí, ve kterých jsou restriktce týkající se shromažďování a pohybu lidí, budou biskupové a kněží slavit obřady Svatého týdne bez účasti lidu a na vhodném místě, bez koncelebrace a s vynecháním pozdravení pokoje. Věřící se mohou účastnit obřadů pomocí komunikačních prostředků pouze v přímém přenosu, nikoli ze záznamu. V každém případě je důležité věnovat přiměřený čas modlitbě a docenit zejména modlitbu breviáře. Dále jsou popsána stručně jednotlivá slavení Svatého týdne – změny. Obdobný dekret vydala také *Kongregace pro východní katolické církve*.⁹

3 Přehled opatření v české katolické církvi

Na mimořádná opatření, na papežské výzvy a celkově na realitu situace epidemie reagovala svým vyjádřením jak celá biskupská konference, tak jednotliví diecézní biskupové ve svých prohlášeních.

3.1 Nařízení a vyjádření České biskupské konference

První Prohlášení k riziku onemocnění COVID-19 vydala biskupská konference 6. března 2020 a vyzývala věřící k odpovědnosti a nešíření paniky.¹⁰ Dne 10. března 2020 pak reagovala na opatření MZ o omezení účasti osob na bohoslužbách

⁷ *DECRETO circa la concessione di speciali Indulgenze ai fedeli nell'attuale situazione di pandemia* (19. 3. 2020), *Nota della Penitenziaria Apostolica circa il Sacramento della riconciliazione nell'attuale situazione di Pandemia* (19. 3. 2020) dostupné z: <http://www.penitenziaria.va/content/penitenziariaapostolica/it.html> cit. 24. 9. 2020.

⁸ *Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti. DECRETO In tempo di Covid-19 (II)* 25. 3. 2020. Dostupné z: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20200325_decreto-intempodicovid_it.html Cit. 25. 9. 2020

⁹ *Congregazione per le Chiese Orientali. Indicazioni della Congregazione per le Chiese Orientali circa le Celebrazioni Pasquali nelle Chiese Orientali Cattoliche*, 25.03.2020. Dostupné z: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/25/0182/00412.html> Cit. 25. 9. 2020.

¹⁰ *Srov.* <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200306prohlaseni-cbk-k-riziku-onemocneni-covid-19> cit. 24. 9. 2020

(do 100 osob) s návrhy, jak tuto situaci řešit prakticky.¹¹ Zároveň byla publikována doporučení pro kněze ve farnostech, jak se v této situaci chovat a začaly být zveřejňovány seznamy možností, jak se účastnit mše svaté prostřednictvím online přenosů a jiných médií (vznikl portál <https://www.mseonline.cz/>). Odpoledne dne 12. března 2020 byla biskupská konference *nucena reagovat na vyhlášený nouzový stav, který prakticky znemožňoval konání veřejných bohoslužeb*. Představila situaci jako zcela mimořádnou, vyžadující mimořádné kroky, a proto udělila všem věřícím jsou z tohoto důvodu do odvolání dispenz od fyzické účasti na nedělních bohoslužbách s tím, že bohoslužby je možné sledovat ve sdělovacích prostředcích a den Páně slavit v rodinném kruhu. Zůstává zachována možnost individuálního přijetí svátosti v kostelích, které zůstanou v rámci možností otevřeny.¹²

Důležitým dokumentem v souvislosti s nemožností přístupu k věřícím ve zdravotnických zařízeních a zařízeních sociálních služeb se stalo Sdělení předsedy rady ČBK pro duchovní službu ve zdravotnictví při nutné návštěvě nemocného, ve kterém biskup Zdenek Wasserbauer rekapituluje práva a svobody v této oblasti, zdůvodnění nároku nemocného na návštěvu duchovního a uvádí dokonce i jakýsi stručný návod na právní argumentaci, pokud by v těchto zařízeních byl problém s přístupem duchovních.¹³

Biskupové vyzvali také k využití tradičních křesťanských zbraní: modlitby a postu, kdy se dne 19. března 2020 katolíci spojili také bohoslužbou u Palladia země české ve Staré Boleslavi, katolická církev tak chce vyprošovat české zemi ochranu při epidemii koronaviru. Do řešení otázky, co má udělat člověk, který potřebuje ke svátosti smíření, ale momentálně k ní nemůže přistoupit, se zapojilo

¹¹ Výzva ČBK v souvislosti s vyhlášením mimořádného opatření Ministerstva zdravotnictví ČR ohledně shromáždění osob z 10. 3. 2020 <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200310vyzva-cbk-v-souvislosti-s-vyhlasenim-mimoradneho-opatreni-ministerstva-zdravotnictvi-cr-ohledne-shromazdeni-osob> cit 24. 9. 2020.

¹² Prohlášení českých a moravských biskupů k mimořádnému opatření vlády ze dne 12. března 2020. <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312prohlaseni-ceskych-a-moravskych-biskupu-k-mimoradnemu-opatreni-vlady-ze-dne-12-brezna-2020> cit. 24. 9. 2020.

¹³ Srov. *Sdělení předsedy rady ČBK pro duchovní službu ve zdravotnictví při nutné návštěvě nemocného ze dne 17. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200317sdeleni-predsedy-rady-cbk-pro-duchovni-sluzbu-ve-zdravotnictvi-pri-nutne-navsteve-nemocneho> Cit. 24. 9. 2020: Právo pacienta „přijímat ve zdravotnickém zařízení lůžkovou nebo jednodenní péči duchovní péči a duchovní podporu od duchovních církví a náboženských společností registrovaných v České republice nebo od osob pověřených výkonem duchovenské činnosti“ zakotvuje kromě LZPS a zákona o církvích také § 28 odst. 3 písm. j) zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách. Ve stavu nouze, sice lze jeho výkon omezit, nicméně v případech vážně nemocných pacientů „návštěvu duchovního nelze pacientovi odepřít v případech ohrožení jeho života nebo vážného poškození zdraví“ - na což pamatuje i jedna z výjimek usnesení vlády dne 15. března 2020, č. 215, o přijetí krizového opatření stanoví, tedy „výkon povolání nebo činností sloužících k zajištění individuální duchovní péče a služby“ [srov. čl. I. písm. g) bod 3 usnesení].

více teologů, kanonistů i liturgů, ovšem k jednoznačnému stanovisku, modifikujícímu nějakým významným způsobem dosavadní katolickou praxi nakonec nedošlo (jak popisuje ve svém příspěvku z této konference Damián Němec). Předseda ČBK Dominik Duka spolu s místopředsedou ČBK Janem Graubnerem poslali poselství pro lékaře a zdravotníky, v němž je oceňují za hrdinství, která projevují ve svém poslání v posledních dnech.¹⁴ Posledním sdělením ČBK k omezením v době pandemie bylo prohlášení z 7. července 2020, kde církevní představitelé konstatují, že se znovu vracíme k liturgické praxi, jaká byla před zavedením opatření.¹⁵ Opatření z července, kdy bylo opětovně nařízeno nošení roušek na všech vnitřních organizovaných hromadných akcích nad 100 osob a snížil se maximální počet lidí na vnitřních hromadných akcích na 500 osob rozdělených do sektorů, se bohoslužeb dotkl pouze v případech poutí a velkých náboženských akcí. Po období klidu, trvajícím až do září 2020, v důsledku zhoršující se epidemiologické situace opět restriktce nastupují. ČBK se k nim ovšem – zdá se – nyní vyjadřuje zřetelně méně a opatrněji než v době jarní krize. Od 10. září je nařízena opětovně povinnost nošení roušek ve všech vnitřních prostorách budov, a to na území celé ČR – tedy i při náboženských akcích – tuto skutečnost ČB již pouze oznamuje bez doprovodného komentáře či upřesnění.

3.2 (Některá) vyhlášení jednotlivých biskupů

Biskupové v návaznosti na postupy biskupské konference vydávali vlastní prohlášení (praktického i duchovního charakteru), proto uvádíme některé z nich. Dne 13. března 2020 v pražské arcidiecézi zaslali svým kněžím list v reakci na vyhlášení stavu nouze generální vikáři biskup Zdeněk Wasserbauer a mons. Jan Balík. Ve stejný den reagovali ve svých diecézích obdobně všichni diecézní biskupové:¹⁶ v textu shrnuli nová pravidla celebrace, udělování svátostí či zpřístupnění kostelů a udělili generální dispenz od účasti na bohoslužbách s doporučením sledovat přenos z bohoslužby na dálku, včetně duchovního přijímání, a v rámci možností se zapojit do řetězce modliteb. Litoměřický biskup Jan Baxant ve své výzvě navíc vybídl mládež diecéze, studentky a studenty, starší žákyně a žáky ZŠ, kterým též je školní výuka pozastavena, aby nabídli svou pomoc pohlídat v rodinách ty

¹⁴ *Dopis předsedy a místopředsedy ČBK lékařům a zdravotníkům* ze dne 6. 4. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200406dopis-predsedy-a-mistopredsedy-cbk-lekarum-a-zdravotnikum> Cit. 24. 9. 2020.

¹⁵ *Sdělení ČBK k omezením v době pandemie* ze dne 7. 7. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200707sdeleni-cbk-k-zavedenym-omezenim> Cit. 24. 9. 2020.

¹⁶ *Přehled jednotlivých pastýřských listů biskupů* zde: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312pokyny-biskupu-jednotlivych-diecezi-v-souvislosti-s-koronavirem-covid-19> cit. 24. 9. 2020.

děti, jejichž rodiče musejí odcházet do zaměstnání (s příslibem uhrazení oběda těmto pomocníkům).¹⁷ Olomoucký arcibiskup Jan Graubner sepsal pro tuto mimořádnou situaci speciální modlitbu.¹⁸ Tým arcibiskup připomenul duchovním, že i když nemohou konat veřejné bohoslužby s účastí lidu, stále je možné podle potřeb a vhodnosti vykonávat individuální duchovní péči a službu. Tedy že kostely mohou být otevřeny a kněz zde může být připraven takovouto individuální službu poskytnout. Stejně tak je možné v případě opravdové nutnosti, aby duchovní navštívil věřící v jejich domově a udělil například svátost pomazání nemocných nebo viatikum. Obhajitelné je i slavení bohoslužby vysílané například přes televizi, rádio nebo sociální síť, avšak s jen takovým počtem osob, bez něhož by nebylo možné bohoslužbu uskutečnit. Nemocniční kaplani ať konají svou službu se souhlasem vedení nemocnic a opatření ochrannými pomůckami.¹⁹ Litoměřický biskup Jan Baxant vybídl věřící, aby současný karanténní oktav chápali jako příležitost k exerciciím, při nichž se mohou zastavit a obnovit svůj život,²⁰ plzeňský biskup Tomáš Holub vybídl své věřící k modlitbě a aby se stali pro okolí lidmi naděje.²¹ Po netradičně pozitivních Velikonocích začalo docházet k posupnému uvolňování restrikcí. Dle Rozhodnutí Vlády ČR ze 17. dubna se od 27. dubna budou moci za určitých podmínek (pouze 15 osob) začaly konat veřejné bohoslužby a náboženské obřady což ve svém prohlášení uvítala ČBK.²²

Můžeme pozorovat, že v podzimní vlně epidemiologických opatření od září 2020 jsou již biskupové opatrnější s reakcí na zaváděná omezení – vyslovují se spíše, jen pokud je to opravdu nutné. Celá biskupská konference dosud nevydala větší prohlášení, jednotliví biskupové postupují dle vlastního uvážení. Kupř. brněnský biskup Vojtěch Cikrle vydal Pokyny k situaci, kde obnovil dispenz od účasti na bohoslužbách pro věřící z rizikových skupin,²³ olomoucký arcibiskup pouze

¹⁷ BAXANT, J. *Výzva litoměřického biskupa ze dne 12. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.dltm.cz/vyzva-litomericekeho-biskupa-ze-dne-12-3-2020> Cit. 24. 9. 2020.

¹⁸ GRAUBNER, J. *Modlitba ze dne 15. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200315modlitba-arcibiskupa-olomouckeho-jana-graubnera>. Cit. 24. 9. 2020.

¹⁹ Srov. GRAUBNER, J. *Stanovisko ke krizovému opatření Vlády České republiky ze dne 16. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200316slovo-ke-krizovemu-opatreni-vlady-ceske-republiky-z-15-brezna-2020> Cit. 24. 9. 2020.

²⁰ BAXANT, J. *List litoměřického biskupa k současným opatřením ze dne 16. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200316karantenni-oktav-osmidenni-jako-prilezitost> Cit. 24. 9. 2020.

²¹ HOLUB, T. *Mimořádný pastýřský list ze dne 22. 3. 2020*. Dostupný z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200322mimoradny-pastyrsky-list-plzenskeho-biskupa-mons-tomase-holuba> Cit. 24. 9. 2020.

²² *Vyjádření ČBK k rozhodnutí Vlády ČR o znovuoobnovení bohoslužeb ze dne 17. 4. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200417vyjadreni-cbk-k-rozhodnuti-vlady-o-znovuoobnoveni-bohoslužeb> Cit. 24. 9. 2020.

²³ *Pokyny brněnského biskupa Vojtěcha Cikrleho pro brněnskou diecézi v souvislosti s aktuální situací pandemie COVID-19 ze dne 18. 9. 2020*. Dostupné z: <https://www.biskupstvi.cz/2020-09-18-pokyny-v-souvislosti-s-covid> Cit. 25. 9. 2020.

vydal Doporučení k hygienickým opatřením při zajištění bohoslužeb,²⁴ pražský pomocný biskup Wasserbauer vydal vysvětlení, kde vysvětluje, proč nepovažují za nutné opět udělovat dispenze od účasti na bohoslužbách s odkazem na morální či fyzickou nemožnost vzhledem k věku, zdravotnímu stavu či jiným vážným důvodům a odpovědnost v rozlišování ve svědomí každého věřícího.²⁵

4 Diskuze v českém církevním prostředí

Vládní opatření ale především reakce církevních představitelů na ně i zpětné hodnocení poměru odpovědnosti a přílišné poddajnosti státnímu aparátu byla propírána snad ve všech zasažených církevních společenstvích. Zde zmíníme jak společné ekumenické aspekty, tak stručně uváděná pozitiva i negativa.

4.1. Ekumenická spolupráce a prolínání

Ekumenická rada církví (ERC) a Česká biskupská konference (ČBK), které společně sdružují většinu křesťanských (a židovských) církví a náboženských společností v České republice, postupovaly společně, koordinovaně a v duchu ekumenické spolupráce (informovanost, koordinace jednání se státem). Stálá rada ČBK a předsednictvo ERC připravili po konzultaci s lékařskými odborníky návrh preventivních opatření, která berou v potaz specifika církevních obřadů (např. užívání svěcené vody, pozdravení pokoje, přijímání Večeře Páně a podobně), který se pak stal podkladem pro specifickou úpravu podmínek pro bohoslužby ve vládních a ministerských nařízeních. ERC i ČBK mají uzavřenou dohodu o spolupráci v rámci Integrovaného záchranného systému. V rámci této dohody byly aktualizovány seznamy duchovních, kteří byli připraveni na vyzvání poskytovat spirituální pomoc a asistenci ve všech krajích České republiky. Skrze orgány ERC byly také přímo podporovány aktivity různých církevních i necírkevních poskytovatelů pomoci.²⁶

Nicméně bývá kritizována komplikovaná komunikace se státem v případě tohoto formátu (chybí kontaktní osoba – jakýsi společný pověřenec náboženských společenství při vládě ČR). Také další církve se potýkaly s podobnými problémy

²⁴ *Doporučení arcibiskupa Graubnera k hygienickým opatřením při zajištění bohoslužeb* ze dne 21. 9. 2020. Dostupné z: <https://www.ado.cz/2020/09/21/doporučení-arcibiskupa-graubnera-k-hygienickým-opatřením-při-zajištění-bohoslužeb/> Cit. 25. 9. 2020.

²⁵ *Mons. Zdeněk Wasserbauer k současné situaci* (23. 9. 2020). Dostupné z: <http://www.apha.cz/2020/oznameni/mons-zdenek-wasserbauer-k-soucasne-situaci> Cit. 25. 9. 2020.

²⁶ *Srov. Tisková zpráva ERC. Církve na straně potřebných* (22.06.2020). Dostupné z: http://www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkve_na_strane_potrebnych#.X24SluczVPY Cit. 25. 9. 2020.

a byly nuceny k nim zaujmout stanovisko či praktické pokyny při vysluhování Večeře Páně atp.²⁷ Paradoxně se v této mimořádné době jako výhodnější jevil model méně synodální a více monarchický – jednání synodů, ústředí, rad a podobných grémii bylo komplikovanější než rozhodnutí jednotlivce a vedlo k diskusi o nutnosti větší pružnosti episkopální autority synodní rady v mimořádných situacích.

Církve sdružené v Ekumenické radě církví vyzvaly 20. března 2020 křesťany v České republice k pravidelným společným poledním modlitbám.²⁸ Česká televize připravila v době karanténních omezení přímé přenosy velikonočních bohoslužeb, jejichž vysílací časy byly pod dohodě mezi ČBK a ERC rozděleny mezi jednotlivé denominace.²⁹ K Velikonoční výzvě českých a moravských biskupů (11. dubna 2020 po setmění lidé dobré vůle mohou rozsvítit za oknem svíčku nebo jiné světlo na znamení života a naděje) se připojila také Ekumenická rada církví v ČR.³⁰ Dne 16. dubna 2020 se představitelé České biskupské konference a Ekumenické rady církví společně obrátili na premiéra, představitele vlády a krizový štáb s žádostí o znovuotevření kostelů a umožnění konání veřejných bohoslužeb při zachování preventivních opatření, o kterém následně vláda rozhodla dne 17. dubna 2020 (byť nejdříve pouze možností účasti pro 15 osob).

Ekumenický rozměr pandemie reflektují i „vyšší církevní“ struktury. Dne 27. srpna byl zveřejněn společný dokument Světové rady církví a Papežské rady pro mezináboženský dialog k současné situaci v souvislosti s koronavirem COVID-19 s názvem „Sloužit zraněnému světu v mezináboženské solidaritě“ (Serving a Wounded World in Interreligious Solidarity). Jeho smyslem je povzbudit církve aby v současné krizi rozvíjely nové formy solidarity, a to také prostřednictvím mezináboženských vztahů. Náboženství tak nemají být faktorem rozdělení, ale spíš vzájemného propojování lidí, míru a spravedlnosti.³¹

²⁷ Kupř. Církve československá husitská vydala *Pokyny k vysluhování svátosti večeře Páně v čase zprůsňených hygienických opatření* 30. 4. 2020. Dostupné z: <https://www.ccsk.cz/view.php?id=4603> Cit. 25. 9. 2020. Synodní rada Českobratrské církve evangelické reagovala na vyhlášení nouzového stavu v souvislosti s postupující epidemií koronaviru dne 12. 3. 2020. Dostupný z: <https://www.e-cirkev.cz/clanek/6612-Synodni-rada-k-vyhlaseeni-nouzoveho-stavu-v-CR/index.htm> Cit. 25. 9. 2020.

²⁸ *Ekumenická výzva ke společným modlitbám v těžké době*. Dostupné z: <https://www.e-cirkev.cz/clanek/6625-Ekumenicka-vyzva-ke-spolecnym-modlitbam-v-tezke-dobe/index.htm> Cit. 25. 9. 2020.

²⁹ Zpráva z 18. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200318ceska-televize-pripravila-v-dobe-karantennich-omezeni-prime-prenosy-bohosluzeb> Cit. 24. 9. 2020.

³⁰ *Velikonoční výzva České biskupské konference a Ekumenické rady církví* ze dne 6. 4. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200406velikonocni-vyzva-ceske-biskupske-konference-a-ekumenicke-rady-cirkvi> cit. 24. 9. 2020.

³¹ *Serving a Wounded World in Interreligious Solidarity*. Dostupný z: <https://www.laudatosi.org/ecumenical/serving-a-wounded-world/> Cit. 25. 9. 2020.

4.2 Změna praxe při projevování náboženských svobod – nové možnosti

Církev se prostřednictvím svých charitativních organizací duchovních, dobrovolníků, bohoslovců, nemocničních kaplanů a laiků podílely samozřejmě i na pomoci postiženým koronavirovou epidemií. Ze zaběhlých a tradičních forem bohoslužeb, katechezí, kázání a setkávání byly nuceny hledat jiné možnosti, jak udržet církevní společenství i v době omezení. V prostředí nemocnic a hospiců se paradoxně „vyplatilo“ právní zakotvení existence nemocničních kaplanů dokončené v trojstranné dohodě mezi ČBK, ERC a MZ z 11. 7. 2019,³² jenž stanoví postavení kaplanů v lůžkovém zdravotnickém zařízení (v nemocnici) a které těmto kaplanům, často jako zaměstnancům zdravotnického zařízení, umožnilo přístup k věřícím „zevnitř“ a nebyli tak ve své službě omezováni, jako by se mohlo stát, byli-li by „návštěvou duchovních zvenčí.“ V reakci na nemožnost se sházet ke společným bohoslužbám a setkáváním vyvstalo více aktivit, které obohatily křesťanskou praxi v ČR. Kupř. Pastorační středisko Arcibiskupství pražského vydalo Manuál pro domácí nedělní bohoslužbu slavenou v rodině,³³ brněnské biskupství zdůraznilo možnosti duchovního svatého přijímání,³⁴ portál liturgie.cz připravilo instruktážní video pro nedělní rodinná slavení a pak také videoseriál o slavení velikonočních svátků při rodinné liturgii, začaly být ve větší míře streamovány a přenášeny v internetovém prostředí bohoslužby z různých farností, přednáškové a kazatelské cykly. Otevřely se nám nové možnosti, ovšem ty s sebou nesly i nedostatky, protože (teologicky vzato) slavení liturgie ve společenství je skutečností živou a společně prožívanou, nejen individuálně sledovanou. Pozitivně chceme hodnotit „domácí bohoslužby“, pro které bylo připravováno i množství podnětů a podkladů a které takto mohou probouzet větší odpovědnost každého pokřtěného a jeho aktivní účast. Arcibiskupství olomoucké a Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého společně nabídly duchovní a psychologickou pomoc na telefonu – všem, kdo v čase epidemie potřebují podporu nebo povzbuzení.³⁵ Vidíme tedy, že pandemie a omezení nejen omezují, ale i dávají – kromě

³² *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví* z 11. 7. 2019. Zveřejněna byla na webu ministerstva zdravotnictví. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/tiskove-centrum-mz/ministr-zdravotnictvi-a-zastupci-cirkevi-podepsali-historicky-prvni-dohodu-o-duhovni-peci-ve-zdravotnictvi/> Cit. 27. 9. 2020.

³³ Arcibiskupství pražské – pastorační středisko. *Manuál pro slavení neděle v rodině*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200313manual-pro-domaci-nedelni-bohoslužbu> cit. 24. 9. 2020.

³⁴ Biskupství brněnské. *Duchovní svaté přijímání*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200314duhovni-prijimani> cit. 24. 9. 2020.

³⁵ *Zpráva z 18. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200318duhovni-a-psychologicka-pomoc-na-telefonu> cit. 24. 9. 2020.

hledání nových forem evangelizace také možnost zastavit se a posoudit život z jiné perspektivy (kupř. přemýšlení o podstatě křesťanské identity) či k zamyšlení nad realizací a mírou projevů náboženské svobody v dobách ohrožení životů a zdraví (nezpochybňujeme že v tomto případě jde o reálné ohrožení, ale klademe otázku po proporcionalitě: zda přijatá opatření skutečně odpovídala realitě nebezpečí při případném setkávání a modlitbách právě ve skupině věřících?

4.3 Negativa a nedostatky

Z pohledu teologa a kanonisty musím konstatovat, že církevní představitelé (nejen katoličtí) se bez odporu podřizovali vládním rozhodnutím příp. sami aktivně zužovali prostor, který byl církvím ponechán. Věřící také rychle přijali skutečnost, že návštěva kostela je spojena s rizikem (i když menším než návštěva supermarketu), a toto riziko raději nechtěli podstoupit (často i v jisté pohodlnosti). K tomu můžeme položit otázku, zda v některých případech nebylo lépe využít východního principu „oikonomie“ (jako pojem širší příp. epikie, jak ji chápe latinská církev (úžejí než východ) ³⁶ tedy aplikovat nařízení v mimořádné situaci ne zcela striktně podle dikce zákona, pokud se držíme úmyslu zákonodárce (navíc opět kontextuálně proporčně – je nepoměrně setkání při mši v menší skupině a setkání nakupujících v Baumaxu, které povoleno bylo). Dalším problémem je nahrazování společného liturgického slavení sledováním streamované bohoslužby: U současných přenosů, které se odehrávají bez přítomnosti obce, lze stěží hovořit o liturgii (veřejná služba lidu),³⁷ přenos samotného kázání problematický není, ale to je jen jeden z prvků liturgie, bohoslužba oběti je obtížně takto prožitelná a slavitelná.

Z pohledu omezování náboženské svobody jako takové nezákonnost mimořádných opatření MZ (vydávaných v době nouzového stavu) byla konstatována rozsudkem Městského soudu v Praze, kde mj. bylo konstatováno, že Ministerstvo zdravotnictví jednalo mimo svou pravomoc a působnost. Postup vládní moci při omezení náboženské svobody je tedy protizákonný a protiústavní, neboť vláda ani Ministerstvo zdravotnictví nedisponují pravomocí náboženskou svobodu omezit – to lze jedině zákonem a ještě k tomu, pouze je-li to nezbytné pro ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo práv a svobod druhých. V tomto případě patrně nebyla splněna ani podmínka nezbytnosti. Soud konstatoval, že

³⁶ *Epikie*. In TRETERA, R. – HORÁK, Z. *Církevní právo*. s. 81

³⁷ Liturgie z řec. λειτουργία *veřejná služba*, z λειτος veřejný a εργον dílo, práce: označuje v liturgické teologii bohoslužbu, veřejné shromáždění – odkazuje na společenský charakter liturgie. Srov. NADOLSKI, B. *Liturgika fundamentalna (I)*, s. 10.

s ohledem na skutečnost, že napadená mimořádná opatření odpůrce v nikoli malé míře zasáhla do základních práv a svobod a že odpůrce (MZ) nedisponoval dostatečnou věcnou působností k jejich vydání, soud návrhu navrhovatele vyhověl a napadená opatření obecné povahy zrušil.

Závěr

Biskupové od počátku krize spolupracovali se státními orgány a vybízeli věřící k odpovědnosti a občanské poslušnosti, nicméně jak restriktce pokračovaly, byli nuceni hledat možnosti a snažit se vysvětlit mnohdy nevysvětlitelné (náboženská společenství jsou odlišná od sportovních či kulturních akcí) a hledat alespoň částečné možnosti k realizaci společných vnějších náboženských projevů pro své členy. Míra ohledu státu na specifika náboženských společenství totiž byla kolísající, navíc docházelo k zahlcenosti mimořádnými opatřeními, v nichž bychom ne vždy našli proporcionalitu,³⁸ natož logiku.³⁹ Stát ve snaze vše podřídit ochraně zdraví před COVID-19 posílil svoji kontrolu v mnoha oblastech, tedy i v náboženské, nicméně z mezinárodního hlediska česká omezení nebyla tak drastická, jak v některých jiných zemích EU (Španělsko, Itálie), a stát kostely nenařídil uzavřít. Nějakou dobu nebylo sice jisté, zda lze otevřené kostely a modlitebny navštívit (ven bylo možné jít jen za konkrétním účelem – obstarání nutných potřeb) a duchovní také museli za věřícími docházet, nicméně i toto se vyřešilo nejpozději do konce dubna 2020, kdy byla pravidla dohodnuta ve spolupráci s ČBK a ERC. Je ovšem otázkou, zda má stát takto podrobně redukovat úpravu bohoslužeb, a tedy takto zasahovat do práva realizovat náboženskou svobodu? Je skutečně pozastavení náboženských obřadů a „služeb“ natolik zásadní pro zastavení epidemie v kontextu jiných forem shromáždování? Citovaný rozsudek Městského soudu v Praze konstatoval opak. Přikláníme se zde také k právnímu názoru Jakuba Kříže, který tvrdí, že bohoslužebná shromáždění s účastí lidu jsou shromážděním osob konaným podle zákona o právu shromáždovacím (která byla v mnohých uvedených omezeních označována jako výjimka, na něž se ustanovení nevztahuje), což lze konstatovat o jakémkoliv jiném druhu církevních shromáždění, jestliže je lze považovat za veřejný projev náboženského

³⁸ Kdy kupř. brzy došlo k otevření galanterií, hobby marketů a sportovišť ovšem nikoliv kostelů a modliteben (navíc v době hlavních křesťanských svátků=velikonoc). Hypermarkety s potravinami také zůstaly otevřeny po celou dobu nouzového stavu za přísnějších opatření. A bohoslužby lze navíc slavit v menších skupinkách (počet by jistě byly schopny stanovit církve samy) či otevřenějším prostředí, než je modlitebna.

³⁹ Např. povinnost mít roušku pro členy domácnosti ve společném autě, když předtím, doma v kuchyni, ji mít nemuseli.

vyznání.⁴⁰ Takto bychom se vyhnuli nutnosti neustálého vysvětlování specifik postavení církvi (vzhledem k jiným skupinám: sport, kultura, obchodní galerie...) i nejistoty, s jakou omezení často kvapně přiházely a přicházejí. Realizace náboženské svobody i v rozměru korporátním je větší hodnotou než hodnoty jiných „zájmových“ skupin obyvatelstva. A také nutnosti „neustále světské moci připomínat existenci místo církvi“ v případě, že stanoví výjimky z toho kterého opatření.⁴¹

LITERATURA

1. Arcibiskupství pražské – pastorační středisko. *Manuál pro slavení neděle v rodině*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200313manual-pro-domaci-nedelni-bohoslužbu> cit. 24. 9. 2020.
2. Biskupství brněnské. *Duchovní svaté přijímání*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200314duhovni-prijimani> cit. 24. 9. 2020.
3. Církev československá husitská. *Pokyny k vysluhování svátosti večeře Páně v čase zprůsňených hygienických opatření* 30. 4. 2020. Dostupné z: <https://www.ccsk.cz/view.php?id=4603> Cit. 25. 9. 2020.
4. Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti. *DECRETO In tempo di Covid-19 (II)* 25. 3. 2020. Dostupné z: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20200325_decreto-intempodicovid_it.html Cit. 25. 9. 2020
5. Congregazione per le Chiese Orientali. *Indicazioni della Congregazione per le Chiese Orientali circa le Celebrazioni Pasquali nelle Chiese Orientali Cattoliche*, 25.03.2020. Dostupné z: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/25/0182/00412.html> Cit. 25. 9. 2020.
6. *DECRETO circa la concessione di speciali Indulgenze ai fedeli nell'attuale situazione di pandemia* (19. 3. 2020), *Nota della Penitenziaria Apostolica circa*

⁴⁰ Podle Kříže ve prospěch tohoto závěru jednoznačně svědčí § 1 odst. 2 zákona o právu shromažďovacím, podle něž výkon shromažďovacího práva slouží k využívání svobody projevu a dalších ústavních práv a svobod. Konání bohoslužby je výkonem ústavního práva projevovat navenek své náboženské vyznání společně s jinými (čl. 16 odst. 1 Listiny základních práv a svobod). Nad to ustanovení § 4 odst. 1 písm. a) zákona o právu shromažďovacím stanoví výjimku z oznamovací povinnosti v případě „shromáždění pořádaných církvemi nebo náboženskými společnostmi v kostele nebo v jiné modlitebně, procesí, poutí a jiných průvodů a shromáždění sloužících k projevům náboženského vyznání“. Pokud by bohoslužba nebyla shromážděním podle zákona o právu shromažďovacím, nebylo by třeba stanovit výjimku z povinnosti shromáždění oznámit.

⁴¹ Jak přiznal i premiér ČR v jedné ze situací uvolňování: na církve jsme jaksi zapomněli. Srov. <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/od-27-dubna-budou-mozne-bohoslužby-od-8-cervna-neomezene/1880594> Cit. 25. 9. 2020.

- il Sacramento della riconciliazione nell'attuale situazione di Pandemia* (19. 3. 2020) dostupné z: <http://www.penitenzieria.va/content/penitenzieriaapostolica/it.html> cit. 24. 9. 2020
7. *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví* z 11. 7. 2019. Zveřejněna byla na webu ministerstva zdravotnictví. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/tiskove-centrum-mz/ministr-zdravotnictvi-a-zastupci-cirkevi-podepsali-historicky-prvni-dohodu-o-duchovni-peci-ve-zdravotnictvi/> Cit. 27. 9. 2020.
 8. *Dopis předsedy a místopředsedy ČBK lékařům a zdravotníkům* ze dne 6. 4. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200406dopis-predsedy-a-mistopredsedy-cbk-lekarum-a-zdravotnikum> Cit. 24. 9. 2020.
 9. *Doporučení arcibiskupa Graubnera k hygienickým opatřením při zajištění bohoslužeb* ze dne 21. 9. 2020. Dostupné z: <https://www.ado.cz/2020/09/21/doporučení-arcibiskupa-graubnera-k-hygienickym-opatrenim-pri-zajistení-bohoslužeb/> Cit. 25. 9. 2020.
 10. *Ekumenická výzva ke společným modlitbám v těžké době*. Dostupné z: <https://www.e-cirkev.cz/clanek/6625-Ekumenicka-vyzva-ke-spolecnym-modlitbam-v-tezke-dobe/index.htm> Cit. 25. 9. 2020.
 11. BAXANT, J. *List litoměřického biskupa k současným opatřením* ze dne 16. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200316karantenni-oktav-osmidenni-jako-prilezitost> Cit. 24. 9. 2020.
 12. BAXANT, J. *Výzva litoměřického biskupa* ze dne 12. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.dltm.cz/vyzva-litomerickeho-biskupa-ze-dne-12-3-2020> Cit. 24. 9. 2020
 13. GRAUBNER, J. *Modlitba* ze dne 15. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200315modlitba-arcibiskupa-olomouckeho-jana-graubnera>. Cit. 24. 9. 2020.
 14. GRAUBNER, J. *Stanovisko ke krizovému opatření vlády České republiky* ze dne 16. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200316slovo-ke-krizovemu-opatreni-vlady-ceske-republiky-z-15-brezna-2020> Cit. 24. 9. 2020
 15. Městský soud v Praze. *Rozsudek ke zrušení některých mimořádných opatření č. j. 14 A 41/2020* ze dne 23. 4. 2020. Dostupný z <https://www.fulsoft.cz/?uniqueid=gOkE4NvrWuMkmaNigtjQurEFgoiqcHeUDDulZX7UDBY> cit. 24. 9. 2020.
 16. Ministerstvo zdravotnictví. *Ochranné opatření čj. MZDR 16484/2020-1/MIN/KAN* ze dne 17. 4. 2020 (o zákazu volného pohybu osob s výjimkami) bod 6
 17. *Mons. Zdenek Wasserbauer k současné situaci* (23. 9. 2020). Dostupné z: <http://www.apha.cz/2020/oznameni/mons-zdenek-wasserbauer-k-soucasne-situaci> Cit. 25. 9. 2020.

18. NADOLSKI, B. *Liturgika fundamentalna (I)*. Pallotinum, Poznaň: 1989. ISBN 83-7014-115-3
19. *Pokyny brněnského biskupa Vojtěcha Cikrleho pro brněnskou diecézi v souvislosti s aktuální situací pandemie COVID-19 ze dne 18. 9. 2020*. Dostupné z: <https://www.biskupstvi.cz/2020-09-18-pokyny-v-souvislosti-s-covid> Cit. 25. 9. 2020
20. *Prohlášení ČBK k riziku onemocnění COVID-19 ze dne 6. 3. 2020* dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200306prohlaseni-cbk-k-riziku-onemocneni-covid-19> cit. 24. 9. 2020
21. *Přehled jednotlivých pastýřských listů biskupů k vyhlášení nouzového stavu ze dne 13. 3. 2020* zde: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312pokyny-biskupu-jednotlivych-diecezi-v-souvislosti-s-koronavirem-covid-19> cit. 24. 9. 2020.
22. *Sdělení ČBK k omezením v době pandemie ze dne 7. 7. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200707sdeleni-cbk-k-zavedenym-omezenim> Cit 24. 9. 2020.
23. *Sdělení předsedy rady ČBK pro duchovní službu ve zdravotnictví při nutné návštěvě nemocného ze dne 17. 3. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200317sdeleni-predsedy-rady-cbk-pro-duchovni-sluzbu-ve-zdravotnictvi-pri-nutne-navsteve-nemocneho> Cit. 24. 9. 2020
24. *Serving a Wounded World in Interreligious Solidarity*. Dostupný z: <https://www.laudatosi.org/ecumenical/serving-a-wounded-world/> Cit. 25. 9. 2020.
25. *Synodní rada Českobratrské církve evangelické. Reakce na vyhlášení nouzového stavu v souvislosti s postupující epidemií koronaviru dne 12. 3. 2020*. Dostupný z: <https://www.e-cirkev.cz/clanek/6612-Synodni-rada-k-vyhlaseni-nouzoveho-stavu-v-CR/index.htm> Cit. 25. 9. 2020.
26. *Tisková zpráva* (17. 4. 2020). <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/od-27-dubna-budou-mozne-bohosluzby-od-8-cervna-neomezene/1880594> Cit. 25. 9. 2020.
27. *Tisková zpráva ERC. Církve na straně potřebných* (22.06.2020). Dostupné z: http://www.ekumenickarada.cz/in/3153/cirkve_na_strane_potrebnych#.X24SluczVPY Cit. 25. 9. 2020
28. *HOLUB, T. Mimořádný pastýřský list ze dne 22. 3. 2020*. Dostupný z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200322mimoradny-pastyrsky-list-plzenskeho-biskupa-mons-tomase-holuba> Cit. 24. 9. 2020.
29. *TRETERA, R. – HORÁK, Z. Církevní právo*. Praha : Leges, 2016.
30. *Velikonoční výzva České biskupské konference a Ekumenické rady církví ze dne 6. 4. 2020*. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/>

aktuality/200406velikonocni-vyzva-ceske-biskupske-konference-a-ekumenicke-rady-cirkvi cit. 24. 9. 2020.

31. Vyjádření ČBK k rozhodnutí Vlády ČR o znovuoobnovení bohoslužeb ze dne 17. 4. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200417vyjadreni-cbk-k-rozhodnuti-vlady-o-znovuoobnoveni-bohosluzeb> Cit 24. 9. 2020.
32. Výzva ČBK v souvislosti s vyhlášením mimořádného opatření Ministerstva zdravotnictví ČR ohledně shromáždění osob z 10. 3. 2020 <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200310vyzva-cbk-v-souvislosti-s-vyhlasenim-mimoradneho-opatreni-ministerstva-zdravotnictvi-cr-ohledne-shromazdeni-osob> cit 24. 9. 2020.
33. Webová stránka obsahující mimořádná opatření v ČR systematicky: <https://www.fulsoft.cz/33/prehled-pravnich-predpisu-sbirky-zakonu-a-dalsich-zdroju-souvisejicich-s-prokazanim-vyskytu-koronaviru-oznacovaneho-jako-sars-cov-2-zpusobuje-onemocneni-covid-19-uniqueidgOkE4NvrWuMkmaNigtjQulrL-J1k5knUT6QOQea68B8/>
34. Webová stránka obsahující mimořádná opatření v ČR: <https://koronavirus.mzcr.cz/category/mimoradna-opatreni> Cit. 24. 9. 2020
35. Zpráva z 18. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200318duchovni-a-psychoterapeuticka-pomoc-na-telefonu> cit. 24. 9. 2020.
36. Zpráva z 18. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200318ceska-televize-pripravila-v-dobe-karantennich-omezeni-prime-prenosy-bohosluzeb> Cit. 24. 9. 2020.

POLITICIZATION OF THE RELIGIOUS SPHERE AS THE MAIN THREAT TO NATIONAL SECURITY: MODERN REALITIES AND VECTORS OF STRENGTHENING

Oksana Vivchar, Doctor of Economic Sciences,

Professor of the Security, Law Enforcement Practice and Financial Investigations Department, Ternopil National Economic University, Academician of Academy of Economics Sciences of Ukraine

Abstract: The article has investigated the relationship between politics and religion in modern conditions. It has been substantiated that religion tries to play a consensual role by means of ecumenism, i.e. uniting efforts of all confessions in Ukraine to achieve certain public and political goals. The main factors for ensuring national security in the religious sphere have been identified: internal religious stability; external religious stability; full satisfaction of religious needs; the existence of a comprehensive strategy of socio-political and spiritual development of the state. As a result of scientific research, religious values have been established for the formation of a legal framework to ensure national security.

Key words: religious sphere, politicization of religion, national security, vectors of strengthening, sacralization (clericalization) of politics, ecumenism

Introduction

Religion and politics are two spiritually social phenomena of social life, the spheres of which intersect very closely. Throughout human history, we can observe this close interaction. The essential-logical interrelation of politics and religion in the modern conditions of socio-political and confessional Ukraine's realities, on the one hand, leads to the strengthening of political and inter-church confrontation and nullifies the integration possibilities of religion and social security in society. On the other hand, the politicization of religion gives the opportunity to believers and clergy of different denominations to join the development of Ukrainian state, the revival of spirituality and morality. Under conditions of poly-confessionalism, religion tries to play a consolidating role through ecumenism, i.e. the unification of efforts of all denominations in Ukraine to achieve certain social and political goals.

Analysis of recent research and publications. A significant contribution to the study of scientific issues related to the politicization of the religious sphere is considered in the works of such economists as A. Aristova, M. Babiy, V. Bondarenko, S. Bublyk, O. Buchma, O. Vivchar, V. Yelensky, M. Zakovych, S. Zdioruk, O. Sagan, A. Kiridon, O. Kiselyov, V. Klimov, A. Kolodny, I. Onyschuk, P. Yarot-sky, S. Semin and others.

The purpose of the study is to develop theoretical and applied aspects to counter the politicization of the religious sphere in the context of strengthening national security.

Presentation of the main research material

It should be noted that in the socio-political life of the country there are many facts that confirm the trend of politicissacralization (clericalization), which is due to the religious orientation of political processes in modern Ukraine associated with the declaration of political parties and blocs religious organizations, the creation of religious political parties, the personal participation of prominent Church figures in the activities of local governments.

Ukrainian legislation is quite liberal compared to many European countries. It guarantees all citizens (according to Article 3 of the current Law “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”) the right to “have the freedom to accept and change religion or belief of their choice and the freedom to practice any religion alone or with others, or not to profess any religion to practice religious cults, openly express and freely disseminate their religious or atheistic beliefs”¹.

Recently, however, acutely raises the question of permissibility limit expression of personal freedom. This issue is especially relevant in the context of modern church-political relations. Today we can observe two trends. The first is that political parties and movements are trying to gain social support in a religious environment. In an effort to expand their social base and strengthen their positions, political forces are appealing to religious organizations. They seek to enlist the support of the latter during the election campaign. The second tendency is that religious organizations, realizing themselves as a determining factor in public life, try to determine their political orientations, enlisting the support of certain political forces, in their aspirations to establish themselves in dominance in

¹ RESHETNIKOV, Yu. (2015) Tserkva i polityka: pytannia sohodennia [Church and politics: the question of today]. *Khrystyianstvo i problemy suchasnosti. Naukovyi zbirnyk – Christianity and modern problems. Scientific collection.* K. C. 17.

various spheres of religious life. Today, the religion influence issue on state policy becomes especially acute for Ukraine, because: Ukraine is not a mono-religious state. Article 35 of Ukraine's Constitution states that: "everyone has the freedom to profess any religion or not to practice any religion, to perform religious cults and ritual rites individually or collectively, to conduct religious activities"².

It should be noted that in the world as a whole the tendency to politicize religion is dominant, at least more promising than the tendency to depoliticize. This process encompassed even those religious denominations that had hitherto been excluded from politics. This trend, starting from the 40-50s of the last century, is beginning to gain momentum in the last decade and is becoming common. Regardless of how we assess the process of organizations religious politicization, it is clear that it will affect the future of politics, and even more so – the future of religion. The politicization of religious life – is an objective process, regardless we consider him rather not.

If politics and religion were completely different phenomena of society, then there could be no question of any interaction, because fundamentally unrelated things cannot interact. However, politics and religion have much in common, due to which the spheres of their activity are closely intertwined, and a number of differences make each of them a separate sphere of social life.

Among the main factors due to which, despite the canonical and legislative prohibitions, some religious communities to some extent participate in the political life of society, we can highlight:

- historically conditioned cooperation of some religious organizations with the authorities, especially in the Orthodox Churches;
- the interest of religious organizations in the adoption at the state level of certain bills or decisions that directly or indirectly meet their interests, and in the rejection of other, so-called "undesirable", or even harmful or hostile to them;
- in the presence or emergence of inter-church problems and conflicts – this is the appropriate position of the authorities in relation to them as a loyal arbiter, which very often plays not the least role in resolving such situations;
- for traditional churches, it is assistance in carrying out restitution in their favor, the possibility of obtaining financial or material support for the performance of certain works and assistance in resolving complex issues.

Undoubtedly, religion, as an integral part of society, cannot be left out of political life. No one has any doubt that religion has and will have its own political

² Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Information of the Verkhovna Rada*. 1996. N 30, st. 141.

position. Rather, it should be about the possibility and forms of religious participation in the political struggle. The political sphere is the sphere of struggle for power, its use, preservation, etc. Activities in this sphere are prohibited for religious organizations not only by the legislation of Ukraine, but also by religious precepts, regardless of whether it is a Christian church or a Jewish community or something else³.

On the basis of the conducted researches it is established that to the basic legislative models of church-state relations existing at present in the countries of the world, R. Minnerat carries: strict delimitation of the Church and the state, delimitation in enabling religious organizations to officially cooperate with the state on education, the media, legal recognition of marriage, etc.; guaranteeing full religious freedom of denominations with the constitutional support of one of them; complete ban on religious activity; the existence of a single official state religion; formal adoption of international norms on religion in the presence of legal privileges for one of the denominations and discrimination against others⁴.

Here, first of all, it is necessary to pay attention to the nature of the Church as a social phenomenon, because quite often it is seen as a unique phenomenon, separated from other social units.

In our opinion, in modern conditions, religion acquires all the features of the civil society institution. Since any church formation has the following features: its emergence is due to the need to satisfy human's religious and ethical aspirations; the formation of the Church or religious community reflects the emergence of social ties between people on the issues of religious rights; church activities cover a separate area of religious relations; the realization of this relationship involves the use by individuals of their right to have and practice their religion; The church is a form of organizational institutionalization of the religion; the functioning of the Church takes place on the basis of self-government and on the basis of its own system of norms; church life is regulated by law in order to protect the rights and freedoms of members of the church community and others. This approach to the nature of the Church has hardly gained conceptual understanding in legal science, although it has been positively perceived by political scientists. However, the very fact of understanding the Church as an institution of civil society makes

³ MINNERAT, R. (2017) Tserkovno-derzhavni vzaiemyny, relihiina svoboda i "prozelityzm" [Church-state relations, religious freedom and "proselytism"]. *Relihiina svoboda i prava liudyny – Religious freedom and human rights*. Lviv : Svichado. T. 3. 377–393.

⁴ KHUDOBA, N. (2018) Dukhovno-relihiina skladova derzhavotvorennia Ukrainy [Spiritual and religious component of state formation in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – The influence of the religious factor on the domestic policy of Ukraine*. № 2. 298–306.

it possible to prove its independence and realize the prospects of cooperation with the state.

The existing model of interaction determines the main components of the interaction mechanism between the state and religion in Ukraine. These include: political and legal framework, institutional, organizational and economic components. It should be noted that the political and legal component of the interaction mechanism between the state and religion includes such regulations as:

1. Resolution 1556 (2002) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe “Religion and Change in Central and Eastern Europe” of 24.08.2002, emphasizing the importance of excluding any possibility of state interference in the dogma of church building and canon law;
2. Constitution of Ukraine – Art. 35 enshrines the right to freedom of thought and religion, which includes the freedom to profess any religion or not to profess any, to perform religious cults and ritual rites individually or collectively, to conduct religious activities. The church and religious organizations in Ukraine are recognized as separate from the state, and the school is recognized as separate from the Church. The article emphasizes that no religion can be recognized by the state as mandatory. The provision of Part 4 of Art. 35 of the Constitution on the possibility of replacing military service with alternative (non-military) service on the religious beliefs of a citizen;
3. Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of 1991, which enshrines the right to freedom of conscience, equality of citizens regardless of their attitude to religion, separation of Church (religious organizations) from the state, which includes provisions on non-interference of the Church in politics, namely: “Religious organizations do not participate in the activities of political parties and do not provide financial support to political parties, do not nominate candidates for public authorities, do not campaign or finance the election campaigns of candidates for these bodies”;
4. Law of Ukraine “On Alternative (Non-Military) Service”, Art. 2 of which states that “citizens of Ukraine have the right to alternative service if the performance of military duty contradicts their religious beliefs and these citizens belong to religious organizations operating in accordance with the legislation of Ukraine, whose beliefs do not allow the use of weapons”;
5. Law of Ukraine “On social and legal protection of servicemen and their families” of 20.12.1991 in Art. 6 enshrines the right of servicemen to profess any religion or not to profess any;
6. Criminal Enforcement Code of Ukraine – Art. 128 establishes the procedure for conducting worship services and admission of religious organizations representatives, the right to purchase and use religious literature, etc.;

7. Codified procedural acts prohibiting the interrogation of a clergyman as a witness in connection with what has been entrusted to them or has become known in the course of their professional activities: paragraph 5, part 2 of Art. 65. Code of Criminal Procedure of Ukraine dated 13.04.2012; item 3 h. 1 Art. 51 of the Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004; item 3 h. 2 Art. 65 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine dated 06.07.2005 and others.

Thus, in the end we can talk about a kind of symbiosis between politics (government) and religion, which is mutually beneficial for both parties. At the same time, it is significant that in general, citizens are not sure that religion in Ukraine affects the morality of Ukrainian politics – on a five-point scale, this impact in 2019 was estimated at 2.39 points. Believers rate this impact higher than non-believers – 2.56 points. In this case, this impact is, according to respondents, positive (35 %) or neutral (31 %). Only 12 % of respondents noted a negative impact. In general, according to citizens, the political sphere has a greater impact on religion than religion on the morality of politics. Their influence on religion is estimated at 3.27 points. By the way, the influence of the political sphere on religion is negative – 44 % of respondents think so⁵.

At the same time, the role of the religious sphere in socio-political processes in Ukraine may be positive, but provided that it is aimed at intensifying church activities primarily in the context of state formation. In particular, it is an appeal to universal democratic ideals, humanistic principles, justice, social equality, regulation of spiritual and material demands of citizens, environmental issues, intensification of efforts to resolve inter-church conflicts, education of respect for culture and language of the Ukrainian people. etc.⁶.

It should be noted that the participation of religion in political processes was perceived primarily as a factor in strengthening the national security of the country, the church, public authorities, civil society institutions should promote:

- minimization of religious factors during the process of political and public administration decisions;
- improving legislation on freedom of conscience and the separation of church and state;

⁵ KUZMOVA, O. Vplyv relihiinoho faktoruv na vnutrishniu polityku Ukrainy [The influence of the religious factor on the domestic policy of Ukraine]. URL: http://irs.ucu.edu.ua/irs_news/939/

⁶ YELENSKYI, V. (2014) Relihiia, demokratyzatsiia ta suspilnyi rozvytok v Ukraini [Religion, democratization and social development in Ukraine]. *Relihiia i suspilstvo v Ukraini: faktory zmin – Religion and society in Ukraine: factors of change*. K.B.Y. 31–47.

- depoliticization of the religious environment (especially during elections at various levels);
- the church's renunciation of state privileges obtained primarily through political loyalty to the current government;
- overcoming interfaith conflicts through open dialogue, in particular through the involvement of public organizations, non-governmental think tanks specializing in religious issues.

The participation of religion in the politicization processes in Ukraine is determined by the intensification of activities in the state-building process (appeal to the ideals of democracy, justice, humanism, education of respect for culture, language of the Ukrainian people) and efforts to resolve interfaith, confessional and religious Of Ukraine at orientation on the decision of actual problems of a national level such as regulation of spiritual and material needs of the person, movement for ecology, national identification⁷.

Based on the research, it is established that the main vectors of development for the functioning of the religious sphere in order to strengthen the security of the country are:

- removal of the religious factor from the political decision-making process;
- freedom of thought and conscience, ensured by the Church independent of the state;
- improving legislation on religious freedom and punishing religious leaders for interfering in politics;
- the embodiment of the loyal attitude of the churches to the Ukrainian statehood, the Ukrainian public;
- separation of the church from any political power and social system;
- overcoming the destabilizing influence of the church on society, depoliticization of the religious environment;
- the church's renunciation of state privileges and the use of state power for its own purposes⁸.

The growing political activity of religion and its institutions in the absence of restraining forces on the part of the state can lead to serious excesses, as religious

⁷ YATSYSHYN, U. (2017) Rol tserkvy i dukhovenstva u vyborchomu protsesi Ukrainy [The role of church and the clergy in the electoral process of Ukraine]. *Ukrainska natsionalna idea: realiti ta perspektyvy rozvytku – Ukrainian national idea: realities and prospects of development*. Vyp. 23. 128–133.

⁸ ZHURAVSKYI, V. (2016) Relihiini chynnyky u politychnomu protsesi Ukrainy [Religious factors in the political process of Ukraine]. UNTsPD. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/reliihiini-chinniki-u-politichnomu-protcesi-ukraini>

feelings are endowed with great explosive force, especially if this force is directed in the range of confrontation and confrontation⁹.

Continuing the logic of our study, we note that the danger of politicization of religion in the context of domestic policy and national security, we can identify the following threats:

- violation of the current legislation on religion and the church, in particular such of its basic principles as separation of church and state, equality of religions before the law, non-interference of religious organizations in elections on the side of certain political forces;
- intensification of social tension in the social confrontation on both political and religious grounds, to feed inter-church conflicts, which still cover many settlements in Ukraine;
- transfer of party-political and religious confrontation on ethno-national soil, the emergence of ethno-national conflicts, which, as the experience of some countries shows, are protracted and dangerous in their consequences;
- to intensify the process of regionalization of Ukraine, which threatens its territorial integrity;
- the lack of agreement between political and religious leaders allows governments and churches of other countries to interfere in the internal affairs of Ukraine and in the affairs of individual believers with maximum benefit for themselves¹⁰.

Conclusions. Summarizing the above, it should be noted that a necessary condition for counteracting the further penetration of religion into politics should be the creation of a legal mechanism to curb the merging of political and religious spheres by improving Ukrainian legislation in the context of strengthening national security. Thus, religious values as vectors of strengthening national interests are defined by the Law of Ukraine “On Fundamentals of National Security of Ukraine” and are considered as part of general national security, ie in our country there is a legal basis for the formation of the legal field. It should be noted that the most important factors in ensuring national security in the religious sphere are: intra-religious stability; foreign religious stability; full satisfaction of religious needs, freedom of expression and religion of individuals and groups of believers; availability of a comprehensive strategy of socio-political and spiritual development of the state, including in the field of religious security of Ukraine.

⁹ VIVCHAR, O. I., Kolesnikov, A. P. (2015) *Sotsialna bezpeka [Social security]. navchalnyi posibnyk – textbook*. Ternopil. FO-P Shpak V. B. 2015. 146 p.

¹⁰ ZDIORUK, s. (2018) *Suspilno-relihiini vidnosyny: vyklyky Ukraini XXI stolittia: monohrafiia [Socio-religious relations: challenges of Ukraine the XXI century: monograph]*. K. 301.

REFERENCES

1. KHUDOBA, N. (2018) Dukhovno-relihiina skladova derzhavotvorennia Ukrainy [Spiritual and religious component of state formation in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy – The influence of the religious factor on the domestic policy of Ukraine*. № 2. 298–306.
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady – Information of the Verkhovna Rada. 1996. N 30, st. 141.
3. KUZMOVA, O. Vplyv relihiinoho faktoru na vnutrishniu polityku Ukrainy [The influence of the religious factor on the domestic policy of Ukraine]. URL: http://irs.ucu.edu.ua/irs_news/939/
4. MINNERAT, R. (2017) Tserkovno-derzhavni vzaiemyny, relihiina svoboda i “prozelytyzm” [Church-state relations, religious freedom and “proselytism”]. *Relihiina svoboda i prava liudyny – Religious freedom and human rights*. Lviv : Svichado. T. 3. 377–393.
5. RESHETNIKOV, Yu. (2015) Tserkva i polityka: pytannia sohodennia [Church and politics: the question of today]. *Khrystyanstvo i problemy suchasnosti. Naukovyi zbirnyk – Christianity and modern problems. Scientific collection*. K. C. 17.
6. VIVCHAR, O. I., Kolesnikov, A. P. (2015) Sotsialna bezpeka [Social security]. *navchalnyi posibnyk – textbook*. Ternopil. FO-P Shpak V. B. 2015. 146 p.
7. YATSYSHYN, U. (2017) Rol tserkvy i dukhovenstva u vyborchomu protsesi Ukrainy [The role of church and the clergy in the electoral process of Ukraine]. *Ukrainska natsionalna idea: realii ta perspektyvy rozvytku – Ukrainian national idea: realities and prospects of development*. Vyp. 23. 128–133.
8. YELENSKYI, V. (2014) Relihiia, demokratyzatsiia ta suspilnyi rozvytok v Ukraini [Religion, democratization and social development in Ukraine]. *Relihiia i suspilstvo v Ukraini: faktory zmin – Religion and society in Ukraine: factors of change*. K.B.Y. 31–47.
9. ZDIORUK, s. (2018) Suspilno-relihiini vidnosyny: vyklyky Ukraini XXI stolittia: *monohrafiia* [Socio-religious relations: challenges of Ukraine the XXI century: *monograph*]. K. 301.
10. ZHURAVSKYI, V. (2016) Relihiini chynnyky u politychnomu protsesi Ukrainy [Religious factors in the political process of Ukraine]. UNTSPD. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/reliigiini-chinniki-u-politichnomu-protcesi-ukraini>

DUSZPASTERSKIE FORMY OCHRONY MAŁOLETNI W ARCHIDIECEZJI WARMIŃSKIEJ

THE PASTORAL FORMS OF PROTECTION OF MINORS IN THE ARCHDIOCESE OF WARMIA

Marek Paszkowski, Ph.D.

Metropolitalny Sąd Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie

Jacek Nowicki, MA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Streszczenie: Od 1 lipca 2020 r. obowiązują „Normy i zasady ochrony małoletnich i osób z niepełnosprawnością w działaniach duszpasterskich w Archidiecezji Warmińskiej“. Liczący 46 stron dokument został podzielony na 15 punktów ułożonych wg następującej kolejności: zasady pracy z małoletnimi; kodeks zachowań; zasady korzystania z internetu; troska o wychowanków z niepełnosprawnością lub specjalnymi potrzebami wychowawczymi; personel opiekuńczo-wychowawczy; umiejętność rozpoznawania sygnałów ostrzegawczych; uwrażliwianie i edukacja dzieci i młodzieży; ochrona przed niesłusznym posądzeniem; przepisy prawa państwowego i kościelnego w sprawie nadużyć seksualnych; reagowanie na oznaki lub wiadomość o wykorzystaniu seksualnym; procedura postępowania kanonicznego; pomoc osobom pokrzywdzonym; zasady formacji i profilaktyki; opieka duszpasterska wobec osób dotkniętych przemocą seksualną; postanowienia końcowe. Analizowany dokument jest reakcją na postanowienia Konferencji Episkopatu Polski w zakresie ochrony małoletnich. Dotyczy on wszystkich osób (duchownych i świeckich) mających w pracy duszpasterskiej jakikolwiek kontakt z osobami małoletnimi.

Słowa kluczowe: małoletni, Archidiecezja Warmińska, nadużycia seksualne, Konferencja Episkopatu Polski, przemoc seksualna, opieka duszpasterska

Abstract: From July 1, 2020, they are valid “Standards and rules of protection of minors and people with disabilities in pastoral activities in the Archdiocese of Warmia”. The 46-page document has been divided into 15 points and arranged in the following order: rules of working with minors; code of behavior; rules of using the Internet; care for people with disabilities or people with special educational needs; care and educational staff; ability to recognize warning signals;

sensitization and education of children and young people; protection against false accusations; State and Church regulations on sexual abuse; responding to signs or messages of sexual abuse; canonical procedure; assistance to victims; rules of formation and prevention; pastoral care for people affected by sexual violence; final provisions. The analyzed document is a response to the provisions of the Polish Episcopal Conference on the protection of minors. It concerns every person, (both clergy and laity) who has any contact with minors in pastoral work.

Key words: minors, Archdiocese of Warmia, sexual abuse, Polish Episcopal Conference, sexual violence, pastoral care

Zarówno w świetle prawa krajowego, międzynarodowego, jak i kanonicznego każde dziecko ma pełne prawo do wolności, godności, szacunku i sukcesów. Kościół katolicki stara się systematycznie wprowadzać różne sposoby walki z nadużyciami seksualnymi, by zapewnić bezpieczeństwo dzieciom oraz młodzieży¹. Jednym z priorytetów w pracy duszpasterskiej jest podejmowanie konsekwentnych działań, których celem jest eliminowanie wszelkich nadużyć seksualnych wśród duchowych wobec nieletnich. Konferencja Episkopatu Polski wprowadza wytyczne mające zapewnić wszelkie wsparcie i pomoc pokrzywdzonym.

Kościół – poprzez swoje przepisy prawne – już od dawna chronił małoletnich przed wykorzystaniem seksualnym². W kościelnym porządku prawnym rozstrzyganie w sprawach dotyczących przestępstw seksualnych popełnionych przez duchowych wobec dzieci i młodzieży jest zastrzeżone dla Kongregacji Nauki Wiary³. Obowiązkiem każdego człowieka jest przeciwdziałanie szerególnemu złu, jakim jest przemoc seksualna wobec najmłodszych. Brak reakcji na krzywdę wyrządzaną dzieciom i młodzieży należy zaliczyć do nagannych postaw każdego człowieka, a w sposób szczególny duchownego. Na gruncie prawa kanonicznego przemoc seksualna jest nie tylko grzechem ciężkim, ale pociąga za sobą odpowiedzialność karną⁴. Kościół dokłada starań, by ofiarom nadużycia seksualnego

¹ BOREK, D. *Sextum Decalogi praeceptum w kanonicznym prawie karnym aktualnie obowiązującym*, Tarnów 2015; T. Wytrwał, *Kościelny „modus procedendi“ w przypadkach pedofilii*, „Prawo Kanoniczne“ 52 (2009) nr 1-2, s. 229-253.

² Congregatio Sancti Offici, *Instructio Crimen sollicitationis. Ad omnes Patriarchas, Archiepiscopos aliosque locorum Ordinarios etiam Ritus Orientalis: De modo procedendi in causis sollicitationis*, 16.03.1962, Typis Polyglottis Vaticanis 1962, [w:] *Leges Ecclesiae*, X. Ochoa, vol. III, Roma 1972. Zob. M. Turošík, *Ludské práva v rímskom práve*, [w:] *Zasada proporcionálnosti a ochrana prav podstavových v państvach Europy*, red. P. Szymaniec, Wałbrzych 2015, s. 65-72.

³ BOREK, D. *Ordynariusz a delicta graviora zarezerwowane Kongregacji Doktryny Wiary*, „Prawo Kanoniczne“ 47 (2004), nr 3-4, s. 125-128.

⁴ KIWIOR, W. *Procedura obowiązująca przy eksklaustracji, sekularyzacji i wydaleniu z instytutu życia konsekrowanego*, „Prawo Kanoniczne“ 38 (1995) nr 3-4, s. 146-162; SYRYJCZYK, J. *Kanoniczne prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 2003, s. 163-166.

została udzielona pomoc duchowa i psychologiczna, jak również by podjęto działania zmierzające do uniemożliwienia dalszego popełniania przestępstwa.

Pojęcie małoletniego w świetle prawa kanonicznego

Zgodnie z Kodeksem Prawa Kanonicznego⁵ z 1983 r. osoba, która nie ukończyła 18 roku życia określana jest mianem małoletnia. Jeżeli osoba małoletnia ma wiek poniżej siedmiu lat nazywa jest dzieckiem⁶. Wolność religijna przysługuje każdemu człowiekowi bez względu na wiek, ponieważ wynika ona z godności ludzkiej. Małoletni, zgodnie z kan. 98 § 2 KPK, pozostają pod władzą rodziców lub opiekunów prawnych, z wyjątkiem tych sytuacji, w których ze względu na prawo Boże lub kanoniczne wyjęci są spod ich władzy⁷. Przykładem jest sytuacja, o której mowa w kan. 111 § 2 KPK: „Každy z mających być ochrzczonym, który ukończył czternasty rok życia, może dobrowolnie wybrać chrzest w Kościele łacińskim lub Kościele innego samodzielnego obrządku (...)”. W kwestii ustanawiania opiekunów prawnych przepisy prawa kanonicznego odsyłają do przepisów prawa cywilnego, „chyba że w prawie kanonicznym co innego zastrzeżono albo biskup diecezjalny uznał w pewnych wypadkach, ze słusznej przyczyny, że należy zarządzić temu przez ustanowienie innego opiekuna”⁸. Z dzieckiem równana jest osoba nieposiadająca używania rozumu, czyli np. chora psychicznie⁹.

Małoletni mogą występować w sądzie kościelnym jedynie poprzez swoich przedstawicieli ustawowych. Na podstawie kan. 1550 § 1 KPK do składania zeznań nie mogą być dopuszczone osoby małoletnie poniżej 14 roku życia, chyba że na mocy dekretu sędziego, uzasadni się taką potrzebę.

Przejawy działalności Kościoła w zakresie praw małoletnich

Ochrona małoletnich przed nadużyciami seksualnymi stanowi jeden z priorytetów działalności duszpasterskiej Kościoła katolickiego. Stąd m.in. Stolica Apostolska jest

⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars. II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

⁶ KPK, kan. 97.

⁷ KROCZEK, P. *Wychowanie: optyka prawa polskiego i prawa kanonicznego*, Kraków 2013, s. 106.

⁸ KPK, kan. 98 § 2.

⁹ KPK, kan. 1095 n. 1 w związku z kan. 99.

sygnatariuszem Konwencji o Prawach Dziecka¹⁰. Świadczy to, że dzieci jako najsłabsza jednostka społeczeństwa, posiadają międzynarodową ochronę swoich praw. Zarówno Kościoł, jak i państwa starają się zapewnić im jak najlepsze bezpieczeństwo życia. Instytucje kościelne doceniają wkład poszczególnych państw i organizacji międzynarodowych w walce o prawa człowieka, w tym nade wszystko prawa dzieci¹¹.

Od 2013 r. w każdej polskiej diecezji został powołany koordynator ds. ochrony dzieci i młodzieży. Do osoby takiej mogą zgłaszać się osoby pokrzywdzone przez duchownych w sferze seksualnej. Natomiast do obowiązków koordynatora jest natychmiastowe powiadomienie o tym fakcie miejscowego biskupa diecezjalnego oraz świeckie organy ścigania. Ponadto koordynator odpowiedzialny jest za przygotowanie systemu zapobiegawczego wykorzystywania seksualnego małoletnich i osób z niepełnosprawnością, jak również za realizowanie szkoleń dla rodziców oraz osób, których obowiązkiem jest przyjmowanie zgłoszeń nadużyć seksualnych. Zgodnie z zaleceniami Stolicy Apostolskiej biskup diecezjalny po otrzymaniu powyższej informacji w trybie pilnym powinien zawiesić duchownego i o sprawie powiadomić Papieża. Powyższe wytyczne mają stanowić realne rozwiązanie sprzyjające wyeliminowaniu przestępstw seksualnych popełnianych na małoletnich przez osoby duchowne¹².

Konferencja Episkopatu Polski zobowiązała się do przyjęcia „Wytycznych dotyczących wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia”¹³. W tym samym roku odbyła się zebranie Konferencji Episkopatu Polski podczas której omówiono prewencję w sprawie nadużyć seksualnych wobec małoletnich. Stanowi to przejaw zaangażowania Kościoła w ochronę dzieci. Głównym celem wszelkiej działalności prewencyjnej Kościoła jest eliminacja możliwości popełniania przestępstw seksualnych przez duchownych, co z kolei zapobiega zaistnieniu krzywdy psychicznej oraz fizycznej u dzieci i młodzieży oraz ich bliskich. Uznano, że należy wprowadzać liczne programy profilaktyczne i prewencyjne, by wspierać rodziców oraz duchownych w zakresie rozpoznawania nadużyć wobec dzieci, by odpowiednio potrafili reagować na takie zjawiska. Ważne jest ustalanie podstawowych reguł pracy z dziećmi i młodzieżą, wyznaczanie godnych

¹⁰ Konwencja o prawach dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r. (m.in.: Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

¹¹ SUCHOCKA, H. *Działania papieża oraz Stolicy Apostolskiej na rzecz ochrony osób małoletnich*, [w:] *Prawa dziecka: perspektywa Kościoła*, red. KROCZEK, P. Kraków 2015, s. 175-177.

¹² <https://episkopat.pl/dzialania-kosciola-ws-prewencji-i-ochrony-dzieci-i-mlodziezy-w-latach-2005-2019-zarys/> (dostęp: 30.9.2020).

¹³ Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 29 (2017), s. 93-97.

zauwania ludzi do pracy z nimi, jak również wprowadzanie zasad, które mają na celu zapewnienie komfortu oraz pełnego bezpieczeństwa nieletnim.

Kościół katolicki zobowiązał się do uczestnictwa w procesach wyjaśniania wszelkich podejrzeń o możliwości popełnienia przestępstwa nadużycia seksualnego wobec dzieci, zapewniając, że każda osoba – niezależnie od pełnionej funkcji – otrzyma właściwą sankcję karną za czyn przestępczy.

Rozstrzygnięciem spraw duchownych w zakresie przestępstw nadużycia seksualnego wobec nieletnich zajmuje się Kongregacja Nauki Wiary, która wśród najcięższych przestępstw przeciwko obyczajom zalicza: przestępstwo przeciw szóstemu przykazaniu Dekalogu, popełnione przez duchownego z nieletnim poniżej 18 roku życia, jak również nabywanie, przechowywanie lub rozpowszechnianie w celach lubieżnych materiałów pornograficznych, przedstawiających nieletnich poniżej 18 roku życia (w jakikolwiek sposób i za pomocą jakiegokolwiek urządzenia).

Podczas zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Polski w dniach 25-26 września 2018 r. w Płocku odbyła się dyskusja ukierunkowana na dobro dzieci i młodzieży. Podkreślono wówczas, że dzieci i młodzież otoczone są stałą troską Kościoła, co wiąże się z konkretnymi działaniami powstrzymującymi przed ich wykorzystywaniem seksualnym. Ponadto w październiku tego samego roku biskupi polscy przeprosili ofiary oraz ich rodziny, które zostały skrzywdzone przez duchownych. Zachęcono do zgłaszania wszelkich takich zarówno pasterzom Kościoła, jak i odpowiednim organom państwowym. Biskupi zapewnili, że ofiary przestępstw seksualnych ze strony duchownych otrzymają pomoc w zakresie prawnym, psychologicznym oraz duszpasterskim.

Z inicjatywy biskupów zgromadzono dane statystyczne dotyczące skali przestępstw seksualnych względem małoletnich dokonanych przez duchownych w Polsce. Źródłem tych danych była zgłoszenie dokonane w latach 1990-2018. Opublikowanie tych danych było dowodem szczerych intencji pasterzy Kościoła w walce z pedofilią wśród duchownych.

Struktura i treść norm i zasad ochrony małoletnich w działaniach duszpasterskich w Archidiecezji Warmińskiej

Dokument pt.: „Normy i zasady ochrony małoletnich i osób z niepełnosprawnością w działaniach duszpasterskich w Archidiecezji Warmińskiej”¹⁴ obowiązuje

¹⁴ Arcybiskup Metropolita Warmiński GÓRZYŃSKI, J. *Normy i zasady ochrony małoletnich i osób z niepełnosprawnością w działaniach duszpasterskich w Archidiecezji Warmińskiej* (1.7.2020), Olsztyn 2020, l.dz. 508/2020.

od dnia 1 lipca 2020 r. (). Stanowi on odpowiedź na postanowienia Konferencji Episkopatu Polski dotyczące ochrony dzieci, młodzieży i osób z niepełnosprawnością. Dokument ten został opracowany przez Zespół ds. ochrony dzieci i młodzieży Archidiecezji Warmińskiej. Jak czytamy we wstępie: „Poniższe wytyczne dla Archidiecezji Warmińskiej przeznaczone są do stosowania we wszystkich parafiach, wspólnotach i dziełach archidiecezji, zarówno przez osoby duchowne, konsekrowane, jak i świeckie, które podejmują posługę wśród dzieci i młodzieży”.¹⁵ Zgodnie z zasadami określonymi w tym dokumencie każda placówka edukacyjna oraz opiekuńczo-wychowawcza funkcjonująca na terenie Archidiecezji Warmińskiej winna posiadać własny kodeks procedur i zachowań w zakresie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Arcybiskup Warmiński zobowiązał moderatorów, wykładowców i alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Olsztynie do zapoznania się z opracowanym dokumentem oraz złożenie pisemnej deklaracji „o znajomości jego treści i woli stosowania go w życiu osobistym i zawodowym”.¹⁶ Powyższy obowiązek dotyczy także innych osób przygotowujących się do podjęcia posługi na rzecz małoletnich na terenie archidiecezji.

Dokument składa się ze wstępu i piętnastu rozdziałów, które dotyczą troski o dobro małoletnich i ich bezpieczeństwo w ramach opieki oraz działań duszpasterskich podejmowanych przez duchownych, jak również osoby z nimi współpracujące.¹⁷

W rozdziale I zatytułowanym „Zasady pracy z małoletnimi” (nr 1-6) wskazano, że osoby mające styczność z dziećmi i młodzieżą powinny przejść odpowiednie przeszkolenie z zakresu pedagogiki czy psychologii. Konieczne jest opracowanie i wdrożenie konkretnych reguł i struktur prewencji przez kościelne struktury duszpasterstwa dzieci i młodzieży. Bardzo istotna jest współpraca pomiędzy kościelnymi jednostkami organizacyjnymi a rodzicami i wychowawcami dzieci, jak również organami państwowymi i samorządowymi. W każdej instytucji kościelnej działającej na rzecz dzieci i młodzieży powinna zostać wyznaczona osoba, która otrzyma odpowiednie szkolenie w dziedzinie prewencji. Ważne jest także organizowanie specjalistycznych szkoleń dla osób zatrudnionych w w/w placówkach. Każda instytucja i organizacja kościelna zajmująca się pracą z dziećmi i młodzieżą powinna posiadać własny kodeks zachowań.

W rozdziale II dokumentu zamieszczony został kodeks zachowań obejmujący następujące części: normy ogólne (nr 7-12); szacunek dla nietykalności cielesnej, intymności i prywatności małoletniego (nr 13-20); indywidualne spotkania z małoletnimi (nr 21-25); rekolekcje, pielgrzymki, kolonie, wycieczki (nr 26-35).

¹⁵ Ibidem, s. 7.

¹⁶ Ibidem, s. 8.

¹⁷ Ibidem, s. 9.

Podstawową zasadą w pracy z dziećmi i młodzieżą powinno być poszanowanie ich nietykalności cielesnej. Zabrania się stosowania przemocy fizycznej, psychicznej, emocjonalnej oraz seksualnej. Osoby pracujące z małoletnimi w ich obecności nie mogą spożywać alkoholu, palić papierosów i stosować środków odurzających. Niedozwolone jest także podejmowanie rozmów a nawet żartów o podtekście seksualnym. Małoletni mają prawo do prywatności w takich miejscach jak przebieralnie, łazienki, pływalnie i toalety. Ochrona prywatności małoletniego wyklucza także sprawdzanie jego urządzeń elektrycznych. Analizowany dokument wymienia niewłaściwe formy zachowań wobec nietykalności cielesnej małoletniego. Między innymi, dotykanie pośladków i okolic intymnych, klepanie w uda lub kolana, składanie propozycji o charakterze seksualnym, czy obejmowanie małoletniego stojąc za jego plecami. Jednocześnie kategorycznie zabrania się wykonywania małoletnim zdjęć lub nagrań wideo w miejscach, w których powinno być respektowane prawo do prywatności. Ponadto indywidualne rozmowy z małoletnimi nie mogą odbywać się w prywatnym pomieszczeniu, jak również w odpowiedniej porze dnia. O spotkaniu należy zawiadomić rodziców lub opiekunów prawnych małoletniego. Dokument zaleca by nie wozić małoletniego prywatnym samochodem. Wyjątek mogą stanowić wyłącznie wypadki losowe. Podczas wyjazdów grupowych z małoletnimi wymagana jest pisemna zgoda rodziców lub opiekunów prawnych. Wytyczne zawarte w dokumencie szczegółowo określają organizację wyjazdów wakacyjnych oraz rekolekcyjnych.

Rozdział III dotyczy zachowania nadzoru nad korzystaniem z internetu przez małoletnich. Zarówno parafie jak i inne wspólnoty Archidiecezji Warmińskiej, które zapewniają dzieciom i młodzieży dostęp do internetu, są zobowiązane do podejmowania wszelkich działań zabezpieczających przed dostępem do treści, które negatywnie mogą wpłynąć na rozwój osobowy małoletnich (nr 36-40).

Rozdział IV dokumentu dotyczy troski o wychowanków z niepełnosprawnością lub specjalnymi potrzebami wychowawczymi (nr 41-45). Ważne zagadnienie podejmuje rozdział V wskazujący na zasady w zakresie zatrudniania i przygotowania wychowawców i opiekunów (nr 46-50). Każda zatrudniana osoba (zarówno duchowna i świecka) w instytucjach katolickich winna przedstawić zaświadczenie o niekaralności, jak również podpisać zobowiązanie do przestrzegania kodeksu zachowań obowiązujących w każdej instytucji. Obowiązek podpisania zobowiązania do przestrzegania kodeksu zachowań dotyczy także wolontariuszy pracujących z dziećmi i młodzieżą. Ponadto wskazuje się, że Wydział Nauki Katolickiej Kurii Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie powinni zadbać, aby prewencja nadużyć seksualnych znalazła się w programie kształcenia pedagogów.

W rozdziale VI wymienia się sygnały ostrzegawcze mogące świadczyć o niewłaściwych relacjach z małoletnimi (nr 52). W kolejnym rozdziale zawarto wytyczne w zakresie poinformowania dzieci i młodzieży o istnieniu kodeksu zachowań chroniących ich godność oraz intymność (nr 55). Rozdział VIII dokumentu wymienia różnego rodzaju okoliczności i zachowania, których powinien unikać duchowny, aby nie narazić się na niesłuszne posądzenie o czyn karalny (nr 57-60).

Istotne zagadnienie porusza rozdział IX, który przybliży przepisy prawa państwowego i kościelnego w sprawie nadużyć seksualnych. W świetle prawa polskiego podejmowanie jakichkolwiek czynności o charakterze seksualnym z dzieckiem poniżej 15 roku życia jest traktowane ze szczególną surowością (nr 62-65). Surowsze w tym zakresie są przepisy prawa kanonicznego, w wyniku których karany jest duchowny za przestępstwo seksualne z nieletnim poniżej osiemnastego roku życia (nr 66).

W rozdziale X ukazane są wytyczne w zakresie reagowania na znaki lub wiadomość o wykorzystywaniu seksualnym (nr 70-87). Uzyskanie informacji o faktycznym lub prawdopodobnym przypadku nadużycia seksualnego wobec małoletniego wymaga niezwłocznego powiadomienia państwowych organów ścigania, przełożonych kościelnych i świeckich (nr 76).

Procedura postępowania kanonicznego została zawarta częściowo w rozdziale XI (nr 88-89), który odsyła do uchwały Konferencji Episkopatu Polski dotyczące wytycznych wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia.

W rozdziale XII opisany został zakres pomocy duchowej, psychologicznej udzielanej osobie pokrzywdzonej nadużyciem seksualnym oraz jej bliskim (nr 90-100). W rozdziale XIII wskazuje się na konieczność odpowiedniej formacji i profilaktyki wśród alumnów wyższych seminariów duchownych, jak również katechetów, księży osób zakonnych i świeckich (nr 101-102). Jak wskazuje rozdział XIV biskup diecezjalny mianuje duszpasterzy, których zadaniem będzie objęcie troską duszpasterską osób dotkniętych przestępstwem nadużycia seksualnego (nr 104).

W postanowieniach końcowych (nr 109-110) podano, że każdy duchowny Archidiecezji Warmińskiej jak również każda osoba świecka włączona w działania duszpasterskie z dziećmi i młodzieżą ma obowiązek złożyć pisemne oświadczenie o zapoznaniu się z w/w dokumentem. Brak realizacji omówionych wytycznych skutkować będzie konsekwencjami prawnymi zarówno w systemie kanonicznym, jak i państwowym.

Zakończenie

Ochrona dzieci i młodzieży przed wykorzystywaniem seksualnym należy zadań państwa i Kościoła. Skuteczność tej ochrony związana jest ze świadomością rodziców i opiekunów prawnych na temat zagrożeń, jakie w tym zakresie grożą ich dzieciom. Nie bez znaczenia jest też uwrażliwienie dzieci na niebezpieczeństwa, jakie grożą im ze strony pedofilów oraz poinformowanie ich o pierwszych symptomach przestępstw seksualnych. Dzieci np. powinny znać „zły dotyk” i odpowiednio na niego reagować, nie powinny zawierać znajomości z osobami nieznanymi, czy też powinny mieć ograniczone zaufanie nawet do osób cieszących się ogólnym szacunkiem, jak np. duchowni.

Kościół po licznych skandalach pedofilskich wśród duchownych podjął zdecydowaną walkę z tym zjawiskiem, której towarzyszy hasło „zero tolerancji dla przestępców seksualnych wśród duchownych”. Walka ta przebiega w wielu stopniach hierarchii kościelnej począwszy od parafii a kończąc na Stolicy Apostolskiej. W tym działaniu najważniejsze jest dobro skrzywdzonego dziecka, stąd przełożeni kościelni w chwili podejrzenia duchownego o czyn pedofilski, natychmiast powinni zawiesić go w czynnościach związanych z pełnionym przez niego urzędem kościelnym. Nadto natychmiast o zaistniałej sytuacji powinni powiadomić świeckie organy ścigania i Stolicę Apostolską. Tak szybkie działania mogą czasem spowodować, że również duchowny fałszywie oskarżony zostanie zawieszony i do wyjaśnienia sprawy, co może potrwać czasami nawet kilka lat, będzie pozbawiony wykonywania funkcji kapłańskich. Kościół jednak jako instytucja stoi na stanowisku, że ryzyko niesłusznego skrzywdzenia księdza jest mniejszym złem, niż krzywda wykorzystanego seksualnie dziecka.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Arcybiskup Metropolita Warmiński GÓRZYŃSKI, J. *Normy i zasady ochrony małoletnich i osób z niepełnosprawnością w działaniach duszpasterskich w Archidiecezji Warmińskiej* (1.07.2020), Olsztyn 2020, l.dz. 508/2020.

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars. II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.

Congregatio Sancti Officii, *Instructio Crimen sollicitationis. Ad omnes Patriarchas, Archiepiscopos aliosque locorum Ordinarios etiam Ritus Orientalis: De modo*

procedendi in causis sollicitationis, 16.03.1962, Typis Polyglotis Vaticanis 1962, [w:] *Leges Ecclesiae*, X. Ochoa, vol. III, Roma 1972.

Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 29 (2017), s. 93-97.

Konwencja o prawach dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r. (m.in.: Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

LITERATURA

1. BOREK, D. *Ordynariusz a delicta graviora zarezerwowane Kongregacji Doktryny Wiary*, „Prawo Kanoniczne” 47 (2004), nr 3-4, s. 125-128.
2. BOREK, D. *Sextum Decalogi praeceptum w kanonicznym prawie karnym aktualnie obowiązującym*, Tarnów 2015.
3. KIWIOR, W. *Procedura obowiązująca przy eksklaustracji, sekularyzacji i wydaleniu z instytutu życia konsekrowanego*, „Prawo Kanoniczne” 38 (1995) nr 3-4, s. 146-162.
4. KROCZEK, P. *Wychowanie: optyka prawa polskiego i prawa kanonicznego*, Kraków 2013.
5. SUCHOCKA, H. *Działania papieża oraz Stolicy Apostolskiej na rzecz ochrony osób małoletnich*, [w:] *Prawa dziecka: perspektywa Kościoła*, red. KROCZEK, P. Kraków 2015.
6. SYRYJCZYK, J. *Kanoniczne prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 2003.
7. TUROŠÍK, M. *Ludské práva v rímskom práve*, [w:] *Zasada proporcjonalności a ochrana prav podstavowych v państvach Europy*, red. P. Szymaniec, Wałbrzych 2015, s. 65-72.
8. WYTRWAŁ, T. *Kościelny "modus procedendi" w przypadkach pedofilii*, „Prawo Kanoniczne” 52 (2009) nr 1-2, s. 229-253.

NETOGRAFIA

<https://episkopat.pl/dzialania-kosciola-ws-prewencji-i-ochrony-dzieci-i-mlo-dziezy-w-latach-2005-2019-zarys/> (dostęp: 30.9.2020).

CHANGING DIMENSION OF RELIGION IN INDIA: A UNITY IN DIVERSITY

prof. Preeti D. Das, Ph.D.

Centre for Russian and Central Asian Studies

School of International Studies, Jawaharlal Nehru University, New Delhi

Abstract: Love for humanity, pluralistic societies, and tolerance towards the “Other” are some of the thoughts that have been promoted by various saints across the world and became an integral part of policies adopted by modern multi-cultural societies. These very concepts have formed the basis of any religious ideology, which contributed to the overall awakening process of an egalitarian society. However, to what extent the fundamental principles of religion succeeded in preserving ‘Human values’ and contributed to bridging the communal gap across the multi-religious societies remains unanswered. India always took pride in its ‘unity in diversity’ heritage, but enhanced religious sentiments and socio-political developments in recent years reinvigorated the debates on religious ideology of India. Modi government’s reforms have also raised questions on the State’s role in religious activities of the society. The paper endeavours to illustrate some of the recent developments in India.

Key Words: India, hinduism, tolerance, religion, dharma

Ayodhya became a zone of contentious politics since 1984 when the dispute over Ram temple gained momentum followed by demolition of Babri Masjid on 6th December 1992. Since then the area came under police control and the movement was restricted. The long-standing dispute was resolved with the judgement of Supreme Court on 9th of November 2019 to construct a new Ram Mandir. Thereafter the Modi government created Shri Ram Janmbhoomi Teerth Khestra Trust which was to oversee the construction of the new Ram temple. Later the event of 5th August 2020, the celebration of Bhoomi puja¹ by laying founding stone for the Ram temple by Prime Minister Narendra Modi in presence of UP Chief Minister and other national leaders was a step forward in State’s involvement in religious activities of Indian society. Long debated Ayodhya issue drew most contradicting opinions. Though the majority cheered the celebration there were many criticisms for the same. However, the process to achieve this goal did have the division of opinion even within the supporters for the construction of Ram mandir. Guru

¹ Bhoomi Puja – Religious ceremony before construction of any structure or building

Shankaracharya Swaroopanan Saraswati was in the news as he observed that the day selected for the puja is inauspicious². Others raised their concerns as the construction of new Ram mandir required demolition of the old historic temple, known for communal harmony³. The principle creative aspiration of the society is believed to be the faith, which defines an individual's views, actions, imaginations and possibilities of sacrifice. Despite being drastically different religious ideology contributed in the awakening of the egalitarian thrust of revolutionary ideas. If "the individual motivations and commitments to a given religious group or ideology, or religious practice" have only partial links with larger identity⁴ then, the concern was how the building of Ram temple catapulted from local to the national issue. It is noteworthy that the debate over the construction of Ram temple involved the active participation of a large number of people having little interest in religious engagements. There are many instances where irrespective of religious beliefs people were united based on achieving certain goals such as security even before the formation of nation-states. Even in modern societies whether or not an individual follows traditional religious practices or not, he/ she takes pride in affiliating oneself with any of the religious groups. In the case of India God Ram or the concept of "Ram Rajya" is associated with peace, prosperity, and stability. It refers to the state of society where justice and equality are accessible for each of its citizens. Popular sentiments associated with the birthplace of Ram have always had high regards in the Indian mind, therefore, construction of a new Ram temple is perceived, by the majority, as bringing back "Ram Rajya".

Certainly, difficult to deny the use of religious sentiments for political purposes. Across global societies shreds of evidence are there where the importance of religion in public life was manipulated for political purposes. The religious manipulation was a recognized place beginning from the Roman constitutions⁵. Pontifices of Roman calendar, to nobility/boyars till recent revival of religious institutions are examples of such manipulations. Similar was the practice across geographies and in India also where the pandits manipulated religion to accomplish their self-interest. Religion's significance is associated with both binding and breaking of the communal ties. India is the land of origin of multiple religious beliefs and is known for its multicultural and multireligious country. And, India

² <https://www.nationalheraldindia.com/india/shankaracharyas-contention-that-aug-5-is-not-inauspicious-day-for-ram-temples-bhumi-poojan-triggers-row> Accessed on 20th September 2020

³ <https://thewire.in/communalism/ayodhya-ram-mandir-trust-janmasthan-temple-demolished> Accessed on 20th September 2020

⁴ COLEMAN, s. – COLLINS, P. (2016). *Religion, Identity and Change*. Routledge, USA

⁵ LIEBESCHUETZ J.H.W.G. *Continuity and Change in Roman Religion*. OUP Oxford (1979) pp. 30-32

never had any restrictions on practicing any religious ideology, but the State followed the principles of secularism. Bhartiya Janata Party, the ruling party, also has not been against the principles of secularism as such, but the Hindutva, and promotion of Hindu philosophy have throughout been their main agenda. The need is to revisit the age-old Hindu philosophy that survived numerous foreign invasions from the most diverse religious groups, which even tried to convert local socio-cultural and religious diversity into their own beliefs for over 200 years. Such a long period would have been sufficient for destroying any faith or practices. On the contrary, the local beliefs absorbed, assimilated, leading to the formation of a new one of its kind while at the same time preserving their own. People belonging to different faith resided together in the region for centuries. The main concern remains – How such a vast religious and cultural diversity could peacefully exist. Have there been no clashes among them or what was the nature of clashes in the past few decades?

Unlike many European countries where religion has been closely associated with politics for very long and was introduced and popularized by ruling authorities in India meaning of DHARMA (righteousness) has a unique understanding different from the general perception of religion. Though Dharma or religion embodies the fundamental principles of religion, duties and rules governing the day-to-day life. It touched upon the duties of its citizens towards fellow citizens and nation and differ based on factors such as age, gender, caste, and relation. Hence, the duties and rights of an individual as son, daughter, student, teacher, friend, or citizen are different as described in dharma. In a way duty and believe are two essential part of dharma describing moral, spiritual, social and human rights. Accordingly, M.K. Gandhi strongly believed that religion can never be separated from politics. But it is not the relationship of Hinduism, Islam or Christianity with the State but the values propagated by different religions. The constitution of India very clearly mentions that secularism is the basic structure of the constitution. Clause (1) of Article 28 prohibits imparting of ‘religious instructions’ in educational institutions fully maintained out of State funds. Nonetheless the words ‘religious instructions’ have been held as not prohibiting education of religions dissociated from ‘tenets, the rituals, observances, ceremonies and modes of worship of a particular sect, or the denominations. The academic study of the teaching and the philosophy of any great Saint such as Kabir, Gurunanak and Mahabir was held to be not prohibited by Article 28 (1) of the Constitution. Therefore, nothing is wrong in introducing the philosophies of great Saints if the state is treating every religion equally. It is people with political power can regulate the practice of religion to prevent discrimination and oppression. Nonetheless,

having a secular constitution like Indian is not sufficient to combat communalism. Surprisingly, most of the time religion, which is understood as an organized collection of beliefs, cultural values, the system of behavioural patterns is often the cause of major conflicts today. The key concepts of global politics such as multiculturalism, tolerance, secularism, globalization, were to reduce the division and promote alternative vision seems not have contributed much in reducing the religious divide across countries. India's forefathers equally valued individual's religion irrespective of their affiliation, which was considered by West as constraints in overall social development. Indian perspective, especially of Vinoba Bhave, offers a balanced approach in the matter of religious and cultural understanding. Great Indian philosopher, social reformer and religious man, Vinoba Bhave studies all religions of India and some other countries. In his work he quoted from Vedas – "Ekam Sat Vipra Bahuda Vadanti", which means truth everywhere is the same; the devotees worship it in different forms. The other meaning of this Sanskrit couplet is "the thought of truth everywhere is the same, we have understood only part of it, others have understood the other part of it". Therefore, according to him, different religious thoughts can be assimilated and synthesized for creating harmony. The dichotomy is that most of the world touch upon the relationship of man with God and nature. are to be found in various religions like Hindus, Buddhist, Parsees, Jains, Yahudies, Islam, Christians and many others, but they all consider their version superior to the rest. These different thoughts influenced the crores of people who are following them. The Common factor of all these thoughts should be understood as the ultimate truth dwelling deeper into these leads to knowledge. Consequently, as per Indian scholars, democracy cannot survive and the constitution cannot work unless Indian citizens are not only learned and intelligent, but they are also moral and imbibe the inherent virtues of a human being such as truth, love and compassion.

Though the majority of the population in India belongs to Hinduism followed by Islam and other minor religion, the attempt was to bridge the gap between the different religious groups from the very beginning by the Ramakrishna mission. Vivekanand's speech in World Parliament in Chicago which highlighted that religion is a very powerful element to bind the communal ties or to break the communal ties. Basic principles of Hindu philosophy are centred around three symbols and three aspects that are considered to be the pillars. OM, Swastik and Lotus are the three main symbols representing Brahma, good luck and birth of the universe and three aspects – Kam, Arth, and Dharma. Kam representing pleasure, Arth represent the goals to strive for and Dharma represents righteousness. The four stages of life that are Brahmacharya, Grahasth, Vanprasth, and sanyas respectively

represent celibate student, household, hermit, and ascetic. In addition to an elaborate systematic division of human life, there have been several movements, that took care of ailments that emerged within Hindu society such as child marriage, sati pratha (Widow sacrifice on the funeral pyre of her husband). Many socio-cultural movements, such as Brahmo Samaj of Raja Ram Mohan Roy, Ramakrishna Mission, Arya Samaj of Dayanand Saraswati and many others worked towards the eradication of prevalent evils. So, the thinkers were working towards socio-cultural upliftment of society and also promoting global collaboration and coexistence. Pitrim Sorokin of Yuri Lotman's writings propagates similar thoughts. Altruistic love of Sorokin emphasises principles of tolerance, coexistence as the only option to resolve many social and religious issues. However, not many efforts have been given to materialize his thinking. Similarly, Yuri Lotman's statement concerning the diversity of societies – “we exist because we are different” highlights the need for critical thinking in this direction.

Religion, Communal Violence and Minority protection

Diversity in religious practices and beliefs and it's the impact can be observed on the life of individuals on daily basis not only in metropolitan cities but also in rural areas of the country. The presence of cultural and religious diversity includes not only sub-divisions of Hinduism but also to numerous world religion which originated due to some or other historical reality and became part of Indian society and flourished in India. Islam, the largest religious minority in India, spread from the West throughout South Asia beginning from early 8th century. Sikhism, from 16th century onwards, Christianity from the time of apostles, Judaism and Zoroastrianism reached India with the help of traders is represented in the small number of populations mostly concentrated on the West coast of India. Consequently, since centuries these diverse cultural beliefs have been coexisting and even to an extent intermarriage took place between these different communities. The impact of Buddhism, Jainism, Islam and other religion can be seen on overall Indian art, philosophy and society. The division of Indian federal states was done based on the linguistic principles, nonetheless, practically all the Indian republics are multiethnic in its composition. It is to be noted that the violent ethnic conflicts erupt only in certain pockets, which could have taken a shape of full-scale of civil war but was avoided.

Though India adopted a form of secular democracy since independence the Hindu – Muslim debates have been contentious. It is often argued that identity politics of the 1980s, whereby politically mobilized people around particularistic

identities, be it religion, caste, sati or language, has promoted the political expediency of organizations and political parties such as Bhartiya Janata Party (BJP)⁶. However, recently BJP has been selected as a party to be all-inclusive and come above caste and creed to unite people belonging to different ethno-religious identities with a focus on development. This is obvious from the recent elections (2017) held in one of the largest state Uttar Pradesh of India.

It was the Hindu ideology that inspired the most notable incidents of Hindu – Muslim violence in recent past, such as the Mumbai riots (1992, 1993) and the Gujarat riots (2002). Nonetheless, as per the experts, these riots mainly erupted due to deindustrialization of Mumbai and Gujarat areas. Consequently, the process of industrialization, unemployment and poverty are pointed out to be as the main reason behind these clashes rather than religious.

Another state with Hindu majority and with a large Muslim majority in the capital city Bhopal in Madhya Pradesh. As per the census report of 2001 in the state of MP there are 91.14% Hindu, 6.36% Muslims, 0.282% Christians, 0.34% Buddhist, 0.9 Jain, 0.67 others out of the total population. Only in Bhopal there is 2.44% – Hindu population, whereas Muslims are 10.96%, Christians are 11.99%, Sikhs are 7.5% of the total Sikh population of MP, Buddhist is 9.8% and Jain is 4.07% and others are 0.05%. There has been no major conflict reported, though it would be wrong to say that ethno-religious clash does not exist.

Despite government efforts to foster communal harmony extremist groups continue to attack some religious minorities. Hence, The Ministry for Minority Affairs, the National Human Rights Commission (NHRC), and the National Commission for Minorities (NCM) are some of the government bodies which were created to investigate allegations of religious and other forms of discrimination and make recommendations for redressal to the relevant local or national government authorities.

Although NHRC recommendations do not have the force of law, nevertheless, central and local authorities followed their recommendations. These institutions mainly see the enactment of “anti-conversion” legislation in states. Some of the examples of the intervention of NHRC and NCM are instances of 2002 anti – Muslim violence in Gujarat and 2008 attack against Christians in Orissa. If to compare the complaints received by NCM in the year 2008-2009 was 2268 as compared to complaints received in the year 2007-2008, and the majority of complaints were received from Muslim communities.

⁶ GUHA. 2007. *India After Gandhi: The History of World's Largest Democracy*. London : Macmillan, p. 546

Election results in states like Uttar Pradesh, Uttarakhand, Goa and Manipur point towards that people have not voted based on their caste and religion. To an extent, Bhartiya Janata Party or policies of Narendra Modi have succeeded in bridging the gap between communities and religious groups of these regions. The dramatic victory of Bhartiya Janata Party is significant in Uttar Pradesh as this is the state with the largest cultural diversity not only in terms of inter-caste difference but also in terms of Hindu – Muslim divide. The massive public support for the second term of Modi government at the national further emphasises that it is only the country's image and the socio-cultural development of significance. However, COVID 19 has had an adverse impact on the country's economy and the employment situation leading to unrest in certain pockets.

Conclusion

The growing socio-cultural conflict, apparently religious as projected sometimes, are not only the result of religious ideology but unemployment, poverty play a key role in societies. Practically all the social institutions of modern multicultural societies point towards religious and cultural tolerance. India always took pride in its multi-cultural, multi-religious heritage of “unity in diversity”. State and Religion were never separate for India even and played an existential role for the development of Indian society throughout. Fathers of Indian constitution assured that the state promotes values propagated by all religious ideologies and at the same time remains secluded from associating itself with any particular religious beliefs. M. K. Gandhi's idea of secularism is close to Holyoake's expression on secularism – “unity of principle which prevails amid whatever diversity of opinion that may subsist in a Secular Society” (Quoted in Sen, Holyoake, 1871, p. 17). People live by a set of beliefs whether they are rooted in atheism, secularism, or spiritualism, and these need to be accommodated in a secular polity. The final verdict of Babri masjid demolition was given on 30th September 2020 and all the convicts were set free and the opposition and minority groups criticized the decision of the court. Gandhi believed in the fundamental truth and equality of all religions; as he repeatedly told his followers one must accept that an individual's religion is the truest for each irrespective of where it stands on others' scales of philosophical or social comparison. Only time will prove whether the fabric of Indian democracy withstood the test of the underlying founding value of equality and equal opportunity strengthening the “unity in diversity” without any prejudices.

REFERENCES

1. ALEKSEI, V. – VOPLOSHENNAYA, P. *Kommemorativniy Ritual v sotsiologii*. E. Durkheim, PDF, Cultural Sociology
2. COLEMAN, s. – COLLINS, P. *Religion, Identity and Change*. Routledge, London, 2016
3. ROSE, s. *The Orthodox Revival in Russia*, A talk given on September 1, 1980, at the University of California, Santa Cruz, during the West Coast Conference held in preparation for the thousandth anniversary of the baptism of Russia, http://www.sfaturiertodoxe.ro/orthodox/orthodox_advices_seraphim_rose_american_orthodoxy.htm
4. <http://www.censusindia.gov.in/DigitalLibrary/MFTableSeries.aspx> (Accessed on 22nd March 2017)
5. In the Supreme Court of India (Original Civil Jurisdiction) Writ Petition (Civil) No. 98 of 2002, Ms. Aruna Roy and Ors Vs Union of India and Ors
6. Justice A. K. Rajan, *Reservation and some other important issues under the Constitution*, Emerald Publishers, Chennai, 2009
7. LIEBESCHUETZ, J.H.W.G. *Continuity and change in Roman Religion*. Oxford, 1996
8. MARLENA, A. *The Politics of Hindutva and the NCERT Textbooks*. <https://www.revolutionarydemocracy.org/rdv10n2/ncert.htm>, Accessed on 22 September 2020
9. SEN, R. *Secularism and Religion in Multi-faith Societies: The case of India*. Sringer, 2013
10. SHARMA, K. *Surviving violence, Making Peace: Women in Communal Conflict in Mumbai*, in Kapadia, K. (ed.) – *The violence of Development: The Politics of Identity, Gender and Social Inequalities in India*, New Delhi: Kali for Women
11. GUPTA, s. In Ayodhya, Landmark Ram Temple Demolished by Ram Mandir Trust to Make Way for New One, *Hindi daily*, Jan Morcha, brought out from Faizabad.
12. CROWNE, W. *Ethnicity as a Source of Conflict in India*, April 24, 2013, E-International Relations Students, www.e-ir.info/2013/04/24, accessed on 22nd March 2017. <http://www.eir.info/2013/04/24/ethnicity-as-a-source-of-conflict-in-india/>

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОСКОРБЛЕНИЕ ЧУВСТВ ВЕРУЮЩИХ: ПОСТСЕКУЛЯРНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СВОБОДЫ СОВЕСТИ В РОССИИ

LIABILITY FOR INSULTING RELIGIOUS FEELINGS OF BELIEVERS: THE POST-SECULAR INTERPRETATION OF FREEDOM OF CONSCIENCE IN RUSSIA

Астапов Сергей Николаевич

профессор, доктор философских наук, заведующий кафедрой философии религии и религиоведения Института философии и социально-политических наук Южного федерального университета, Ростов-на-Дону, Россия

Аннотация: В статье рассматривается российское законодательство об оскорблении чувств верующих в контексте социальных реалий первых десятилетий XXI в. – времени, которое характеризуется переходом от секулярного общества к постсекулярному. В статье обосновывается мысль о том, что появление в российском законодательстве уголовной ответственности за оскорбление чувств верующих является признаком наступления постсекулярной эпохи. В контексте этого обоснования проводится идея о связи защиты чувств верующих с обеспечением деятельности религиозных организаций, традиционных для России, в тех сферах общественной жизни, которые до недавнего времени считались секулярными. Особо отмечается роль Русской Православной Церкви, как ведущей религиозной конфессии в России, в коллизиях, связанных с защитой чувств верующих.

Ключевые слова: оскорбление чувств верующих, постсекулярность, религия, секулярное общество, свобода совести

Abstract: The paper examines Russian legislation on insulting feelings of believers in the context of social realities of the first decades of the 20th century – the time characterized by the transition from a secular society to a post-secular

one. Appearance of criminal liability for insulting feelings of believers in the Russian legislation is considered as a sign of the post-secular era coming. There is connection between protection of believers' feelings and ensuring activity of religious organizations, traditional for Russia, in the social fields, which recently were considered secular one. The role of the Russian Orthodox Church as the leading religious denomination in Russia in connection with the protection of believers' feelings is especially examined in the paper.

Key words: freedom of conscience, insulting religious feelings of believers, post-secularism, religion, secular society

1 Российское законодательство об оскорблении чувств верующих: криминализация деяний по отношению к религии

В 2013 году в статью 148 Уголовного кодекса Российской Федерации (УК РФ) были внесены радикальные изменения¹. Первой частью статьи стало указание на то, что преступными являются публичные действия, выражающие явное неуважение к обществу и совершенные в целях оскорбления религиозных чувств верующих; вторая часть ужесточала наказание за деяния, предусмотренные первой частью, если они были совершены в местах, специально предназначенных для проведения богослужений, других религиозных обрядов и церемоний. Эти изменения вызвали широкую критику и со стороны юристов, и со стороны религиоведов, которая шла, главным образом по трём позициям. Во-первых, использование понятий «явное неуважение к обществу», «религиозные чувства», «верующие», значение которых не зафиксировано в юридических документах, могло быть различным образом истолковано. Во-вторых, статья была воспринята как «избыточная». До редакции 2013 г. ст. 148 УК РФ предусматривала ответственность за «незаконное воспрепятствование деятельности религиозных организаций или проведению богослужений», что являлось преследованием нарушений свободы совести и коррелировало с Законом о свободе совести и о религиозных объединениях² и статьёй 19 Конституции РФ. На-

¹ Федеральный Закон «О внесении изменений в статью 148 Уголовного кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации в целях противодействия оскорблению религиозных убеждений и чувств граждан» от 29 июня 2013 г. № 136-ФЗ.

² ФЗ № 125 от 26 сентября 1997 г.

несение оскорблений (независимо от их отношения к религии) как грубое нарушение общественного порядка, ставящие целью продемонстрировать отсутствие уважения к обществу квалифицировалось как хулиганство и преследовалось по ч.1 ст. 213 УК РФ. При этом второй пункт этой части статьи предусматривал ответственность за совершение данного преступления в связи с религиозной ненавистью. До 2011 г. в УК имелась статья 130, преследовавшая оскорбление как таковое, но затем законодатель отказался от признания любого оскорбления преступлением, и статья была декриминализована. В-третьих, появление особой статьи за оскорбление чувств верующих было воспринято как выделение верующих в некую привилегированную группу, противоречащее равноправию граждан. По причине неясности ключевых понятий ст.148 УК РФ и возникших вследствие этого сложностей её применения, а также, в немалой степени, и в силу общественного резонанса в средствах массовой информации по случаям её применения, возбуждение дел по этой статье носит крайне редкий характер³.

С оскорблением религиозных чувств связано и содержание части 2 статьи 5.26 Кодекса об административных правонарушениях РФ (КоАП РФ) «Умышленное публичное осквернение религиозной или богослужебной литературы, предметов религиозного почитания, знаков или эмблем мировоззренческой символики и атрибутики либо их порча или уничтожение». В отличие от ст. 148 УК РФ, эта статья в последние годы весьма активно применяется⁴.

Поводом к принятию в 2013 г. закона, внёсшего изменения в 148 статью УК РФ, послужила реакция представителей Русской Православной Церкви (РПЦ) на «панк-молебен» арт-группы Pussy Riot 3 марта 2012 г. в храме Христа Спасителя – главном храме РПЦ. Три участницы этой акции, были привлечены к ответственности за «хулиганство по мотивам религиозной ненависти, совершённой группой лиц по предварительному сговору» по ч. 2, ст. 213 УК, хотя изначально была попытка вменить статью 282 УК РФ – экстремистские действия, направленные на возбуждение ненависти

³ По данным, которые приводит Д. Гайнутдинов из Международной правозащитной группы «Агора», с 2014 по 2018 г. было вынесено 27 приговоров суда по ч.1 и 2 ст. 248. Некоторые из них были оправдательными. См.: Не инструмент репрессий. Как судят за оскорбление чувств верующих. - URL: <https://newsvo.ru/press/120226> (Дата обращения: 10.08.2020).

⁴ Статистика по подвергнутым наказанию по ст. 5.26 в 2013-2019 гг.: 2013 – 2; 2014 – 1; 2015 – 1; 2016 – 47; 2017 – 274; 2018 – 250; 2019 – 223. См.: Судебный Департамент при Верховном Суде Российской Федерации. Данные судебной статистики. Сводные статистические сведения о деятельности федеральных судов общей юрисдикции и мировых судей. Форма № 1-АП «Отчет о работе судов общей юрисдикции по рассмотрению дел об административных правонарушениях». - URL: <http://www.cdep.ru/index.php?id=79> (Дата обращения: 10.08.2020).

и вражды по признаку отношения к религии. Общественный резонанс вынудил сторону обвинения уйти от квалификации деяния как экстремистского, но и уголовное преследование за хулиганство, в результате которого две участницы были на несколько лет лишены свободы и отбывали наказание в исправительных колониях, было воспринято многими правозащитниками и другими общественными деятелями как неадекватное совершённое деянию наказание. Кроме того, по стране прокатилась волна акций сторонников Pussy Riot в культовых местах РПЦ, что вызывало возмущение православных верующих. Эти акции, как и «панк-молебен» Pussy Riot, не были направлены на разжигание религиозной розни, но представители РПЦ не согласны были считать их просто хулиганством (даже если правоохранительные органы возбуждали дела по указанным случаям), видя в них оскорбительные для своей религии действия, наносящие урон традициям и духовно-нравственному состоянию общества.

Таким образом, можно сказать, что изменения в законодательство было внесено для защиты традиционной для российского общества религии, особую роль которой «в истории России, в становлении её духовности и культуры»⁵ законодатель признал ранее. Но избранный способ защиты стал демонстрацией того, что постсекулярная линия в социальных процессах России начала XXI века окончательно окрепла и продуцирует акты десекуляризации.

2 Введение уголовной ответственности за оскорбление чувств верующих как акт десекуляризации

Говоря о постсекулярности, мы имеем в виду две стороны общественного явления. Во-первых, это стремительное усиление роли религиозных объединений в обществе, связанное как с заметным их численным увеличением (и по количеству самих объединений и по количеству ассоциирующих себя с ними индивидов), так и с участием в общественных отношениях, непосредственным образом не связанных с религиозной деятельностью, а во второй половине XX в. считавшихся полностью секулярными (экономика, политика, образование, художественная культура). Во-вторых, это «постсекулярное сознание»: повышенный интерес к феноменам религиозной

⁵ Пreamбула ФЗ № 125 от 26 сентября 1997 г.

жизни, высокое доверие традиционным религиозным организациям, личностная идентификация по религиозному признаку (культурная этноконфессиональность), принятие как должного участия представителей религиозных организаций в культурно-просветительской, воспитательной, социальной работе и т.п.

Вместе с тем постсекулярность не означает только десекуляризацию и возврат к досекулярному обществу, когда институт Церкви играл *ведущую* роль в общественных отношениях. В постсекулярном обществе религиозные организации выполняют свои социальные роли в разных сферах общества *наряду* с другими институтами общества. Актуализация религиозной проблематики сопровождается в современной культуре синкретизацией элементов разных религиозных и нерелигиозных традиций, появлением новых религиозных движений. Поликонфессиональная ситуация в обществе дополнилась религиозными Интернет-сообществами, «электронными церквями» и «кибер-религиями». Новые религиозные движения породили феномен «аудиторных культов» – сообществ, у которых нет ни руководителей, ни регулярной совместной культовой деятельности. Возник феномен квази-религий, когда светские проекты (чаще всего, коммерческие) принимают религиоподобную форму.

Поскольку современная правовая система России сформирована в секулярном обществе, в ситуации постсекулярного общества обнаруживается противоречие между правовой и социокультурной оценкой места религиозных объединений в обществе. В правовом измерении все религии равны; а в социокультурном измерении признаётся особая консолидирующая роль РПЦ в формировании русского народа, российской нации и государства, её активная социальная позиция в последние десятилетия. Поэтому РПЦ имеет социальный приоритет перед другими религиозными организациями, и государственная политика ориентирована на взаимодействие с РПЦ в плане духовно-нравственного и патриотического воспитания граждан, а также социального служения. Если в правовом измерении государство равно дистанцируется от всех религиозных учений, и никакая религиозная доктрина не признаётся в качестве государственной идеологии, то в социокультурном измерении оно признаёт духовно-нравственные ценности христианства и допускает возможность религиозного обучения и трансляции этих ценностей в системе государственного образования. Государство не препятствует миссионерской работе РПЦ, допуская её в армию, образовательные, медицинские, исправительные учреждения. Политики пытаются опереться на Церковь для общественной легитимации собственной

деятельности. Отношение государственных органов и общественного мнения к новым религиозным движениям формируется на основе понимания их Церковью как «деструктивных культов» и «тоталитарных сект». В связи с этим, РПЦ рассчитывает на поддержку государства в защите своих интересов, в том числе, и в правовом поле.

Светским государством защита религии как социального института осуществляться не может. Подобного рода защита могла осуществляться либо когда власть носила сакрализованный характер, то есть религия выступала легитимирующей основой власти (правитель через религиозные ритуалы получал «божественную санкцию» на власть, а сама она идеологически охранялась религиозными заповедями), либо в моноконфессиональном традиционном обществе, где религиозные нормы входили в обычаи и традиции, которые эффективно регулировали социальные отношения. В первом случае государство защищало себя, во втором случае – стабильность общественных отношений и социальный порядок. Процессы секуляризации, имевшие начало в теориях естественного права и естественной религии XVII-XVIII вв. привели не только к десакрализации государственной власти и провозглашению свободы личности, но и к поликонфессиональной ситуации в обществе. Установив в числе свобод личности свободу вероисповедания, а затем и свободу совести государство закрепило индивидуальное самоопределение в сфере убеждений, что с неизбежностью породило появление разных конфессий в обществе. Социальный порядок в данном отношении секулярное общество обеспечивает культурой веротерпимости: каждый индивид должен быть терпим к убеждениям, которые он не разделяет. Государство для этого культивирует толерантные отношения в обществе, осуществляя превентивные меры в отношении радикальных религиозных или антирелигиозных настроений, а в области права вводит ответственность за препятствование личности в её религиозном самоопределении и самовыражении.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что Федеральный Закон «О внесении изменений в статью 148 Уголовного кодекса...» явился актом десекуляризации российского законодательства. Указание на то, что в законодательствах многих европейских стран содержатся статьи, устанавливающие ответственность за оскорбление чувств верующих или богохульство (*blasphemia*), в данном случае не может служить контраргументом, поскольку эти страны испытали плавный ход секуляризации: на протяжении нескольких веков религия вытеснялась из тотального присутствия в общественной жизни на её периферию, а затем в частную жизнь, отчего законодательства реликтово сохранили такие статьи. В России же в советскую

эпоху секуляризация была проведена радикально и насильственно, так что ни о каких реликтах в политико-правовой системе, связанных с религией, говорить не приходится. Появление ответственности за оскорбление религиозных чувств явилось результатом активности того социального института, который имел силу требовать введения этой ответственности.

Кроме того, на корректность такого вывода косвенно указывают ещё два факта. Первый: выступление стороны обвинения по делу Pussy Riot, в котором было заявлено, что действия арт-группы в православном храме – «это осознанная тщательно спланированная акция по унижению чувств и верований приверженцев христианского мира и умалению духовных основ государства»⁶. В данном высказывании сводятся воедино ценности христианской религии и некие «духовные основы» государства, что неявно отсылает к временам Российской Империи, когда, согласно Уложению о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г., «преступления против веры» считались посягательством на основы государственного строя. Второй: как свидетельствует история подготовки и прохождения Закона «О внесении изменений в статью 148 Уголовного кодекса...», он оказался направленным на защиту только чувств верующих, а не других категорий граждан (атеистов и агностиков) в том числе, не в результате недосмотра, а с определённой целью: «При втором чтении законопроекта был учтён ряд замечаний и поправок... Но предложение предоставить равную защиту любой системе взглядов, любому мировоззрению, не представляющему угрозу для основ государственного и общественного строя и также для прав и свобод других лиц, было отвергнуто»⁷. Этой целью было обеспечение деятельности религиозных организаций, представлявших традиционные для России религии.

3 Ответственность за оскорбление чувств в контексте деятельности религиозных организаций

«Религиозные чувства верующих» – весьма неопределённый объект для правовой защиты. Во-первых, они отличаются от других чувств человека только своей направленностью на объект религиозного почитания. Этот

⁶ Интернет-портал «Интерфакс-Религия». – URL: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=46698>

⁷ Мартышин О.В. Закон о защите чувств верующих в историко-правовом контексте // Государство и право. 2016. №2. С.24.

объект может быть представлен каким-либо материальным предметом или их совокупностью, в отношении которых могут быть совершены оскорбительные в публичном восприятии действия, но религиозные чувства подобные предметы вызывают не сами по себе, а как манифестации (символы) сверхъестественного «объекта» (Бога, божества, духа и др. – в зависимости от конкретной религии), включённого в религиозный опыт верующего. Главное в этом опыте – вера не просто в то, что сверхъестественное существует реально, но в то, что оно определяет своими действиями всё сущее, в том числе и жизнь верующего. То, что почитается в одной религии, может не являться объектом почитания в другой, более того, для скептиков, агностиков и атеистов само существование такого сверхъестественного объекта недостоверно. Всё это ставит определение объективной стороны оскорбления в зависимость от мировоззрения участников судебного процесса по обвинению в оскорблении чувств верующих. Во-вторых, они, как и любые чувства, субъективны и изменчивы, а потому объектом правовой защиты являются не чувства, а общественные отношения, в которых они проявлены как определённого рода деятельность. В-третьих, поскольку религий существует много, субъект религиозных чувств – «верующие» – может быть определён только по формальной принадлежности его к определённой конфессиональной группе. Таким образом, защита религиозных чувств есть защита убеждений и основанной на этих убеждениях деятельности религиозных организаций.

Поэтому следует согласиться с тем, что «предоставляя религиозным чувствам особую защиту, которой лишены иные чувства и взгляды, Закон устанавливает для религии статус привилегированного мировоззрения»⁸. Но связанные с таким утверждением опасения по поводу того, что религиозное мировоззрение, которому покровительствует государство, рано или поздно превратится в государственную идеологию, представляются необоснованными. Они выражают секулярное убеждение в том, что религия для граждан государства находится где-то на периферии их деятельности, а религиозные убеждения являются основой социальной активности предельного меньшинства граждан. Впрочем, и само понятие «религиозное мировоззрение» – продукт секулярной философии, связанный с теоретическим выделением религиозной формы общественного сознания. Как не существует «религии вообще», так и не существует единого религиозного мировоззрения. Христианство, ислам, буддизм и иудаизм (традиционные

⁸ МАРТЫШИН О. В. *Закон о защите чувств верующих в историко-правовом контексте* // Государство и право. 2016. №2. С. 31.

для России религии, обозначенные в преамбуле Закона о свободе совести и о религиозных объединениях) по-разному видят мир, особенно социальную реальность, их практически невозможно сложить в единую идеологию. Также не следует опасаться превращения доктрины РПЦ в государственную идеологию, хотя бы по двум основаниям. Во-первых, несмотря на сотрудничество государства с РПЦ, государство и Церковь остаются автономными институтами, прежде всего потому, что церковные деятели понимают опасность для Церкви превращения её в государственную структуру (опыт Синодального периода в истории РПЦ). Во-вторых, государство в своей деятельности руководствуется и будет руководствоваться интересами политических элит, системы ценностей которых далеки от религиозных. Кроме того, и ценностные ориентации современного российского общества, и те духовно-нравственные ценности, которые государство транслирует в общество, надеясь на помощь религии, не являются фундаментальными ценностями Православия. Из всех православных ценностей более всего культивируются любовь к Родине (патриотизм) и традиционная семья – ценности не являющиеся специфически православными. Бог, спасение и вечная жизнь, вера, Церковь и её таинства – эти ценности транслируются только внутри самих православных сообществ.

4 Оскорбление чувств верующих как манифестация религиозного объединения в публичном пространстве

РПЦ, имея многовековой опыт деятельности в разных типах обществ и при разных политических режимах, учитывает и использует особенности постсекулярного мира. В этом мире религия вызывает общественный интерес не в силу своего социального статуса, важности для общества, а, как и любое явление в дифференцированном обществе, в результате активности в публичном пространстве. Поэтому религиозные сообщества активно позиционируют себя в публичном пространстве, используя или создавая для этого различные информационные поводы. Заявления об оскорблении чувств верующих – один из них. Чем многочисленнее религиозное объединение, тем эффективнее это заявление можно использовать как PR-акцию. А если объединение представляет религию, признанную сыгравшей важную роль в формировании национальной культуры, то публичное заявление его представителей об оскорблении чувств, общественные акции

в поддержку этого заявления, распространение информации и о заявлении, и об акциях через средства массовой информации становятся частью программы по пропаганде деятельности религиозного объединения. Не случайно, что подавляющее большинство приговоров по статье об оскорблении чувств верующих относились к чувствам верующих РПЦ⁹.

В постсекулярном обществе религиозные организации позиционируют себя в роли «интерпретирующих сообществ» (если использовать терминологию Ю. Хабермаса) в тех областях общественной жизни и культуры, которые за десятилетия секуляризации перестали ассоциироваться с религией. Ярким примером тому являются выступления православных верующих о необходимости запрета некоторых произведений культуры – тех, которые, по мнению верующих, оскорбляют их чувства. Наиболее резонансными в этом плане были акции против оперы «Тангейзер» (2015 г.) и художественного фильма «Матильда» (2016–2017 гг.). Если в первом случае заявителем в обвинении был один из иерархов РПЦ, то во втором случае РПЦ официально дистанцировалась от обвинения, которое пытались инициировать депутат Государственной Думы РФ и общественные организации, называвшие себя православными.

По первому случаю было возбуждено дело по части 2 статьи 5.26 Кодекса об административных правонарушениях РФ «Умышленное публичное осквернение религиозной или богослужебной литературы, предметов религиозного почитания, знаков или эмблем мировоззренческой символики и атрибутики либо их порча или уничтожение» и параллельно велась доследственная проверка по возможному наличию в постановке признаков преступления по ст. 148 УК. Несмотря на то, что суд вынес решение в пользу ответчика, опера была снята из репертуара театра. Пока шло разбирательство, средства массовой информации широко освещали разного рода протесты с обеих сторон, подогревая общественный интерес к дискуссии, которая вышла за пределы судебного разбирательства – дискуссии об ограничениях свободы художественного выражения. Аналогичная дискуссия, но без судебного процесса, проходила в обществе и по поводу фильма «Матильда».

⁹ Из всех известных 27 приговоров по статье об оскорблении чувств верующих 25 относились к чувствам верующих РПЦ и по одному – мусульман и буддистов. В числе этих 25, кроме указания на чувства православных верующих, по одному случаю были апелляции к исламу и к христианству вообще. См.: Гайнутдинов Д. Либерализация по-русски. Гиперссылка в: Не инструмент репрессий. Как судят за оскорбление чувств верующих. – URL: <https://newsvo.ru/press/120226>.

Дискуссии были интересны для религиоведов, искусствоведов и культурологов тем, что представили дилемму секулярной и религиозной интерпретации художественных образов, содержащих религиозные символы, в современной культуре. Если для светской культуры символы, помещённые в художественный контекст, приобретают иные коннотации, меняющие первоначальный смысл символов, то для религиозного сознания религиозные символы не утрачивают свойства быть символами сакрального. Смешение смыслов, часто совершаемое автором произведения с определённой художественной целью, приводит к ситуации, когда помещение сакрального в профанный контекст воспринимается верующими как его осквернение.

Таким образом, имеются все основания считать, что введение особой ответственности за оскорбление чувств верующих является защитой не этих чувств, а деятельности религиозных организаций, традиционных для российского общества. Последние в свою очередь, сознательно используют оскорбление религиозных чувств как резонансную акцию в публичном пространстве для пропаганды своей деятельности и убеждений.

Заключение

Общий принцип развития правовой системы состоит в том, что запреты и ограничения устанавливаются охранительными отраслями права после того, как произошли изменения в позитивном праве, отражающие изменения в тех или иных сферах общественных отношений. В 2013 г. этот принцип в российском законодательстве был нарушен. Появилась уголовная ответственность за оскорбление чувств верующих при том, что пару лет до этого была декриминализована статья об оскорблении как таковом. В очередной раз Россия продемонстрировала иррациональность в упорядочивании социальных отношений. Охранительная норма появилась в отсутствие диспозиции позитивного права. Она стала не следствием, а предпосылкой этой диспозиции: в 2020 г. в числе изменений в Конституцию РФ было добавлено положение о сохранении памяти «предков, передавших нам идеалы и веру в Бога»¹⁰.

Либерально настроенными гражданами России оба факта: и введение ответственности за оскорбление чувств верующих, и упоминание Бога в Конституции, были восприняты в качестве признаков клерикализации

¹⁰ Конституция РФ, ст.67.1, ч.2.

государства. Однако опасения относительно клерикализации следует понимать как опасения тех, кто разделяет идеологию секуляризма. Постсекулярное общество не будет клерикальным обществом, поскольку и отношение к религии в нём иное, чем в досекулярном обществе – никакая конфессия не сможет доминировать во всех сферах дифференцированного общества, и понимание религии иное – в обществе высок удельный вес внеинституциональной религиозности. Но общество не будет и секулярным, поэтому его правовая система, сформировавшаяся в секулярный период, претерпевает эволюцию.

REFERENCES

1. GAYNUTDINOV, D. *Liberalizatsiya po-russki* [Liberalization in Russian]. URL: <https://newsvo.ru/press/120226>.
2. MARTYSHIN, O.V. *Zakon o zashchite chuvstv veruyushchikh v istoriko-pravovom kontekste* [The Law on Protection of Believers' Feelings in the Historical and Juridical Context], *Gosudarstvo i pravo*, 2016, no. 2, pp.22-31.

ACKNOWLEDGMENTS

The reported study was funded by RFBR, project number 20-011-00400.

KODIFIKACE V KANONICKÉM PRÁVU KATOLICKÉ CÍRKVE

CODIFICATION IN CANON LAW OF THE CATHOLIC CHURCH

doc. JUDr. Stanislav Příbyl, Ph.D., Th.D., J.C.D.

Právnícká fakulta Trnavské univerzity v Trnavě

Teologická fakulta Jihočeské univerzity České Budějovice

Abstrakt: Příspěvek poukazuje na zdroje inspirace kodifikačního úsilí kanonického práva katolické církve. Je to jednak staré římské právo, zejména justiniánské zákonodárství, a také novodobé občanské zákoníky, počínaje Napoleonovým. První komplexní moderní kodifikací kanonického práva katolické církve, která zrušila středověký *Corpus iuris canonici*, je roku 1917 vydaný *Codex iuris canonici*. V době po Druhém vatikánském koncilu docházelo k mnoha změnám ve všech oblastech života církve, proto musela církev vydat nový *Codex iuris canonici* (1983) a rovněž Kodex kánonů východních církví (1990). Příspěvek poukazuje na specifika předmětu právní úpravy, struktury, metod, aplikace i jazyka kodexového práva. Upozorňuje, že i toto právo podléhá změnám, a proto došlo v posledních desetiletích také k některým dílčím novelizačním platných kodexů.

Klíčová slova: kodex, korpus, kodifikace, zákon, zákonodárce, občanské právo, kanonické právo, papež, katolická církev, východní církve, struktura, motu proprio, apoštolská konstituce, ekvita, kánon, novelizace, koncil

Abstract: The article points to the root inspiration of the effort to codify the canon law of the Catholic Church. They are chiefly ancient roman law, especially the codification of Justinian, and also modern civil codifications, beginning with that of Napoleon. The first complex codification of canon law of the Catholic Church in the modern age, which rendered obsolete the medieval *Corpus iuris canonici*, was 1917s *Codex iuris canonici*. During the period after Vatican II, there were many changes to all areas of Church life, therefore the Church had to issue a new *Codex iuris canonici* (1983) as well as the *Code of Canons of the Eastern Churches* (1990). The article discusses the specifics of law regulation, structure, methods, application and the language of codex law. It also points out that even this law is

subject to changes and that is the reason for some definite novelizations of valid codes, within the last several decades.

Key words: code, corpus, codification, law, lawgiver, civil law, canon law, pope, catholic church, eastern churches, structure, *motu proprio*, apostolic constitution, equity, canon, novelization, council

1 Římskoprávní a civilistické inspirace

Pro označení komplexních sbírek právních norem se v katolické církvi během jejího dějinného vývoje užilo dvou pojmů, které jsou oba převzaty z antického římského práva: *corpus* a *codex*. Originálním označením, odpovídajícím původnímu římskoprávnímu názvosloví, je *codex*. Nejprve byly takto označovány soukromé sbírky císařských konstitucí, které vznikaly kvůli nepřehlednosti a nedostupnosti právních pramenů. Jsou známy dvě: *Codex Gregorianus* a *Codex Hermogenianus*.¹ První oficiální sbírkou téhož označení je pak podle císaře v roli zákonodárce nazvaný *Codex Theodosianus*, který vešel v účinnost k počátku roku 439. Vrcholným dílem je pak *Codex Iustinianus*, jehož prvá původní verze byla vydána roku 529. Justinánovo jedinečné a monumentální kodifikační dílo pak sestává kromě kodexu ještě z dalších tří částí, jimiž jsou *Digesta*, *Institutiones* a *Novellae*. Nelze jistě pominout, že Justinián vydával své zákony jako křesťanský panovník.²

Od konce 16. století se pro celý Justinianův legislativní počín užívá souhrnného označení *Corpus iuris civilis*. Nejedná se tedy o původní název Justinianova kodifikačního souboru. V téže době se ovšem také svod středověkých církevních pramenů začíná vydávat pod značkou *corpus*, a to jako *Corpus iuris canonici*.³

¹ „*Codex Gregorianus* (zachycuje konstituce od Hadriána do Diokleciána) a jeho pokračování *Codex Hermogenianus* (obsahuje jen konstituce Diokleciánovy z let 291–294); obě tyto sbírky pořídili patrně vysocí císařští funkcionáři s použitím materiálů císařského archívu.“ – BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Praha : Academia, 1995, s. 251.

² „Kodifikace musela být postavena na principu autokratické moci císaře, posílení pozice křesťanské církve, musela vyloučit všechny anachronismy a rozpory s realitou.“ – SCHELLE, K. a kol. *Právní dějiny*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 187.

³ „Po vzoru legistů, kteří nazývali Justinianův Kodex, Digesta a Instituce (popř. též Novely) *Corpus Iuris Civilis* (Korpus civilního práva), označovali kanonisté souhrn výše uvedených sbírek kanonického práva jako *Corpus Iuris Canonici* (Korpus kanonického práva). [...] Papež Řehoř XIII. konstitucí *Quum pro munere* („Když kvůli úřadu“) z roku 1580 schvaluje jako oficiální vydání textu korpusu, které pořídili tzv. *correctores Romani* („římští opravitelé“), nicméně nevyhlásil ho jako zákoník (kodex), takže korpus si ponechal charakter *svodu práva*.“ – HRDINA, A. *Kanonické právo*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011, s. 38.

Na rozdíl od homogenního díla, které vydal Justinián jako jediný svrchovaný zákonodárce, je však církevní sbírka složena z rozmanitých pramenů, jež spatřily světlo světa postupně v průběhu přibližně 250 let, a to jak z částí vydaných papeži v podobě autentických promulgovaných sbírek, tak i ze sbírek oficiálně nevyhlášených. První část církevního korpusu, *Decretum Gratiani* (kolem r. 1140), je ve skutečnosti právně vědeckým manuálem soukromé osoby.⁴

Justiniánovo dílo se stalo v období vrcholného středověku předmětem živého zájmu tehdejší civilistické právní vědy, která jej dále zpracovávala až do podoby v praxi použitelného soukromého práva. Tento jev se označuje v právně historické vědě jako *usus modernus Pandectarum*. V praxi se po staletí úspěšně uplatňoval na rozsáhlých územích Evropy.⁵ Texty zahrnuté v *Corpus iuris civilis* měly pro vykladače téměř posvátný význam, byly pojímány jako „psaný rozum“ (*ratio scripta*). Posvátnost vyjadřuje také spojení *Digesta seu Pandectae*.⁶ Římské právo ovšem pronikalo svým vlivem současně i do právní praxe samotné katolické církve. Vrcholem syntézy kanonických a římských právních prvků je římsko-kanonický proces (*processus Romanus canonicus*).⁷

V novověku se pak začínají pojmem „kodex“ označovat velké sbírky soukromého práva. První z této řady je Napoleonův *Code civil*, Občanský zákoník (1804).⁸ Na našem území se v této oblasti projevila především šťastná ruka rakouského zákonodárce s jeho Všeobecným občanským zákoníkem (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* – ABGB), který přes četné novely zůstal v účinnosti od roku 1811 až do roku 1950, zatímco v Rakousku zůstává tentýž zákoník v účinnosti dodnes.

⁴ „Proto v něm obsažené výroky mají z právního hlediska váhu jen do té míry, do jaké ji měly od svých původců, to znamená ještě předtím, než se dostaly do Dekretu. Tuto zásadu později jasně vyslovil i papež Benedikt XIV. (1740–1758).“ – VLADÁR, V. *Dejiny cirkevního práva*. Praha : Leges, 2017, s. 283.

⁵ „To, čeho byla ve 13. a 14. století svědkem Itálie, se nyní znovu opakovalo v Německu. Římské právo bylo a mohlo být uplatněno toliko v podobě, jakou mu dala literatura, vzniklá činností komentátorů. Recepce nebylo tedy v Německu přijímáno vlastně římské právo, nýbrž právní věda, kterou vytvořily středověké římskoprávní školy.“ – KINCL, J. – URFUS, V. *Římské právo*. Praha : Panorama, 1990, s. 409.

⁶ „Slovem ‚Pandekty‘ byla dosud míněna bible. Tím, že se nyní tohoto názvu začalo požívat i pro Digesta, se posilovala úcta právních vědců k jejich ‚svatě knize‘.“ – HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*. Praha : C. H. Beck, 1998, s. 244.

⁷ „Ten se stal ve středověké společnosti významným činitelem, který překonával dosavadní soudní obyčej národních práv a svojí dokonalostí a precizností značně ovlivnil podobu procesního práva téměř všech kontinentálních právních systémů (včetně angloamerického).“ – VLADÁR, V. *Dejiny cirkevního práva...*, s. 243–244.

⁸ „Code byl nejmodernějším zákoníkem Evropy, pojatým ve skvělém stylu, který si vzal vzor u antických autorů. [...] Jeho vůdčím principem byla totiž rovnost. Pro všechny občany nyní platilo stejné právo. Nový zákoník vítězně procházel celou Evropou.“ – HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva...*, s. 470.

Touha po komplexnosti, stabilitě a přehlednosti právní úpravy zachvátila rovněž katolickou církev. Ta měla ještě na přelomu 19. a 20. století značně roztráštěný právní řád, jehož základ tvořily středověké sbírky obsažené v uvedeném svodu *Corpus iuris canonici*. Vyvstala tak potřeba uspořádat celou právní materii do jednoho přehledného zákonodárného aktu. Příležitost k návrhu na přijetí takového právního nástroje se naskytla za situace, kdy papež Pius IX. (1846–1878) svolával budoucí První vatikánský koncil. Když biskupové odpovídali od roku 1865 na papežský list, kterým se svolával sněm, mnozí z nich vyjádřili touhu po jednoduché a přehledné úpravě kanonického práva. Francouzští biskupové tehdy výstižně vyjádřili atmosféru právního chaosu a nihilismu, který negativně ovládal atmosféru v církvi: „Je naprosto zřejmo, všemi již dávno uznáno a želeno, že nějaké prozkoumání a oprava kanonického práva jsou nutnými a značně naléhavými; ježto přec pro tak mnohonásobné a závažné změny věci a lidské společnosti se z přemnohých zákonů jedny staly neužitečnými, jiné nezachovatelnými nebo velmi obtížnými. Také je u nesčetných kánonů sporno, zda dosud platí či nikoli. Průběhem tolika věků konečně natolik vzrostl počet církevních zákonů a zákony ony jsou nakupeny v rozsáhlých právních sbírkách tou měrou, že v jistém smyslu můžeme říci: *zavalují nás zákony*. Tím se stává, že studium kanonického práva je postiženo skoro nekonečnými a nerozpleitelnými obtížemi a že se právním sporům a řízením otevírá dalekosáhlé pole; a že svědomí jsou zneklidňována tisíci úzkostmi a sváděna k opovrhování zákonem.“⁹

Předpokládalo se, že taková nová sbírka kanonickoprávních předpisů univerzálního práva katolické církve ponese opět název *Corpus iuris canonici*. K hlasům francouzských biskupů se posléze přidaly další, až posléze 33 biskupů z různých zemí podepsalo návrh na kodifikaci kanonického práva, adresovaný přímo papeži. První vatikánský koncil (1869–1870) nemohl dojít ke konkrétnímu závěru ohledně nové kodifikace, protože byl důsledkem politických událostí předčasně ukončen.

2 Kodex kanonického práva

Kodifikační práce tedy čekala až na nadcházející 20. století. Tehdy byl papežský stolec obsazen Piem X. (1903–1914), který za účelem zkoumání potřeby nové kodifikace svolal kuriální kardinály a po vyslechnutí jejich stanovisek vydal motu proprio *Arduum sane munus (De Ecclesiae legibus in unum redigendis)*.¹⁰

⁹ In KOP, F. a kol., *Překlad Kodexu kanonického práva*, Brno: Diecézní církevní soud, s. 20-21.

¹⁰ In *Acta Sanctae Sedis* 36 (1903–1904), s. 549-551.

Vydáním tohoto dokumentu roku 1904 zahajuje svoji práci kodifikační komise, jejímž předsedou byl jmenován kardinál Pietro Gasparri, vynikající kanonista. Bylo rozhodnuto, že nová kodifikace se nebude nazývat *corpus*, nýbrž *codex*. Není náhodou, že k počátku roku 1900 vstoupil v účinnost německý občanský zákoník (*Bürgerliches Gesetzbuch* – BGB).¹¹ Také tato skutečnost mohla být podnětem k církevnímu legislativnímu snažení a volbě názvu právní sbírky.

Schéma prvního církevního kodexu v dějinách bylo po připomínkovém řízení světového episkopátu dokončeno roku 1914, ale publikaci zabránila smrt papeže a vypuknutí První světové války: „Zatím co byl takto Kodex nepřetržitou činností přepracováván, přihodily se velmi vážné události, vypukla totiž tato navýsost hnusná válka, kterou je zmítána skoro celá Evropa, a za smutku a zármutku veškerého katolického světa skončil přesvatý život nejvyšší Velekněz Pius X., k jehož podnětu a pod jehož záštitou bylo započato s pořizováním velikého díla, s úpravou Kodexu.“¹²

K promulgaci tak došlo až za pontifikátu Benedikta XV. roku 1917, který stanovil v promulgační apoštolské konstituci *Providentissima Mater Ecclesia* přiměřenou legisvakanční lhůtu spolu s obvyklou závěrečnou klauzulí: „Aby pak všichni, jichž se to týká, se mohli dobře obeznámit s předpisy tohoto Kodexu dřív, než se stanou účinnými, stanovíme a nařizujeme, aby jejich závaznost začínala až Svatodušním Božím Hodem roku nejbližší příštího [...]. Tomu nejsou na překážku žádná nařízení, ustanovení, výsady, byť i zvláštní a jedinečné zmínky hodné, ani obyčeje, byť i nepamětné, ani vše ostatní, co tomu odporuje. Vůbec tedy nikomu není dovoleno tento list Našeho ustanovení, nařízení, omezení, odstranění, zrušení a Naší jakýmkoli způsobem vyjádřené vůle rušit nebo v opovážlivé smělosti proti němu jednat. Odhodlá-li se někdo o to pokusit, ať si je vědom, že upadne v hněv všemohoucího Boha a jeho svatých apoštolů Petra a Pavla.“¹³ K roku 1908 začal navíc vycházet oficiální věstník katolické církve, *Acta Apostolicae Sedis*, proto je také kodex do této oficiální sbírky zákonů v jeho tehdy teprve devátém ročníku zahrnut.¹⁴ Také touto formál-

¹¹ „Cestu k celoněmeckému občanskému zákoníku pak uvolnil především roku 1873 přijatý zákon, který nově stanovil příslušnost ‚říše‘ pro ‚souhrnné občanské právo‘. I poté se však práce na zákoníku vyznačují zdlouhavostí, takže je to až roku 1896, kdy dochází k jeho přijetí v říšském sněmu (přes odpor frakce sociálních demokratů) s účinností stanovenou k 1. 1. 1900.“ – SELTENREICH, R. a kol. *Dějiny evropského kontinentálního práva*. Praha : Leges, 2018, s. 415.

¹² GASPARRI, P. *Předmluva*. In KOP, F. a kol. *Překlad Kodexu kanonického práva*. Brno : Diecézní církevní soud, 2009, s. 28–30, s. 30.

¹³ BENEDIKT XV., *Nejvyšší prozřetelná Matka Církev*. In KOP, F. a kol. *Překlad Kodexu...*, s. 28–30.

¹⁴ *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 9, Pars II (1917), s. 5–593.

ní náležitostí se vydání církevního kodexu přiblížilo praxi moderních států, ačkoli jednotný státní publikační věstník je paradoxně výsledkem francouzské revoluce, na kterou nahlížela katolická církev v době kodifikačních prací na kodexu spíše nevraživě.¹⁵

Členění kodexu se inspiruje strukturou, příznačnou pro občanské zákoníky, a římskoprávním pojetím, kterým se ostatně novodobé civilistické kodifikace rovněž řídily.¹⁶ Církevní kodex se ovšem ještě více přiblížil římskoprávnímu vzoru, konkrétně struktuře Gaiových a justiniánských Institucí: *personae – res – actiones*. Tyto tři části tvoří titul i obsah druhé až čtvrté knihy kodexu (druhá kniha: „Osoby“; třetí kniha: „Věci“; čtvrtá kniha: „Různá řízení“) a jsou orámovány první knihou o všeobecných normách (*Normae generales*) a knihou pátou o deliktech a trestech (*De delictis et poenis*).

Je ovšem pozoruhodné, že již středověká církev znala jiné členění kanonickoprávní matérie, které je v tematickém obrysu daleko „církevnější“ než struktura daná římskoprávní civilistikou. Poprvé se toto členění objevuje v první z tzv. pěti starých kompilací (*quinque compilationes antiquae*), jejímž autorem je Bernard z Pavie, který ji sestavil koncem 12. století. Na jeho členění pak navazuje Řehoř IX. se svojí oficiální sbírkou *Liber extra* (1234), v pořadí druhou částí pozdějšího svodu *Corpus iuris canonici*, jejímž autorem je sv. Rajmund z Peñafortu. Členění organicky čerpá ze žité zkušenosti vnitrocírkevní administrativy: *iudex* (soudce, tj. o pramenech práva a církevní hierarchii), *iudicium* (soud, tj. procesní právo), *clerus* (duchovenstvo, tj. o právech a povinnostech duchovních a řeholníků), *sponsalia* či *connubia* (zásnuby či manželství, tj. manželské právo) a konečně *crimen* (zločin, tj. trestní právo).¹⁷ Je samozřejmé, že od středověkých sbírek papežských dekretálů do úspěšného pokusu o moderní komplexní kodex pro katolickou církev uplynulo příliš mnoho staletí, než aby zákonodárce považoval za vhodné *sic et simpliciter* užít strukturu Bernarda z Pavie. Nicméně shodné je zařazení trestního práva na samotný konec struktury, což ovšem nezopakoval nový kodex Jana

¹⁵ „Formální publikace se začala uplatňovat roku 1793 ve Francii (zřízení *Bulletin des lois de la République Française*). Na území Čech, Moravy a Rakouského Slezska (tj. v Rakousku) se tak stalo roku 1849, na Slovensku (tj. v Uhrách) následně v roce 1868.“ – ZOUBEK, V. *Právovéda a státověda. Úvod do právního a státovědního myšlení*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2010, s. 156.

¹⁶ „Dnešní základní třídění na obecnou část, práva věcná, právo závazkové, právo rodinné (manželské) a právo dědické, které známe z učebnic občanského práva, ale i z učebnic práva římského, je produktem německé pandektistiky z počátku 19. stol. je dokonce známý autor tohoto třídění a rok, kdy spatřilo světlo světa, jeho autorem byl německý pandektista G. A. Heise, který je publikoval roku 1807 v knize „Grundriß eines Systems des gemeinen Civilrechts zum Behufe von Pandektensorlesungen.“ – KNAPP, V. *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha : C. H. Beck, 1996, s. 127-128.

¹⁷ srov. HRDINA, A. *Prameny ke studiu kanonického práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 54.

Pavla II., vydaný roku 1983,¹⁸ který řadí trestní právo na předposlední, šesté místo ve své struktuře, zatímco sedmou knihu tvoří právo procesní. To je svým způsobem oprávněné, neboť základem takto zvolené struktury je běžné základní dělení práva na hmotné a procesní.¹⁹

Problémem členění kodexu z roku 1917 se jeví především příliš široké pojetí věcí (*res*), jak se objevuje v jeho třetí knize. V této nejrozsáhlejší knize kodexu lze tak nalézt nejrozmanitější předměty právní úpravy, přičemž rušivě působí především smíšením ryze duchovních „věcí“ s „pozemskými“ majetkovými vztahy. Tak jsou jako *res* pojímány na jedné straně svátosti, kult a učitelský úřad církve, na straně druhé ovšem rovněž obročí (*beneficia*) a časný (hmotný) majetek církve. Kodex z roku 1983 celý tento komplex rozsáhlé matérie rozčlenil do tří knih, totiž své třetí, čtvrté a páté: třetí pojednává o úloze církve vyučovat (*munus docendi*), čtvrtá o obdobné úloze posvěcovat (*munus sanctificandi*) a pátá o majetku církve (*bona temporalia*).

3 Specifika kanonickoprávní úpravy

Zásadní rozdíl církevněprávního kodexu od kodexů civilních je dán skutečností, že občanské zákoníky kodifikují soukromé právo, zatímco v kanonické právo je velmi specifickým systémem, kde lze dělení na právo soukromé a veřejné užít velmi omezeně. Tak oproti svému předchůdci z roku 1917 uznává kodex promulgovaný v roce 1983, že majetek soukromých církevních právnických osob, soukromých *konsociací*, není „veřejnoprávním“ církevním majetkem.²⁰ Nicméně i zde dohled nad jeho užíváním náleží církevní autoritě: „Podle stanov svobodně spravuje soukromé sdružení křesťanů majetek, který má v držení, čímž se nemění právo příslušného církevního představeného dozírat, aby se majetku používalo k účelům sdružení. Toto sdružení podléhá místnímu ordináři [...] pokud jde o správu a používání majetku, který byl sdružení darován nebo odkázán na zbožné účely.“²¹

¹⁸ *Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 75, Pars II (1983), s. 1–317.

¹⁹ „Z hlediska funkcí právních úprav ve vzájemných relacích právních norem rozlišujeme právo *hmotné* a právo *procesní*. Mezi obojím je vztah účelu a prostředku. Hmotné právo vyjadřuje obecně právní vztahy (subjektivní práva a povinnosti jejichž individuální utváření v procesu realizace práva mezi právními subjekty je vlastním, meritorním účelem právní regulace). Procesní právo formuluje obecně právní vztahy (subjektivní práva a povinnosti), jejichž individuální utváření v praxi mezi právními subjekty je potřebné v případech, kdy k dosahování účelu sledovaného hmotněprávní úpravou je zapotřebí ingerence orgánu veřejné moci.“ – BOGUSZAK, J. – ČAPEK, J. – GERLOCH, A. *Teorie práva*, Praha : ASPI, 2004, s. 104.

²⁰ Srov. kán. 325 a 1257 CIC/1983.

²¹ Kán. 325 CIC/1983.

Úkolem církevního Kodexu kanonického práva tak rozhodně není komplexně upravit soukromoprávní vztahy, nýbrž *veškeré* právně relevantní vztahy v církvi, což je bezesporu ambiciózní počín. V pořadí druhý a v současnosti platný Kodex kanonického práva, vydaný po Druhém vatikánském koncilu (1962–1965), dokonce inkorporoval do své normativy rovněž právo, které lze označit jako „ústavní“, a které mělo být původně předmětem samostatné právní úpravy, zvané *Lex Ecclesiae Fundamentalis*. Místo toho se stala tato normativa paralelní součástí jak kodexu pro latinskou církev, tak později vydaného Kodexu kánonů pro (katolické) východní církve (1990).²²

Je sice pravda, že i v „soukromoprávních“ kodexech nemusí chybět reference vážící se k základům ústavního práva, jak o tom svědčí i český „Nový občanský zákoník“: „Každé ustanovení soukromého práva lze vykládat jenom ve shodě s Listinou základních práv a svobod a ústavním pořádkem vůbec, se zásadami, na nichž spočívá tento zákon, jakož i s trvalým zřetelem k hodnotám, které se tím chrání. Rozejde-li se výklad jednotlivého ustanovení pouze podle jeho slov s tímto příkazem, musí mu ustoupit.“²³ Nicméně v církevněprávní úpravě chybí odstupňování právních pramenů podle právní síly, což může vést k nedostatečnému rozlišení skutečně zásadních norem od marginálních předpisů.²⁴

Kodex vydaný roku 1983 však právě tím, že obsahuje katalog (povinností a) práv všech věřících a obdobné katalogy týkající se v první řadě věřících laiků, a teprve posléze také kleriků a řeholníků, svědčí o tom, že se katolická církev ještě v něčem dalším stačila přiblížit právu států: inspirovala se nově étosem lidských práv a ústavními i mezinárodněprávními dokumenty, týkajícími se základních lidských práv a svobod. Mezi vydáním prvního kodexu z roku 1917 a jeho komplexně revidovanou podobou, promulgowanou Janem Pavlem II. roku 1983, se událo slavení Druhého vatikánského koncilu (1962–1965), jehož některé dokumenty se v mnohém blíží lidskoprávnímu pojetí, například v otázce náboženské svobody, jak o tom

²² „Tento projekt, ačkoli byl připraven už ‚v paragrafovaném znění, byl papežem Janem Pavlem II. na poslední chvíli nečekaně škrtnut (snad že nebyl uznán dostatečně vyzrálým), takže právní normy ‚ústavního‘ charakteru byly nakonec inkorporovány (‚rozpuštěny‘) do obou kodexů: západního i východního. Církev tedy (na rozdíl od Státu Vatikánské město, který se jinak řídí čistě kanonickým právem) nadále nemá žádnou ústavu ve formálním smyslu.“ – HRDINA, I. A. – SZABO, M. *Teorie kanonického práva*, Praha : Karolinum, 2018, s. 201–202.

²³ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 2 odst. 1.

²⁴ „Výsledkem je, že místo toho, aby mezi širokou věřící veřejností byly důkladně známy alespoň ty nejdůležitější, ‚ústavněprávní‘ normy (byť třeba na úkor těch ostatních norem ‚pro odborníky‘), nejsou známy vůbec žádné (leđa zprostředkovaně z jiných, neprávních zdrojů). V jednotlivých státech přitom bývají běžně vydávány ústavy jako samostatné publikace, dostupné co největšímu počtu občanů.“ – HRDINA, I. *K vybraným aspektům zákonosti v církvi*. In *Revue církevního práva* 10-2/1998, s. 81–90, s. 83.

svědčí koncilní deklarace *Dignitatis humanae*,²⁵ která nenárokují svobodu pouze pro samotnou katolickou církev. Také sociální nauka církve prochází v téže době proměnou a hlásí se ke komplexně chápaným lidským právům: „Protože chceme mluvit o právech člověka, poznamenáváme hned na začátku, že člověk má právo na život, na tělesnou nedotknutelnost, na nutné a dostatečné prostředky k důstojnému způsobu života.“²⁶ Některá „ústavněprávní“ ustanovení kodexu z roku 1983 jsou pak transpozicí sekulárního ústavodárství: „Nikommu není dovoleno nezákonně poškodit dobrou pověst, kterou někdo má, ani porušit právo kteréhokoliv člověka na ochranu jeho soukromí.“²⁷ Z uvedeného textu ani nelze rozpoznat, že se jedná o církevněprávní normu. Na druhou stranu se však v církevním zákoníku lze setkat s takovou anomálií, že je sice v „ústavním“ katalogu zakotvena zásada *nulla poena sine lege*,²⁸ avšak v samotném závěru knihy VI. o církevních trestech je tatáž zásada prakticky popřena: „Kromě případů stanovených v tomto nebo jiných zákonech může být vnější porušení božského nebo kanonického zákona postihováno spravedlivým trestem pouze tehdy, jestliže závažnost zvláštního porušení vyžaduje trest a naléhá nutnost předejít nebo napravit pohoršení.“²⁹ Je zřejmé, že jde o ustanovení neorganické, ačkoli se v církvi přistupuje ke skutečnému trestání spíše zřídka a dává se přednost rozmanitým prostředkům preventivní povahy.³⁰

Kodex z roku 1983 čerpá svoji normativu bezesporu z předchozího kodexu, avšak zároveň včleňuje do svých norem postuláty, přání i normy dokumentů Druhého vatikánského koncilu, které jsou způsobilé právně relevantního uchopení a normativní transpozice. Sám zákonodárce, tehdejší papež Jan Pavel II. k tomu v promulgační apoštolské konstituci uvádí: „Nástroj, kterým je kodex, se zcela shoduje s povahou církve, jak ji obecně podává učitelský úřad II. vatikánského koncilu zvláště v konstituci o církvi. Dokonce jistým způsobem lze považovat nový kodex z velikou snahu přeložit onu koncilovou nauku o církvi do kanonického vyjádření. I když není možné dokonale kanonicky vyjádřit obraz církve podaný koncilovou

²⁵ in: *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966), s. 929–946.

²⁶ JAN XXIII., *Pacem in terris* – encyklika o míru mezi všemi národy v pravdě, spravedlnosti, lásce a svobodě z 11. dubna 1963, č. 11. In *Sociální encykliky (1891 – 1991)*, Praha: Zvon, 1996, s. 183.

²⁷ CIC/1983, kán. 220.

²⁸ srov. CIC/1983, kán. 221 § 3.

²⁹ CIC/1983, kán. 1399.

³⁰ „O významu této obecné výjimky se mezi autory vede spor o to, zda je legitimní díky specifickému charakteru kanonickoprávního řádu (vzhledem k nutnosti neklást překážky nejvyššímu zákonu spásy duší, který ve zvláštních situacích vyžaduje přistoupit k trestním sankcím, ačkoli zákon ještě nezformuloval trestní skutkovou podstatu) nebo zda se jedná o překážku uznání základních práv lidské osoby, kterým se má vyznačovat jakýkoli právní řád (a církevní tím spíše).“ – REDAZIONE DI QUADERNI DI DIRITTO ECCLESIALE, *Codice di Diritto Canonico commentato*, Ancora editrice, Milano, 2017, s. 1126–1127.

naukou, je přece nutné, aby se kodex k tomuto obrazu vždy obracel jako k prvotnímu vzoru, jehož rysy musí svou povahou pokud možno vyjadřovat.³¹

Důsledkem inspirace koncilními dokumenty je kodex z roku 1983 oproti svému předchůdci daleko protkanější teologickými výroky. Tak pio-benediktinský kodex uváděl legislativní materii ohledně svátosti Eucharistie lapidárně: „V nejsvětější Eucharistii je pod způsoby chleba a vína sám Kristus Pán přítomen, obětován a přijímán.“³² Oproti tomu kodex Jana Pavla II. uvádí: „Nejvznešenější svátostí (*Augustissimum Sacramentum*) je nejsvětější Eucharistie; v ní je sám Ježíš Kristus přítomen, obětován a přijímán jako pokrm; jí církev stále žije a roste. Eucharistická oběť je památka smrti a zmrtvýchvstání Páně; v ní stále trvá oběť kříže; je vrcholem a pramenem křesťanské bohoslužby a života; jí se projevuje a vytváří jednota Božího lidu a dokonává utváření církve, Kristova těla. Ostatní svátosti a veškerá apoštolátní činnost církve souvisí s nejsvětější eucharistií a jsou k ní zaměřeny.“³³

Nový kodex také výstižně vyjadřuje v samotném svém posledním ustanovení „nadpřirozený“ cíl své právní úpravy; vyžaduje totiž dodržení „kanonické umírněnosti [...] se zřetelem na spásu duší (*salus animarum*), která musí být nejvyšším zákonem (*suprema lex*) v církvi“.³⁴ Kanonická umírněnost (*aequitas canonica*) vyžaduje citlivý ohled na adresáty práva a je tedy principem, jímž se řídí aplikace kanonického práva. Tento princip převzalo katolické kanonické právo z římsko-právního dědictví.³⁵ Obdobnou pružnost pod tímž pojmem nacházíme rovněž v anglosaské právní praxi s historicky ustavenou praxí „ekvit“ (*equity*).³⁶ Jinak ovšem kanonické právo katolické církve nenachází styčné body s anglosaskou právní kulturou, a to včetně stěžejního pohledu na prameny práva, neboť precedenční účinky soudních rozsudků či jiných individuálních rozhodnutí výslovně odmítá: „Výklad soudním rozhodnutím nebo správním aktem v jednotlivé věci není zákonem a zavazuje pouze ty osoby a týká se pouze těch věcí, pro něž byl vydán.“³⁷

³¹ Apoštolská konstituce *Sacrae disciplinae leges*. In *Acta Apostolicae sedis* 75, Pars II (1983), s. VII–XIV, s. XI.

³² CIC/1917, kán. 801.

³³ CIC/1983, kán. 897.

³⁴ Srov. CIC/1983, kán. 1752.

³⁵ „Proto prétor, ačkoli fomálně byl ‚služebníkem zákonů‘, (*minister legum*), rozhodoval ne vždy podle stále více zastarávajícího civilního práva, nýbrž také podle vlastního právního uvážení s přihlédnutím k vyšší spravedlnosti, již Římané nazývali ‚ekvitou‘ (*aequitas*).“ – HRDINA, I. A. – SZABO, M. *Teorie kanonického práva...*, s. 195.

³⁶ „Vytvoření tohoto pojmu a s ním spojené vrstvy anglického práva souvisí především s vývojem od počátku 14. století, kdy narůstal počet osob, které nemohly využít ani analogický *writ* a domoci se spravedlnosti před řádnými soudy. Projevily se také některé nedostatky *common law*, jimiž byly zejména poměrně velký formalismus a pomalost rozhodování.“ – KUKLÍK, J. – SELTENREICH, R. *Dějiny angloamerického práva*. Praha: Linde, 2007, s. 63.

³⁷ CIC/1983, kán. 16 § 3.

Moderní kanonické právo se tak blíží kontinentální právní kultuře, i když mezi jeho prameny náležejí také obyčej, jakkoli v současné době spíše upozaděné.³⁸ Obecné zásady právní a doktrína (jurisprudence) nejsou přímými prameny kanonického práva, avšak mají význam při jeho aplikaci: „Jestliže některá právní věc – s výjimkou trestní – není výslovně upravena obecným nebo partikulárním zákonem nebo právním obyčejem, je nutno ji rozhodnout pomocí zákonů upravujících obdobné záležitosti, dále použitím obecných právních zásad při uplatnění kanonické umírněnosti, dále pomocí právního pojetí a praxe římské kurie a společného a ustáleného názoru odborníků.“³⁹ Takováto otevřenost poněkud připomíná mezinárodní právo veřejné, avšak chybí zde základní pramen práva, který je pro toto právní odvětví charakteristický, totiž (normativní) smlouva.⁴⁰

Přesto je smluvní právo součástí kanonického práva, neboť Apoštolský stolec je subjektem mezinárodního práva, navazuje diplomatické vztahy a uzavírá smlouvy konkordátního typu. Ty jsou publikovány v oficiálním věstníku *Acta Apostolicae Sedis* a kodexové právo je staví nad svoji vlastní úpravu: „Kánony kodexu neruší ani nemění dohody mezi Apoštolským stolicem a státy nebo jinými politickými společnostmi: tyto dohody proto zůstávají nadále v účinnosti, i když jsou v rozporu s ustanoveními tohoto kodexu.“⁴¹ Toto ustanovení patří mezi úvodní kánony, jimiž zákonodárce kodexu vymezuje postavení nové normativy vůči dosavadnímu právnímu stavu. Mají obdobu již v obdobných ustanoveních prvního kodexu z roku 1917, avšak v občanských kodifikacích nelze takové normy najít, neboť jsou výrazem některých specifík práva kanonického.⁴²

Také kodex z roku 1983 ovšem obsahuje obecnou část, Všeobecné normy (*De normis generalibus*), jejíž součástí úvodní kánony jsou. Knihy kodexu se pak člení na statě (*titulus*), ty pak případně ještě na hlavy (*caput*), a hlavy někdy ještě detailněji

³⁸ „Charakteristické pro kontinentální systém je to, že je to systém práva psaného (*lex scripta*), ve vztahu k němuž jsou event. jiné prameny práva (zejména právo obyčejové) toliko prameny subsidiárními, a který – ve své ryzí podobě – zcela vylučuje soudcovskou tvorbu práva.“ – KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 92.

³⁹ CIC/1983, kán. 19.

⁴⁰ „V mezinárodním právu se vytvořila soustava právních norem, nejprve obyčejovou normotvorbou, později smluvní cestou, tvořící celé právní odvětví: smluvní právo (právo mezinárodních smluv). Jde o soustavu kompaktních právních norem upravujících uzavírání mezinárodních smluv různého druhu mezi státy (či mezinárodními organizacemi) a jejich právní život (vznik, změny smluv, zánik, vstup v platnost apod.).“ – DAVID, V. – SLADKÝ, P. – ZBOŘIL, F. *Mezinárodní právo veřejné s kazuistikou*. Praha: Leges, 2008, s. 90.

⁴¹ CIC/1983, kán. 3; srov. CIC/1917, kán. 3.

⁴² „První šestice kánonů kodexu, nezařazená do žádného titulu (statě), se obvykle pojímá jako předběžná ustanovení a označuje se *canones praeliminare*, tedy úvodní, neboť má uvádějící funkci a účel. Cílem těchto kánonů je vymezit rozsah, právní sílu a účinnost kodexu.“ – GARCÍA MARTÍN, J. *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*. Roma: Edizioni, 1996, s. 17.

na články (*articulum*). Samotné kánony se pak dělí někdy na paragrafy a případně ještě podrobněji na odstavce. Jiným způsobem vyřešil zákonodárce otázku struktury Kodexu kánonů východních církví, promulgovaného roku 1990.⁴³ Tento kodex obsahuje prakticky identické úvodní kánony jako zákon pro „latinskou“ církev, avšak rozbíjí klasickou strukturu příznačnou pro komplexní kodifikaci tím, že neobsahuje na počátku obecné normy, následované menším počtem rozsáhlejších částí (knih). Celý „východní“ kodex se místo toho člení na třicet stručnějších „titulů“, přičemž normy, které by měly patřit mezi obecné, jsou zařazeny ve své většině na samotný závěr kodexu, takže teprve 29. titul pojednává „o zákonu, o obyčejí a administrativních aktech“, a konečně 30. titul pak „o promlčení a počítání času“.

Sama povaha kanonického práva starobyklých východních církví se schématům i metodologickým postupům moderní evropské právní kodifikace vzpírá. Kodex pro ně určený je pouze průmětnou toho, co je všem těmto jinak disciplinárně rozmanitým církvím „svého práva“ (*sui iuris*) společné.⁴⁴ Snad lze spatřovat určitou analogii „východního“ kodexu s moderními soukromoprávními kodifikacemi v tom, že soukromé právo svými dispozitivními normami dává přednost subjektům práva, aby si samy vytvářely smluvní podmínky,⁴⁵ a obdobně právo tohoto kodexu dává přednost právní úpravě konkrétní církve *sui iuris*. Teprve pokud církev nemá konkrétní právní ustanovení, nastupuje v souladu se zásadou subsidiarity podpůrně obecné právo katolických východních církví, stanovené kodexem.

Katolické východní církve se rozvíjely po dlouhá staletí často velmi autonomně a právo latinské církve na ně nemělo zásadní vliv.⁴⁶ Zákonodárci parti-

⁴³ *Codex canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 82 (1990), s. 1033-1363.

⁴⁴ „Nejde o kodex v moderním slova smyslu, který by byl souhrnem obecného práva východních katolických církví a jejich dosavadní právo by rušil a nahrazoval, a stejně tak nejde o soubor syntetických a abstraktních norem, které by tvořily vnitřně koherentní a uzavřený systém. Jde spíše o druh „kompilace“, která přejímá starodávné právo a přizpůsobuje ho moderním požadavkům.“ – DVOŘÁČEK, J. *Východní kanonické právo*. Praha : Apoštolský exarchát řeckokatolické církve a Institut sv. Kosmy a Damiána, 2014, s. 30.

⁴⁵ „Dispozitivní normy nestanoví buď vůbec vlastní pravidlo chování, nebo ho stanoví pouze subsidiárně a nechávají na adresátech, aby si je stanovili sami, tj. aby upravili vzájemné vztahy svým vlastním projevem vůle. Jestliže tak neučiní, použije se ustanovení v normě. Dispozitivní normy se ponejvíce vyskytují v občanském a obchodním právu, tam, kde je větší variabilita řešení různých situací (seberegulace). Dávají přednost vůli adresátů; mluví se někdy o jimi vytvářením *autonomním právu*.“ – GERLOCH, A. *Teorie práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2004, s. 54.

⁴⁶ „Východní církve podle kanonické nauky a papežských dekretálů počínaje 4. lateránským koncilém (1215) nepodléhaly předpisům Apoštolského stolce. V podstatě až koncem 19. století byly stanoveny případy, kdy byli východní katolíci zahrnuti do působnosti disciplinárních ustanovení Říma, a to ve věcech víry a katolické nauky, dále když se jednalo o vyhlášení božského a přirozeného zákona a nakonec v případech, kdy byli východní sjednocení křesťané výslovně uvedeni.“ – DVOŘÁČEK, J. *Východní kanonické právo...*, s. 30.

kulárního práva katolických východních církví byly zpravidla synody biskupů, zatímco zákonodárcem latinské, „západní“ církve se postupem staletí stával stále častěji samotný papež. Tak je tomu také v případě kanonickoprávních kodexů, včetně kodexu určeného pro všechny katolické východní církve společně. K tomu je také zapotřebí poznamenat, že v organismu katolické církve není místo pro dělbu moci, jak je známa z teorie a praxe moderního demokratického právního státu. Zejména zákonodárná pravomoc je v katolické církvi celostně koncentrovaná v rukou papeže pro univerzální církev a biskupů pro církve partikulární.⁴⁷

Nejen originál obou Kodexů kanonického práva, tedy z roku 1917 i 1983, nýbrž také originální znění Kodexu kánonů východních církví je vydáno v latinském jazyce. Vzhledem k jazykové rozmanitosti katolíků východních obřadů i liturgických a právních pramenů jejich církví *sui iuris* se i v tomto případě ukazuje latina jako jazyk univerzální církve, jehož úloha by měla být pro celý katolický svět jednotící. Svatým stolcem autorizované překlady do národních jazyků jsou dnes ovšem vzhledem k postupnému opouštění tohoto jazyka potřebné, i když u odborníků v oblasti kanonického práva by měla být jeho znalost samozřejmostí.⁴⁸ V době, kdy se jako celosvětový jazyk stále více prosazuje angličtina, katolická církev bohužel postupně latinu opouští. Přitom lze položit otázku, jakým jazykem by měla svoje celocírkevní zákonodárství publikovat? Větší počet potenciálních adresátů než Kodex kanonického práva z roku 1983 má pouze zákonodárství Čínské lidové republiky, avšak adresáti církevního kodexu jsou na rozdíl od čínského obyvatelstva občané většiny zemí dnešního světa.

4 Novelizace kodexové právní úpravy

Obtížným problémem je možnost novelizace kanonickoprávních kodexů. Proulgace komplexního zákonodárného celku se zdála být roku 1917 příslibem neměnnosti a stability. A opravdu: po třiceti letech od vstupu kodexu v účinnost

⁴⁷ „Nejvyšší moc, a to jak zákonodárná, tak i soudní a výkonná, je soustředěna v rukou jedné osoby (papeže), jenž ji vykonává nad celou církví jako celkem i nad každým jednotlivcem zvlášť. Obdobnou moc mají v místních církvích diecézní biskupové a jim na roveň postavení.“ – HRDINA, I. A. – SZABO, M. *Teorie kanonického práva*,..., s. 46.

⁴⁸ „Latina je totiž mateřštinou západní (latinské) církve. Už bohoslovci v kněžských seminářích si mají řádně osvojit nejen mateřský jazyk, ale dobře i latinský jazyk, latina se povinně přednáší na teologických fakultách a na fakultách kanonického práva dokonce i v doktorském cyklu jakožto tzv. *latinitas canonica*, aby frekventanti byli schopni bez problémů číst latinské právní texty.“ – HRDINA, I. A. – SZABO, M. *Teorie kanonického práva*..., s. 118-119.

došlo teprve ke schválení jeho první a jediné přímé novely. Tou byl navíc zrušen pouze jeden odstavec právního ustanovení, týkajícího se otázky zachování kanonické manželské formy katolicky pokřtěných, kteří však od dětství nežijí v plném společenství katolické církve.⁴⁹ Je ovšem nutno poznamenat, že zákonodárce prvního kodexu jakoby již v době vydání svého díla žil ve světě minulosti, kdy mělo být například ctí, aby státní moc šetřila práv a privilegií katolické církve. Například požadavek respektovat *privilegium fori* kléru byl již tehdy zjevně anachronický: „Duchovní musejí být ve všech věcech, ať sporných, ať trestních, žalování u soudce církevního, leč by to pro jednotlivá místa bylo právoplatně zařízeno jinak.“⁵⁰

Měla to být právě strnulost dosavadní kodexové právní úpravy, která podnítila papeže Jana XXIII. k plánům, z nichž ve výsledku vzešlo svolání Druhého vatikánského koncilu. Přesto však týž papež nechápal koncil jako rozhodnutí s minulostí a na první místo, kde je nutno navazovat na dosavadní osvědčenou praxi církve, klade právě kanonické právo: „Ekumenický koncil, který se bude opírat o velké množství zkušeností v právní, liturgické, apoštolské a administrativní oblasti, chce předávat bez oslabování nebo překrucování čistou a neporušenou nauku, která se v průběhu staletí navzdory obtížím a protivám stala společným dědictvím lidí.“⁵¹ Druhý vatikánský koncil však velmi hluboko změnil některá po staletí zaužívaná paradigmatata vztahu církve nejen k okolnímu světu, nýbrž také k jiným křesťanským vyznáním a dokonce i světovým náboženstvím.

Za těchto okolností se dosud platný kodex z roku 1917 stal předmětem postupné abrogace novým pokoncilním zákonodárstvím. Kodex například označoval nekatolíky za bludaře nebo rozkolníky (*heretici vel schismatici*) a jejich církve za bludařské a rozkolnické sekty (*sectae haereticae vel schismaticae*), zatímco koncil se k nekatolickým křesťanům a jejich církvím staví pozitivně a navíc umožňuje v omezené míře i vzájemnou účast na životě církví, zatímco „starý kodex“ vzájemný styk prakticky znemožňoval: „Věřící nesmějí žádným způsobem činně být přítomni či mít účast při bohoslužbách nekatolíků.“⁵² Tento právní stav nezměnila po koncilu přímá novelizace kodexu, nýbrž vydání dvoudílného ekumenického direktáře, čili norem spíše administrativního rázu, které přesto

⁴⁹ PIUS XII., motu proprio *Decretum ‚Ne temere‘*, in *Acta Apostolicae Sedis* 40 (1948), s. 305–306; abrogatur alterum comma paragraphi secundae can. 1099.

⁵⁰ CIC/1917, kán. 120 § 1.

⁵¹ *Proslov papeže Jana XXIII. u příležitosti slavnostního zahájení koncilu*. In POSPÍŠIL, C. V., *II. vatikánský koncil očima Jana XXIII. a Pavla VI.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2013, s. 61.

⁵² CIC/1917, kán. 1258 § 1.

derogovaly mnohá ustanovení kodexu.⁵³ Podobně tomu bylo v mnoha dalších oblastech právních vztahů, čímž došlo ke značnému znepráhlednění právního řádu katolické církve.⁵⁴ Vytvoření nového pokoncilního kodexu, na němž se začalo pracovat již roku 1967, se ukázalo za takovýchto okolností jako naprostá nutnost.

To ovšem neznamená, že by vydáním kodexu roku 1983 a kodexu pro východní církve roku 1990 bylo vše definitivně vyřešeno. Ukázalo se, že v katolické církvi dochází i nadále k dynamickým proměnám, z nichž některé si vyžádaly novelizace, a to někdy obou kodexů zároveň, neboť jejich normativa je v zásadních oblastech, týkajících se univerzální církve, úzce propojena. První přímá novela *Ad tuendam fidem* (K ochraně víry) byla formou papežského motu proprio vydána roku 1998.⁵⁵ Obdobným způsobem došlo k novelizaci ještě roku 2009, jak bude dále uvedeno. Zákonodárcem je v prvním případě ještě Jan Pavel II., ve druhém pak Benedikt XVI., avšak obě novely nesou výraznou pečeť Josepha Ratzingera, za vydání první novely ještě prefekta kongregace pro nauku víry, neboť se týkají především doktrinních záležitostí. Například podle původní verze kodexu jsou nejen biskupové a kněží (presbyteré), nýbrž také jáhni (diakoni) určeni, aby „v osobě Krista Hlavy (*in persona Christi Capitis*) vykonávali úřad učít, posvěcovat a vést“, zatímco novelizované ustanovení podle motu proprio *Omnium ad mentem* (Vše v mysli)⁵⁶ nachází jako všem třem stupňům svátostného svěcení společně „pouze“ určení k tomu, aby ti, kdo byli vysvěceni, „z nového a specifického důvodu sloužili Božím lidu.“⁵⁷ Interrituální předpisy o přechodu z církve latinského obřadu do některé z církví východního obřadu a v opačném směru upravuje a upřesňuje motu proprio papeže Františka *De concordia inter Codices* (O souladu kodexů), vydané roku 2016.⁵⁸

⁵³ *Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgata sunt exsequenda. Pars prima.* In *Acta Apostolicae Sedis* 59 (1967), s. 574-592. *Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgata sunt exsequenda. Pars altera: de re oecumenica in institutione superiore.* In *Acta Apostolicae Sedis* 62 (1970), s. 705-724.

⁵⁴ „Prováděním koncilních dekretů prošlo katolické církevní právo po Druhém vatikánském koncilu hlubokými změnami ve všech oblastech. Pokoncilní zákonodárství se nezastavilo ani před platným církevním zákoníkem, Kodexem kanonického práva z 27. května 1917. Rozsáhlé části tohoto zákoníku, které byly zjevně vytvořeny tak, aby platily alespoň sto let, byly následnými normami změněny nebo zrušeny. Četnost změn zákonů, které jsou již nepřehledné i pro odborníky, vedla v církvi k široce rozšířené neznalosti práva a nedostatku právní jistoty.“ – LISTL, J. – MÜLLER, H. – SCHMITZ, H. *Grundriß des nachkonziliaren Kirchenrechts*, Regensburg: Pustet Verlag, 1979, s. V.

⁵⁵ In *Acta Apostolicae Sedis* 90 (1998), s. 457-461.

⁵⁶ In *Acta Apostolicae Sedis* 102 (2010), s. 9-10.

⁵⁷ Srov. kán. 1008 CIC/1983 v původní a v novelizované verzi.

⁵⁸ In *Acta Apostolicae Sedis* 108 (2016), s. 602-606.

Přímých či nepřímých novelizací kodexového práva bylo již vydáno za 37 let od vstupu latinského kodexu v účinnost velmi mnoho,⁵⁹ nejvýznamnější je ovšem reforma procesního práva vydaná jako motu proprio papeže Františka *Mitis iudex Dominus Iesus* (Laskavý soudce Pán Ježíš).⁶⁰ Tato novelizace kompletně nahradila normativu řízení ve věci prohlášení neplatnosti manželství.⁶¹ Cílem bylo především zkrácení nulitního řízení v manželských záležitostech i větší zapojení diecézního biskupa jakožto hlavního soudce do výkonu kanonické justice.⁶²

5 Závěrem

Za kodifikačními snahami katolické církve se skrývala touha po co možná komplexní a neměnné právní úpravě. Obdiv k římskému právu, zejména k justiniánskému zákonodárství, a rovněž přesvědčivost úspěšných novověkých snah o občanské zákoníky přiměly katolickou církev, aby své právo poprvé kodifikovala poprvé roku 1917 ve výlučném církevním zákoníku *Corpus iuris canonici*. Ten byl sice vynikajícím dílem po legislativnětechnické stránce, avšak zároveň byl v některých ohledech anachronický již v době svého vzniku. Proměny doby tak církev donutily k jejich reflexi na Druhém vatikánském koncilu a k následnému přepracování kodifikace do Kodexu kanonického práva Jana Pavla II z roku 1983. Poté týž papež vydal roku 1990 Kodex kánonů východních církví, komplexní soubor obecného práva pro východní církve sjednocené s Římem. Přestože oba kodexy usilují o maximální šíři právní úpravy, také ony vyžadují další novelizace. Je zřejmé, že sebelepší úmysly zákonodárce nemohou postihnout všechny situace, jež často nečekaně přináší život církve, který je dynamickým procesem, a proto jej

⁵⁹ „Z legislativnětechnického hlediska je potěšitelné, že za posledních dvou papežů podstatně ubylo nepřímých novelizací kodexu, které za pontifikátu Jana Pavla II. byly pravidlem. Generální derogční klauzule („Zrušuje se vše, co by tomu odporovalo...“ – o co ale jde?) vnášely do jinak kvalitního právního řádu zbytečnou entropii (dlužno ovšem říct, že tradičně). Ve světské legislativě jsou přímé novelizace právních předpisů pravidlem, z něhož nebyvají činěny výjimky.“ – HRDINA, A. I. *Kanonická legislativa po Kodexu kanonického práva*. In HORÁK, Z. – SKŘEJPKOVÁ, P. (eds.), *Pocta Jiřímu Rajmundu Treterovi*. Praha : Leges, 2020, s. 171-188, s. 187.

⁶⁰ In *Acta Apostolicae Sedis* 107 (2015), s. 958-967; obdobná úprava pro katolické východní církve *Mitis et misericors Iesus* (Laskavý a milosrdný Ježíš). In *Acta Apostolicae Sedis* 107 (2015), s. 946-954.

⁶¹ Srov. CIC/1983, kán. 1671–1691.

⁶² „A sotva lze pochybovat o tom, že při svém faktickém přetížení bude diecézní biskup novou povinností vyplývající z motu proprio *Mitis iudex Dominus Iesus* vnímat jako nadbytečnou zátěž, když na výkon justice má přece právníky kvalifikovaného soudního vikáře a další diecézní soudce.“ – HRDINA, A. I. *K vybraným aspektům nového kanonického manželského procesu*. In *Revue církevního práva* 63-1/2016, s. 9-22, s. 19.

není možno převést jednoduše do schémat sebelépe koncipovaných zákoníků. Přesto kodexy, které má dnes církve k dispozici, usnadňují orientaci v kanonickém právu a významně napomáhají utváření právního vědomí věřících.

LITERATURA

1. BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, Praha : Academia, 1995.
2. BENEDICTUS XVI, motu proprio *Omnium ad mentem*. In *Acta Apostolicae Sedis* 102 (2010), s. 9-10.
3. BENEDIKT XV. *Nejvyšší prozřetelná Matka Církve*. In KOP, F. a kol., *Překlad Kodexu kanonického práva*, Brno: Diecézní církevní soud, 2009, s. 28-30.
4. BOGUSZAK, J. – ČAPEK, J. – GERLOCH, A. *Teorie práva*, Praha : ASPI, 2004.
5. *Codex canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 82 (1990), s. 1033-1363.
6. *Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 75, Pars II (1983), s. 1-317.
7. *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 9, Pars II (1917), s. 5-593.
8. CONCILIUM VATICANUM II, *declaratio Dignitatis humanae*. In *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966), s. 705-724.
9. DAVID, V. – SLADKÝ, P. – ZBOŘIL, F. *Mezinárodní právo veřejné s kazuistikou*, Praha : Leges, 2008.
10. *Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgata sunt exsequenda. Pars prima*. In *Acta Apostolicae Sedis* 59 (1967), s. 574-592.
11. *Directorium ad ea quae a Concilio Vaticano Secundo de re oecumenica promulgata sunt exsequenda. Pars altera: de re oecumenica in institutione superiore*. In *Acta Apostolicae Sedis* 62 (1970), s. 705-724.
12. DVORÁČEK, J. *Východní kanonické právo*, Praha : Apoštolský exarchát řeckokatolické církve a Institut sv. Kosmy a Damiána, 2014.
13. FRANCISCUS, motu proprio *De concordia inter Codices*. In *Acta Apostolicae Sedis* 108 (2016), s. 602-606.
14. FRANCISCUS, motu proprio *Mitis et misericors Iesus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 107 (2015), s. 946-954.
15. FRANCISCUS, motu proprio *Mitis iudex Dominus Iesus*. In *Acta Apostolicae Sedis* 107 (2015), s. 958-967.

16. GARCÍA MARTÍN, J. *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*, Roma : Ediurcla, 1996.
17. GASPARRI, P. *Předmluva*. In KOP, F. a kol., *Překlad Kodexu kanonického práva*, Brno : Diecézní církevní soud, 2009, s. 28-30.
18. GERLOCH, A. *Teorie práva*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2004.
19. HATTENHAUER, H. *Evropské dějiny práva*, Praha : C. H. Beck, 1998.
20. HRDINA, A. I. *Kanonická legislativa po Kodexu kanonického práva*. In HORÁK, Z. – SKŘEJPKOVÁ, P. (eds.), *Pocita Jiřímu Rajmundu Treterovi*, Praha : Leges, 2020, s. 171-188.
21. HRDINA, A. *Kanonické právo*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2011.
22. HRDINA, A. *Prameny ke studiu kanonického práva*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2007.
23. HRDINA, I. A. – SZABO, M. *Teorie kanonického práva*, Praha : Karolinum, 2018.
24. HRDINA, I. *K vybraným aspektům zákonnosti v církvi*. In *Revue církevního práva* 10-2/1998, s. 81-90.
25. IOANNES PAULUS II, *constitutio apostolica Sacrae disciplinae leges*. In *Acta Apostolicae sedis* 75, Pars II (1983), s. VII-XIV.
26. IOANNES PAULUS II, *motu proprio Ad tuendam fidem*. In *Acta Apostolicae Sedis* 90 (1998), s. 457-461.
27. IOANNES XXIII, *litterae encyclicae Pacem in terris*. In *Acta Apostolicae Sedis* 55 (1963), s. 305-306.
28. KINCL, J. – URFUS, V. *Římské právo*, Praha : Panorama, 1990.
29. KNAPP, V. *Teorie práva*, Praha : C. H. Beck, 1995.
30. KNAPP, V. *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*, Praha : C. H. Beck, 1996.
31. KOP, F. a kol., *Překlad Kodexu kanonického práva*, Brno : Diecézní církevní soud, 2009.
32. KUKLÍK, J. – SELTENREICH, R. *Dějiny angloamerického práva*, Praha : Linde, 2007.
33. LISTL, J. – MÜLLER, H. – SCHMITZ, H. *Grundriß des nachkonziliaren Kirchenrechts*, Regensburg : Pustet Verlag, 1979.
34. PAZOUREK, M. *Manuál pro Codex canonum Ecclesiarum Orientalium aneb Úvod do Kodexu kánonů východních církví*, Praha : Karolinum, 1998.
35. PIUS X, *motu proprio Arduum sane munus*. In *Acta Sanctae Sedis* 36 (1903-1904), s. 549-551.
36. PIUS XII, *motu proprio Decretum ‚Ne temere‘*. In *Acta Apostolicae Sedis* 40 (1948), s. 305-306.
37. POSPÍŠIL, C. V. *II. vatikánský koncil očima Jana XXIII. a Pavla VI.*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2013.

38. REDAZIONE DI QUADERNI DI DIRITTO ECCLESIALE, *Codice di Diritto Canonico commentato*, Ancora editrice, Milano, 2017.
39. SELTENREICH, R. a kol., *Dějiny evropského kontinentálního práva*, Praha : Leges, 2018.
40. SCHELLE, K. a kol. *Právní dějiny*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2007.
41. *Sociální encykliky (1891 – 1991)*, Praha : Zvon, 1996.
42. VLADÁR, V. *Dejiny cirkevného práva*, Praha : Leges, 2017.
43. ZEDNÍČEK, M. *Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do češtiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem*, Praha : Zvon, 1994.
44. ZOUBEK, V. *Právověda a státověda. Úvod do právního a státovědního myšlení*, Plzeň : Aleš Čeněk, 2010.

PRÁVNÁ POLITIKA A LEGISLATÍVA V OBLASTI KONFESNÉHO PRÁVA¹

LEGAL POLICY AND LEGISLATION IN THE AREA OF CONFESSIONAL LAW

ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá právnou politikou a legislatívou v oblasti konfesného práva so zvláštnym zameraním na financovanie cirkví a náboženských spoločností a odmeňovanie duchovných a zamestnancov cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike. V súvislosti s načrtnutou problematikou traktuje aj otázku samotného právneho postavenia cirkví a náboženských spoločností a právneho postavenia ich zamestnancov, duchovných. Koncentruje sa na prieniky konfesného a cirkevného práva. Hľadá odpoveď na otázku o hľadaní modelu štátno-cirkevných vzťahov v modernom liberálno-demokratickom štáte 21. storočia.

Kľúčové slová: štát, cirkev, náboženská spoločnosť, právo, politika, legislatíva, financovanie

Abstract: The paper deals with legal policy and legislation in the field of confessional law with a special focus on the financing of churches and religious societies and the remuneration of clergy and employees of churches and religious societies in the Slovak Republic. In connection with the outlined issues, it also treats the question of the very legal status of churches and religious societies and the legal status of their employees, especially clergy. It focuses on the intersections of confessional and ecclesiastical law. It seeks an answer to the question of the search for a model of state-church relations in the modern liberal-democratic State of the 21st century.

Key words: state, church, religious society, law, politics, legislation, financing

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu APVV-18-0443 Prieniky pracovného práva do iných odvetví súkromného práva (a vice versa).

Úvod

I keď špecifikom cirkví a náboženských spoločností je ich vzťah k transcendentnu, nemožno opomenúť ani spoločenský, právny a ekonomický rozmer ich existencie. Okrem toho, že sa v spoločnosti a štátoch nachádzajú ako subjekty v rámci rôznych právnych režimov, v rôznych právnych formách, a rôznym spôsobom interagujú so štátom – vyzdvihneme tu spoluprácu so štátmi v rôznych sektoroch spoločenského života, zároveň budujú vlastnú cirkevnú štruktúru, v rámci ktorej sa starajú aj o svojich zamestnancov. Pri tom sú cirkvi a náboženské spoločnosti viazané svojimi vlastnými pravidlami, neraz pretavenými do dlhodobo sa vyvíjajúceho vlastného cirkevného práva, a sekulárnym právom štátu, v rámci ktorého pôsobia. Právne postavenie zamestnancov cirkví a náboženských spoločností je tak výsledkom prienikov oboch právnych systémov. Úlohou štátov je v maximálnej miere zabezpečiť slobodu náboženského vyznania, vrátane jej verejných súkromných a kolektívnych prejavov, ako aj autonómie cirkví a náboženských spoločností. V 21. storočí sa predchádzajúca veta javí byť minimom z minima, ktoré je štát povinný garantovať. Nevyhnutné je tiež vytvoriť také právne prostredie, ktoré reflektuje špecifiká pôsobenia zamestnancov cirkví, najmä duchovných, ale aj tých, ktorí nevykonávajú duchovenskú činnosť tak, aby cirkvi a náboženské spoločnosti mohli plniť svoje poslanie a zároveň plnili všetky štandardy a podmienky, aké má plniť zamestnávateľ, pričom zostáva nedotknutý vlastný charakter cirkvi a náboženskej spoločnosti korešpondujúci s jej vlastnou hlavnou činnosťou.

K otázke slobody myslenia, svedomia a náboženského vyznania

Nateraz nedisponujeme legálnou definíciou viery alebo náboženstva a možno oprávnenne predpokladať, že to tak nebude ani v budúcnosti. Vo všeobecnosti si štáty neosobujú to, že by bolo v ich kompetencii definovať tieto pojmy. Paradoxne azda tým väčšmi, čím je na ochranu práva na slobodu viery a náboženstva kladený väčší dôraz, a to najmä – či už s úsilím o prevenciu šírenia ochorení (obmedzenie zhromažďovania osôb a naplnenie vonkajšieho a kolektívneho rozmeru týchto práv) alebo prevencie extrémizmu či terorizmu. Životná prax a prebehnuvšie kauzy vytvárajú priestor preto, aby sme v tejto oblasti čerpali z čoraz bohatšej judikatúry, čo nepochybne súvisí aj s náboženskou heterogenizáciou Európy či vo všeobecnosti nášho životného priestoru. Toto nepochybne súvisí aj so súťažou

životných štýlov zakotvených v tradičných hodnotách a náboženskom presvedčení. Čoraz viac sa tiež štáty obracajú na vedy o človeku a vedy o spoločnosti, aby využili ich poznatky neraz overované v priesečníku viacerých vied.

Treba pripomenúť, že právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženského vyznania má absolútny charakter. Nikto nemôže byť podrobený takým zásahom, ktorých cieľom by bola zmena procesu a spôsobu myslenia, nikoho nemožno nútiť, aby zmenil svoje náboženské vyznanie alebo vieru. Pri jeho ochrane ide o rešpektovanie vnútorného rozmeru tohto práva, ktorý vylučuje akýkoľvek nátlak alebo ovplyvňovanie myslenia, svedomia či náboženského vyznania. V dôsledku absolútneho charakteru práva na slobodu myslenia, svedomia a náboženského vyznania, nie je možné obmedzovať ho zákonom.² Svedomie, myslenie, viera alebo náboženské vyznanie sú svojou vnútornou povahou nedotknuteľné, a preto nemôžu podliehať zákonným obmedzeniam. Verejné prejavy myslenia, svedomia a náboženského vyznania alebo viery, na rozdiel od ich vnútornej podstaty, nepoživávajú absolútnu voľnosť prejavov ich nositeľov. Naopak, výkon týchto práv je podriadený cieľom demokratickej spoločnosti, a je možné ich obmedzovať.³ Táto skutočnosť je nesmierne dôležitá a adekvátna miera obmedzenia verejných prejavov slobody myslenia, svedomia a najmä náboženského vyznania je v súčasnosti intenzívne diskutovaná.⁴ Otvára sa tu aj široká otázka zásahov do práva na slobodu náboženstva a viery z dôvodu ich prejavov na pracovisku. H. Barancová v tejto súvislosti uvádza, že v súvislosti so skúmaním postavenia náboženstva a viery v pracovnoprávných vzťahoch celkom zjavne vyplýva, že kvalitnejšia a precíznejšia právna interpretácia textov normatívnych aktov Európskej únie, ale aj prameňov Rady Európy, by znížila možnosť nesprávnej širokej právnej interpretácie možnosti a oprávnenosti zásahov do ľudského práva slobody viery a náboženstva. Uvádza, že to neplatí iba pre európskych zákonodarcov, EÚ a RE, ale aj pre slovenského zákonodarcu. To, že doteraz sa nekonštituovalo cirkevné pracovné právo v rámci pracovného práva ako takeého vysvetľuje tým, že uvedený druh pracovnoprávných vzťahov, najmä pokiaľ ide o osoby vykonávajúce duchoven-skú činnosť vo vzťahu k cirkevným zamestnávateľom, sa prednostne riadi cirkevným

² Nález Ústavného súdu ČR z 2. júna 1999. č. 151/1999, sp. zn. Pl. ÚS 18/98. Bubelová, Kamila. Rozpor nauky cirkve s verejným porádkem jako důvod odmítnutí registrace církví. In *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*. ŠMID, M. – MORAVČÍKOVÁ, M. (eds.) Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2013, s. 94.

³ ČIČ, M. a kolektív. *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej 1997, s. 140.

⁴ MORAVČÍKOVÁ, M. Sloboda myslenia, svedomia a náboženského vyznania. In KOŠIČIAROVÁ, s. a kol. *Verejná správa a základné práva a slobody*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 146.

právom⁵ a len podporne sekulárnym právom, predovšetkým Zákonníkom práce. Ani ústavné právo však neposkytuje dostatočné právne odpovede na otázky o postavení fyzických osôb vykonávajúcich duchovenskú činnosť, ani na postavenie iných zamestnancov, ktorí pracujú v cirkevných resp. náboženských zamestnávateľských subjektoch, čoho dôsledkom je aj protirečivá rozhodovacia činnosť súdov.⁶ Túto môžeme vnímať nielen na Slovensku, ale aj v širšom európskom rámci. Zdá sa byť v tejto oblasti závažné nielen správne uchopenie právnej problematiky, ale aj pochopenie charakteru cirkví a náboženských spoločností, ako aj toho, čo je ich najvlastnejšou činnosťou z hľadiska nárokov doktríny ich náboženstva. Z povahy vecí pritom vyplýva veľká rôznorodosť odpovedí, ktoré pri jednotlivých subjektoch, jednotlivých, navzájom sa od seba líšiacich cirkví a náboženských spoločností, nachádzame. Spolupráca práva a iných vied sa tu preto javí byť nevyhnutná.

Ku genéze právneho rámca v Slovenskej republike

Súčasťou radikálnych spoločensko-politických zmien, ktoré odštartovali v novembri 1989, bola aj zmena postavenia cirkví a náboženských spoločností. Tieto nadobudli nezávislé postavenie a súčasne sa im otvorili možnosti zodpovedajúce ich poslaniu, teda okrem náboženskej činnosti a všestrannému pôsobeniu v slovenskej spoločnosti, najmä v oblasti sociálnej pomoci, výchovy a vzdelávania, kultúry a iné. Vzťahy medzi štátom a cirkvami prechádzali na našom území za posledných dvesto rokov rôznymi peripetiami. Ich podoba bola z dnešného pohľadu prakticky konštantne nevyhovujúca pre obe strany. Od vzájomnej previazanosti štátu a najmä rímskokatolíckej cirkvi, keď zostávala, i napriek určitému výsádnému postaveniu, trvalo v pozícii poddanosti, cez trvajúcú, predovšetkým ekonomickú previazanosť cirkví a štátu počas 1. československej republiky, až po ostro proticirkevný nepriateľský postoj totalitného štátu v období komunizmu.

Právna subjektivita cirkví a náboženských spoločností

Ponovembrové zmeny priniesli nový špecifický zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, ktorý v znení neskorších predpisov platí dodnes. Prakticky bezo zmien platil od 1. septembra 1991 až do konca roku 2000. Okrem definície cirkvi, podľa ktorej sa cirkvou alebo

⁵ Uvádzajúc pojem cirkevné právo, máme na mysli vlastné (vnútorné) právo (uznanej) cirkvi alebo náboženskej organizácie.

⁶ BARANCOVÁ, H. *Sloboda viery a náboženstva v pracovnom práve a judikatúra súdov*. Bratislava : Spirit2, 2012, s. 9-10.

náboženskou spoločnosťou podľa tohto zákona rozumie dobrovoľné združenie osôb rovnakej náboženskej viery v organizácii s vlastnou štruktúrou, orgánmi, vnútornými predpismi a obradmi, priniesol aj nevyhnutnosť registrácie pre cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré by chceli na území Slovenskej alebo Českej republiky pôsobiť vo vtedajšom ešte spoločnom štáte. Cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré ku dňu účinnosti tohto zákona vyvíjali svoju činnosť zo zákona alebo na základe štátneho súhlasu, sa považovali za registrované podľa tohto zákona, a ich zoznam bol uvedený v prílohe, ktorá tvorila jeho súčasť. Čo sa týka nových cirkví a náboženských spoločností a ich možnosti uznania, kameňom úrazu sa stal vyžadovaný počet osôb hlásiacich sa k nim. Paragraf 11 tohto zákona totiž ustanovil, že návrh na registráciu cirkvi alebo náboženskej spoločnosti sa môže podať, ak sa preukáže, že sa k nej hlási najmenej toľko plnoletých osôb, koľko ustanovuje všeobecne záväzný právny predpis Českej republiky a Slovenskej republiky. V Českej republike to bolo desaťtisíc plnoletých osôb, v Slovenskej republike ich bol dvojnásobný počet. Po relatívne dlhých diskusiách o tom, čo znamená „hlásiť sa k cirkvi alebo náboženskej spoločnosti“ problém napokon pomohla vyriešiť snaha Cirkvi Ježiša Krista Svätých neskorších dní, ktorá požiadala o výklad zákona Ministerstvo kultúry. Toto napokon uviedlo, že ide o podporovateľov zaregistrovania novej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, a nie členov, ako sa malé cirkvi obávali. Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike bola zaregistrovaná 11. marca 1993, tesne po vzniku samostatnej republiky, splniac všetky zákonné podmienky. Cirkvev Ježiša Krista Svätých neskorších dní v Slovenskej republike po podpisovej akcii, v rámci ktorej zozbierala potrebný počet podpisov podporovateľov a prebehnuvšom registračnom konaní, bola zaregistrovaná 18. 10. 2006, o rok neskôr podobným spôsobom, 14. apríla aj Bahájske spoločenstvo v Slovenskej republike. Baháji sa stihli zaregistrovať tesne pred nadobudnutím účinnosti zákona č. 201/2007 Z. z., ktorým bol zrušený zákon č. 192/1992 Zb. o registrácii cirkví a náboženských spoločností, a jeho sprísnený obsah sa stal tretou časťou zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností. Zákonodarcovia zmenili registračné podmienky takým spôsobom, že od registrujúcej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti sa s platnosťou od 1. mája 2007 vyžaduje predložiť čestné vyhlásenia najmenej 20 tisíc plnoletých členov, ktorí majú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky a sú občanmi Slovenskej republiky, o tom, že sa hlásia k cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, podporujú návrh na jej registráciu, sú jej členmi, poznajú základné články viery a jej učenie a sú si vedomí práv a povinností, ktoré im vyplývajú z členstva v cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, s uvedením ich mien, priezvisk, trvalého pobytu a rodných čísel⁷.

⁷ V § 12 písm. d) zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

Možno teda konštatovať, že pokiaľ ide o množinu zamestnávateľov, ktorými sú cirkvi a náboženské spoločnosti, ak nepočítame subjekty, ktoré majú od nich právnu subjektivitu odvodenú, pre nesplniteľné podmienky zaregistrovať sa zostáva od roku 2007 táto množina nemenná a uzavretá.⁸ O desať rokov neskôr, zdá sa, tento stav ešte väčšmi zakonzervoval zákon č. 39/2017 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 308/1991 Zb., a ktorým sa s platnosťou od 1. marca 2017 zvýšil vyžadovaný počet plnoletých členov cirkvi alebo náboženskej spoločnosti usilujúcej sa o registráciu na 50 tisíc. Relatívne stabilným je teda napokon zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, ktorý sa v dobe jeho vzniku považoval za prechodný, ale nevyhnutný pre novú demokratickú krajinu, s výnimkou radikálnej zmeny v roku 2007 a 2017 ohľadom registračných podmienok. Od právnej subjektivity je prirodzene závislá aj možnosť uplatniť autonómiu cirkvi a náboženskej spoločnosti ustanovovať duchovných, pričom od takéhoto ustanovenia, ktoré má význam aj v očiach štátu, donedávna priamo záviselo aj financovanie nákladov na duchovných registrovaných cirkví a náboženských spoločností, ich miezd a odvodov do poisťovní. Dnes vzhľadom na východiská nového zákona, ktorý predmetnú oblasť upravuje, táto závislosť do istej miery prirodzene pretrváva.⁹

Ekonomické zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností

Až do konca roku 2020 platil na území Slovenskej republiky zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Aj keď táto právna norma po roku 1989 prešla celým radom novelizácií, predsa nadhlo naznačovala nadriadený prístup štátu k cirkvám. Zmena tohto zákona sa však javila byť, vzhľadom na genézu, komplexnosť záväzkov a právne konzekvencie z čias neslobody, vo svojich dôsledkoch veľmi komplikovaná a nevyhnutne sa s ňou spájala potreba ďalších opatrení, ktoré s ňou súvisia. Zákonom č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom komunistický štát vnútil cirkvám jednotnú formu nárokovej priamej štátnej podpory, ktorá im mala v ekonomickej oblasti komplexne nahradiť celé spektrum individuálne

⁸ K problematike podrobnejšie píše ONDRÁŠEK, L. Martin. Stav náboženskej slobody v Slovenskej republike – správa z letnej stáže 2008. In MORAVČÍKOVÁ, M. – VALOVÁ, E. (zost.) *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví 2008*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2009, s. 150-169.

⁹ MORAVČÍKOVÁ, M. Zákon o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky Slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 156-172.

diferencovaných tradičných zdrojov. Nešlo tu iba o náhradu kongruovo dotačného systému z čias prvej republiky, ale aj o kompenzáciu všetkého ostatného hmotného zázemia, o ktoré cirkvi prišli po prevzatí moci komunistami. V období od 25. februára 1948 do nadobudnutia platnosti zákona, teda do 1. novembra 1949, bola bez náhrady zoštatnená rozhodujúca časť produktívneho majetku cirkví, predovšetkým jednostrannou realizáciou zákonov o pozemkových reformách. Navyše, uvedeným zákonom štát zrušil a previedol všetok súkromný majetok na seba a pod verejný patronát, ktorý slúžil na finančné zabezpečenie údržby sakrálnych budov cirkví a náboženských spoločností.¹⁰ Zákonom č. 16/1990 Zb. z 23. januára 1990, ktorým sa zmenil a doplnil zákon č. 218/1949 Zb., bol zrušený štátny súhlas pre výkon duchovnej činnosti duchovných. Nasledoval zákon č. 298/1990 Zb. o navrátení majetku rehoľným rádom. Vrátaním objektov rehoľným rádom na základe tohto zákona sa mnohým z nich momentálna ekonomická situácia ešte skomplikovala, pretože vrátené nehnuteľnosti vyžadovali finančne náročné rekonštrukcie alebo zakonzervovanie. Donedávna uplatňovaný rozpočtový systém financovania cirkví a náboženských spoločností konštituoval komunistický režim ako svoj prostriedok pre ovládanie cirkví na základe zákona č. 218/1949 Zb. a aj v postkomunistickom období na základe inštitútov, ktoré (ne)obsahoval, mohol byť politicky zneužitý.

K hlavným rizikám tohto modelu patrili – jednak zraniteľnosť a nestabilitosť finančného i spoločenského postavenia cirkví, ale tiež protichodné tendencie v systéme (reštriktívna finančná politika štátu a zároveň tendencia krátenia dotácií na cirkvi a náboženské spoločnosti a súčasne nárast požiadaviek cirkví na štátny rozpočet, súvisiaci najmä so stúpajúcou tendenciou pri počtoch duchovných jednotlivých cirkví, najmä v prvých rokoch po páde komunizmu). Ďalším faktorom bol nepriaznivý trend v štruktúre čerpania dotácií, predovšetkým zvyšovanie nákladov na platy duchovných a cirkevnú administratívu, odčerpávanie prostriedkov určených pre Slovenskú katolícku charitu a iné sociálno-charitatívne projekty a inštitúcie, na druhej strane znižovanie objemu zdrojov na opravy a rekonštrukciu kultúrnych pamiatok.

Nové pravidlá pri financovaní registrovaných cirkví a náboženských spoločností

Na základe zákona 218/1948 Zb. Národná rada Slovenskej republiky každoročne schvaľovala v zákone o štátnom rozpočte účelovo určené finančné prostriedky pre

¹⁰ MORAVČÍKOVÁ, M. *Tridsať rokov slobody. Právo a náboženstvo v Slovenskej republike*. In LANTAJOVÁ, D. (ed.) *Tridsať rokov slobody a právo*. Trnava : Právnická fakulta TU v Trnave 2020, s. 199- 225.

cirkvi a náboženské spoločnosti. Správcom týchto finančných prostriedkov bolo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, ktoré uvedené finančné prostriedky rozpisovalo pre potreby jednotlivých cirkví a náboženských spoločností a na účely ich použitia. Prihliadalo sa pritom na to, aby boli predovšetkým v plnej výške zabezpečené platy duchovných v súlade s nariadením vlády SR o úprave osobných pôžitkov poskytovaných duchovným cirkví a náboženských spoločností. Rozpis rozpočtu pre cirkvi a náboženské spoločnosti pre daný rok sa prerokúval a schvaľoval poradou vedenia Ministerstva kultúry SR. Toto sa dialo nielen do úrovne jednotlivých cirkví a náboženských spoločností, ale jednotlivých ich jednotlivých zložiek.

Nepochybne tu dochádza k prieniku svetského cirkevného práva do takej miery, že máme za to, že cirkvi a náboženské spoločnosti nemohli uplatniť svoju autonómiu a rozhodovať o svojich veciach ani v takej základnej veci ako je tvorba rozpočtu na nasledujúci rok. V tejto súvislosti zaznievali aj výhrady voči rozdeľovaniu finančných prostriedkov na platy duchovných. Išlo o problém pracovnej zaťaženia duchovných jednotlivých cirkví. Pracovnú zaťaženosť určuje duchovným v zásade vedenie ich cirkví či náboženskej spoločnosti. Nároky na jednotlivé služby sú rozdielne a neexistuje jednotné kritérium, ktoré by náročnosť jednotlivých funkcií určovalo, a je evidentné, že táto otázka je vnútornou záležitosťou cirkví. Ak by sa za kritérium považoval počet veriacich cirkví na jedného duchovného, je tento pomer v neprospech veľkých cirkví oproti malým náboženským spoločenstvám. Zatiaľ čo u veľkých cirkví na jedného duchovného pripadá rádovo niekoľko tisíc veriacich, v malých cirkvách ide o desiatky či stovky veriacich. Aj to bolo pre časť kritikov rozpočtového modelu finančného zabezpečenia cirkví dôvodom na jeho nahradenie novým. Nestalo sa však tak. Od 1. januára 2020 je účinný zákon č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností. Tento zákon upravuje finančnú podporu cirkvám a náboženským spoločnostiam, ktorú poskytuje štát na podporu činnosti registrovaných cirkví a náboženských spoločností. Je príznačné, že po sedemdesiatich rokoch od prijatia zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom sa podarilo urobiť aspoň nevyhnutné revízie v starom systéme. Bolo potrebné predovšetkým umožniť cirkvám a registrovaným náboženským spoločnostiam, aby uplatnili svoje právo na autonómiu a rozhodovali o svojich vnútorných veciach vrátane určovania platov a tvorby rozpočtov pre vlastnú cirkev alebo náboženskú spoločnosť.

Rok 2020 je rokom, v ktorom už túto možnosť cirkvi majú a musia zúročiť náročné rokovania, ktoré boli prípravou na tvorbu vlastných vnútorných predpisov, vrátane vlastných mzdových poriadkov, ktoré reflektujú ich novú možnosť aj povinnosť. Od 1. januára 2020 nadobudol platnosť zákon č. 370/2019 Z. z.

o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností, ktorý Národná rada SR schválila 16. októbra 2019. Tento zákon už plne reflektuje, že duchovní sú zamestnancami cirkví a náboženských spoločností a neingeruje do spôsobu ich odmeňovania a neurčuje výšku miezd, ktoré môžu byť duchovným vyplácané z prostriedkov štátneho rozpočtu určených na platy duchovných.

Podľa novoplatného zákona sa príspevok štátu na činnosť cirkví a náboženských spoločností na každý rok určuje zo sumy príspevku štátu na predchádzajúci rok zvýšenej o sumu, ktorá zohľadní jednou pätinou priemernú mieru medziročného rastu inflácie v hospodárstve Slovenskej republiky zistenú štatistickým úradom za rok, ktorý dva roky predchádza roku, na ktorý sa príspevok štátu určuje, a štyrmi pätinami mieru zvýšenia základnej stupnice platových taríf zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme podľa osobitného predpisu¹¹ schválenej na rok, na ktorý sa príspevok štátu určuje.¹² Počas prípravy tohto zákona bola intenzívne diskutovaná možnosť odvodzovať objem finančných prostriedkov pridelovaných tej-ktorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti v závislosti od počtu jej členov. Táto otázka sa v priebehu práce viacerých expertných skupín, zaoberajúcich sa novým modelom financovania cirkví a náboženských spoločností, javila ako zásadná. Je prirodzené, že najmä málopočetné náboženské spoločnosti a cirkvi mali obavu z radikálneho zníženia objemu financií od štátu, ak by sa tento princíp uplatnil. Napokon je tento prvok v novom zákone uplatňujúcom starý dotlačný model predsa prítomný. Druhý odsek § 4 ustanovuje, že ak počet veriach cirkví, ktorým sa poskytuje príspevok štátu, klesne alebo vzrastie o viac ako 10 % v porovnaní s posledným zisťovaním, príspevok štátu na nasledujúci rok podľa podmienok uvedených v odseku 1 ministerstvo kultúry zníži alebo zvýši o jednu tretinu percentuálneho poklesu počtu veriach alebo nárastu počtu veriach. Zákon hoci neodstránil pevné finančné puto medzi cirkvami a štátnym rozpočtom a poskytol tak všetkým registrovaným cirkvám a náboženským spoločnostiam finančnú istotu predchádzajúcich rokov, zároveň prináša prvok, ktorý v istej miere reaguje aj na výkyvy v ich členskej základni.

Príspevok štátu sa poskytuje cirkvi na základe žiadosti predloženej ministerstvu kultúry najneskôr šesť mesiacov pred začiatkom kalendárneho roka, na ktorý má byť príspevok štátu poskytnutý. Tie, ktoré ho už poberajú, žiadosť predkladať nemusia. Otvára sa tu priestor pre tie cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré sú registrované, ale doteraz príspevok od štátu nepoberali, i keď markantné zmeny azda nemožno očakávať, keďže pre viaceré je nepoberanie príspevku podmienené

¹¹ Ide o zákon č. 553/2003 Z. z. o odmeňovaní niektorých zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

¹² § 4 zákona č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností.

ich vieroukou, usilujú si zachovať finančnú nezávislosť od štátu, prípadne minimalizovať kontakt so štátnou mocou.

Suma peňazí vo výške súčtu príspevkov štátu poskytnutých v roku 2019 sa rozdelí medzi jednotlivé cirkvi, ktorým bol poskytnutý príspevok štátu v roku 2019, na základe pomeru poskytnutého príspevku štátu v roku 2019. Pomyselným bodom nula je pre tento zákon teda rozpočet jednotlivých cirkví na rok, v ktorom bol zákon schválený. Spojenie so štátom zostáva zachované na mesačnej báze, keďže podľa § 5 ods. 2 Ministerstvo kultúry SR poskytuje cirkvám príspevok štátu vo výške jeho jednej dvanástiny spravidla prvý pracovný deň v kalendárnom mesiaci.

Príspevok štátu je podľa § 6 určený na podporu financovania činnosti cirkví, na bohoslužobné aktivity, výchovné aktivity, kultúrne aktivity a charitatívne aktivity cirkví, na náklady cirkví súvisiace s výkonom jej činnosti v postavení zamestnávateľa a na prevádzkové náklady cirkví. Cirkvi a náboženské spoločnosti sú povinné predkladať na ročnej báze správy o hospodárení so štátnym príspevkom a štát má právo kontrolovať využitie finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu. Nová úprava tak pre prvý rok jej platnosti v praxi znamená 51 697 671 € pre registrované cirkvi a náboženské spoločnosti, okrem tých, ktoré príspevok nepoberajú¹³, oproti 47 647 623 € za rok 2019.

Odmeňovanie duchovných

Odmeňovanie duchovných cirkví a náboženských spoločností v rámci pracovno-právnych vzťahov patrí do majetkovo-právnej obsahovej časti pracovného pomeru, v rámci ktorej by mala cirkev postupovať tak, ako iný zamestnávateľ.¹⁴ Oproti predchádzajúcej úprave¹⁵ už príspevok zo štátneho rozpočtu nie je striktno určený iba na úhradu osobných požitkov duchovných, odvodov do poisťovní a na prevádzku ústredí cirkví. Tak ako pred prijatím zákona o podpore činností cirkví a náboženských spoločností č. 370/2019 Z. z. mohli a aj dnes môžu cirkvi a náboženské spoločnosti použiť finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu na odmeňovanie duchovných. Mohli aj dnes môžu kumulovať prostriedky zo štátneho rozpočtu a zároveň vlastné zdroje, napríklad výnosy z vlastného majetku, na tento

¹³ Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike, Kresťanské zbory na Slovensku, Bahájske spoločenstvo na Slovensku a Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní v Slovenskej republike.

¹⁴ BARANCOVÁ, H. Právne postavenie kňaza z hľadiska pracovného práva. s. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) Právne postavenie duchovných a financovanie cirkví a náboženských spoločností. Praha : Leges, 2017, s. 19.

¹⁵ Zákon č. 218/1949 Zb.

účel. Oproti predošlej úprave však už štát nezasahuje do kreovania mzdových predpisov cirkvi, keď ich v minulom období pre všetky cirkvi a náboženské spoločnosti prakticky určoval vládnym nariadením. Ešte federálna vláda nariadením č. 578/1990 Zb. o úprave osobných požitkov poskytovaných duchovným cirkvi a náboženských spoločností určila platové stupne a triedy osobitne pre duchovných s vysokoškolským vzdelaním a bez neho, pričom u duchovných bez vysokoškolského vzdelania, ale aspoň s deväťročnou praxou mohla cirkev ako zamestnávateľ uplatniť platový predpis ako pre duchovného s vysokoškolským vzdelaním. Samostatnosť mohli cirkvi uplatniť v tom, že určili zápočet doby duchovenskej činnosti, pričom mohli započítať aj prax pred jej vykonávaním v rozsahu, v akom mohli byť získané znalosti a skúsenosti použiteľné pre výkon tejto činnosti. Ďalej mohli započítať aj dobu, počas ktorej bol duchovný vo výkone trestu odňatia slobody z dôvodu svojho náboženského presvedčenia, prípadne dobu, počas ktorej nemohol z tohto dôvodu vykonávať duchovenskú činnosť. Treba oceniť, že doba väzenia a prenasledovania zostáva dobou započítateľnej praxe u mnohých subjektov aj v súčasnosti. Štát tiež v roku 1990 určil, že na ocenenie vysokej kvality výkonu duchovenskej činnosti môže príslušná cirkev zvýšiť základný plat ustanovený pre príslušný platový stupeň až o 20 %.

Od 1. januára 2006 začal platiť zákon č. 467/2005 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom v znení neskorších predpisov. Táto novela priniesla úpravu plátov duchovných o úroveň inflácie. Sumy základného platu, podmienky na priznanie hodnotného prídavku a jeho výšku a podmienky na priznanie zvýšenia základného platu za ocenenie vysokej kvality výkonu duchovenskej činnosti a podrobnosti o tomto zvýšení ustanovovalo naďalej nariadenie vlády Slovenskej republiky. Základný plat sa v príslušnom roku zvýšil o rovnaké percento a v rovnakom termíne, ako sa zvýšila základná stupnica platových taríf zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme podľa osobitného predpisu.¹⁶ Napriek tejto zmene zostali platy duchovných výrazne pod priemernou mzdou v hospodárstve, a vo viacerých prípadoch nedosahovali ani minimálnu mzdu, keďže úprava plátov duchovných bola vyňatá spod opatrenia zmeny platových tried tak, aby neboli nižšie ako minimálna mzda ustanovená zákonom č. 318/2018 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 553/2003 Z. z. **o odmeňovaní niektorých zamestnancov pri výkone práce vo verejnom záujme** a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony s **účinnosťou od 1. januára 2019**. V tejto súvislosti v roku 2019 M. Šabo konštatoval,

¹⁶ § 3 ods. 2 zákona č. 467/2005 Z. z.

že aj keď je štát v zmysle platnej legislatívy¹⁷ zodpovedný za uhrádzanie riadneho platu duchovným, v skutočnosti možno hovoriť iba o štátnom príspevku na náklady duchovných, ktoré sú dopĺňané z ďalších zdrojov, ako sú štipendiá a dary za cirkevné úkony a farské zbierky slúžiace na výdavky spojené s chodom farností.¹⁸ Upozornil tiež na disproporcie medzi veľkými a málopočetnými cirkvami a náboženskými spoločnosťami, pretože cirkvi dostávali dotácie na platy duchovných nie podľa počtu svojich členov, ako počas medzivojnovnej republiky, ale podľa počtu duchovných v aktívnej službe. Problematiku nevyhnutnosti dodržiavania minimálnej mzdy zo strany cirkví a náboženských spoločností rovnako, ako je to u iných zamestnávateľov, traktovala aj H. Barancová¹⁹, keď upozorňovala na kategórie duchovných, ktorí ak nepoberali okrem základného platu nijaký hodnotný príplatok alebo osobný príplatok za ocenenie mimoriadnej duchovenskej činnosti, nedostávali ani minimálnu mzdu. V súčasnosti teda cirkvi a náboženské spoločnosti môžu pre tvorbu svojich platových poriadkov použiť členenie tak, ako ho zaviedlo nariadenie vlády pre jednotlivé kategórie duchovných podľa náročnosti ich práce, ale bolo by snád' vhodnejšie, aby si vytvorili vlastné, ktoré zohľadňujú špecifiká jednotlivých cirkví, a pritom reflektovali aj inštitút minimálnej mzdy ako východiska pre materiálne zabezpečenie svojich zamestnancov.

Záver

Nepochybne boli všetky postkomunistické štáty po zmene politického systému postavené pred množstvo úloh, ktorých cieľom bolo, okrem iného, prinavrátiť veciam svoje miesto a usporiadať ich tak, aby boli krivdy z obdobia komunizmu odstránené alebo aspoň zmiernené. Oblasť vzťahov štátu a cirkvi nepochybne patrí medzi najcitlivejšie, či už preto, lebo v nej ide o otázky viery, otázky prítomnosti náboženstva a jeho symbolov vo verejnom priestore, otázky výchovy a vzdelávania, spoločného slávania sviatkov, ale aj ekonomického zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností. Slovenská republika okamžite prijala všetky potrebné štandardy pre ochranu slobody myslenia, svedomia a náboženského vyznania, tak ako pre ochranu ostatných ľudských práv. Ako jedna z prvých poskomunistických krajín sa usilovala zmierniť aj majetkové krivdy, ktoré cirkvi utrpeli v čase

¹⁷ zákona č. 218/1949 Zb.

¹⁸ ŠABO, M. Možné modifikácie súčasného modelu financovania cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 113n.

¹⁹ BARANCOVÁ, H. Právne postavenie kňaza z hľadiska pracovného práva. s. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) *Právne postavenie duchovných a financovanie cirkví a náboženských spoločností*. Praha : Leges, 2017, s. 19 - 21.

neslobody sériou reštitučných zákonov, čo spôsobilo a spôsobuje spoločenské aj odborné diskusie ohľadom právneho základu štáto-dotačného systému financovania registrovaných cirkví a náboženských spoločností. Diskusiu to rozširuje o podmienky nadobúdania statusu uznanej cirkvi. Okrem pohľadu na tradičné a netradičné náboženstvá vyvstávali tiež otázky o maximálnej miere zabezpečenia náboženskej slobody vrátane jej vonkajších a kolektívnych prejavov a aj vrátane autonómie cirkví a otázke, či táto ako podmnožinu obsahuje aj právo na právnu subjektivitu podľa práva daného štátu. Otázky financovania cirkví sú totiž s otázkou registrácie previazané, pretože nateraz má každá registrovaná cirkev alebo náboženská spoločnosť právo požiadať o príspevok na svoju činnosť zo štátneho rozpočtu. Najmä v tejto súvislosti a v súvislosti s nerovnakou históriou jednotlivých registrovaných subjektov je stále pred nami otázka, či je ratio legis zákona o finančnej podpore cirkví odškodnenie cirkví za nezreštituovaný majetok alebo niečo iné, a ak niečo iné, bolo by vhodné to pomenovať. Nová právna úprava ohľadom financovania cirkví a náboženských spoločností kladie zodpovednosť za tvorbu rozpočtov zložiek jednotlivých cirkví a náboženských spoločností na ne samé, a tak po tridsiatich rokoch od skončenia komunizmu konečne dostávajú plnú mieru autonómie, aká cirkvám prináleží v demokratickom štáte, ak ich tento finančne podporuje zo štátneho rozpočtu. Zároveň táto situácia kladie na cirkvi nové nároky ohľadom tvorby spravodlivých vnútorných predpisov zohľadňujúcich dôstojnosť zamestnanca. Vzhľadom na to, že je pre cirkvi a náboženské spoločnosti potrebné starať sa nielen o veci božské, ale aj ľudské prirodzené, nepochybne sa ich vnútorné predpisy budú vyvíjať pozitívnym smerom. Nepochybne budú plne rešpektovať cirkevné právo aj sekulárne právo tak, že zabezpečia duchovným aj iným zamestnancom maximálnu právnu istotu a dôstojný život.

LITERATÚRA

1. BARANCOVÁ, H. a kol. *Základné práva a slobody v pracovnom práve*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2012, 377 s.
2. BARANCOVÁ, H. Právne postavenie kňaza z hľadiska pracovného práva. s. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) *Právne postavenie duchovných a financovanie cirkví a náboženských spoločností*. Praha : Leges, 2017, s. 9-37.
3. BARANCOVÁ, H. Právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženskú slobodu. In Moravčíková, M. – Križan, V. (red.) *Právna ochrana slobody svedomia*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2013, s. 17-35.
4. BARANCOVÁ, H. *Sloboda viery a náboženstva v pracovnom práve a judikatúra súdov*. Bratislava : Sprint 2 s. r. o., 2019, 157 s.

5. BLICHARZ, G. (red.) *Freedom of Religion. A comparative Law Perspective*. Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2019, 221 s.
6. BUBELOVÁ, K. Rozpor nauky cirkve s verejným poriadkom jako dôvod odmietnutí registrácie cirkví. In ŠMID, M. – Moravčíková, M. (eds.) *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 94.
7. ČIČ, M. a kol. *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej 1997, 831 s.
8. MORAVČÍKOVÁ, M. Sloboda myslenia, svedomia a náboženského vyznania. In KOŠIČIAROVÁ, s. a kol. *Verejná správa a základné práva a slobody*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 146-150.
9. MORAVČÍKOVÁ, M. Tridsať rokov slobody. Právo a náboženstvo v Slovenskej republike. In LANTAJOVÁ, D. (ed.) *Tridsať rokov slobody a právo*. Trnava : Právnická fakulta TU v Trnave 2020, s. 199-225.
10. MORAVČÍKOVÁ, M. Zákon o finančnej podpore činnosti cirkvi a náboženských spoločností a dva zmluvné záväzky Slovenskej republiky voči cirkvám a náboženským spoločnostiam. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) *Financovanie cirkvi a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 156-172.
11. ONDRÁŠEK, L. Martin. Stav náboženskej slobody v Slovenskej republike – správa z letnej stáže 2008. In MORAVČÍKOVÁ, M. – VALOVÁ, E. (zost.) *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví 2008*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2009, s. 150-169.
12. PALOMINO, R. Koncept náboženstva v práve: európske prístupy. In *Vzťahy štáty a cirkví v Európe. Súčasná otázky a trendy na začiatku 21. storočia*. Zborník z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorú usporiadal Ústav pre vzťahy štátu a cirkví v Bratislave v dňoch 8. – 10. novembra 2007. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2008, s. 34- 41.
13. ŠABO, M. *Možné modifikácie súčasného modelu financovania cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike*. In MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.) *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 111-120.

ZVLÁŠTNÍ PRÁVA CÍRKVÍ

SPECIAL RIGHTS OF RELIGIOUS COMMUNITIES

Ing. Mgr. Jaroslav Benák, Ph.D.

Katedra ústavního práva a politologie, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, Česká republika

Abstrakt: Příspěvek představí zvláštní práva církví jako specifický právně politický institut používaný v České republice a zhodnotí jeho ústavnost.

Klíčové slová: náboženská společenství, konfesní právo České republiky, zvláštní práva

Abstract: The paper will introduce special rights of religious communities as a special instrument of Czech legal politics and will assess its constitutionality.

Key words: religious communities, confession law, Czech Republic, special rights

Úvod

Každý zákon, který je vydán parlamentem, je realizací jeho normotvorné pravomoci. Konkrétní obsah právního předpisu je právem proto, že zákonodárce to tak chce.¹ Při tvorbě právních předpisů sice příslušné orgány čelí jistým limitům, jež jsou při nejmenším sémantické (byl-li by předpis tvořen textem, jemuž by nikdo nerozuměl, neměl by žádný smysl) a někdy i právní (v podobě limitů, které vytváří ústavní právo či právo evropské a mezinárodní závazky příslušného státu), zbývá však ještě zpravidla významný prostor, jenž může být vyplněn různým způsobem. Příhodně se proto naše konference věnuje legislativní politice tedy tomu, jaké koncepce vedou státy, aby své právní předpisy formulovaly daným konkrétním způsobem.

Ve svém příspěvku se budu věnovat specifickému legislativně politickému řešení, které bylo v České republice použito pro právní regulaci registrace náboženským společenství.² Z komparativního hlediska jde o nezvyklý institut, jenž fakticky zavádí dvojstupňovou registraci.

¹ POŠVÁŘ, J. Obecné pojmy správního práva. Brno : Nákladem Čs. Akademického spolku Právníků, 1946, s. 14.

² K pojmu náboženské společenství srov. TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Konfesní právo*. Praha : Leges, 2015, s. 24-27.

1 Historický vývoj české právní úpravy

Jedním z mnoha úkolů, který stál před Československem po pádu totalitního režimu, bylo vytvoření podmínek pro plné obnovení náboženského života. Předchozí právní úprava tvořená zejména tzv. církvními zákony z roku 1949 byla koncipována s cílem náboženský život utlumit a v maximální míře dostat pod kontrolu státní moci. Tomu odpovídá kontrola nad ustavováním duchovních prostřednictvím tzv. státního souhlasu i kontrola nad jejich odměňováním prostřednictvím tzv. hospodářského zabezpečení.

První legislativní kroky tak byly zaměřeny na odstranění nejzásadnějších problémů právní regulace. Již v roce 1990 byl zrušen požadavek státního souhlasu pro výkon duchovenské funkce a v roce 1991 byla přijata liberálně koncipovaná Listina základních práv a svobod a na ni navazující zákon č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností.³

Kritizovaným aspektem zákona byl požadavek minimálního počtu 10 000 věřících pro registraci nového náboženského společenství.⁴ Nová právní úprava připravovaná od roku 1999 se pokusila tento problém vyřešit snížením cenzu na 300 věřících se současným zavedením „vyšší úrovně“ registrace v podobě institutu zvláštních práv. Fakticky se tak některá oprávnění, která původní zákon z roku 1991 přiznával všem registrovaným náboženským společenstvím, stala právy zvláštními, pro jejichž přiznání je třeba splnění složitějších podmínek. Jde jednak o vyšší počet věřících (ten musí odpovídat jednomu promile obyvatel České republiky, jde tedy o podobný počet jako původních 10 000) a především o požadavek 10leté předchozí existence v režimu registrované církve spojený s pravidelným zveřejňováním výročních zpráv a vypořádanými závazky vůči státu a třetím osobám.⁵

Tyto podmínky dosud žádné náboženské společenství nesplnilo a zvláštní práva tak byla přiznána pouze na základě přechodného ustanovení těm společenstvím, která byla registrována podle předchozího zákona či ještě starších předpisů.⁶

³ Pro podrobnější popis historického vývoje právní úpravy srov TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Konfesní právo*. Praha : Leges, 2015, s. 368 a násl.

⁴ TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Konfesní právo*. Praha : Leges, 2015, s. 119.

⁵ Podle § 11 zákona č. 3/2002 Sb.

⁶ Peripetie spojené s úsilím konkrétního náboženského společenství o získání zvláštních práv popisuje například Janků. JANKŮ, T. Analýza přiznání (zvláštních) práv muslimské náboženské obci v ČR. In BENÁK, J. (ed.) *Církev a stát: sborník příspěvků z 19. ročníku konference*. Brno : Masarykova univerzita 2013.

2 Současná právní úprava zvláštních práv

Výčet obsažený v § 7 odst. 1 zákona č. 3/2002 Sb. v původně přijatém znění byl tento: *Registrovaná církev a náboženská společnost může za podmínek stanovených tímto zákonem k plnění svého poslání získat oprávnění k výkonu těchto zvláštních práv:*

- a) *vyučovat náboženství na státních školách podle zvláštního právního předpisu*
- b) *pověřit osoby vykonávající duchovenskou činnost k výkonu duchovenské služby v ozbrojených silách České republiky, v místech, kde se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranné léčení a ochranná výchova,*
- c) *být financována podle zvláštního právního předpisu o finančním zabezpečení církví a náboženských společností,*
- d) *konat obřady, při nichž jsou uzavírány církevní sňatky podle zvláštního právního předpisu,*
- e) *zřizovat církevní školy podle zvláštního právního předpisu,*
- f) *zachovávat povinnost mlčenlivosti duchovními v souvislosti s výkonem zpovědního tajemství nebo s výkonem práva obdobného zpovědnímu tajemství, je-li tato povinnost tradiční součástí učení církve a náboženské společnosti nejméně 50 let; tím není dotčena povinnost překazít trestný čin uložená zvláštním zákonem.*

Po přijetí zákona č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi, z výčtu vypadlo písmeno c) a další za ním následující písmena změnila své označení.

Podle své povahy jde o poměrně různorodá oprávnění. Zatímco první právo vyučovat ve veřejných školách má charakter práva základního chráněného čl. 16 odst. 3 Listiny základních práv a svobod, oprávnění poskytovat duchovní služby v ozbrojených silách či ve věznicích fakticky recipovalo stav, který byl již před přijetím zákona dosažen na základě smluv náboženských společenství se státem.⁷ zachovávání povinnosti mlčenlivosti představuje (přínejmenším z perspektivy světského práva) výjimku z trestněprávních předpisů.

3 Ústavnost české koncepce právní regulace náboženských společenství

Krátce po přijetí zákona č. 3/2002 Sb. navrhla skupina senátorů Ústavnímu soudu jeho zrušení. O tomto návrhu Ústavní soud rozhodl nálezem sp. zn. Pl. ÚS 6/02 ze dne 27. 11. 2002 tak, že zrušil některá ustanovení tohoto zákona. Samotná

⁷ PŘIBYL, s. *Konfesněprávní studie*. Brno : Nakladatelství Luboš Marek, 2007, s. 93.

konstrukce zvláštních práv zůstala nedotčena. Klíčovou je v tomto směru následující pasáž odůvodnění nálezu.

„Z povahy tzv. zvláštních práv je zřejmé, že se jedná o případy, kdy stát oprávněným církvím a náboženským společnostem umožní „nadstandardní“ nároky na konkrétní plnění, tzn., že se jedná o případy aktivního a pozitivního přístupu státu. Těmito pozitivními plněními je např. přístup ke státnímu financování, právo vyučovat na státních školách, právo zřizovat církevní školy apod. Je proto také zřejmé, že stát je zásadně oprávněn i stanovit podmínky, za jakých jednotlivé subjekty budou mít k těmto plněním přístup. Úkolem Ústavního soudu přitom není posuzovat a hodnotit vhodnost či účelnost těchto podmínek, nýbrž toliko jejich ústavnost. To v daném případě znamená, že Ústavní soud se musel zabývat pouze tím, zda některá ze zákonem stanovených podmínek nevykazuje rysy svévole a diskriminace.“

Prismatem testu formulovaného na konci citované pasáže neobstálo ustanovení § 21 odst. 1 písm. b) zákona č. 3/2002 Sb., podle něhož mohlo ministerstvo kultury odejmout náboženskému společenství již přiznané zvláštní právo na základě toho, že náboženské společenství neodevdalo výroční zprávu (tedy na základě nesplnění informační povinnosti, která nemá žádný vztah k obsahu zvláštních práv, jež mohla být odňata).

Toto rozhodnutí nebylo doktrínou přijato jednoznačně.⁸ Navíc samotný fakt, že konkrétní ustanovení zákona již bylo předmětem přezkumu ústavnosti v řízení o kontrole norem před Ústavním soudem, nutně nebrání tomu, aby v budoucnosti Ústavní soud přezkoumal takové ustanovení znovu s jiným výsledkem. Podle doktríny překážka rei iudicatae obsažená v § 35 odst. 1 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, nebrání pozdějšímu přezkumu téhož ustanovení na základě jiné argumentace.⁹ Některé další argumenty, které dosud nebyly předmětem rozhodování Ústavního soudu, nabízím v dalších subkapitolách.

3.1 Zvláštní právo vyučovat náboženství na státních školách

Státními školami se rozumí školy zřizované státem, územně samosprávným celkem (tj. krajem nebo obcí) nebo svazkem obcí. Ustanovení čl. 16 odst. 3 Listiny základních práv a svobod ani jeho provedení ve školském zákoně se tudíž nijak

⁸ Kriticky o něm pojednává například Molek in MOLEK, P. *Základní práva – svazek druhý Svoboda*. Praha : Wolters Kluwer, 2019, s. 383-386.

⁹ HOLLÄNDER, P. § 35 [Nepřípustnost návrhu, překážka rei iudicatae a překážka litispendence]. In FILIP, J. – HOLLÄNDER, P. – ŠIMÍČEK, V. *Zákon o Ústavním soudu*. 2. vydání. Praha : Nakladatelství C. H. Beck, 2007, s. 165-166.

nedotýká soukromých škol (na nichž není vyučování náboženství právem nijak regulováno) a škol církevních (na nichž lze výuku náboženství očekávat).¹⁰

Podle judikatury Nejvyššího právního soudu zmiňované ustanovení čl. 16 odst. 3 Listiny základních práv a svobod zakládá základní právo studujících ve státních školách na to, aby pro ně byla zajištěna výuka náboženství, bude-li splněna zákonná podmínka minimálního počtu 7 přihlášených zájemců.¹¹

„Lze shrnout, že pokud je v řízení o nezákonném zásahu prokázáno, že žalovanou je škola zřizovaná státem, krajem, obcí nebo svazkem obcí a že se alespoň 7 žáků školy přihlásilo v daném školním roce k výuce náboženství církve a náboženské společnosti k tomu oprávněné, pak těmto žákům vzniklo právo, aby jim škola výuku tohoto náboženství zabezpečila. Pokud ji nezabezpečí, půjde o nezákonný zásah, leda by škola prokázala, že ji nemohla zabezpečit z důvodů, které nemohla ovlivnit, buď proto, že byly zcela nezávislé na vůli (například náhlé úmrtí či pracovní neschopnost vyučujícího), nebo že byly způsobeny neochotou nebo nemožností na straně církve nebo náboženské společnosti, která měla osobu splňující požadavky § 15 odst. 3 školského zákona zabezpečit.“

Tohoto základního práva se ovšem zjevně lze dovolávat pouze v případě, že byly splněny zákonné podmínky. Nelze ho tak uplatnit například v případě, přihlásí-li se v jedné škole k výuce náboženství méně než sedm žáků, nebo budou-li žáci mít zájem o výuku od náboženského společenství, jež nemá přiznáno příslušné zvláštní právo. Zákonná úprava počítá s tím, že náboženství mohou vyučovat pouze ta náboženská společenství, jimž bylo přiznáno příslušné zvláštní právo. To fakticky omezuje volbu žáků školy, neboť se mohou hlásit pouze k výuce náboženství realizované takovým náboženským společenstvím. Výuka sice není organizována na konfesním principu, tj. se k výuce náboženství mohou hlásit i žáci bez vyznání či hlásící se k jinému vyznání, faktická situace je ovšem taková, že v roce 2020 jsou mezi náboženskými společenstvími, jimž bylo přiznáno příslušné zvláštní právo, v zásadě pouze křesťanské církve. Ambicí předchozí věty není pouštět se do teologických otázek, zda je např. Svědky Jehovovy možno považovat za křesťany, nýbrž poukázat na to, že příslušné zvláštní právo, přinejmenším dosud, nebylo přiznáno společenstvím židovským, muslimským ani např. budhistickým, přesto že podle sčítání lidu v relevantní věkové kohortě existují věřící, jejichž počet převyšuje počet těch, kteří se hlásí k některým náboženským společenstvím, jež toto právo mají.

¹⁰ Tretera a Horák ovšem upozorňují, že zařazení náboženství jako povinného předmětu předchází dohoda se zákonnými zástupci žáků. TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Konfesní právo*. Praha: Leges, 2015, s. 188.

¹¹ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 21.4.2016, čj. 5 As 65/2015–52, č. 3422/2016 Sb. NSS.

3.2 Zvláštní právo konat obřady, při nichž jsou uzavírány církevní sňatky

Manželství patří mezi základní společenské i právní instituce. V různých státech je přitom různě vyvážen vliv světského a náboženského práva na tento institut. V některých státech je obligatorní občanský sňatek a na něj navazující náboženský obřad nemá z pohledu světského práva žádnou právní relevanci. Naproti tomu například v Izraeli je regulace nejen uzavírání manželství, ale též obsahu manželství (tedy vzájemných práv a povinností manželů) a rozvodu vyhrazena výlučně právním řádům náboženských společenství.¹² Obdobné řešení platilo ostatně na českém území až do josefínské reformy z roku 1783.¹³

Podle Tretery je alternativní forma uzavírání sňatku „*projevem naprosté neutrality státu v náboženských záležitostech a svobody jednotlivců jednat, případně nejednat podle zásad své víry, náboženství nebo světového názoru. Možnost volby církevního sňatku bezesbytku naplňuje čl. 15 Listiny základních práv a svobod, který zaručuje svobodu svědomí a náboženského vyznání. Občan tak není nucen nadbytečně podstoupit obřad uzavření sňatku dvakrát ... Alternativní forma uzavírání sňatku je praktickým projevem ústavně zaručeného práva podle č. 16 odst. 1 Listiny (základních práv a svobod) na svobodný projev náboženství nebo víry náboženskými úkony, resp. obřady, v tomto případě s účinky pro oblast světského práva, a je projevem respektu k právu církvi a náboženských společenství svobodně spravovat své záležitosti, podle čl. 16 odst. 2.*“¹⁴

Český právní řád vyžaduje, aby zájemci o uzavření církevního sňatku nejprve získali od matričního úřadu potvrzení, že jsou splněny všechny podmínky českého právního řádu pro uzavření manželství. Bez tohoto potvrzení k uzavření manželství vůbec nemůže dojít.¹⁵ Z pohledu světského práva půjde o tzv. zdánlivé manželství.¹⁶ Následně po uzavření manželství je třeba doložit matričnímu úřadu protokol, který musí splňovat náležitosti předepsané zákonem o matrikách, na jehož základě bude manželství zapsáno do matriční knihy.¹⁷

Telec tuto právní úpravu označuje za dostatečnou záruku právní jistoty, čímž argumentuje ve prospěch zachování alternativy (jeho vyjádření pochází z doby

¹² SAPIR, G. – STATMAN, D. *State and Religion in Israel*. Cambridge : CUP, 2019, s. 167-168.

¹³ HORÁK, Z. Alternativní forma uzavření manželství v Českých zemích ohrožena. In *Revue církevního práva* č. 33–1/2006, s. 39-40.

¹⁴ TRETERA, J. R. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří, 2002, s. 146.

¹⁵ MADLEŇÁKOVÁ, L. *Církev a náboženské společnosti: správněprávní aspekty jejich vzniku a činnosti*. Praha : Leges, 2014, s. 143

¹⁶ § 677 odst. 2 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

¹⁷ MADLEŇÁKOVÁ, L. *Církev a náboženské společnosti: správněprávní aspekty jejich vzniku a činnosti*. Praha : Leges, 2014, s. 145.

přípravy občanského zákoníku, kdy jeho tvůrci původně uvažovali o obligatorním církevním sňatku).¹⁸ V tomto kontextu se ovšem nabízí otázka, zda je nutné, aby právní řád používal ještě další ochranu veřejného pořádku v podobě podřazení tohoto oprávnění náboženského společenství pod zvláštní práva.

Fakticky totiž ve hře není právo náboženského společenství konat obřady, nýbrž právo nupturientů uzavřít manželství a projevovat svou náboženskou víru navenek. Konstrukcí zvláštních práv tak zákonodárce vytvořil „privilegovanou“ skupinu věřících, kteří církevní sňatek mít mohou, a zbylé věřící, kteří musí obligatorně absolvovat občanský sňatek.

Leckdy přitom je tato pomyslná hranice určena pouze tím, kdy se které náboženské společenství v ČR registrovalo u ministerstva kultury. Dosud totiž žádné náboženské společenství nezískalo zvláštní práva způsobem, který zákon primárně předpokládá (tedy na základě žádosti po splnění zákonných podmínek), a zvláštní práva tak mají jen ta náboženská společenství, která byla registrována podle zákona č. 308/1991 Sb. či ještě dříve.¹⁹

Závěr

Představené argumenty v zásadě odpovídají kritice institutu zvláštních práv, kterou předložil ve svém komentáři k zákonu č. 3/2002 Kříž:

„Hlavní nedostatek systému zvláštních práv vyplývá z jeho filozofie. Zvláštní práva jsou chápána jako oprávnění církví a náb. spol. coby institucí. Právní úprava tak ztrácí zcela ze zřetele práva osob nacházejících se v určité životní situaci (vazba, trest odnětí svobody, služba v ozbrojených silách apod.). I tyto osoby mají ve svých specifických ztížených podmínkách právo na svobodu náboženského vyznání a z ní vyplývající další práva. Oprávnění instituce (registrované církve a náb. spol.) k výkonu zvláštních práv je ve vztahu k této potřebě výkonu základního lidského práva až sekundární záležitostí. Vzhledem k tomu, že právo osob na svobodu náboženského vyznání je právem základním, je sporné, do jaké míry lze v případě církví a náb. spol. hovořit o „zvláštních“ právech, jestliže některá z těchto zvláštních práv jsou prostředkem k výkonu základního lidského práva.“²⁰

Budeme-li nahlížet na zvláštní práva pouze z pohledu náboženských společenství, lze snad přijmout logiku důvodové zprávy k zákonu i shora citovaný závěr

¹⁸ TELEČ, I. *Kritika přípravy odnětí svobody volby občanského nebo církevního sňatku*. In *Revue církevního práva* č. 33–1/2006, s. 51.

¹⁹ Podle § 28 odst. 1 zákona č. 3/2002 Sb.

²⁰ KRÍŽ, J. *Zákon o církvích a náboženských společnostech*. 1. vydání. Praha : Nakladatelství C. H. Beck, 2010, s. 94.

Ústavního soudu, totiž že zde náboženská společenství od státu získávají „něco navíc“, a proto je věcí státu, zda, v jakém rozsahu a komu tato oprávnění poskytne.

Tím se však ze zřetele ztrácí jeden z hlavních důvodů existence čl. 16 Listiny základních práv a svobod, tedy ochrana práv jednotlivců. Náboženská společenství nevyučují náboženství a nekonají náboženské obřady proto, že „to tak chtějí“, nýbrž proto, že tím slouží jednotlivým lidem (ne nutně jen svým členům) a přinášejí tak zprostředkovaně užitek i celému společenství.

V budoucnu tak lze očekávat, že se Ústavní soud znovu dostane k posuzování ústavnosti zvláštních práv náboženských společenství. Patrně to ovšem bude na základě ústavní stížnosti některého jednotlivce, který bude patřit k „té špatné církvi“ a bude se domáhat, aby se k němu stát choval stejně jako k jiným lidem, kteří patří k náboženskému společenství, jemuž byla zvláštní práva přiznána.

LITERATÚRA

1. BENÁK, J. (ed.) *Církev a stát: sborník příspěvků z 19. ročníku konference*. Brno : Masarykova univerzita 2013.
2. FILIP, J. – HOLLÄNDER, P. – ŠIMÍČEK, V. *Zákon o Ústavním soudu*. 2. vydání. Praha : Nakladatelství C. H. Beck, 2007.
3. HORÁK, Z. *Alternativní forma uzavření manželství v Českých zemích ohrožená*. In *Revue církevního práva* č. 33–1/2006.
4. KŘÍŽ, J. *Zákon o církvích a náboženských společnostech*. 1. vydání. Praha : Nakladatelství C. H. Beck, 2010.
5. MADLEŇÁKOVÁ, L. *Církyve a náboženské společnosti: správněprávní aspekty jejich vzniku a činnosti*. Praha : Leges, 2014.
6. MOLEK, P. *Základní práva – svazek druhý Svoboda*. Praha : Wolters Kluwer, 2019.
7. POŠVÁŘ, J. *Obecné pojmy správního práva*. Brno : Nákladem Čs. Akademického spolku Právník, 1946.
8. PŘIBYL, S. *Konfesněprávní studie*. Brno : Nakladatelství Luboš Marek, 2007.
9. SAPIR, G. – STATMAN, D. *State and Religion in Israel*. Cambridge : CUP, 2019.
10. TELEČEK, I. *Kritika přípravy odnětí svobody volby občanského nebo církevního sňatku*. In *Revue církevního práva* č. 33–1/2006.
11. TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. *Konfesní právo*. Praha : Leges, 2015.
12. TRETERA, J. R. *Stát a církve v České republice*. Kostelní Vydří, 2002.

DIES IURIS TYRNAVIENSES
Trnavské právnické dni

Právna politika a legislatíva
Legal policy and legislation

Právna politika a legislatíva v oblasti konfesného práva
Legal policy and legislation in the field of confessional law

Vydalo vydavateľstvo Wolters Kluwer SR s. r. o.,
Mlynské nivy 48, 821 09 Bratislava,
v roku 2020 ako svoju 1466. publikáciu.
Zodpovedný redaktor Martina Uhrinová
Návrh obálky a grafická úprava Zuzana Heringešová
Prvé vydanie
Počet strán 271

ISBN 978-80-571-0311-0 (pdf)
ISBN 978-80-571-0310-3 (CD-ROM)